Suttantapiṭake Khuddakanikāye

Suttanipātapāḷiyā saṁvaṇṇanābhūtā

Bhadantamahābuddhaghosattherena katā

Paramatthajotikā nāma

SUTTANIPĀTAṬṬHAKATHĀ

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1958

Aṭṭhakathā Series 25

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ ḷa ံ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā ိ = i ီ = ī ု ု = u ူ ူ = ū ေ = e ော ေါ = o

က ka ကာ kā ကိ ki ကီ kī ကု ku ကူ kū ကေ ke ကော ko

ခ kha ခါ khā ခိ khi ခီ khī ခု khu ခူ khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ပ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
ကွ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Suttanipātaṭṭhakathā

Paṭhamabhāga

Mātikā			Piṭṭhaṅka

1. Uragavagga

2. Cūḷavagga

Suttanipātaṭṭhakathāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Khuddakanikāya

Suttanipātaṭṭhakathā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Uttamaṁ vandaneyyānaṁ, vanditvā ratanattayaṁ.
Yo Khuddakanikāyamhi, khuddācārappahāyinā.

Desito Lokanāthena, lokanissaraṇesinā.
Tassa Suttanipātassa, karissāmatthavaṇṇanaṁ.

Ayaṁ Suttanipāto ca, Khuddakesveva ogadho.
Yasmā tasmā imassāpi, karissāmatthavaṇṇanaṁ.

Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyabyākaraṇaṅkito.
Kasmā Suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce.

Suvuttato savanato, atthānaṁ suṭṭhu tāṇato.
Sūcanā sūdanā ceva, yasmā suttaṁ pavuccati.

Tathārūpāni suttāni, nipātetvā tato tato.
Samūhato ayaṁ tasmā, saṅkhamevamupāgato.

Sabbāni cāpi suttāni, pamāṇantena tādino.
Vacanāni ayaṁ tesaṁ, nipāto ca[1] yato tato.

Aññasaṅkhānimittānaṁ, visesānamabhāvato.
Saṅkhaṁ Suttanipātoti, evameva samajjhagāti.

---

1. Nipātova (Ka)

1. Uragavagga

1. Uragasuttavaṇṇanā

Evaṁ samadhigatasaṅkho ca yasmā esa vaggato Uragavaggo Cūḷavaggo Mahāvaggo Aṭṭhakavaggo Pārāyanavaggoti pañca vaggā honti, tesu Uragavaggo ādi. Suttato Uragavagge dvādasa suttāni, Cūḷavagge cuddasa, Mahāvagge dvādasa, Aṭṭhakavagge soḷasa, Pārāyanavagge soḷasāti sattati suttāni, tesaṁ Uragasuttaṁ ādi. Pariyattipamāṇato aṭṭha bhāṇavārā. Evaṁ vaggasuttapariyattipamāṇavato panassa—

“Yo uppatitaṁ veniti kodhaṁ,
Visaṭaṁ sappavisaṁva osadhehi.
So bhikkhu jahāti orapāraṁ,
Urago jiṇṇamivattacaṁ purāṇan”ti—

ayaṁ gāthā ādi. Tasmā assā[1] ito pabhuti atthavaṇṇanaṁ kātuṁ idaṁ vuccati—

“Yena yattha yadā yasmā, vuttā gāthā ayaṁ imaṁ.
Vidhiṁ pakāsayitvāssā[2], karissāmatthavaṇṇanan”ti.

Kena panāyaṁ gāthā vuttā, kattha, kadā, kasmā ca vuttāti. Vuccate—yo so Bhagavā catuvīsatibuddhasantike laddhabyākaraṇo yāva Vessantarajātakaṁ, tāva pāramiyo pūretvā Tusitabhavane uppajji, tatopi cavitvā Sakyarājakule upapattiṁ gahetvā anupubbena katamahābhinikkhamano Bodhirukkhamūle sammāsambodhiṁ abhisambujjhitvā dhammacakkaṁ pavattetvā devamanussānaṁ hitāya dhammaṁ desesi, tena Bhagavatā sayambhunā anācariyakena Sammāsambuddhena vuttā. Sā ca pana Āḷaviyaṁ. Yadā ca Bhūtagāmasikkhāpadaṁ paññattaṁ, tadā tattha upagatānaṁ dhammadesanatthaṁ vuttāti ayamettha saṅkhepavissajjanā. Vitthārato pana dūrenidāna-avidūrenidānasantikenidānavasena veditabbā. Tattha **dūrenidānaṁ** nāma

---

1. Assa (Syā, Ka)   2. Pakāsayitvāssa (Syā, Ka)

Dīpaṅkarato yāva paccuppannavatthukathā, **avidūrenidānaṁ** nāma Tusitabhavanato yāva paccuppannavatthukathā, **santikenidānaṁ** nāma Bodhimaṇḍato yāva paccuppannavatthukathāti.

Tattha yasmā avidūrenidānaṁ santike nidānañca dūrenidāneyeva samodhānaṁ gacchanti, tasmā dūrenidānavasenevettha vitthārato vissajjanā veditabbā. Sā panesā Jātakaṭṭhakathāyaṁ vuttāti idha na vitthāritā, tato tattha vitthāritanayeneva veditabbā. Ayaṁ pana viseso—tattha paṭhamagāthāya Sāvatthiyaṁ vatthu uppannaṁ, idha Āḷaviyaṁ. Yathāha—

> Tena samayena Buddho Bhagavā Āḷaviyaṁ viharati Aggāḷave cetiye, tena kho pana samayena Āḷavakā bhikkhū navakammaṁ karontā rukkhaṁ chindantipi chedāpentipi, aññataropi Āḷavako bhikkhu rukkhaṁ chindati, tasmiṁ rukkhe adhivatthā devatā taṁ bhikkhuṁ etadavoca "mā bhante attano bhavanaṁ kattukāmo mayhaṁ bhavanaṁ chindī"ti, so bhikkhu anādiyanto chindiyeva, tassā ca devatāya dārakassa bāhuṁ ākoṭesi. Atha kho tassā devatāya etadahosi "yaṁnūnāhaṁ imaṁ bhikkhuṁ idheva jīvitā voropeyyan"ti. Atha kho tassā devatāya etadahosi "na kho metaṁ patirūpaṁ, yāhaṁ imaṁ bhikkhuṁ idheva jīvitā voropeyyaṁ, yaṁnūnāhaṁ Bhagavato etamatthaṁ āroceyyan"ti. Atha kho sā devatā yena Bhagavā tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā Bhagavato etamatthaṁ ārocesi. Sādhu sādhu devate, sādhu kho tvaṁ devate taṁ bhikkhuṁ jīvitā na voropesi. Sacajja tvaṁ devate taṁ bhikkhuṁ jīvitā voropeyyāsi, bahuñca tvaṁ devate taṁ bhikkhuṁ jīvitā voropeyyāsi, bahuñca tvaṁ devate apuññaṁ pasaveyyāsi. Gaccha tvaṁ devate amukasmiṁ okāse rukkho vivitto, tasmiṁ upagacchāti[1].

Evañca pana vatvā puna Bhagavā tassā devatāya uppannakodhavinayanatthaṁ—

"Yo ve uppatitaṁ kodhaṁ, rathaṁ bhantaṁva vāraye"ti[2]—

---

1. Vi 2. 51 piṭṭhe.

2. Khu 1. 46 piṭṭhe Dhammapade.

imaṁ gāthaṁ abhāsi. Tato "kathaṁ hi nāma samaṇā Sakyaputtiyā rukkhaṁ chindissantipi chedāpessantipi, ekindriyaṁ samaṇā Sakyaputtiyā jīvaṁ viheṭhentī"ti evaṁ manussānaṁ ujjhāyitaṁ sutvā bhikkhūhi ārocito Bhagavā "bhūtagāmapātabyatāya pācittiyan"ti[1] imaṁ sikkhāpadaṁ paññāpetvā tattha upagatānaṁ dhammadesanatthaṁ—

"Yo uppatitaṁ vineti kodhaṁ,
Visaṭaṁ sappavisaṁva osadhehī"ti—

imaṁ gāthaṁ abhāsi. Evamidaṁ ekaṁyeva vatthu tīsu ṭhānesu saṅgahaṁ gataṁ vinaye Dhammapade Suttanipāteti. Ettāvatā ca yā sā mātikā ṭhapitā—

"Yena yattha yadā yasmā, vuttā gāthā ayaṁ imaṁ.
Vidhiṁ pakāsayitvāssā, karissāmatthavaṇṇanan"ti.

Sā saṅkhepato vitthārato ca pakāsitā hoti ṭhapetvā atthavaṇṇanaṁ.

1. Ayaṁ panettha atthavaṇṇanā—**yo**ti yo yādiso khattiyakulā vā pabbajito brāhmaṇakulā vā pabbajito navo vā majjhimo vā thero vā. **Uppatitan**ti uddhamuddhaṁ patitaṁ gataṁ, pavattanti attho, uppannanti vuttaṁ hoti. Uppannañca nāmetaṁ vattamānabhutvāpagatokāsakatabhūmiladdhavasena anekappabhedaṁ. Tattha sabbampi saṅkhataṁ uppādādisamaṅgi **vattamānuppannaṁ** nāma, yaṁ sandhāya "uppannā dhammā, anuppannā dhammā, uppādino dhammā"ti[2] vuttaṁ. Ārammaṇarasamanubhavitvā niruddhaṁ anubhutvāpagatasaṅkhātaṁ kusalākusalaṁ, uppādādittayamanuppatvā niruddhaṁ bhutvāpagatasaṅkhātaṁ sesasaṅkhatañca **bhutvāpagatuppannaṁ** nāma. Tadetaṁ "evarūpaṁ pāpakaṁ diṭṭhigataṁ uppannaṁ hotī"ti[3] ca, "yathā ca uppannassa satisambojjhaṅgassa bhāvanāpāripūrī hotī"ti ca evamādīsu suttantesu daṭṭhabbaṁ. "Yānissa tāni pubbe katāni kammānī"ti evamādinā[4] nayena vuttaṁ kammaṁ atītampi samānaṁ aññassa vipākaṁ paṭibāhitvā attano vipākassokāsaṁ katvā ṭhitattā, tathā katokāsañca vipākaṁ anuppannampi evaṁ kate okāse avassamuppattito

1. Vi 2. 51 piṭṭhe.
2. Abhi 1. 3 piṭṭhe.
3. Ma 1. 182; Vi 2. 175 piṭṭhesu.
4. Ma 3. 203; Khu 10. 155 piṭṭhesu.

okāsakatuppannaṁ nāma. Tāsu tāsu bhūmīsu asamūhatamakusalaṁ **bhūmiladdhuppannaṁ** nāma.

Ettha ca bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṁ veditabbaṁ—seyyathidaṁ? Bhūmi nāma vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā. Bhūmiladdhaṁ nāma tesu uppattārahaṁ kilesajātaṁ. Tena hi sā bhūmiladdhā nāma hotīti. Tasmā "bhūmiladdhan"ti vuccati. Tañca pana na ārammaṇavasena. Ārammaṇavasena hi sabbepi atītādebhede pariññātepi ca khīṇāsavānaṁ khandhe ārabbha kilesā uppajjanti Mahākaccāyana-uppalavaṇṇādīnaṁ khandhe ārabbha Soreyyaseṭṭhiputtanandamāṇavakādīnaṁ viya. Yadi cetaṁ bhūmiladdhaṁ nāma siyā, tassa appaheyyato na koci bhavamūlaṁ jaheyya. Vatthuvasena pana bhūmiladdhaṁ nāma veditabbaṁ. Yattha yattha hi vipassanāya apariññātā khandhā uppajjanti, tattha tattha uppādato pabhuti tesu vaṭṭamūlaṁ kilesajātaṁ anuseti, taṁ appahīnaṭṭhena bhūmiladdhuppannaṁ nāmāti veditabbaṁ. Tattha ca yassa khandhesu appahīnānusayitā kilesā, tassa te eva khandhā tesaṁ kilesānaṁ vatthu, na itare khandhā. Atītakkhandhesu cassa appahīnānusayitānaṁ kilesānaṁ atītakkhandhā eva vatthu, na itare. Eseva nayo anāgatādīsu. Tathā kāmāvacarakkhandhesu appahīnānusayitānaṁ kilesānaṁ kāmāvacarakkhandhā eva vatthu, na itare. Esa nayo rūpārūpāvacaresu.

Sotāpannādīnaṁ pana yassa yassa ariyapuggalassa khandhesu taṁ taṁ vaṭṭamūlaṁ kilesajātaṁ tena tena maggena pahīnaṁ, tassa tassa te te khandhā pahīnānaṁ tesaṁ tesaṁ vaṭṭamūlakilesānaṁ avatthuto bhūmīti saṅkhaṁ na labhanti. Puthujjanassa pana sabbaso vaṭṭamūlānaṁ kilesānaṁ appahīnattā yaṁ kiñci kariyamānaṁ kammaṁ kusalaṁ vā akusalaṁ vā hoti, iccassa kilesappaccayā[1] vaṭṭaṁ vaḍḍhati. Tassetaṁ vaṭṭamūlaṁ rūpakkhandhe eva, na vedanākkhandhādīsu -pa- viññāṇakkhandhe eva vā, na rūpakkhandhādīsūti na vattabbaṁ. Kasmā? Avisesena pañcasu khandhesu anusayitattā. Kathaṁ? Pathavīrasādimiva rukkhe. Yathā hi mahārukkhe pathavītalaṁ adhiṭṭhāya pathavīrasañca āporasañca nissāya tappaccayā mūlakhandhasākhapasākhapattapallavapalāsapupphaphalehi vaḍḍhitvā nabhaṁ pūretvā yāvakappāvasānaṁ bījaparamparāya rukkhapaveṇīsantāne

1. Kammakilesapaccayā (Sī)

ṭhite "taṁ pathavīrasādi mūle eva, na khandhādīsu, phale eva vā, na mūlādīsū"ti na vattabbaṁ. Kasmā? Avisesena sabbesveva mūlādīsu anugatattā, evaṁ. Yathā pana tasseva rukkhassa pupphaphalādīsu nibbinno koci puriso catūsu disāsu maṇḍūkakaṇṭakaṁ nāma rukkhe visaṁ payojeyya, atha so rukkho tena visasamphassena phuṭṭho pathavīrasa-āporasapariyādinnena appasavanadhammataṁ āgamma puna santānaṁ nibbattetuṁ samattho na bhaveyya, evamevaṁ khandhappavattiyaṁ nibbinno kulaputto tassa purisassa catūsu disāsu rukkhe visappayojanaṁ viya attano santāne catumaggabhāvanaṁ ārabhati, athassa so khandhasantāno tena catumaggavisasamphassena sabbaso vaṭṭamūlakilesānaṁ pariyādinnattā kiriyabhāvamattamupagatakāyakammādi sabbakammappabhedo āyatiṁ punabbhavābhinibbattadhammatamāgamma bhavantarasantānaṁ nibbattetuṁ samattho na hoti. Kevalaṁ pana carima viññāṇanirodhena nirindhano viya jātavedo anupādāno parinibbāti. Evaṁ bhūmiyā bhūmiladdhassa ca nānattaṁ veditabbaṁ.

Apica aparampi samudācārārammaṇādhiggahitāvikkhambhitāsamūhatavasena catubbidhamuppannaṁ. Tattha vattamānuppannameva **samudācāruppannaṁ.** Cakkhādīnaṁ pana āpāthagate ārammaṇe pubbabhāge anuppajjamānampi kilesajātaṁ ārammaṇassa adhiggahitattā eva aparabhāge avassamuppattito **ārammaṇādhiggahituppannan**ti vuccati. Kalyāṇigāme piṇḍāya carato Mahātissattherassa visabhāgarūpadassanena uppannakilesajātañcettha nidassanaṁ. Tassa "uppannaṁ kāmavitakkan"ti-ādīsu[1] payogo daṭṭhabbo. Samathavipassanānaṁ aññataravasena avikkhambhitakilesajātaṁ cittasantatimanārūḷhaṁ uppattinivārakassa hetuno abhāvā **avikkhambhituppannaṁ** nāma. Taṁ "ayampi kho bhikkhave ānāpānassatisamādhi bhāvito bahulīkato santo ceva paṇīto ca asecanako ca sukho ca vihāro uppannuppanne pāpake akusale dhamme ṭhānaso antaradhāpetī"ti-ādīsu[2] daṭṭhabbaṁ. Samathavipassanāvasena vikkhambhitampi kilesajātaṁ ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṁ anatītanti katvā **asamūhatuppannan**ti vuccati. Ākāsena gacchantassa aṭṭhasamāpattilābhino therassa kusumitarukkhe upavane pupphāni ocinantassa

---

1. Ma 1. 14; Aṁ 2. 342 piṭṭhesu. 2. Vi 1. 88 piṭṭhe.

madhurassarena gāyato mātugāmassa gītassaraṁ sutavato uppannakilesajātañcettha nidassanaṁ. Tassa "ariyaṁ aṭṭhaṅgikaṁ maggaṁ bahulīkaronto uppannuppanne pāpake akusale dhamme antarāyeva antaradhāpetī"ti-ādīsu[1] payogo daṭṭhabbo. Tividhampi cetaṁ ārammaṇādhiggahitāvikkhambhitāsamūhatuppannaṁ bhūmiladdheneva saṅgahaṁ gacchatīti veditabbaṁ.

Evametasmiṁ yathāvuttappabhede uppanne bhūmiladdhārammaṇādhiggahitāvikkhambhi tāsamūhatuppannavasenāyaṁ kodho uppannoti veditabbo. Kasmā? Evaṁvidhassa vinetabbato. Evaṁvidhameva hi uppannaṁ yena kenaci vinayena vinetuṁ sakkā hoti. Yaṁ panetaṁ vattamānabhutvāpagatokāsakatasamudācārasaṅkhātaṁ uppannaṁ, ettha aphalo ca asakyo ca vāyāmo. Aphalo hi bhutvāpagate vāyāmo vāyāmantarenāpi tassa niruddhattā. Tathā okāsakate. asakyo ca vattamānasamudācāruppanne kilesavodānānaṁ ekajjhamanuppattitoti.

Vinetīti ettha pana—

Duvidho vinayo nāma, ekamekettha pañcadhā.
Tesu aṭṭhavidhenesa, vinetīti pavuccati.

Ayañhi saṁvaravinayo pahānavinayoti duvidho vinayo, ettha ca duvidhe vinaye ekameko vinayo pañcadhā bhijjati. **Saṁvaravinayo**pi hi sīlasaṁvaro satisaṁvaro ñāṇasaṁvaro khantisaṁvaro vīriyasaṁvaroti pañcavidho, **pahānavinayo**pi tadaṅgappahānaṁ vikkhambhanappahānaṁ samucchedappahānaṁ paṭippassaddhippahānaṁ nissaraṇappahānanti pañcavidho.

Tattha "iminā pātimokkhasaṁvarena upeto hoti samupeto"ti-ādīsu[2] **sīlasaṁvaro.** "Rakkhati cakkhundriyaṁ, cakkhundriye saṁvaraṁ āpajjatī"ti-ādīsu[3] **satisaṁvaro.**

"Yāni sotāni lokasmiṁ, (Ajitāti Bhagavā)
Sati tesaṁ nivāraṇaṁ.
Sotānaṁ saṁvaraṁ brūmi,
Paññāyete pidhīyare"ti—

---

1. Saṁ 3. 47 piṭṭhe.
2. Abhi 2. 255 piṭṭhe.
3. Dī 1. 66; Ma 1. 238; Saṁ 2. 384; Aṁ 1. 111 piṭṭhādīsu.

ādīsu[1] **ñāṇasaṁvaro.** “Khamo hoti sītassa uṇhassā”ti-ādīsu[2] **khantisaṁvaro.** “Uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāseti pajahati vinodetī”ti-ādīsu[3] **vīriyasaṁvaro** veditabbo. Sabbopi cāyaṁ saṁvaro yathāsakaṁ saṁvaritabbānaṁ vinetabbānañca kāyavacīduccaritādīnaṁ saṁvaraṇato saṁvaro, vinayanato vinayoti vuccati. Evaṁ tāva saṁvaravinayo pañcadhā bhijjatīti veditabbo.

Tathā yaṁ nāmarūpaparicchedādīsu vipassanaṅgesu yāva attano aparihānavasena pavatti, tāva tena tena ñāṇena tassa tassa anatthasantānassa pahānaṁ. Seyyathidaṁ? Nāmarūpavavatthānena sakkāyadiṭṭhiyā, paccayapariggahena ahetuvisamahetudiṭṭhīnaṁ, tasseva aparabhāgena kaṅkhāvitaraṇena kathaṁkathībhāvassa, kalāpasammasanena “ahaṁ mamā”ti gāhassa, maggāmaggavavatthānena amagge maggasaññāya, udayadassanena ucchedadiṭṭhiyā, vayadassanena sassatadiṭṭhiyā, bhayadassanena sabhayesu abhayasaññāya, ādīnavadassanena assādasaññāya, nibbidānupassanena abhiratisaññāya, muccitukamyatāñāṇena amuccitukamyatāya, upekkhāñāṇena anupekkhāya, anulomena dhammaṭṭhitiyaṁ nibbāne ca paṭilomabhāvassa, gotrabhunā saṅkhāranimittaggāhassa pahānaṁ, etaṁ **tadaṅgappahānaṁ** nāma. Yaṁ pana upacārappanābhedassa samādhino yāva attano aparihāni pavatti, tāva tenābhihatānaṁ nīvaraṇānaṁ yathāsakaṁvitakkādipaccanīkadhammānañca anuppattisaṅkhātaṁ pahānaṁ, etaṁ **vikkhambhanappahānaṁ** nāma. Yaṁ pana catunnaṁ ariyamaggānaṁ bhāvitattā taṁtaṁmaggavato attano santāne yathāsakaṁ “diṭṭhigatānaṁ pahānāyā”ti-ādinā[4] nayena vuttassa samudayapakkhikassa kilesagahanassa puna accanta-appavattibhāvena samucchedasaṅkhātaṁ pahānaṁ, idaṁ **samucchedappahānaṁ** nāma. Yaṁ pana phalakkhaṇe paṭippassaddhattaṁ kilesānaṁ pahānaṁ, idaṁ **paṭippassaddhippahānaṁ** nāma. Yaṁ pana sabbasaṅkhatanissaraṇattā pahīnasabbasaṅkhataṁ nibbānaṁ, etaṁ **nissaraṇappahānaṁ** nāma. Sabbampi cetaṁ pahānaṁ yasmā cāgaṭṭhena pahānaṁ, vinayanaṭṭhena vinayo, tasmā “pahānavinayo”ti vuccati, taṁtaṁpahānavato vā tassa tassa vinayassa sambhavatopetaṁ

---

1. Khu 1. 434 piṭṭhe.
2. Ma 1. 13; Aṁ 2. 433 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 14; Aṁ 2. 432 piṭṭhesu.
4. Abhi 1. 72 piṭṭhe.

"pahānavinayo"ti vuccati. Evaṁ pahānavinayopi pañcadhā bhijjatīti veditabbo. Evamekekassa pañcadhā bhinnattā dasete vinayā honti.

Tesu paṭippassaddhivinayaṁ nissaraṇavinayañca ṭhapetvā avasesena aṭṭhavidhena vinayenesa tena tena pariyāyena vinetīti pavuccati. Kathaṁ? Sīlasaṁvarena kāyavacīduccaritāni vinentopi hi taṁsampayuttaṁ kodhaṁ vineti, satipaññāsaṁvarehi abhijjhādomanassādīni vinentopi domanassasampayuttaṁ kodhaṁ vineti, khantisaṁvarena sītādīni khamantopi taṁtaṁāghātavatthusambhavaṁ kodhaṁ vineti, vīriyasaṁvarena byāpādavitakkaṁ vinentopi taṁsampayuttaṁ kodhaṁ vineti, yehi dhammehi tadaṅgavikkhambhanasamucchedappahānāni honti, tesaṁ dhammānaṁ attani nibbattanena te te dhamme pajahantopi tadaṅgappahātabbaṁ[1] vikkhambhetabbaṁ samucchinditabbañca kodhaṁ vineti. Kāmañcettha pahānavinayena vinayo na sambhavati, yehi pana dhammehi pahānaṁ hoti, tehi vinentopi pariyāyato "pahānavinayena vinetī"ti vuccati. Paṭippassaddhippahānakāle pana vinetabbābhāvato nissaraṇappahānassa ca anuppādetabbato na tehi kiñci vinetīti vuccati. Evaṁ tesu paṭippassaddhivinayaṁ nissaraṇavinayañca ṭhapetvā avasesena aṭṭhavidhena vinayenesa tena tena pariyāyena vinetīti pavuccatīti. Ye vā—

> "Pañcime bhikkhave āghātapaṭivinayā, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinetabbo. Katame pañca, yasmiṁ bhikkhave puggale āghāto jāyetha, mettā tasmiṁ puggale bhāvetabbā -pa- karuṇā, upekkhā, asati-amanasikāro tasmiṁ puggale āpajjitabbo, evaṁ tasmiṁ puggale āghāto paṭivinetabbo. Kammassakatā eva vā tasmiṁ puggale adhiṭṭhātabbā 'kammassako ayamāyasmā -pa- dāyādo bhavissatī'ti"[2]—

evaṁ pañca āghātapaṭivinayā vuttā, ye ca—

> "Pañcime āvuso āghātapaṭivinayā, yattha bhikkhuno uppanno āghāto sabbaso paṭivinetabbo. Katame pañca,

---

1. Tadaṅgapahātabbekaṭṭhaṁ (Sī, Syā) 2. Aṁ 2. 163 piṭṭhe.

idhāvuso ekacco puggalo aparisuddhakāyasamācāro hoti parisuddhavacīsamācāro, evarūpepi āvuso puggale āghāto paṭivinetabbo"ti[1]—

evamādināpi nayena pañca āghātapaṭivinayā vuttā, tesu yena kenaci āghātapaṭivinayena vinentopesa vinetīti pavuccati. Apica yasmā—

"Ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okkanteyyuṁ, tatrāpi yo mano padoseyya, na me so tena sāsanakaro"ti[2]—

evaṁ Satthu ovādaṁ,

"Tasseva tena pāpiyo, yo kuddhaṁ paṭikujjhati.
Kuddhaṁ appaṭikujjhanto, saṅgāmaṁ jeti dujjayaṁ.

Ubhinnamatthaṁ carati, attano ca parassa ca.
Paraṁ saṅkupitaṁ ñatvā, yo sato upasammati"[3].

"Sattime bhikkhave dhammā sapattakantā sapattakaraṇā kodhanaṁ āgacchanti itthiṁ vā purisaṁ vā, katame satta, idha bhikkhave sapatto sapattassa evaṁ icchati 'aho vatāyaṁ dubbaṇṇo assā'ti. Taṁ kissa hetu, na bhikkhavesapatto sapattassa vaṇṇavatāya nandati, kodhanāyaṁ bhikkhave purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto kiñcāpi so hoti sunhāto suvilitto kappitakesamassu odātavatthavasano, atha kho so dubbaṇṇova hoti kodhābhibhūto, ayaṁ bhikkhave paṭhamo dhammo sapattakanto sapattakaraṇo kodhanaṁ āgacchati itthiṁ vā purisaṁ vā[4].

Puna caparaṁ bhikkhave sapatto sapattassa evaṁ icchati 'aho vatāyaṁ dukkhaṁ sayeyyā'ti -pa- 'na pacurattho assā'ti -pa- 'na bhogavā assā'ti -pa- 'na yasavā assā'ti -pa- 'na mittavā assā'ti -pa- 'kāyassa bhedā paraṁ maraṇā apāyaṁ

---

1. Aṁ 2. 164 piṭṭhe.
2. Ma 1. 181 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 164 piṭṭhe.
4. Aṁ 2. 469 piṭṭhe.

duggatiṁ vinipātaṁ nirayaṁ upapajjeyyā'ti. Taṁ kissa hetu, na bhikkhave sapatto sapattassa sugatigamanena nandati, kodhanāyaṁ bhikkhave purisapuggalo kodhābhibhūto kodhapareto kāyena duccaritaṁ carati, vācāya, manasā duccaritaṁ carati, so kāyena duccaritaṁ caritvā -pa- vācāya -pa- manasā duccaritaṁ caritvā kāyassa bhedā paraṁ maraṇā -pa- nirayaṁ upapajjati kodhābhibhūto"ti[1].

"Kuddho atthaṁ na jānāti, kuddho dhammaṁ na passati[2] -pa-.

Yena kodhena kuddhāse, sattā gacchanti duggatiṁ.
Taṁ kodhaṁ sammadaññāya, pajahanti vipassino[3].

Kodhaṁ jahe vippajaheyya mānaṁ,
Saññojanaṁ sabbamatikkameyya[4].

Anatthajanano kodho, kodho cittappakopano[5].

Ekāparādhaṁ khama bhūripañña,
Na paṇḍitā kodhabalā bhavantī"ti[6]—

evamādinā nayena kodhe ādīnavañca paccavekkhatopi kodho vinayaṁ upeti. Tasmā evaṁ paccavekkhitvā kodhaṁ vinentopi esa vinetīti vuccati.

Kodhanti "anatthaṁ me acarīti āghāto jāyatī"ti-ādinā[7] nayena sutte vuttānaṁ navannaṁ, "atthaṁ me na carī"ti-ādīnañca tappaṭipakkhato siddhānaṁ navannamevāti aṭṭhārasannaṁ, khāṇukaṇṭakādinā aṭṭhānena saddhiṁ ekūnavīsatiyā āghātavatthūnaṁ aññatarāghātavatthusambhavaṁ āghātaṁ. **Visaṭan**ti vitthataṁ. **Sappavisan**ti sappassa visaṁ. **Ivā**ti opammavacanaṁ, ikāralopaṁ katvā va-icceva vuttaṁ. **Osadhehī**ti agadehi. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā visatikicchako vejjo sappena daṭṭhaṁ[8] sabbaṁ kāyaṁ pharitvā ṭhitaṁ visaṭaṁ sappavisaṁ mūlakhandhatacapattapupphādīnaṁ

1. Aṁ 2. 469 piṭṭhe.
2. Aṁ 2. 471; Khu 7. 12 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 196 piṭṭhe.
4. Khu 1. 46 piṭṭhe Dhammapade.
5. Aṁ 2. 471; Khu 1. 252 piṭṭhesu.
6. Khu 5. 311 piṭṭhe Jātake.
7. Dī 3. 218; Aṁ 3. 208 piṭṭhesu.
8. Daṭṭho (Sī, Syā)

aññatarehi nānābhesajjehi, payojetvā katehi vā[1] osadhehi khippameva vineyya, evamevaṁ yo yathāvuttenatthena uppatitaṁ cittasantānaṁ byāpetvā ṭhitaṁ kodhaṁ yathāvuttesu vinayanupāyesu yena kenaci upāyena vineti nādhivāseti pajahati vinodeti byantīkarotīti.

So bhikkhu jahāti orapāranti so evaṁ kodhaṁ vinento bhikkhu yasmā kodho tatiyamaggena sabbaso pahīyati, tasmā orapārasaññitāni pañcorambhāgiyasaññojanāni jahātīti veditabbo. Avesesena hi[2] pāranti tīrassa nāmaṁ, tasmā orāni ca tāni saṁsārasāgarassa pārabhūtāni cāti katvā "orapāran"ti vuccati. Atha vā yo uppatitaṁ vineti kodhaṁ visaṭaṁ sappavisaṁva osadhehi, so tatiyamaggena sabbaso kodhaṁ vinetvā anāgāmiphale ṭhito bhikkhu jahāti orapāraṁ. Tattha oranti sakattabhāvo, pāranti parattabhāvo. Oraṁ vā cha ajjhattikāni āyatanāni, pāraṁ cha bāhirāyatanāni. Tathā oraṁ manussaloko, pāraṁ devaloko. Oraṁ kāmadhātu, pāraṁ rūpārūpadhātu. Oraṁ kāmarūpabhavo, pāraṁ arūpabhavo. Oraṁ attabhāvo, pāraṁ attabhāvasukhūpakaraṇāni. Evametasmiṁ orapāre catutthamaggena chandarāgaṁ pajahanto "jahāti orapāran"ti vuccati. Ettha ca kiñcāpi anāgāmino kāmarāgassa pahīnattā idhattabhāvādīsu chandarāgo eva natthi, apica kho panassa tatiyamaggādīnaṁ viya vaṇṇappakāsanatthaṁ sabbametaṁ orapārabhedaṁ[3] saṅgahetvā tattha chandarāgappahānena "jahāti orapāran"ti vuttaṁ.

Idāni tassatthassa vibhāvanatthāya upamaṁ āha **"urago jiṇṇamivattacaṁ purāṇan"**ti. Tattha urena gacchatīti **urago,** sappassetaṁ adhivacanaṁ. So duvidho kāmarūpī ca akāmarūpī ca, kāmarūpīpi duvidho jalajo thalajo ca. Jalajo jale eva kāmarūpaṁ labhati, na thale Saṅkhapālajātake Saṅkhapālanāgarājā viya. Thalajo thale eva, na jale. So jajjarabhāvena jiṇṇaṁ, cirakālatāya purāṇañcāti saṅkhaṁ gataṁ tacaṁ jahanto catubbidhena jahāti sajātiyaṁ ṭhito, jigucchanto, nissāya, thāmenāti. Sajāti nāma sappajāti dīghattabhāvo. Uragā hi pañcasu ṭhānesu sajātiṁ nātivattanti upapattiyaṁ cutiyaṁ vissaṭṭhaniddokkamane

1. Katehi (Sī) 2. So hi (Ka) 3. Orapārabhāvaṁ (Syā, Ka)

samānajātiyā methunapaṭisevane jiṇṇatacāpanayane cāti. Sappo hi yadā tacaṁ jahāti, tadā sajātiyaṁyeva ṭhatvā jahāti. Sajātiyaṁ ṭhitopi ca jigucchanto jahāti. Jigucchanto nāma yadā upaḍḍhaṭṭhāne mutto hoti, upaḍḍhaṭṭhāne amutto olambati, tadā naṁ aṭṭīyanto jahāti. Evaṁ jigucchantopi ca daṇḍantaraṁ vā mūlantaraṁ vā pāsāṇantaraṁ vā nissāya jahāti. Nissāya jahantopi ca thāmaṁ janetvā ussāhaṁ katvā vīriyena vaṅkaṁ naṅguṭṭhaṁ katvā passasantova phaṇaṁ karitvā jahāti. Evaṁ jahitvā yenakāmaṁ pakkamati, evamevaṁ ayampi bhikkhu orapāraṁ jahitukāmo catubbidhena jahāti sajātiyaṁ ṭhito jigucchanto nissāya thāmenāti. Sajāti nāma bhikkhuno "ariyāya jātiyā jāto"ti[1] vacanato sīlaṁ. Tenevāha "sīle patiṭṭhāya naro sappañño"[2]. Evametissaṁ sajātiyaṁ ṭhito bhikkhu taṁ sakattabhāvādibhedaṁ orapāraṁ jiṇṇapurāṇatacamiva dukkhaṁ janentaṁ tattha tattha ādīnavadassanena jigucchanto kalyāṇamitte nissāya adhimattavāyāmasaṅkhātaṁ thāmaṁ janetvā "divasaṁ caṅkamena nisajjāya āvaraṇīyehi dhammehi cittaṁ parisodhetī"ti[3] vuttanayena rattindivaṁ chadhā vibhajitvā ghaṭento vāyamanto urago viya vaṅkaṁ naṅguṭṭhaṁ pallaṅkaṁ ābhujitvā urago viya passasanto ayampi asithilaparakkamatāya vāyamanto urago viya phaṇaṁ karitvā ayampi ñāṇavipphāraṁ janetvā uragova tacaṁ orapāraṁ jahāti. Jahitvā ca urago viya ohitataco yenakāmaṁ ayampi ohitabhāro anupādisesanibbānadhātudisaṁ pakkamatīti. Tenāha Bhagavā—

"Yo uppatitaṁ vineti kodhaṁ,
Visaṭaṁ sappavisaṁva osadhehi.
So bhikkhu jahāti orapāraṁ,
Urago jiṇṇamivattacaṁ purāṇan"ti.

evamesā Bhagavatā arahattanikūṭena paṭhamagāthā desitāti.

2. Idāni dutiyagāthāya atthavaṇṇanākkamo anuppatto, tatrāpi—

---

1. Ma 2. 306 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 13; Khu 10. 197 piṭṭhesu.
3. Aṁ 1. 112; Aṁ 2. 385; Abhi 2. 258 piṭṭhesu.

> "Yena yattha yadā yasmā, vuttā gāthā ayaṁ imaṁ.
> Vidhiṁ pakāsayitvāssā, karissāmatthavaṇṇanan"ti—

ayameva mātikā, tato parañca sabbagāthāsu. Ativitthārabhayena pana ito pabhuti mātikaṁ anikkhipitvā uppattidassananayeneva tassā tassā atthaṁ dassento atthavaṇṇanaṁ karissāmi. Seyyathidaṁ? **Yo rāgamudacchidā asesan**ti ayaṁ dutiyagāthā.

Tassuppatti—ekaṁ samayaṁ Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme, tena kho pana samayena āyasmato Sāriputtattherassa upaṭṭhāko aññataro suvaṇṇakāraputto therassa santike pabbajito, thero tassa "daharānaṁ asubhaṁ sappāyan"ti mantvā rāgavighātatthaṁ asubhakammaṭṭhānaṁ adāsi. Tassa tasmiṁ āsevanamattampi cittaṁ na labhati, so "anupakāraṁ mametan"ti therassa ārocesi. Thero "daharānametaṁ sappāyan"ti mantvā punapi tadevācikkhi. Evaṁ cattāro māsā atītā, so kiñcimattampi visesaṁ na labhati. Tato naṁ thero Bhagavato santikaṁ nesi, Bhagavā "avisayo Sāriputta tuyhetassa sappāyaṁ jānituṁ, Buddhaveneyyo eso"ti vatvā pabhassaravaṇṇaṁ padumaṁ iddhiyā nimminitvā tassa hatthe pādāsi "handa bhikkhu imaṁ vihārapacchāyāyaṁ vālikātale nāḷena vijjhitvā ṭhapehi, abhimukhaṁ cassa pallaṅkena nisīda 'lohitaṁ lohitan'ti āvajjento"ti. Ayaṁ kira pañca jātisatāni suvaṇṇakārova ahosi, tenassa "lohitakanimittaṁ sappāyan"ti ñatvā Bhagavā lohitakakammaṭṭhānaṁ adāsi. So tathā katvā muhutteneva yathākkamaṁ tattha cattāripi jhānāni adhigantvā anulomapaṭilomādinā nayena jhānakīḷaṁ ārabhi. Atha Bhagavā taṁ padumaṁ "milāyatū"ti adhiṭṭhāsi. So jhānā vuṭṭhito taṁ milātaṁ kāḷavaṇṇaṁ disvā "pabhassararūpaṁ jarāya parimadditan"ti aniccasaññaṁ paṭilabhi. tato naṁ ajjhattampi upasaṁhari. Tato "yadaniccaṁ taṁ dukkhaṁ, yaṁ dukkhaṁ tadanattā"ti tayopi bhave āditte viya passi. Evaṁ passato cassāvidūre padumassaro atthi, tattha dārakā orohitvā padumāni bhañjitvā bhañjitvā rāsiṁ karonti, tassa tāni udake padumāni naḷavane aggijālā viya khāyiṁsu, pattāni patantāni papātaṁ pavisantāni viya khāyiṁsu, thale nikkhittapadumānaṁ aggāni milātāni aggiḍaḍḍhāni

viya khāyiṁsu. Athassa tadanusārena sabbadhamme upanijjhāyato bhiyyoso mattāya tayo bhavā ādittamiva agāraṁ appaṭisaraṇā hutvā upaṭṭhahiṁsu. Tato Bhagavā Gandhakuṭiyaṁ nisinnova tassa bhikkhuno upari sarīrābhaṁ muñci, sā cassa mukhaṁyeva ajjhotthari, tato so "kimetan"ti āvajjento Bhagavantaṁ āgantvā samīpe ṭhitamiva disvā uṭṭhāyāsanā añjaliṁ paṇāmesi. Athassa Bhagavā sappāyaṁ viditvā dhammaṁ desento imaṁ obhāsagāthaṁ abhāsi **"yo rāgamudacchidā asesan"**ti.

Tattha rañjanavasena **rāgo,** pañcakāmaguṇarāgassetaṁ adhivacanaṁ. **Udacchidā**ti ucchindati bhañjati vināseti. Atītakālikānampi hi chandasi[1] vattamānavacanaṁ akkharacintakā icchanti. **Asesan**ti sānusayaṁ. **Bhisapupphaṁva saroruhan**ti sare virūḷhaṁ padumapupphaṁ viya. **Vigayhā**ti ogayha, pavisitvāti attho. Sesaṁ pubbasadisameva. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yathā nāma ete dārakā saraṁ oruyha bhisapupphaṁ saroruhaṁ chindanti, evamevaṁ yo bhikkhu imaṁ tedhātukalokasannivāsaṁ ogayha—

"Natthi rāgasamo aggi"[2],

"Kāmarāgena dayhāmi, cittaṁ me paridayhati"[3].

"Ye rāgarattānupatanti sotaṁ,
Sayaṁkataṁ makkaṭakova jālaṁ"[4].

"Ratto kho āvuso rāgena abhibhūto pariyādinnacitto pāṇampi hanatī"ti[5]—

evamādinayamanugantvā rāgādīnavapaccavekkhaṇena yathāvuttappakārehi sīlasaṁvarādīhi saṁvarehi saviññāṇakāviññāṇakesu vatthūsu asubhasaññāya ca thokaṁ thokaṁ rāgaṁ samucchindanto anāgāmimaggena avasesaṁ arahattamaggena ca tato anavasesampi ucchindati, pubbe vuttappakāreneva so bhikkhu jahāti orapāraṁ urago jiṇṇamiva tacaṁ purāṇanti. Evamesā Bhagavatā arahattanikūṭena gāthā desitā, desanāpariyosāne ca so bhikkhu arahatte patiṭṭhitoti.

---

1. Chindatīti (Syā, Ka)
2. Khu 1. 43 piṭṭhe Dhammapade.
3. Saṁ 1. 189 piṭṭhe.
4. Khu 1. 63. piṭṭhe Dhammapade.
5. Aṁ 1. 156. 217 piṭṭhesu (Thokaṁ visadisaṁ)

3. **Yo taṇhamudacchidā**ti kā uppatti? Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati, aññataro bhikkhu Gaggarāya pokkharaṇiyā tīre viharanto taṇhāvasena akusalavitakkaṁ vitakketi, Bhagavā tassajjhāsayaṁ viditvā imaṁ obhāsagāthamabhāsi.

Tattha tassatīti[1] **taṇhā,** visayehi tittiṁ na upetīti attho, kāmabhavavibhavataṇhānametaṁ adhivacanaṁ. **Saritan**ti gataṁ pavattaṁ, yāva bhavaggā ajjhottharitvā ṭhitanti vuttaṁ hoti. **Sīghasaran**ti sīghagāminiṁ, sandiṭṭhikasamparāyikaṁ ādīnavaṁ agaṇetvā muhutteneva paracakkavāḷampi bhavaggampi sampāpuṇituṁ samatthanti vuttaṁ hoti. Evametaṁ saritaṁ sīghasaraṁ sabbappakārampi taṇhaṁ—

“Uparivisālā duppūrā, icchā visaṭagāminī.
Ye ca taṁ anugijjhanti[2], te honti cakkadhārino”ti,

“Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhānasaṁsaraṁ.
Itthabhāvaññathābhāvaṁ, saṁsāraṁ nātivattatī”ti[3],

“Ūno loko atitto taṇhādāsoti kho mahārājā”ti[4]ca—

evamādīnavapaccavekkhaṇena vuttappakārehi sīlasaṁvarādīhi ca yo thokaṁ thokaṁ visosayitvā arahattamaggena asesaṁ ucchijjati, so bhikkhu tasmiṁyeva khaṇe sabbappakārampi jahāti orapāranti. Desanāpariyosāne so bhikkhu arahatte patiṭṭhitoti.

4. **Yo mānamudabbadhī**ti kā uppatti? Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati, aññataro bhikkhu Gaṅgāya tīre viharanto gimhakāle appodake sote kataṁ naḷasetuṁ pacchā āgatena mahoghena vuyhamānaṁ disvā “aniccā saṅkhārā”ti saṁviggo aṭṭhāsi, tassajjhāsayaṁ viditvā Bhagavā imaṁ obhāsagāthaṁ abhāsi.

---

1. Tasatīti (Sī, Syā)
2. Upari visālaṁ duppūraṁ, icchaṁ visaṭagāminiṁ.
   Ye ca taṁ anugacchanti (Sī, Syā) Khu 5. 132, 201 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 201, 268; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhesu.
4. Ma 2. 256 piṭṭhe.

Tattha **māno**ti jāti-ādivatthuko cetaso uṇṇāmo[1]. So "seyyohamasmī"ti māno, "sadisohamasmī"ti māno, "hīnohamasmī"ti mānoti evaṁ tividho hoti. Puna "seyyassa seyyohamasmīti, seyyassa sadiso, seyyassa hīno, sadisassa seyyo, sadisassa sadiso, sadisassa hīno, hīnassa seyyo, hīnassa sadiso, hīnassa hīnohamasmī"ti mānoti evaṁ navavidho hoti. Taṁ sabbappakārampi mānaṁ—

"Yena mānena mattāse, sattā gacchanti duggatin"ti[2]—

ādinā nayena tattha ādīnavapaccavekkhaṇena vuttappakārehi sīlasaṁvarādīhi ca yo thokaṁ thokaṁ vadhento kilesānaṁ abaladubbalattā[3] naḷasetusadisaṁ lokuttaradhammānaṁ atibalattā mahoghasadisena arahattamaggena asesaṁ udabbadhi, anavasesappahānavasena ucchindanto vadhetīti vuttaṁ hoti. So bhikkhu tasmiṁyeva khaṇe sabbappakārampi jahāti orapāranti. Desanāpariyosāne so bhikkhu arahatte patiṭṭhitoti.

5. **Yo nājjhagamā**ti kā uppatti? Imissā gāthāya ito parānañca dvādasannaṁ ekāyeva uppatti—ekaṁ samayaṁ Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati, tena kho pana samayena aññataro brāhmaṇo attano dhītuyā vāreyye paccupaṭṭhite cintesi "kenaci vasalena aparibhuttapubbehi pupphehi dārikaṁ alaṅkaritvā patikulaṁ pesessāmī"ti. So santarabāhiraṁ Sāvatthiṁ vicinanto kiñci tiṇapupphampi aparibhuttapubbaṁ nāddasa. Atha sambahule dhuttakajātike brāhmaṇadārake sannipatite disvā "ete pucchissāmi, avassaṁ sambahulesu koci jānissatī"ti upasaṅkamitvā pucchi. Te taṁ brāhmaṇaṁ uppaṇḍentā āhaṁsu "udumbarapupphaṁ nāma brāhmaṇa loke na kenaci paribhuttapubbaṁ, tena dhītaraṁ alaṅkaritvā dehī"ti. So dutiyadivase kālasseva vuṭṭhāya bhattavissaggaṁ katvā Aciravatiyā nadiyā tīre Udumbaravanaṁ gantvā ekamekaṁ rukkhaṁ vicinanto pupphassa vaṇṭamattampi nāddasa. Atha vītivatte majjhanhike dutiyatīraṁ agamāsi, tattha ca aññataro bhikkhu aññatarasmiṁ manuññe rukkhamūle divāvihāraṁ nisinno

1. Uṇṇamo (Sī) 2. Khu 1. 197 piṭṭhe. 3. Abalātidubbalattā (Sī)

kammaṭṭhānaṁ manasi karoti. So tattha upasaṅkamitvā amanasi karitvā sakiṁ nisīditvā sakiṁ ukkuṭiko hutvā sakiṁ ṭhatvā taṁ rukkhaṁ sabbasākhāviṭapapattantaresu vicinanto kilamati. Tato naṁ so bhikkhu āha "brāhmaṇa kiṁ maggasī"ti. Udumbarapupphaṁ bhoti. Udumbarapupphaṁ nāma brāhmaṇa loke natthi, musā etaṁ vacanaṁ, mā kilamāti. Atha Bhagavā tassa bhikkhūno ajjhāsayaṁ viditvā obhāsaṁ muñcitvā samuppannasamannāhārabahumānassa imā obhāsagāthāyo abhāsi **"yo nājjhagamā bhavesu sāran"**ti. Sabbā vattabbā.

Tattha paṭhamagāthāya tāva **nājjhagamā**ti nādhigacchi, nādhigacchati vā. **Bhavesū**ti kāmarūpārūpasaññī-asaññīnevasaññīnāsaññī-ekavokāra-catuvokārapañcavokārabhavesu. **Sāran**ti niccabhāvaṁ attabhāvaṁ vā. **Vicinan**ti paññāya gavesanto. **Pupphamiva udumbaresū**ti yathā udumbararukkhesu pupphaṁ vicinanto esa brāhmaṇo nājjhagamā, evaṁ yo yogāvacaropi paññāya vicinanto sabbabhavesu kiñci sāraṁ nājjhagamā, so asārakaṭṭhena[1] te dhamme aniccato anattato ca vipassanto anupubbena lokuttaradhamme adhigacchanto jahāti orapāraṁ urago jiṇṇamiva tacaṁ purāṇanti ayamattho yojanā ca. Avasesagāthāsu panassa yojanaṁ avatvā visesatthamattameva vakkhāma.

6. "Yassantarato nasanti kopā,
Iti bhavābhavatañca vītivatto"ti[2]—

ettha tāva ayaṁ antarasaddo—

"Nadītīresu saṇṭhāne[3], sabhāsu rathiyāsu ca.
Janā saṅgamma mantenti, mañca tañca kimantaran"ti[4],

"Appamattakena visesādhigamena antarā vosānamāpādi"[5],

"Anatthajanano kodho, kodho cittappakopano.
Bhayamantarato jātaṁ, taṁ jano nāvabujjhatī"ti[6]—

1. Asārakattena (Sī)
2. Khu 1. 100 piṭṭhe. Itibbhavābhavatañca (Ka)
3. Panthāne (Sī), pathesu (Syā)
4. Saṁ 1. 203 piṭṭhe.
5. Aṁ 3. 382 piṭṭhe.
6. Aṁ 2. 471; Khu 1. 252 piṭṭhesu.

evaṁ kāraṇavemajjhacittādīsu sambahulesu atthesu dissati. Idha pana citte. Tato **yassantarato na santi kopā**ti tatiyamaggena samūhatattā yassa citte na santi kopāti attho. Yasmā pana **bhavo**ti sampatti, **vibhavo**ti vipatti. Tathā bhavoti vuddhi, vibhavoti hāni. Bhavoti sassato, vibhavoti ucchedo. Bhavoti puññaṁ, vibhavoti pāpaṁ. Vibhavo abhavoti ca atthato ekameva, tasmā **itibhavābhavatañca vītivatto**ti ettha yā esā sampattivipattivuḍḍhihānisassatucchedapuññapāpavasena iti anekappakārā bhavābhavatā vuccati, catūhipi maggehi yathāsambhavaṁ tena tena nayena taṁ itibhavābhavatañca vītivattoti evamattho ñātabbo.

7. **Yassa vitakkā**ti ettha pana yassa bhikkhuno tayo kāmabyāpādavihiṁsāvitakkā, tayo ñātijanapadāmaravitakkā, tayo parānuddayatāpaṭisaṁyuttalābha sakkāra siloka-anavaññatti paṭisaṁyuttavitakkāti ete nava vitakkā samantabhaddake vuttanayena tattha tattha ādīnavaṁ paccavekkhitvā paṭipakkhavavatthānena tassa tassa pahānasamatthehi tīhi heṭṭhimamaggehi ca vidhūpitā bhusaṁ dhūpitā santāpitā daḍḍhāti attho. Evaṁ vidhūpetvā ca **ajjhattaṁ suvikappitā asesā,** niyakajjhattabhūte attano khandhasantāne ajjhattajjhattabhūte citte ca yathā na puna sambhavanti, evaṁ arahattamaggena asesā chinnā. Chinnaṁ hi kappitanti vuccati. Yathāha "kappitakesamassū"ti[1]. Evamettha attho daṭṭhabbo.

8. Idāni **yo nāccasārī**ti ettha **yo nāccasārī**ti yo nātidhāvi. **Na paccasārī**ti na ohīyi. Kiṁ vuttaṁ hoti? Accāraddhavīriyena hi uddhacce patanto accāsarati, atisithilena kosajje patanto paccāsarati. Tathā bhavataṇhāya attānaṁ kilamento accāsarati, kāmataṇhāya kāmasukhamanuyuñjanto paccāsarati. Sassatadiṭṭhiyā accāsarati, ucchedadiṭṭhiyā paccāsarati. Atītaṁ anusocanto accāsarati, anāgataṁ paṭikaṅkhanto paccāsarati. Pubbantānudiṭṭhiyā accāsarati, aparantānudiṭṭhiyā paccāsarati. Tasmā yo ete ubho ante vajjetvā majjhimaṁ paṭipadaṁ paṭipajjanto nāccasārī na paccasārīti evaṁ vuttaṁ hoti.

---

1. Saṁ 1. 79; Saṁ 2. 525 piṭṭhesu.

Sabbaṁ accagamā imaṁ papañcanti tāya ca pana arahattamaggavosānāya majjhimāya paṭipadāya sabbaṁ imaṁ vedanāsaññāvitakkappabhavaṁ taṇhāmānadiṭṭhisaṅkhātaṁ tividhaṁ papañcaṁ accagamā atikkanto, samatikkantoti attho.

9. Tadanantaragāthāya pana **sabbaṁ vitathamidanti ñatvā loke**ti ayameva viseso. Tassattho—**sabban**ti anavasesaṁ, sakalamanunanti vuttaṁ hoti. Evaṁ santepi pana vipassanupagaṁ lokiyakhandhāyatanadhātuppabhedaṁ saṅkhatameva idhādhippetaṁ. **Vitathan**ti vigatatathabhāvaṁ, niccanti vā sukhanti vā subhanti vā attāti vā yathā yathā kilesavasena bālajanehi gayhati, tathātathābhāvato vitathanti vuttaṁ hoti. **Idan**ti tameva sabbaṁ paccakkhabhāvena dassento āha. **Ña tvā**ti maggapaññāya jānitvā, tañca pana asammohato, na visayato[1]. **Loke**ti okāsaloke sabbaṁ khandhādibhedaṁ dhammajātaṁ "vitathamidan"ti ñatvāti sambandho.

10-13. Idāni ito parāsu catūsu gāthāsu **vītalobho vītarāgo vītadoso vītamoho**ti ete visesā. Ettha lubbhanavasena **lobho,** sabbasaṅgāhikametaṁ paṭhamassa akusalamūlassa adhivacanaṁ, visamalobhassa vā, yo so "appekadā mātumattīsupi lobhadhammā uppajjanti, bhaginimattīsupi lobhadhammā uppajjanti, dhītumattīsupi lobhadhammā uppajjantī"ti[2] evaṁ vutto. Rajjanavasena **rāgo,** pañcakāmaguṇarāgassetaṁ adhivacanaṁ. Dussanavasena **doso,** pubbe vuttakodhassetaṁ adhivacanaṁ. Muyhanavasena **moho,** catūsu ariyasaccesu aññāṇassetaṁ adhivacanaṁ. Tattha yasmā ayaṁ bhikkhu lobhaṁ jigucchanto vipassanaṁ ārabhi "kudāssu nāmāhaṁ lobhaṁ vinetvā vigatalobho vihareyyan"ti, tasmā tassa lobhappahānupāyaṁ sabbasaṅkhārānaṁ vitathabhāvadassanaṁ[3] lobhappahānānisaṁsañca orapārappahānaṁ[4] dassento imaṁ gāthamāha. Esa nayo ito parāsupi. Keci panāhu "yathāvutteneva nayena ete dhamme jigucchitvā vipassanamāraddhassa tassa tassa bhikkhuno ekamekāva ettha gāthā vuttā"ti. Yaṁ ruccati, taṁ gahetabbaṁ. Esa nayo ito parāsu catūsu gāthāsu.

---

1. Asammohoto ca visayato ca (Syā, Ka)
2. Saṁ 2. 329 piṭṭhe.
3. Vitathabhāvadassanatthaṁ (Sī, Ka)
4. Orapārappahānatthaṁ (Sī)

14. Ayaṁ panettha atthavaṇṇanā—appahīnaṭṭhena santāne sayantīti **anusayā,** kāmarāgapaṭighamānadiṭṭhivicikicchābhavarāgāvijjānaṁ etaṁ adhivacanaṁ. Sampayuttadhammānaṁ attano ākārānuvidhānaṭṭhena **mūlā,** akhemaṭṭhena **akusalā.** Dhammānaṁ patiṭṭhābhūtātipi **mūlā,** sāvajjadukkhavipākaṭṭhena **akusalā.** Ubhayampetaṁ lobhadosamohānaṁ adhivacanaṁ. Te hi "lobho bhikkhave akusalañca akusalamūlañcā"ti-ādinā nayena evaṁ niddiṭṭhā. Evamete anusayā tena tena maggena pahīnattā yassa keci na santi, ete ca akusalamūlā tatheva **samūhatāse,** samūhatā icceva attho. Paccattabahuvacanassa hi[1] sekārāgamaṁ icchanti saddalakkhaṇakovidā. Aṭṭhakathācariyā pana "**se**ti nipāto"ti vaṇṇayanti. Yaṁ ruccati, taṁ gahetabbaṁ. Ettha pana kiñcāpi so evaṁvidho bhikkhu khīṇāsavo hoti, khīṇāsavo ca neva ādiyati, na pajahati, pajahitvā ṭhitoti vutto, tathāpi vattamānasamīpe vattamānavacanalakkhaṇena "jahāti orapāran"ti vuccati. Atha vā anupādisesāya ca nibbānadhātuyā parinibbāyanto attano ajjhattikabāhirāyatanasaṅkhātaṁ jahāti orapāranti veditabbo.

Tattha kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cāti dvidhā anusayānaṁ abhāvo veditabbo. Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmarāgānusayapaṭighānusayānaṁ tatiyamaggena abhāvo hoti, mānānusayassa catutthamaggena, diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṁ paṭhamamaggena, bhavarāgānusayāvijjānusayānaṁ catutthamaggeneva. Maggapaṭipāṭiyā pana paṭhamamaggena diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṁ abhāvo hoti, dutiyamaggena kāmarāgānusayapaṭighānusayānaṁ tanubhāvo, tatiyamaggena sabbaso abhāvo, catutthamaggena mānānusayabhavarāgānusayāvijjānusayānaṁ abhāvo hoti. Tattha yasmā na sabbe anusayā akusalamūlā. Kāmarāgabhavarāgānusayā eva hi lobhākusalamūlena saṅgahaṁ gacchanti, paṭighānusayāvijjānusayā ca "doso akusalamūlaṁ moho akusalamūlami"cceva saṅkhaṁ gacchanti, diṭṭhimānavicikicchānusayā pana na kiñci akusalamūlaṁ honti. Yasmā vā anusayābhāvavasena ca akusalamūlasamugghātavasena ca kilesappahānaṁ paṭṭhapesi[2], tasmā—

---

1. Paccattabahuvacanassante (Ka)
2. Patthesi (Sī), patthesi paṭṭhapesi (Ka)

"Yassānusayā na santi keci,
Mūlā ca akusalā samūhatāse"—

iti Bhagavā āha.

15. **Yassa darathajā**ti ettha pana paṭhamuppannā[1] kilesā pariḷāhaṭṭhena darathā nāma, aparāparuppannā pana tehi darathehi jātattā darathajā nāma. **Oran**ti sakkāyo vuccati. Yathāha "orimaṁ tīranti kho bhikkhu sakkāyassetaṁ adhivacanan"ti[2]. **Āgamanāyā**ti uppattiyā. **Paccayāse**ti paccayā eva. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yassa pana upādānakkhandhaggahaṇāya paccayabhūtā ariyamaggena pahīnattā keci darathajavevacanā kilesā na santi, pubbe vuttanayeneva so bhikkhu jahāti orapāranti.

16. **Yassa vanathajā**ti etthapi darathajā viya vanathajā veditabbā. Vacanatthe pana ayaṁ veseso—vanute, vanotīti vā vanaṁ, yācati sevati bhajatīti attho, taṇhāyetaṁ adhivacanaṁ. Sā hi visayānaṁ patthanato sevanato ca "vanan"ti vuccati. Taṁpariyuṭṭhānavasena vanaṁ tharati tanotīti vanatho, taṇhānusayassetaṁ adhivacanaṁ. Vanathā jātāti vanathajāti. Keci panāhu "sabbepi kilesā gahanaṭṭhena vanathoti vuccanti, aparāparuppannā pana vanathajā"ti. Ayameva cettha Uragasutte attho adhippeto, itaro pana Dhammapadagāthāyaṁ. **Vinibandhāya bhavāyā**ti bhavavinibandhāya, atha vā cittassa visayesu vinibandhāya āyatiṁ uppattiyā cāti attho. hetuyeva **hetukappā.**

17. **Yo nīvaraṇe**ti ettha nīvaraṇāti cittaṁ hitapaṭipattiṁ vā nīvarantīti **nīvaraṇā,** paṭicchādentīti attho. **Pahāyā**ti chaḍḍetvā. **Pañcā**ti tesaṁ saṅkhyāparicchedo. Īghābhāvato **anīgho.** Kathaṁ kathāya tiṇṇattā **tiṇṇakathaṁkatho.** Vigatasallattā **visallo.** Kiṁ vuttaṁ hoti? Yo bhikkhu kāmacchandādīni pañca nīvaraṇāni samantabhaddake vuttanayena sāmaññato visesato ca nīvaraṇesu ādīnavaṁ disvā tena tena maggena pahāya tesañca pahīnattā eva kilesadukkhasaṅkhātassa

---

1. Paṭhamuppannā paṭhamuppannā (Sī)

2. Saṁ 2. 383 piṭṭhe.

īghassābhāvena **anīgho,** "ahosiṁ nu kho ahaṁ atītamaddhānan"ti-ādinā[1] nayena pavattāya kathaṁkathāya tiṇṇattā **tiṇṇakathaṁkatho,** "tattha katame pañca sallā, rāgasallo dosasallo mohasallo mānasallo diṭṭhisallo"ti vuttānaṁ pañcannaṁ sallānaṁ vigatattā **visallo,** so bhikkhu pubbe vuttanayeneva jahāti orapāranti.

Atrāpi ca kilesapaṭipāṭiyā maggapaṭipāṭiyā cāti dvidhā eva nīvaraṇappahānaṁ veditabbaṁ. Kilesapaṭipāṭiyā hi kāmacchandanīvaraṇassa byāpādanīvaraṇassa ca tatiyamaggena pahānaṁ hoti, thinamiddhanīvaraṇassa uddhaccanīvaraṇassa ca catutthamaggena, "akataṁ vata me kusalan"ti-ādinā[2] nayena pavattassa vippaṭisārasaṅkhātassa kukkuccanīvaraṇassa vicikicchānīvaraṇassa ca paṭhamamaggena. Maggapaṭipāṭiyā pana kukkuccanīvaraṇassa vicikicchā nīvaraṇassa ca paṭhamamaggena pahānaṁ hoti, kāmacchandanīvaraṇassa byāpādanīvaraṇassa ca dutiyamaggena tanubhāvo hoti, tatiyena anavasesappahānaṁ, thinamiddhanīvaraṇassa uddhaccanīvaraṇassa ca catutthamaggena pahānaṁ hotīti. Evaṁ—

"Yo nīvaraṇe pahāya pañca,
Anīgho tiṇṇakathaṁkatho visallo.
So bhikkhu jahāti orapāraṁ,
Urago jiṇṇamivattacaṁ purāṇan"ti—

arahattanikūṭeneva Bhagavā desanaṁ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne so bhikkhu arahatte patiṭṭhito.[3] "Ekacce yena yena tesaṁ bhikkhūnaṁ yā yā gāthā desitā, tena tena tassā tassā gāthāya pariyosāne so so bhikkhu arahatte patiṭṭhito"ti vadanti[3].

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Uragasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhesu. 2. Ma 3. 203; Khu 10. 155 piṭṭhesu.
3-3. Ekacci yena nayena tassā tassā gāthāya pariyosāne so so bhikkhu arahatte patiṭṭhitoti. (Sī)

2. Dhaniyasuttavaṇṇanā

18. **Pakkodano**ti Dhaniyasuttaṁ. kā uppatti? Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati, tena samayena Dhaniyo gopo mahītīre paṭivasati. Tassāyaṁ pubbayogo—Kassapassa Bhagavato pāvacane dibbamāne vīsati vassasahassāni divase divase saṁghassa vīsati salākabhattāni adāsi, so tato cuto devesu uppanno. Evaṁ devaloke ekaṁ Buddhantaraṁ khepetvā amhākaṁ Bhagavato kāle Videharaṭṭhamajjhe Pabbataraṭṭhaṁ nāma atthi, tattha Dhammakoraṇḍaṁ[1] nāma nagaraṁ, tasmiṁ nagare seṭṭhiputto hutvā abhinibbatto goyūthaṁ nissāya jīvati. Tassa hi tiṁsamattāni gosahassāni honti, sattavīsasahassā gāvo khīraṁ duyhanti. Gopā nāma nibaddhavāsino na honti, vassike cattāro māse thale vasanti, avasese aṭṭhamāse yattha tiṇodakaṁ sukhaṁ labbhati,t attha vasanti. Tañca nadītīraṁ vā jātassaratīraṁ vā hoti. Athāyampi vassakāle attano vasitagāmato nikkhamitvā gunnaṁ phāsuvihāratthāya okāsaṁ gavesanto mahāmahī bhijjitvā ekato kālamahī ekato mahāmahicceva saṅkhaṁ gantvā sandamānā puna samuddasamīpe samāgantvā pavattā, yaṁ okāsaṁ antaradīpaṁ akāsi, taṁ pavisitvā vacchānaṁ sālaṁ attano ca nivesanaṁ māpetvā vāsaṁ kappasi. Tassa satta puttā satta dhītaro satta suṇisā aneke ca kammakārā honti. Gopā nāma **vassanimittaṁ** jānanti. Yadā sakuṇikā kulāvakāni rukkhagge karonti, kakkaṭakā udakasamīpe dvāraṁ pidahitvā thalasamīpadvārena[2] vaḷañjenti, tadā suvuṭṭhikā bhavissatīti gaṇhanti. Yadā pana sakuṇikā kulāvakāni nīcaṭṭhāne udakapiṭṭhe karonti, kakkaṭakā thalasamīpe dvāraṁ pidahitvā udakasamīpadvārena[3] vaḷañjenti, tadā dubbuṭṭhikā bhavissatīti gaṇhanti.

Atha so Dhaniyo suvuṭṭhikanimittāni upasallakkhetvā upakaṭṭhe vassakāle antaradīpā nikkhamitvā mahāmahiyā paratīre sattasakkāhampi deve vassante udakena anajjhottharaṇokāse attano vasanokāsaṁ katvā samantā parikkhipitvā vacchasālāyo māpetvā tattha nivāsaṁ kappesi. Athassa dārutiṇādisaṅgahe kate sabbesu

---

1. Dhammakoṇḍaṁ (Sī)
2. Thalasamīpe dvārena (Sī, Ka)
3. Udakasamīpe dvārena (Sī, Ka)

puttadārakammakaraporisesu samāniyesu[1] jātesu nānappakāre khajjabhojje paṭiyatte samantā catuddisā meghamaṇḍalāni uṭṭhahiṁsu. So dhenuyo duhāpetvā vacchasālāsu vacche saṇṭhāpetvā[2] gunnaṁ catuddisā dhūmaṁ kārāpetvā sabbaparijanaṁ bhojāpetvā sabbakiccāni kārāpetvā tattha tattha dīpe ujjālāpetvā sayaṁ khīrena bhattaṁ bhuñjitvā mahāsayane sayanto attano sīrisampattiṁ disvā tuṭṭhacitto hutvā aparadisāya meghatthanitasaddaṁ sutvā nipanno imaṁ udānaṁ udānesi **"pakkodano duddhakhīrohamasmī"**ti.

Tatrāyaṁ atthavaṇṇanā—**pakkodano**ti siddhabhatto. **Duddhakhīro**ti gāvo duhitvā gahitakhīro. **Ahan**ti attānaṁ nidasseti, **asmī**ti attano tathābhāvaṁ. Pakkodano duddhakhīro ca ahamasmi bhavāmīti attho. **Itī**ti evamāhāti attho. Niddese pana "**itī**ti padasandhi padasaṁsaggo padapāripūri akkharasamavāyo byañjanasiliṭṭhatā padānupubbatāmetan"ti[3] evamassa attho vaṇṇito. Sopi idameva sandhāyāti veditabbo. Yaṁ yaṁ hi padaṁ pubbapadena vuttaṁ, tassa tassa evamāhāti etamatthaṁ pakāsentoyeva itisaddo pacchimena padena metteyyo iti vā Bhagavā iti vā evamādīnā padasandhi hoti, nāññathā.

Dhaniyo gopoti tassa seṭṭhiputtassa nāmasamodhānaṁ. So hi yānimāni thāvarādīni pañca dhanāni, tesu ṭhapetvā dānasīlādi-anugāmikadhanaṁ khettavatthu-ārāmādito thāvaradhanatopi, gavassādito jaṅgamadhanatopi, hiraññasuvaṇṇādito saṁhārimadhanatopi, sippāyatanādito aṅgasamadhanatopi yaṁ taṁ lokassa pañcagorasānuppadānena bahūpakāraṁ taṁ sandhāya "natthi gosamitaṁ dhanan"ti[4] evaṁ visesitaṁ godhanaṁ, tena samannāgatattā **Dhaniyo,** gunnaṁ pālanato **gopo.** Yo hi attano gāvo pāleti, so "gopo"ti vuccati. Yo paresaṁ vetanena bhaṭo hutvā, so gopālako. Ayaṁ pana attanoyeva, tena gopoti vutto.

---

1. Samāhitesu (Sī)
2. Bandhāpetvā (Sī)
3. Khu 8. 24 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 6; Khu 10. 160 piṭṭhesu.

Anutīreti tīrassa samīpe. **Mahiyā**ti mahāmahīnāmikāya nadiyā. Samānena anukūlavattinā parijanena saddhiṁ vāso yassa so samānavāso, ayañca tathāvidho. Tenāha **"samānavāso"ti**. **Channā**ti tiṇṇapaṇṇacchadanehi anovassakā katā. **Kuṭī**ti vasanagharassetaṁ adhivacanaṁ. **Āhito**ti ābhato, jālito vā. **Ginī**ti aggi. Tesu tesu ṭhānesu aggi "ginī"ti voharīyati. **Atha ce patthayasī**ti idāni yadi icchasīti vuttaṁ hoti. **Pavassā**ti siñca pagghara, udakaṁ muñcāti attho. **Devā**ti meghaṁ ālapati. Ayaṁ tāvettha padavaṇṇanā.

Ayaṁ pana atthavaṇṇanā—evamayaṁ Dhaniyo gopo attano sayanaghare mahāsayane nipanno meghatthanitaṁ sutvā "pakkodanohamasmī"ti bhaṇanto kāyadukkhavūpasamūpāyaṁ kāyasukhahetuñca attano sannihitaṁ dīpeti, "duddhakhīrohamasmī"ti bhaṇanto cittadukkhavūpasamūpāyaṁ cittasukhahetuñca, "anutīre mahiyā"ti nivāsaṭṭhānasampattiṁ, "samānavāso"ti tādise kāle piyavippayogapadaṭṭhānassa sokassābhāvaṁ, "channā kuṭī"ti kāyadukkhāpagamapaṭighātaṁ. "Āhito ginī"ti yasmā gopolakā parikkhepadhūmadāru-aggivasena tayo aggī karonti, te ca tassa gehe sabbe katā, tasmā sabbadisāsu parikkhepaggiṁ sandhāya "āhito ginī"ti bhaṇanto vāḷamigāgamananivāraṇaṁ dīpeti, gunnaṁ majjhe gomayādīhi dhūmaggiṁ sandhāya ḍaṁsamakasādīhi gunnaṁ anābādhaṁ, gopālakānaṁ sayanaṭṭhāne dāru-aggiṁ sandhāya gopālakānaṁ sītābādhapaṭighātaṁ. So evaṁ dīpento attano vā gunnaṁ vā parijanassa vā vuṭṭhipaccayassa kassaci ābādhassa abhāvato pītisomanassajāto āha "atha ce patthayasī pavassa devā"ti.

19. Evaṁ Dhaniyassa imaṁ gāthaṁ bhāsamānassa assosi Bhagavā dibbāya sotadhātuyā visuddhāya atikkantamānusikāya Jetavanamahāvihāre Gandhakuṭiyaṁ viharanto. Sutvā ca pana Buddhacakkhunā lokaṁ volokento addasa Dhaniyañca pajāpatiñcassa "ime ubhopi hetusampannā. Sace ahaṁ gantvā dhammaṁ desessāmi, ubhopi pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇissanti. No ce gamissāmi, sve udakoghena vinassissantī"ti taṅkhaṇeyeva Sāvatthito satta yojanasatāni Dhaniyassa nivāsaṭṭhānaṁ ākāsena gantvā tassa kuṭiyā upari aṭṭhāsi. Dhaniyo taṁ gāthaṁ punappunaṁ

bhāsatiyeva, na niṭṭhāpeti, Bhagavati gatepi bhāsati. Bhagavā ca taṁ sutvā "na ettakena santuṭṭhā vā vissatthā vā honti, evaṁ pana hontī"ti dassetuṁ—

"Akkodhano vigatakhilohamasmi,
Anutīre mahiyekarattivāso.
Vivaṭā kuṭi nibbuto gini,
Atha ce patthayasī pavassa devā"ti—

imaṁ paṭigāthaṁ abhāsi byañjanasabhāgaṁ no atthasabhāgaṁ. Na hi "pakkodano"ti, "akkodhano"ti ca ādīni padāni atthato samenti mahāsamuddassa orimapārimatīrāni viya, byañjanaṁ panettha kiñci kiñci sametīti byañjanasabhāgāni honti. Tattha purimagāthāya sadisapadānaṁ vuttanayeneva attho veditabbo.

Visesapadānaṁ panāyaṁ padato atthato ca vaṇṇanā—**akkodhano**ti akujjhanasabhāvo. Yo hi so pubbe vuttappakāra-āghatavatthusambhavo kodho ekaccassa suparittopi uppajjamāno hadayaṁ santāpetvā vūpasammati, yena ca tato balavataruppannena ekacco mukhavikuṇanamattaṁ karoti, tato balavatarena ekacco pharusaṁ vattukāmo hanusañcalanamattaṁ karoti, aparo tato balavatarena pharusaṁ bhaṇati, aparo tato balavatarena daṇḍaṁ vā satthaṁ vā gavesanto disā viloketi, aparo tato balavatarena daṇḍaṁ vā satthaṁ vā āmasati, aparo tato balavatarena daṇḍādīni gahetvā upadhāvati, aparo tato balavatarena ekaṁ vā dve vā pahāre deti, aparo tato balavatarena api ñātisālohitaṁ jīvitā voropeti, ekacco tato balavatarena pacchā vippaṭisārī attānampi jīvitā voropeti Sīhaḷadīpe Kālagāmavāsī amacco viya. Ettāvatā ca kodho paramavepullappatto hoti. So Bhagavatā Bodhimaṇḍeyeva sabbaso pahīno ucchinnamūlo tālāvatthukato, tasmā Bhagavā "akkodhanohamasmī"ti āha.

Vigatakhiloti apagatakhilo. Ye hi te cittabandhabhāvena[1] pañca cetokhilā vuttā, yehi ca khilabhūte citte seyyathāpi nāma khile

1. Cittathaddhabhāvena (Sī, Syā)

bhūmibhāge cattāro māse vassantepi deve sassāni na ruhanti, evamevaṁ saddhammassavanādikusalahetuvasse vassantepi kusalaṁ na ruhati, te ca Bhagavatā Bodhimaṇḍeyeva sabbaso pahīnā, tasmā Bhagavā "vigatakhilohamasmī"ti āha.

Ekarattiṁ vāso assāti ekarattivāso. Yathā hi Dhaniyo tattha cattāro vassike māse nibaddhavāsaṁ upagato na tathā Bhagavā. Bhagavā hi taṁyeva rattiṁ tassa atthakāmatāya tattha vāsaṁ upagato. Tasmā "ekarattivāso"ti āha. **Vivaṭā**ti apanītacchadanā. **Kuṭī**ti attabhāvo. Attabhāvo hi taṁ taṁ atthavasaṁ paṭicca kāyotipi guhātipi dehotipi sandehotipi nāvātipi rathotipi vaṇotipi dhajotipi sandehotipi nāvātipi rathotipi vaṇotipi dhajoti vammikotipi kuṭītipi kuṭikātipi vuccati, idha pana kaṭṭhādīni paṭicca gehanāmikā kuṭi viya aṭṭhi-ādīni paṭicca saṅkhyaṁ gatattā "kuṭī"ti vutto. Yathāha—

"Seyyathāpi āvuso kaṭṭhañca paṭicca valliñca paṭicca mattikañca paṭicca tiṇañca paṭicca ākāso parivārito agāraṁtveva saṅkhaṁ gacchati,e vameva kho āvuso aṭṭhiñca paṭicca nhāruñca paṭicca maṁsañca paṭicca cammañca paṭicca ākāso parivārito rūpaṁtveva saṅkhaṁ gacchatī"ti[1].

Cittamakkaṭassa nivāsato vā kuṭi. Yathāha—

"Aṭṭhi kaṅkalakuṭi ce sā, makkaṭāvasatho iti.
Makkoṭo pañcadvārāya, kuṭikāya pasakkiya.
Dvārena anupariyāti, ghaṭṭayanto punappunan"ti[2].

Sā kuṭi yena taṇhāmānadiṭṭhichadanena sattānaṁ channattā punappunaṁ rāgādikilesavassaṁ ativassati. Yathāha—

"Channamativassati, vivaṭaṁ nātivassati.
Tasmā channaṁ vivaretha, evaṁ taṁ nātivassatī"ti[3].

---

1. Ma 1. 248 piṭṭhe. 2. Khu 2. 247 piṭṭhe Theragāthāyaṁ.
3. Khu 1. 144; Khu 2. 289; Vi 5. 263 piṭṭhesu.

Ayaṁ gāthā dvīsu ṭhānesu vuttā Khandhake Theragāthāyaṁ ca. Khandhake hi "yo āpattiṁ paṭicchādeti, tassa kilesā ca punappunaṁ āpattiyo ca ativassanti, yo pana na paṭicchādeti, tassa nātivassantī"ti imaṁ atthaṁ paṭicca vuttā. Theragāthāyaṁ "yassa rāgādicchadanaṁ atthi, tassa puna iṭṭhārammaṇādīsu rāgādisambhavato channamativassati. Yo vā uppanne kilese adhivāseti, tasseva adhivāsetakilesacchadanacchannā attabhāvakuṭi punappunaṁ kilesavassaṁ ativassati, yassa pana arahattamaggañāṇavātena kilesacchadanassa viddhaṁsitattā vivaṭā, tassa nātivassatī"ti. Ayamattho idha adhippeto. Bhagavatā hi yathāvuttaṁ chadanaṁ yathāvutteneva nayena viddhaṁsitaṁ, tasmā "vivaṭā kuṭī"ti āha. **Nibbuto**ti upasanto. **Ginī**ti aggi. Yena hi ekādasavidhena agginā sabbamidaṁ ādittaṁ. Yathāha "ādittaṁ rāgagginā"ti[1] vitthāro. So aggi Bhagavato bodhimūleyeva ariyamaggasalilasekena nibbuto, tasmā "nibbuto ginī"ti āha.

Evaṁ vadanto ca Dhaniyaṁ atuṭṭhabbena tussamānaṁ aññāpadeseneva paribhāsati ovadati anusāsati. Kathaṁ? "Akkodhano"ti hi vadamāno Dhaniya tvaṁ "pakkodanohamasmī"ti tuṭṭho, odanapāko ca yāvajīvaṁ dhanaparikkhayena kattabbo, dhanaparikkhayo ca ārakkhādidukkhapadaṭṭhāno[2], evaṁ sante dukkheneva tuṭṭho hosi, ahaṁ pana "akkodhanohamasmī"ti tussanto sandiṭṭhikasamparāyikadukkhābhāvena tuṭṭho homīti dīpeti. "Vigatakhilo"ti vadamāno tvaṁ "duddhakhīrohamasmī"ti tussanto akatakiccova "katakiccohamasmī"ti mantvā tuṭṭho, ahaṁ pana "vigatakhilohamasmī"ti tussanto katakiccova tuṭṭho homīti dīpeti. "Anutīre mahiyekarattivāso"ti vadamāno tvaṁ anutīre mahiyā samānavāsoti tussanto catumāsanibaddhavāsena tuṭṭho. Nibaddhavāso ca āvāsasaṅgena hoti, so ca dukkho[3], evaṁ sante dukkheneva tuṭṭho hosi. Ahaṁ pana ekarattivāsoti tussanto anibaddhavāsena tuṭṭho, anibaddhavāso ca āvāsasaṅgābhāvena hoti, āvāsasaṅgābhāvo ca sukhoti sukheneva tuṭṭho homīti dīpeti.

---

1. Saṁ 2. 51; Vi 3. 44 piṭṭhesu.
2. Ajjanarakkhaṇādipadaṭṭhānaṁ (Sī), anurakkhaṇādīsu dukkhapadaṭṭhānaṁ (Syā)
3. Dukkhaṁ (Sī, Syā)

"Vivaṭā kuṭī"ti vadamāno tvaṁ channā kuṭīti tussanto channagehaṁtāya tuṭṭho, gehe ca te channepi attabhāvakuṭikaṁ kilesavassaṁ ativassati, yena sañjanitehi catūhi mahoghehi vuyhamāno anayabyasanaṁ pāpuṇeyyāsi, evaṁ sante atuṭṭhabbeneva tuṭṭho hosi. Ahaṁ pana "vivaṭā kuṭī"ti tussanto attabhāvakuṭiyā kilesacchadanābhāvena tuṭṭho, evañca me vivaṭāya kuṭiyā na taṁ kilesavassaṁ ativassati, yena sañjanitehi catūhi mahoghehi vuyhamāno anayabyasanaṁ pāpuṇeyyaṁ, evaṁ sante tuṭṭhabbeneva tuṭṭho homīti dīpeti. "Nibbuto ginī"ti vadamāno tvaṁ āhito ginīti tussanto akatūpaddavanivāraṇova katūpaddavanivāraṇosmīti mantvā tuṭṭho, ahaṁ pana nibbuto ginīti tussanto ekādasaggipariḷāhābhāvato katūpaddavanivāraṇatāyeva tuṭṭhoti dīpeti. "Atha ce patthayasī pavassa devā'ti vadamāno evaṁ vigatadukkhānaṁ anuppattasukhānaṁ katasabbakiccānaṁ amhādisānaṁ etaṁ vacanaṁ sobhati, atha ce patthayasi, pavassa deva, na no tayi vassante vā avassantevā[1] vuḍḍhi vā hāni vā atthi, tvaṁ pana kasmā evaṁ vadasīti dīpeti. Tasmā yaṁ vuttaṁ "evaṁ vadanto ca Dhaniya atuṭṭhabbeneva tussamānaṁ aññāpadeseneva paribhāsati ovadati anusāsatī"ti, taṁ sammadeva vuttanti.

20. Evamimaṁ Bhagavatā vuttaṁ gāthaṁ sutvāpi Dhaniyo gopo "ko ayaṁ gāthaṁ bhāsatī"ti avatvā tena subhāsitena parituṭṭho punapi tathārūpaṁ sotukāmo aparampi gāthamāha **"andhakamakasā"ti**. tattha **andhakā**ti kāḷamakkhikānaṁ[2] adhivacanaṁ, piṅgalamakkhikānantipi eke. **Makasā**ti makasāyeva. **Na vijjare**ti natthi. **Kacche**ti dve kacchā nadīkaccho ca pabbatakaccho ca, idha nadīkaccho. **Ruḷhatiṇe**ti sañjātatiṇe. **Carantī**ti bhattakiccaṁ karonti. **Vuṭṭhimpī**ti vātavuṭṭhi-ādikā anekā vuṭṭhiyo, tā Āḷavakasutte pakāsayissāma. Idha pana vassavuṭṭhiṁ sandhāya vuttaṁ. **Saheyyun**ti khameyyuṁ. Sesaṁ pākaṭameva. Ettha Dhaniyo ye andhakamakasā sannipatitvā rudhire[3] pivantā muhutteneva gāvo anayabyasanaṁ pāpenti, tasmā vuṭṭhitamatteyeva te gopālakā paṁsunā ca sākhāhi

1. Tayā vassantena vā avassantena vā (Sī, Syā)
2. Kāṇamakkhikānaṁ (Sī)
3. Ruhiraṁ (Sī), ruhire (Syā)

ca mārenti, tesaṁ abhāvena gunnaṁ khemataṁ, kacche ruḷhatiṇacaraṇena addhānagamanaparissamābhāvaṁ vatvā khudākilamathābhāvañca dīpento "yathā aññesaṁ gāvo andhakamakasasamphassehi dissamānā[1] addhānagamanena kilantā khudāya milāyamānā[2] ekavuṭṭhinipātampi na saheyyuṁ, na me tathā gāvo, mayhaṁ pana gāvo vuttappakārābhāvā dvikkhattuṁ vā tikkhattuṁ vā vuṭṭhimpi saheyyun"ti dīpeti.

21. Tato Bhagavā yasmā Dhaniyo antaradīpe vasanto bhayaṁ disvā kullaṁ bandhitvā mahāmahiṁ taritvā taṁ kacchaṁ āgamma "ahaṁ suṭṭhu āgato, nibbhayeva ṭhāne ṭhito"ti maññamāno evamāha, sabhaye eva ca so ṭhāne ṭhito, tasmā tassa āgamanaṭṭhānā attano āgamanaṭṭhānaṁ uttaritarañca paṇītatarañca vaṇṇonto **"baddhāsi bhisī"**ti imaṁ gāthamabhāsi atthasabhāgaṁ no byañjanasabhāgaṁ.

Tattha **bhisī**ti pattharitvā puthulaṁ katvā baddhakullo vuccati loke, ariyassa pana dhammavinaye ariyamaggassetaṁ adhivacanaṁ. Ariyamaggo hi—

Maggo pajjo patho pantho, añjasaṁ vaṭumāyanaṁ.
Nāvā uttarasetu ca, kullo ca bhisi saṅkamo[3].
Addhānaṁ pabhavo ceva, tattha tattha pakāsito.

Imāyapi gāthāya Bhagavā purimanayeneva taṁ ovadanto imaṁ atthaṁ āhāti veditabbo—Dhaniya tvaṁ kullaṁ bandhitvā mahiṁ taritvā imaṁ ṭhānamāgato, punapi ca te kullo bandhitabbo eva bhavissati, nadī ca taritabbā, na cetaṁ ṭhānaṁ khemaṁ. Mayā pana ekacitte maggaṅgāni samodhānetvā ñāṇabandhanena baddhā ahosi bhisi, sā ca sattatiṁsabodhipakkhiyadhammaparipuṇṇatāya ekarasabhāvūpagatattā aññamaññaṁ anativattanena puna bandhitabbappayojanābhāvena devamanussesu kenaci mocetuṁ asakkuṇeyyatāya ca susaṅkhatā, tāya camhi **tiṇṇo** pubbe patthitaṁ tīrappadesaṁ gato. Gacchantopi ca na sotāpannādayo viya kañcideva padesaṁ gato, atha **pāragato** sabbāsavakkhayaṁ sabbadhammapāraṁ paramaṁ khemaṁ nibbānaṁ gato, **tiṇṇo**ti vā sabbaññutaṁ patto, **pāragato**ti arahattaṁ

1. Rissamānā (Sī) 2. Mīyamānā (Sī, Syā) 3. Khu 8. 201 piṭṭhe Cūḷaniddese.

patto. Kiṁ vineyya pāragatoti ce? **Vineyya oghaṁ,** kāmoghādicatubbidhaṁ oghaṁ taritvā atikkamma taṁ pāraṁ gatoti. Idāni ca pana me puna taritabbābhāvato **attho bhisiyā na vijjati,** tasmā mameva yuttaṁ vattuṁ "atha ce patthayasī pavassa devā"ti.

22. Tampi sutvā Dhaniyo purimanayeneva **"gopī mama assavā"**ti imaṁ gāthaṁ abhāsi. Tattha **gopī**ti bhariyaṁ niddisati. **Assavā**ti vacanakarā kiṁ kārapaṭisāvinī. **Alolā**ti mātugāmo hi pañcahi lolatāhi lolo hoti āhāralolatāya alaṅkāralolatāya parapurisalolatāya dhanalolatāya pādalolatāya. Tathā hi mātugāmo bhattapūvasurādibhede āhāre lolatāya antamaso pārivāsikabhattampi bhuñjati, hatthotāpakampi khādati, diguṇaṁ[1] dhanamanuppadatvāpi suraṁ pivati. Alaṅkāralolatāya aññaṁ alaṅkāraṁ alabhamāno antamaso udakatelakenapi kese osaṇṭhetvā[2] mukhaṁ parimajjati. Parapurisalolatāya antamaso puttenapi tādise padese pakkosiyamāno paṭhamaṁ asaddhammavasena cinteti. Dhanalolatāya haṁsarājaṁ gahetvāna suvaṇṇā parihāyatha. Pādalolatāya ārāmādigamanasīlo hutvā sabbaṁ dhanaṁ vināseti. Tattha Dhaniyo "ekāpi lolatā mayhaṁ gopiyā natthī"ti dassento **"alolā"**ti āha.

Dīgharattaṁ saṁvāsiyāti dīghakālaṁ saddhiṁ vasamānā komārabhāvato pabhuti ekato vaḍḍhitā. Tena parapurise na jānātīti dasseti. **Manāpā**ti evaṁ parapurise ajānantī mameva manaṁ[3] allīyatīti dasseti. **Tassā na suṇāmi kiñci pāpan**ti "itthannāmena nāma saddhiṁ imāya hasitaṁ vā lapitaṁ vā"ti evaṁ tassā na suṇāmi kañci aticāradosanti dasseti.

23. Atha Bhagavā etehi guṇehi gopiyā tuṭṭhaṁ Dhaniyaṁ ovadanto purimanayeneva **"cittaṁ mama assavan"**ti imaṁ gāthamabhāsi atthasabhāgaṁ byañjanasabhāgañca. Tattha uttānatthāneva padāni. Ayaṁ pana adhippāyo—Dhaniya tvaṁ "gopī mama assavā"ti tuṭṭho, sā pana te

---

1. Dviguṇaṁ (Sī) 2. Osaṇhetvā (Sī) 3. Mameva (Sī)

assavā bhaveyya vā na vā, dujjānaṁ paracittaṁ, visesato mātugāmassa. Mātugāmaṁ hi kucchiyā pariharantāpi rakkhituṁ na sakkonti, evaṁ durakkhacittattā eva na sakkā tumhādisehi itthī alolāti vā saṁvāsiyāti vā manāpāti vā nippāpāti vā jānituṁ, mayhaṁ pana cittaṁ assavaṁ ovādapaṭikaraṁ, mama vase vattati, nāhaṁ tassa vase vattāmi. So cassa assavabhāvo yamakapāṭihāriye channaṁ vaṇṇānaṁ aggidhārāsu ca udakadhārāsu ca pavattamānāsu sabbajanassa pākaṭo ahosi. Agginimmāne hi tejokasiṇaṁ samāpajjitabbaṁ udakanimmāne āpokasiṇaṁ, nīlādi nimmāne nīlādikasiṇāni. Buddhānampi hi dve cittāni ekato nappavattanti, ekameva pana assavabhāvena evaṁ vasavatti ahosi. Tañca kho pana sabbakilesabandhanāpagamā **vimuttaṁ,** vimuttattā tadeva **alolaṁ,** na tava gopī. Dīpaṅkarabuddhakālato ca pabhuti dānasīlādīhi dīgharattaṁ paribhāvitattā **saṁvāsiyaṁ,** na tava gopī. Tadetaṁ anuttarena damathena damitattā **sudantaṁ,** sudantattā attano vasena chadvāravisevanaṁ pahāya mameva adhippāyamanassa vasenānuvattanato **manāpaṁ,** na tava gopī.

Pāpaṁ pana me na vijjatīti iminā pana Bhagavā tassa attano cittassa pāpābhāvaṁ dasseti, Dhaniyo viya gopiyā. So cassa pāpābhāvo na kevalaṁ Sammāsambuddhakāleyeva, ekūnatiṁsa vassāni sarāgādikāle agāramajjhe vasantassāpi veditabbo. Tadāpi hissa agāriyabhāvānurūpaṁ viññupaṭikuṭṭhaṁ kāyaduccaritaṁ vā vacīduccaritaṁ vā manoduccaritaṁ vā na uppannapubbaṁ. Tato paraṁ māropi chabbassāni anabhisambuddhaṁ, ekaṁ vassaṁ abhisambuddhanti satta vassāni Tathāgataṁ anubandhi "appeva nāma vālagganitudanamattampissa pāpasamācāraṁ passeyyan"ti. So adisvāva nibbinno imaṁ gāthaṁ abhāsi—

> "Satta vassāni Bhagavantaṁ, anubandhiṁ padāpadaṁ.
> Otāraṁ nādhigacchissaṁ, Sambuddhassa satīmato"ti[1].

Buddhakālepi naṁ Uttaramāṇavo satta māsāni anubandhi ābhisamācārikaṁ daṭṭhukāmo. So kiñci vajjaṁ adisvāva parisuddhasamācāro Bhagavāti gato. Cattāri hi Tathāgatassa arakkheyyāni. Yathāha—

---

1. Khu 1. 343 piṭṭhe.

> "Cattārimāni bhikkhave Tathāgatassa arakkheyyāni. Katamāni cattāri, parisuddhakāyasamācāro bhikkhave Tathāgato, natthi Tathāgatassa kāyaduccaritaṁ, yaṁ Tathāgato rakkheyya 'mā me idaṁ paro aññāsī'ti, parisuddhavacīsamācāro -pa-. Parisuddhamanosamācāro -pa-. Parisuddhājīvo bhikkhave Tathāgato, natthi Tathāgatassa micchājīvo, yaṁ Tathāgato rakkheyya 'mā me idaṁ paro aññāsī'ti"[1].

Evaṁ yasmā Tathāgatassa cittassa na kevalaṁ Sammāsambuddhakāle, pubbepi pāpaṁ natthi eva, tasmā āha "pāpaṁ pana me na vijjatī"ti. Tassādhippāyo—mameva cittassa pāpaṁ na sakkā suṇituṁ, na tava gopiyā. Tasmā yadi etehi guṇehi tuṭṭhena "atha ce patthayasī pavassa devā"ti vattabbaṁ, mayāvetaṁ vattabbanti.

24. Tampi sutvā Dhaniyo tatuttaripi subhāsitarasāyanaṁ pivitukāmo attano bhujissabhāvaṁ dassento āha **"attavetanabhatohamasmī"ti**. Tattha **attavetanabhato**ti attaniyeneva ghāsacchādanena bhato, attanoyeva kammaṁ katvā jīvāmi, na parassa vetanaṁ gahetvā parassa kammaṁ karomīti dasseti. **Puttā**ti dhītaro ca puttā ca, te sabbe puttātveva ekajjhaṁ vuccanti. **Samāniyā**ti sannihitā avippavuṭṭhā. **Arogā**ti nirābādhā, sabbeva ūrubāhubalāti[2] dasseti. **Tesaṁ na suṇāmi kiñci pāpa**nti tesaṁ corāti vā paradārikāti vā dussīlāti vā kiñci pāpaṁ na suṇāmīti.

25. Evaṁ vutte Bhagavā purimanayeneva Dhaniyaṁ ovadanto imaṁ gāthaṁ abhāsi **"nāhaṁ bhatako"**ti. Atrāpi uttānatthāneva padāni. Ayaṁ pana adhippāyo—tvaṁ "bhujissohamasmī"ti mantvā tuṭṭho, paramatthato ca attano kammaṁ karitvā jīvantopi dāso evāsi taṇhādāsattā, bhatakavādā ca na parimuccasi. Vuṭṭañhetaṁ "ūno loko atitto taṇhādāso"ti[3]. Paramatthato pana nāhaṁ bhatakosmi kassaci. Ahañhi kassaci parassa vā attano vā bhatako na homi. Kiṁ kāraṇā?

---

1. Aṁ 2. 459 piṭṭhe.
2. Ūrubalībāhubalīti (Sī), ūrupāsībāhubalāti (Syā)
3. Ma 2. 256 piṭṭhe.

Yasmā **nibbiṭṭhena carāmi sabbaloke.** Ahañhi Dīpaṅkarapādamūlato yāva bodhi, tāva sabbaññutaññāṇassa bhatako ahosiṁ. Sabbaññutaṁ patto pana nibbiṭṭho nibbiso[1] rājabhato viya, teneva nibbiṭṭhena sabbaññubhāvena lokuttarasamādhisukhena ca jīvāmi. Tassa me idāni uttarikaraṇīyassa kataparicayassa vā abhāvato appahīnapaṭisandhikānaṁ tādisānaṁ viya pattabbo koci **attho bhatiyā na vijjati.** "Bhaṭiyā"tipi pāṭho. Tasmā yadi bhujissatāya tuṭṭhena "atha ce patthayasī pavassa devā"ti vattabbaṁ, mayāvetaṁ vattabbanti.

26. Tampi sutvā Dhaniyo atittova subhāsitāmatena attano pañcappakāragomaṇḍalaparipuṇṇabhāvaṁ dassento āha **"atthi vasā"ti**. Tattha **vasā**ti adamitavuḍḍhavacchakā. **Dhenupā**ti dhenuṁ pivantā taruṇavacchakā, khīradāyikā vā gāvo. **Godharaṇiyo**ti gabbhiniyo. **Paveṇiyo**ti vayappattā balībaddehi saddhiṁ methunapatthanakagāvo. **Usabhopi gavampatī**ti yo gopālakehi pāto eva nhāpetvā bhojetvā pañcaṅgulaṁ datvā mālaṁ bandhitvā "ehi tāta gāvo gocaraṁ pāpetvā rakkhitvā ānehī"ti pesīyati, evaṁ pesito ca tā gāvo agocaraṁ pariharitvā gocare cāretvā sīhabyagghādibhayā parittāyitvā āneti, tathārūpo usabhopi gavampati idha mayhaṁ gomaṇḍale atthīti dassesi.

27. Evaṁ vutte Bhagavā tatheva Dhaniyaṁ ovadanto imaṁ paccanīkagāthaṁ āha **"natthi vasā"ti**. Ettha cesa adhippāyo—idha amhākaṁ sāsane adamitaṭṭhena vuḍḍhaṭṭhena ca vasāsaṅkhātā pariyuṭṭhānā vā, taruṇavacchake sandhāya vasānaṁ mūlaṭṭhena khīradāyiniyo sandhāya paggharaṇaṭṭhena dhenupāsaṅkhātā anusayā vā, paṭisandhigabbhadhāraṇaṭṭhena gocaraṇisaṅkhātā puññāpuññāneñjābhisaṅkhācetanā vā, saṁyogapatthanaṭṭhena paveṇisaṅkhātā patthanā taṇhā vā, ādhipaccaṭṭhena pubbaṅgamaṭṭhena seṭṭhaṭṭhena ca gavampati-usabhasaṅkhātaṁ abhisaṅkhāraviññāṇaṁ vā natthi, svāhaṁ imāya sabbayogakkhemabhūtāya natthitāya tuṭṭho, tvaṁ pana sokādivatthubhūtāya atthitāya

1. Nibbiṭṭhanibbiso (Sī, Syā)

tuṭṭho. Tasmā sabbayogakkhematāya tuṭṭhassa mamevetaṁ yuttaṁ vattuṁ "atha ce patthayasī pavassa devā"ti.

28. Tampi sutvā Dhaniyo tatuttaripi subhāsitaṁ amatarasaṁ adhigantukāmo attano gogaṇassa khilabandhanasampattiṁ dassento āha **"khilā nikhātā"**ti. Tattha **khilā**ti gunnaṁ bandhanatthambhā. **Nikhātā**ti ākoṭetvā bhūmiyaṁ pavesitā khuddakā mahantā khaṇitvā ṭhapitā. **Asampavedhī**ti akampakā. **Dāmā**ti vacchakānaṁ bandhanatthāya katā ganthi tapāsayuttā[1] rajjubandhanavisesā. **Muñjamayā**ti muñjatiṇamayā. **Navā**ti acirakatā. **Susaṇṭhānā**ti suṭṭhu saṇṭhānā, suvaṭṭitasaṇṭhānā vā. **Na hi sakkhintī**ti neva sakkhissanti. **Dhenupāpi chettun**ti taruṇavacchakāpi chindituṁ.

29. Evaṁ vutte Bhagavā Dhaniyassa indriyaparipākakālaṁ ñatvā purimanayeneva taṁ ovadanto imaṁ catusaccadīpikaṁ gāthaṁ abhāsi **"usabhoriva chetvā"**ti. Tattha **usabho**ti gopitā gopariṇāyako goyūthapati balībaddo. Keci pana bhaṇanti "gavasatajeṭṭho usabho, sahassajeṭṭho vasabho, satasahassajeṭṭho nisabho"ti. Apare "ekagāmakhette jeṭṭho usabho, dvīsu jeṭṭho vasabho, sabbattha appaṭihato nisabho"ti. Sabbepete papañcā, apica kho pana usabhoti vā vasabhoti vā nisabhoti vā sabbepete appaṭisamaṭṭhena veditabbā. Yathāha "nisabho vata bho samaṇo Gotamo"ti[2]. Rakāro padasandhikaro. **Bandhanānī**ti rajjubandhanāni kilesabandhanāni ca. **Nāgo**ti hatthī. **Pūtilatan**ti gaḷocīlataṁ. Yathā hi suvaṇṇavaṇṇopi kāyo pūtikāyo, vassasatikopi sunakho kukkuro, tadahujātopi siṅgālo "jarasiṅgālo"ti vuccati, evaṁ abhinavāpi gaḷocīlatā asārakattena "pūtilatā"ti vuccati. **Dālayitvā**ti[3] chinditvā. Gabbhañca seyyañca **gabbhaseyyaṁ.** Tattha gabbhaggahaṇena jalābujayoni, seyyaggahaṇena avasesā[4]. Gabbhaseyyamukhena vā sabbāpi tā vuttāti veditabbā. Sesamettha padatthato uttānameva.

---

1. Ganthitā nandipāsayuttā (Sī), gaṇṭhipāsayuttā (Syā)
2. Saṁ 1. 26 piṭṭhe. 3. Padālayitvāti (Syā, Ka) 4. Avasesā gabbhaseyyā (Ka)

Ayaṁ panettha adhippāyo—Dhaniya tvaṁ bandhanena tuṭṭho, ahaṁ pana bandhanena aṭṭīyanto thāmavīriyūpeto mahā-usabhoriva bandhanāni pañcuddhambhāgiyasaññojanāni catuttha-ariyamaggathāmavīriyena chetvā, nāgo pūtilataṁva pañcorambhāgiyasaññojanabandhanāni heṭṭhāmaggattayathāmavīriyena dālayitvā, atha vā usabhoriva bandhanāni anusaye nāgo pūtilataṁva pariyuṭṭhānāni chetvā dālayitvāva ṭhito. Tasmā na puna gabbhaseyyaṁ upessaṁ. Sohaṁ jātidukkhavatthukehi sabbadukkhehi parimutto sobhāmi "atha ce patthayasī pavassa devā"ti vadamāno. Tasmā sace tvampi ahaṁ viya vattumicchasi, chinda tāni bandhanānīti. Ettha ca bandhanāni samudayasaccaṁ, gabbhaseyyā dukkhasaccaṁ, "na upessan"ti ettha anupagamo anupādisesavasena, "chetvā dālayitvā"ti ettha chedo padālanañca sa-upādisesavasena nirodhasaccaṁ, yena chindati padāleti ca, taṁ maggasaccanti.

Evametaṁ catusaccadīpikaṁ gāthaṁ sutvā gāthāpariyosāne Dhaniyo ca pajāpati cassa dve ca dhītaroti cattāro janā sotāpattiphale patiṭṭhahiṁsu. Atha Dhaniyo aveccappasādayogena Tathāgate mūlajātāya patiṭṭhitāya saddhāya paññācakkhunā Bhagavato dhammakāyaṁ disvā dhammatāya coditahadayo[1] cintesi—"bandhanāni chindiṁ, gabbhaseyyo ca me natthī"ti Avīciṁ pariyantaṁ katvā yāva bhavaggā ko añño evaṁ sīhanādaṁ nadissati aññatra Bhagavatā, āgato nu kho me Satthāti. Tato Bhagavā chabbaṇṇarasmijālavicitraṁ suvaṇṇarasasekapiñjaraṁ viya sarīrābhaṁ Dhaniyassa nivesane muñci "passa dāni yathāsukhan"ti.

30. Atha Dhaniyo anto paviṭṭhacandimasūriyaṁ viya samantā pajjalitapadīpasahassasamujjalitamiva ca nivesanaṁ disvā "āgato Bhagavā"ti cittaṁ uppādesi, tasmiṁyeva ca samaye meghopi pāvassi. Tenāhu saṅgītikārā **"ninnañca thalañca pūrayanto"**ti. Tattha **ninnan**ti pallalaṁ. **Thalan**ti ukkūlaṁ. Evametaṁ ukkūlavikūlaṁ sabbampi samaṁ katvā pūrayanto mahāmegho pāvassi, vassituṁ ārabhīti vuttaṁ hoti. **Tāvadevā**ti yaṁ khaṇaṁ Bhagavā sarīrābhaṁ muñci, Dhaniyo ca "Satthā me āgato"ti saddhāmayaṁ

1. Dhammakāyasañcoditahadayo (Syā), dhammakāyacoditahadayo (Ka)

cittābhaṁ muñci, taṁ khaṇaṁ pāvassīti. Keci pana "sūriyuggamanampi tasmiṁyeva khaṇe"ti vaṇṇayanti.

31-32. Evaṁ tasmiṁ Dhaniyassa saddhuppādatathāgatobhāsapharaṇa-sūriyuggamanakkhaṇe vassato devassa saddaṁ sutvā Dhaniyo pītisomanassajāto imamatthaṁ abhāsatha **"lābhā vata no anappakā"**ti. Dve gāthā vattabbā.

Tattha yasmā Dhaniyo saputtadāro Bhagavato ariyamaggapaṭivedhena dhammakāyaṁ disvā lokuttaracakkhunā rūpakāyaṁ disvā lokiyacakkhunā saddhāpaṭilābhaṁ labhi, tasmā āha "lābhā vata no anappakā, ye mayaṁ Bhagavantaṁ addasāmā"ti. Tattha **vata**-iti vimhayatthe nipāto. **No**-iti amhākaṁ. **anappakā**ti vipulā. Sesaṁ uttānameva. **Saraṇaṁ taṁ upemā**ti ettha pana kiñcāpi maggapaṭivedhenevassa siddhaṁ saraṇagamanaṁ, tattha pana nicchayagamanameva gato, idāni vācāya attasanniyyātanaṁ karoti. Maggavasena vā sanniyyātanasaraṇataṁ acalasaraṇataṁ patto, taṁ paresaṁ vācāya pākaṭaṁ karonto paṇipātasaraṇagamanaṁ gacchati. **Cakkhumā**ti Bhagavā pakatidibbapaññāsamantabuddhacakkhūhi pañcahi cakkhūhi cakkhumā. Taṁ ālapanto āha "saraṇaṁ taṁ upema cakkhumā"ti. **Satthā no hohi tuvaṁ Mahāmunī**ti idaṁ pana vacanaṁ sissabhāvūpagamanenāpi saraṇagamanaṁ pūretuṁ bhaṇati, **gopī ca ahañca assavā, brahmacariyaṁ Sugate carāmase**ti idaṁ samādānavasena.

Tattha **brahmacariyan**ti methanaviratimaggasamaṇadhammasāsanasadārasantosā-nametaṁ adhivacanaṁ. "Brahmacārī"ti evamādīsu[1] hi methunavirati brahmacariyanti vuccati. "Idaṁ kho pana me Pañcasikha brahmacariyaṁ ekantanibbidāyā"ti evamādīsu[2] maggo. "Abhijānāmi kho panāhaṁ Sāriputta caturaṅgasamannāgataṁ brahmacariyaṁ caritā"ti evamādīsu[3] samaṇadhammo. "Tayidaṁ brahmacariyaṁ iddhañceva phītañcā"ti evamādīsu[4] sāsanaṁ.

---

1. Ma 1. 51 piṭṭhe.
2. Dī 2. 201 piṭṭhe.
3. Ma 1. 110 piṭṭhe.
4. Dī 3. 102 piṭṭhe.

"Mayañca bhariyā nātikkamāma,
Amhe ca bhariyā nātikkamanti.
Aññatra tāhi brahmacariyaṁ carāma,
Tasmā hi amhaṁ daharā na mīyare"ti[1]—

evamādīsu sadārasantoso. Idha pana samaṇadhammabrahmacariyapubbaṅgamaṁ uparimaggabrahmacariyamadhippetaṁ. **Sugate**ti Sugatassa santike. Bhagavā hi antadvayamanupaggamma suṭṭhu gatattā, sobhaṇena ca ariyamaggagamanena samannāgatattā, sundarañca nibbānasaṅkhātaṁ ṭhānaṁ gatattā Sugatoti vuccati. Samīpatthe cettha bhummavacanaṁ, tasmā Sugatassa santiketi attho. **Carāmase**ti carāma. Yañhi taṁ sakkate[2] carāmasīti vuccati, taṁ idha carāmaseti. Aṭṭhakathācariyā pana "seti nipāto"ti bhaṇanti, teneva cettha āyācanatthaṁ sandhāya "carema se"tipi pāṭhaṁ vikappenti. Yaṁ ruccati, taṁ gahetabbaṁ.

Evaṁ Dhaniyo brahmacariyacaraṇāpadesena Bhagavantaṁ pabbajjaṁ yācitvā pabbajjapayojanaṁ dīpento āha **"jātīmaraṇassa pāragū**[3], **dukkhassantakarā bhavāmase"**ti. **Jātimaraṇassa pāraṁ** nāma nibbānaṁ, taṁ arahattamaggena gacchāma. **Dukkhassā**ti vaṭṭadukkhassa. **Antakarā**ti abhāvakarā. **Bhavāmase**ti bhavāma, atha vā aho vata mayaṁ bhaveyyāmāti. "Carāmase"ti ettha vuttanayeneva taṁ veditabbaṁ. Evaṁ vatvāpi ca puna ubhopi kira Bhagavantaṁ vanditvā "pabbājetha no Bhagavā"ti evaṁ pabbajjaṁ yāciṁsūti.

33. Atha māro pāpimā evaṁ te ubhopi vanditvā pabbajjaṁ yācante disvā "ime mama visayaṁ atikkamitukāmā, handa nesaṁ antarāyaṁ karomī"ti āgantvā gharāvāse guṇaṁ dassento imaṁ gāthamāha **"nandati putthehi puttimā"**ti. Tattha **nandatī**ti tussati modati. **Puttehī**ti putthehipi dhītarehipi, sahayogatthe, karaṇatthe vā karaṇavacanaṁ, puttehi saha nandati, puttehi karaṇabhūtehi nandatīti vuttaṁ hoti. **Puttimā**ti puttavā puggalo. **Itī**ti evamāha. **Māro**ti vasavattibhūmiyaṁ aññataro Dāmarikadevaputto. So hi saṭṭhānātikkamitukāmaṁ[4]

---

1. Khu 5. 214 piṭṭhe.
2. Sakkatena (Sī), sugatena (Syā), sugate (Ka)
3. Pāragā (Sī, Syā)
4. Taṁ ṭhānaṁ atikkamitukāmaṁ (Sī, Syā)

janaṁ yaṁ sakkoti, taṁ māreti. Yaṁ na sakkoti, tassapi maraṇaṁ icchati. Tena "māro"ti vuccati. **Pāpimā**ti lāmakapuggalo, pāpasamācāro vā. Saṅgītikārānametaṁ vacanaṁ, sabbagāthāsu ca īdisāni[1]. Yathā ca puttehi puttimā, gopiyo[2] gohi tatheva nandati. Yassa gāvo atthi, sopi gopiyo, gohi saha, gohi vā karaṇabhūtehi tatheva nandatīti attho.

Evaṁ vatvā idāni tassatthassa sādhakakāraṇaṁ niddisati **"upadhī hi narassa nandanā"**ti. Tattha **upadhī**ti cattāro upadhayo kāmūpadhi khandhūpadhi kilesūpadhi abhisaṅkhārūpadhīti. Kāmā hi "yaṁ pañcakāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṁ somanassaṁ, ayaṁ kāmānaṁ assādo"ti[3] evaṁ vuttassa sukhassa adhiṭṭhānabhāvato upadhīyati ettha sukhanti iminā cavanatthena upadhīti vuccanti, khandhāpi khandhamūlakadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, kilesāpi apāyadukkhassa adhiṭṭhānabhāvato, abhisaṅkhārāpi bhavadukkhassa adhiṭṭhānabhāvatoti. Idha pana kāmūpadhi adhippeto. So sattasaṅkhāravasena duvidho. Tattha satta paṭibaddho padhāno, taṁ dassento "puttehi gohī"ti vatvā kāraṇamāha "upadhī hi narassa nandanā"ti. Tassattho—yasmā ime kāmūpadhī narassa nandanā, nandayanti naraṁ pītisomanassaṁ upasaṁharantā, tasmā veditabbametaṁ "nandati puttehi puttimā, gopiyo gohi tatheva nandati, tvañca puttimā gopiyo ca, tasmā etehi nanda, mā pabbajjaṁ pāṭikaṅkhi. Pabbajitassa hi ete upadhayo na santi, evaṁ sante tvaṁ dukkhassantaṁ patthentopi dukkhitova bhavissasī"ti.

Idāni tassapi atthassa sādhakakāraṇaṁ niddisati **"na hi so nandati, yo nirūpadhī"ti**. Tassattho—yasmā yassete upadhayo natthi, so piyehi ñātīhi[4] vippayutto nibbhogūpakaraṇo na nandati, tasmā tvaṁ ime upadhayo vajjetvā pabbajito dukkhitova bhavissasīti.

34. Atha Bhagavā "māro ayaṁ pāpimā imesaṁ antarāyāya āgato"ti viditvā phalena phalaṁ pātento viya tāyeva mārenābhatāya upamāya māravādaṁ bhindanto tameva gāthaṁ parivattetvā

---

1. Idisāni vacanasesāni (Syā), evaṁ dissati (Ka)
2. Gomiyo (Sī)
3. Ma 1. 120 piṭṭhe.
4. Upadhīhi (Ka)

"upadhi sokavatthu"ti dassento āha "**socati puttehi puttimā**"ti tattha sabbaṁ padatthato uttānameva. ayaṁ pana adhippāyo—mā pāpima evaṁ avaca "nandati puttehi puttimā"ti. Sabbeheva hi piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo, anatikkamanīyo ayaṁ vidhi, tesañca piyamanāpānaṁ puttadārānaṁ gavāssavaḷavahiraññasuvaṇṇādīnaṁ vinābhāvena adhimattasokasallasamappitahadayā sattā ummattakāpi honti khittacittā, maraṇampi nigacchanti maraṇamattampi dukkhaṁ. Tasmā evaṁ gaṇha[1]—**socati puttehi puttimā.** Yathā ca puttehi puttimā, **gopiyo gohi tatheva socatī**ti. Kiṁ kāraṇā? **Upadhī hi narassa socanā.** Yasmā ca upadhī hi narassa socanā, tasmā eva. **Na hi so socati, yo nirūpadhi.** Yo upadhīsu saṅgappahānena nirupadhi hoti, so santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarena kucchiparihārikena piṇḍapātena, yena yeneva pakkamati, samādāyeva pakkamati. Seyyathāpi nāma pakkhī sakuṇo -pa- nāparaṁ itthattāyāti pajānāti. Evaṁ sabbasokasamugghātā na hi so socati, yo nirupadhīti. Iti Bhagavā arahattanikūṭena desanaṁ vosāpesi. Atha vā yo nirupadhi, yo nikkileso, so na socati. Yāvadeva hi kilesā santi, tāvadeva sabbe upadhayo sokapphalāva[2] honti, kilesappahānā pana natthi sokoti. Evampi arahattanikūṭeneva desanaṁ vosāpesi. Desanāpariyosāne Dhaniyo ca gopī ca ubhopi pabbajiṁsu, Bhagavā ākāseneva Jetavanaṁ agamāsi. Te pabbajitvā arahattaṁ sacchikariṁsu, vasanaṭṭhāne ca nesaṁ gopālakā vihāraṁ kāresuṁ. So ajjāpi Gopālakavihārotveva[3] paññāyatīti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Dhaniyasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Taṇhāya (Syā, Ka)
2. Sokamūlā (Sī), sokamūlā vā (Syā)
3. Gokulaṅkavihārotveva (Sī)

3. Khaggavisāṇasuttavaṇṇanā

Sabbesu bhūtesūti Khaggavisāṇasuttaṁ. Kā uppatti? Sabbasuttānaṁ catubbidhā uppatti attajjhāsayato parajjhāsayato aṭṭhuppattito pucchāvasito cāti. Dvayatānupassanādīnañhi attajjhāsayato uppatti, Mettasuttādīnaṁ parajjhāsayato, Uragasuttādīnaṁ aṭṭhuppattito, Dhammikasuttādīnaṁ pucchāvasito. Tattha Khaggavisāṇasuttassa avisesena pucchāvasito uppatti. Visesena pana yasmā ettha kāci gāthā tena tena paccekasambuddhena puṭṭhena vuttā, kāci apuṭṭhena attanā adhigatamagganayānurūpaṁ[1] udānaṁyeva udānentena, tasmā kāyaci gāthāya pucchāvasito, kāyaci attajjhāsayato uppatti.

Tattha yā ayaṁ avisesena pucchāvasito uppatti, sā ādito pabhuti evaṁ veditabbā—ekaṁ samayaṁ Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati, atha kho āyasmato Ānandassa rahogatassa paṭisallīnassa evaṁ cetaso parivitakko udapādi "Buddhānaṁ patthanā ca abhinīhāro ca dissati, tathā sāvakānaṁ, Paccekabuddhānaṁ na dissati, yaṁnūnāhaṁ Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā puccheyyan"ti. So paṭisallānā vuṭṭhito Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā yathākkamena etamatthaṁ pucchi. Athassa Bhagavā Pubbayogāvacarasuttaṁ abhāsi—

> "Pañcime Ānanda ānisaṁsā pubbayogāvacare diṭṭheva dhamme paṭikacceva aññaṁ ārādheti. No ce diṭṭheva dhamme paṭikacceva aññaṁ ārādheti, atha maraṇakāle aññaṁ ārādheti. No ce maraṇakāle aññaṁ ārādheti, atha devaputto samāno aññaṁ ārādheti, atha Buddhānaṁ sammukhībhāve khippābhiñño hoti, atha pacchime kāle paccekasambuddho hotī"ti—

Evaṁ vatvā puna āha—

> "Paccekabuddhā nāma Ānanda abhinīhārasampannā pubbayogāvacarā honti, tasmā Buddhapaccekabuddhasāvakānaṁ sabbesaṁ patthanā ca abhinīhāro ca icchi tabbo"ti.

---

1. Attano abhisamayānurūpaṁ (Sī)

So āha "Buddhānaṁ bhante patthanā kīva ciraṁ vaṭṭatī"ti. Buddhānaṁ Ānanda heṭṭhimaparicchedena cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, majjhimaparicchedena aṭṭha asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca, uparimaparicchedena soḷasa asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca. Ete ca bhedā paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena ñātabbā. Paññādhikānaṁ hi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṁ paññā majjhimā hoti, saddhā balavā. Vīriyādhikānaṁ saddhāpaññā mandā, vīriyaṁ balavanti. Appatvā pana cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca divase divase Vessantaradānasadisaṁ dānaṁ dentopi tadanurūpasīlādisabbapāramidhamme ācinantopi antarā Buddho bhavissatīti netaṁ ṭhānaṁ vijjati. Kasmā? Ñāṇaṁ gabbhaṁ na gaṇhāti, vepullaṁ nāpajjati, paripākaṁ na gacchatīti. Yathā nāma timāsacatumāsapañcamāsaccayena nipphajjanakaṁ sassaṁ taṁ taṁ kālaṁ appatvā disvase divase sahassakkhattuṁ keḷāyantopi udakena siñcantopi antarā pakkhena vā māsena vā nipphādessatīti netaṁ ṭhānaṁ vijjati. Kasmā? Sassaṁ gabbhaṁ na gaṇhāti, vepullaṁ nāpajjati, paripākaṁ na gacchatīti. Evamevaṁ appatvā cattāri asaṅkhyeyyāni -pa- netaṁ ṭhānaṁ vijjatīti. Tasmā yathāvuttameva kālaṁ pāramipūraṇaṁ kātabbaṁ ñāṇaparipākatthāya. Ettakenapi ca kālena Buddhattaṁ patthayato abhinīhārakaraṇe aṭṭha sampattiyo icchitabbā. Ayañhi—

Manussattaṁ liṅgasampatti, hetu Satthāradassanaṁ.
Pabbajjā guṇasampatti, adhikāro ca chandatā.
Aṭṭhadhammasamodhānā, abhinīhāro samijjhati[1].

Abhinīhāroti ca mūlapaṇidhānassetaṁ adhivacanaṁ. Tattha **manussattan**ti manussajāti. Aññatra hi manussajātiyā avasesajātīsu devajātiyampi ṭhitassa paṇidhi na ijjhati, ettha ṭhitena pana Buddhattaṁ patthentena dānādīni puññakammāni katvā manussattaṁyeva patthetabbaṁ, tattha ṭhatvā paṇidhi kātabbo. Evañhi samijjhati. **Liṅgasampattī**ti purisabhāvo. Mātugāmanapuṁsaka-ubhatobyañjanakānañhi manussajātiyaṁ ṭhitānampi paṇidhi na samijjhati, tattha ṭhitena pana Buddhattaṁ patthentena dānādīni puññakammāni katvā purisabhāvoyeva patthetabbo, tattha ṭhatvā paṇidhi kātabbo.

1. Khu 4. 311 piṭṭhe Buddhavaṁse.

Evañhi samijjhati. **Hetū**ti arahattassa upanissayasampatti. Yo hi tasmiṁ attabhāve vāyamanto arahattaṁ pāpuṇituṁ samattho, tassa samijjhati, no itarassa yathā Sumedhapaṇḍitassa. So hi Dīpaṅkarapādamūle pabbajitvā tenattabhāvena arahattaṁ pāpuṇituṁ samattho ahosi. **Satthāradassanan**ti Buddhānaṁ sammukhādassanaṁ. Evañhi ijjhati, no aññathā yathā Sumedhapaṇḍitassa. So hi Dīpaṅkaraṁ sammukhā disvā paṇidhesi. **Pabbajjā**ti anagāriyabhāvo. So ca kho sāsane vā kammavādikiriyavāditāpasaparibbājakanikāye vā vaṭṭati yathā Sumedhapaṇḍitassa. So hi Sumedho nāma tāpaso hutvā paṇidhesi. **Guṇasampattī**ti jhānādiguṇapaṭilābho. pabbajitassāpi hi guṇasampannasseva ijjhati, no itarassa yathā Sumedhapaṇḍitassa. So hi pañcābhiñño aṭṭhasamāpattilābhī ca hutvā paṇidhesi. **Adhikāro**ti adhikakāro, pariccāgoti attho. Jīvitādipariccāgañhi katvā paṇidahatoyeva ijjhati, no itarassa yathā Sumedhapaṇḍitassa. So hi—

> "Akkamitvāna maṁ Buddho, saha sissehi gacchatu.
> Mā naṁ kalale akkamittha, hitāya me bhavissatī"ti[1]—

evaṁ jīvitapariccāgaṁ katvā paṇidhesi. **Chandatā**ti kattukamyatā. Sā yassa balavatī hoti, tassa ijjhati. Sā ca sace koci vadeyya "ko cattāri asaṅkhyeyyāni satasahassañca kappe niraye paccitvā Buddhattaṁ icchatī"ti, taṁ sutvā yo "ahan"ti vattuṁ ussahati, tassa balavatīti veditabbā. Tathā yadi koci vadeyya "ko sakalacakkavāḷaṁ vītaccikānaṁ aṅgārānaṁ pūraṁ akkamanto atikkamitvā Buddhattaṁ icchati, ko sakalacakkavāḷaṁ sattisūlehi ākiṇṇaṁ akkamanto atikkamitvā Buddhattaṁ icchati, ko sakalacakkavāḷaṁ samatittikaṁ udakapuṇṇaṁ uttaritvā Buddhattaṁ icchati, ko sakalacakkavāḷaṁ nirantaraṁ veḷugumbasañchannaṁ maddanto atikkamitvā Buddhattaṁ icchatī"ti, taṁ sutvā yo "ahan"ti vattuṁ ussahati, tassa balavatīti veditabbā. Evarūpena ca kattukamyatāchandena samannāgato Sumedhapaṇḍito paṇidhesīti.

---

1. Khu 4. 310 piṭṭhe Buddhavaṁse.

Evaṁ samiddhābhinīhāro ca bodhisatto imāni aṭṭhārasa abhabbaṭṭhānāni na upeti. So hi tato pabhuti na jaccandho hoti na jaccabadhiro, na ummattako, na eḷamūgo, na pīṭhasappī, na milakkhūsu uppajjati, na dāsikucchiyā nibbattati, na niyatami cchādiṭṭhiko hoti, nāssa liṅgaṁ parivattati, na pañcānantariyakammāni karoti, na kuṭṭhī hoti, na tiracchānayoniyaṁ vaṭṭakato pacchimattabhāvo hoti, ( )[1] na khuppipāsikanijjhāmataṇhikapetesu uppajjati na kālakañcikāsuresu, na Avīciniraye, na Lokantarikesu, kāmāvacaresu na māro hoti, rūpāvacaresu na asaññībhave, na suddhāvāsabhavesu uppajjati, na arūpabhavesu[2], na aññaṁ cakkavāḷaṁ saṅkamati.

Yā cimā ussāho ummaṅgo[3] avatthānaṁ hitacariyā cāti catasso Buddhabhūmiyo, tāhi samannāgato hoti. Tattha—

> Ussāho vīriyaṁ vuttaṁ, ummaṅgo paññā pavuccati.
> Avatthānaṁ adhiṭṭhānaṁ, hitacariyā mettābhāvanāti—

veditabbā. ye cāpi ime nekkhammajjhāsayo pavivekajjhāsayo alobhajjhāsayo adosajjhāsayo amohajjhāsayo nissaraṇajjhāsayoti cha ajjhāsayā bodhiparipākāya saṁvattanti, yehi samannāgatattā nekkhammajjhāsayā ca bodhisattā kāme dosadassāvino, pavivekajjhāsayā ca bodhisattā saṅgaṇikāya dosadassāvino, alobhajjhāsayā ca bodhisattā lobhe dosadassāvino, adosajjhāsayā ca bodhisattā dose dosadassāvino, amohajjhāsayā ca bodhisattā mohe dosadassāvino, nissaraṇajjhāsayā ca bodhisattā sabbabhavesu dosadassāvinoti vuccati, tehi ca samannāgato hoti.

Paccekabuddhānaṁ pana kīva ciraṁ patthanā vaṭṭatīti? Paccekabuddhānaṁ dve asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca. Tato oraṁ na sakkā. Pubbe vuttanayenevettha kāraṇaṁ veditabbaṁ. Ettakenāpi ca kālena Paccekabuddhattaṁ patthayato abhinīhārakaraṇe pañca sampattiyo icchitabbā. Tesañhi—

---

1. (Hatthito adhikattabhāvo.) (Sī)
2. Na antimabhavesu (Syā, Ka)
3. Ummaggo (Sī, Syā)

Manussattaṁ liṅgasampatti, vigatāsavadassanaṁ.
Adhikāro chandatā ete, abhinīhārakāraṇā.

Tattha **vigatāsavadassanan**ti Buddhapaccekabuddhasāvakānaṁ yassa kassaci dassananti attho. Sesaṁ vuttanayameva.

Atha sāvakānaṁ patthanā kittakaṁ vaṭṭatīti? Dvinnaṁ aggasāvakānaṁ ekaṁ asaṅkhyeyyaṁ kappasatasahassañca, asītimahāsāvakānaṁ kappasatasahassaṁ, tathā Buddhassa mātāpitūnaṁ upaṭṭhākassa puttassa cāti. Tato oraṁ na sakkā. Vuttanayamevettha kāraṇaṁ. Imesaṁ pana sabbesampi adhikāro chandatāti dvaṅgasampannoyeva abhinīhāro hoti.

Evaṁ imāya patthanāya iminā ca abhinīhārena yathāvuttappabhedaṁ kālaṁ pāramiyo pūretvā Buddhā loke uppajjantā khattiyakule vā brāhmaṇakule vā uppajjanti, Paccekabuddhā khattiyabrāhmaṇagahapatikulānaṁ aññatarasmiṁ, aggasāvakā pana khattiyabrāhmaṇakulesveva Buddhā iva. Sabbabuddhā saṁvaṭṭamāne kappe na uppajjanti, vivaṭṭamāne kappe uppajjanti. Paccekabuddhā Buddhe appatvā Buddhānaṁ uppajjanakāleyeva[1] uppajjanti. Buddhā sayañca bujjhanti, pare ca bodhenti. Paccekabuddhā sayameva bujjhanti, na pare bodhenti. Attharasameva paṭivijjhanti, na dhammarasaṁ. Na hi te lokuttaradhammaṁ paññattiṁ āropetvā desetuṁ sakkonti, mūgena diṭṭhasupino viya vanacarakena nagare sāyitabyañjanaraso viya ca nesaṁ dhammābhisamayo hoti. Sabbaṁ iddhisamāpattipaṭisambhi dāpabhedaṁ pāpuṇanti, guṇavisiṭṭhatāya Buddhānaṁ heṭṭhā sāvakānaṁ upari honti, aññe pabbājetvā ābhisamācārikaṁ sikkhāpenti, "cittasallekho kātabbo, vosānaṁ nāpajjitabban"ti iminā uddesena uposathaṁ karonti, ajjuposathoti vacanamattena vā. Uposathaṁ karontā ca Gandhamādane Mañjūsakarukkhamūle ratanamāḷe sannipatitvā karontīti. E vaṁ Bhagavā āyasmato Ānandassa Paccekabuddhānaṁ sabbākāraparipūraṁ patthanañca abhinīhārañca kathetvā idāni imāya patthanāya iminā ca abhinīhārena samudāgate te te Paccekabuddhe kathetuṁ **"sabbesu bhūtesu nidhāya**

1. Antarā-uppajjanakāleyeva (Ka)

daṇḍan"ti-ādinā nayena imaṁ Khaggavisāṇasuttaṁ abhāsi. Ayaṁ tāva avisesena pucchāvasito Khaggavisāṇasuttassa uppatti.

35. Idāni visesena vattabbā. Tattha imissā tāva gāthāya evaṁ uppatti veditabbā—ayaṁ kira Paccekabuddho paccekabodhisattabhūmiṁ ogāhanto dve asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā Kassapassa Bhagavato sāsane pabbajitvā āraññiko hutvā gatapaccāgatavattaṁ pūrento samaṇadhammaṁ akāsi. Etaṁ kira vattaṁ aparipūretvā paccekabodhiṁ pāpuṇantā nāma natthi. Kiṁ panetaṁ **gatapaccāgatavattaṁ** nāma? Haraṇapaccāharaṇanti. Taṁ yathā vibhūtaṁ hoti, tathā kathessāma.

Idhekacco bhikkhu harati na paccāharati, ekacco paccāharati na harati, ekacco pana neva harati na paccāharati, ekacco harati ca paccāharati ca. Tattha yo bhikkhu pageva vuṭṭhāya cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇavattaṁ katvā Bodhirukkhe udakaṁ āsiñcitvā pānīyaghaṭaṁ pūretvā pānīyamāḷe ṭhapetvā ācariyavattaṁ upajjhāyavattaṁ katvā dve-asīti khuddakavattāni[1] cuddasa mahāvattāni ca samādāya vattati, so sarīraparikammaṁ katvā senāsanaṁ pavisitvā yāva bhikkhācāravelā, tāva vivittāsane vītināmetvā velaṁ ñatvā nivāsetvā kāyabandhanaṁ bandhitvā uttarāsaṅgaṁ karitvā saṅghāṭiṁ khandhe karitvā pattaṁ aṁse ālaggetvā kammaṭṭhānaṁ manasi karonto cetiyaṅgaṇaṁ patvā cetiyañca bodhiñca vanditvā gāmasamīpe cīvaraṁ pārupitvā pattamādāya gāmaṁ piṇḍāya pavisati. Evaṁ paviṭṭho ca lābhī bhikkhu puññavā upāsakehi sakkatagarukato upaṭṭhākakule vā paṭikkamanasālāyaṁ vā paṭikkamitvā upāsakehi taṁ taṁ pañhaṁ pucchiyamāno tesaṁ pañhavissajjanena dhammadesanāvikkhepena ca taṁ manasikāraṁ chaḍḍetvā nikkhamati, vihāraṁ āgatopi bhikkhūnaṁ pañhaṁ puṭṭho katheti, dhammaṁ bhaṇati, taṁ taṁ byāpāramāpajjati. Pacchābhattampi purimayāmampi majjhimayāmampi evaṁ bhikkhūhi saddhiṁ papañcitvā kāyaduṭṭhullābhibhūto pacchimayāmepi[2] sayati, neva kammaṭṭhānaṁ manasi karoti. Ayaṁ vuccati **harati na paccāharatī**ti.

1. Khandhakavattāni (Sī)
2. Pacchimayāme (Sī)

Yo pana byādhibahulo hoti, bhuttāhāro paccūsasamaye na sammā pariṇamati, pageva vuṭṭhāya yathāvuttaṁ vattaṁ kātuṁ na sakkoti kammaṭṭhānaṁ vā manasi kātuṁ, aññadatthu yāguṁ vā bhesajjaṁ vā patthayamāno kālasseva pattacīvaramādāya gāmaṁ pavisati, tattha yāguṁ vā bhesajjaṁ vā bhattaṁ vā laddhā bhattakiccaṁ niṭṭhāpetvā paññattāsane nisinno kammaṭṭhānaṁ manasi katvā visesaṁ patvā vā appatvā vā vihāraṁ āgantvā teneva manasikārena viharati. Ayaṁ vuccati **paccāharati na haratī**ti. Edisā ca bhikkhū yāguṁ pivitvā vipassanaṁ ārabhitvā Buddhasāsane arahattaṁ pattā gaṇanapathaṁ vītivattā, Sīhaḷadīpeyeva tesu tesu gāmesu āsanasālāya na taṁ āsanaṁ atthi, yattha yāguṁ pivitvā arahattaṁ patto bhikkhu natthīti.

Yo pana pamādavihārī hoti nikkhittadhuro, sabbavattāni bhinditvā pañcavidhacetokhilavinibandhanabaddhacitto viharanto kammaṭṭhānamanasikāramananuyutto gāmaṁ piṇḍāya pavisitvā gihipapañcena papañcito tucchako nikkhamati, ayaṁ vuccati **neva harati na paccāharatī**ti.

Yo pana pageva vuṭṭhāya purimanayeneva sabbavattāni paripūretvā yāva bhikkhācāravelā, tāva pallaṅkaṁ ābhujitvā kammaṭṭhānaṁ manasi karoti. Kammaṭṭhānaṁ nāma duvidhaṁ sabbatthakaṁ pārihāriyañca. Sabbatthakaṁ nāma mettā ca maraṇassati ca, taṁ sabbattha icchi tabbato **"sabbatthakan"**ti vuccati. Mettā nāma āvāsādīsu sabbattha icchitabbā. Āvāsesu hi mettāvihārī bhikkhu sabrahmacārīnaṁ piyo hoti, tena phāsu asaṁghaṭṭho[1] viharati. Devatāsu mettāvihārī devatāhi rakkhitagopito sukhaṁ viharati. Rājarājamahāmattādīsu mettāvihārī tehi mamāyito sukhaṁ viharati. Gāmanigamādīsu mettāvihārī sabbattha bhikkhācariyādīsu manussehi sakkatagarukato sukhaṁ viharati. Maraṇassatibhāvanāya jīvitanikantiṁ pahāya appamatto viharati.

Yaṁ pana sadā pariharitabbaṁ caritānukūlena gahitattā[2] dasāsubhakasiṇānussatīsu aññataraṁ, catudhātuvavatthānameva vā, taṁ sadā pariharitabbato rakkhitabbato bhāvetabbato ca **pārihāriyan**ti vuccati,

1. Asaṁsaṭṭho (Sī), asaṁghaṭṭo (Ka)
2. Gahitaṁ taṁ (Syā, Ka)

mūlakammaṭṭhānantipi tadeva. Tattha yaṁ paṭhamaṁ sabbatthakakammaṭṭhānaṁ manasi karitvā pacchā pārihāriyakammaṭṭhānaṁ manasi karoti, taṁ catudhātuvavatthānamukhena dassessāma.

Ayaṁ hi yathāṭhitaṁ yathāpaṇihitaṁ kāyaṁ dhātuso paccavekkhati—yaṁ imasmiṁ sarīre vīsatikoṭṭhāsesu kakkhaḷaṁ kharagataṁ, sā pathavīdhātu. Yaṁ dvādasasu ābandhanakiccakaraṁ snehagataṁ, sā āpodhātu. Yaṁ catūsu paripācanakaraṁ usumagataṁ, sā tejodhātu. Yaṁ pana chasu vitthambhanakaraṁ vāyogataṁ, sā vāyodhātu. Yaṁ panettha catūhi mahābhūtehi asamphuṭṭhaṁ chiddaṁ vivaraṁ, sā ākāsadhātu. Taṁvijānanakaṁ cittaṁ viññāṇadhātu. Tato uttari añño satto vā puggalo vā natthi, kevalaṁ suddhasaṅkhārapuñjova ayanti.

Evaṁ ādimajjhapariyosānato kammaṭṭhānaṁ manasi karitvā kālaṁ ñatvā uṭṭhāyāsanā nivāsetvā pubbe vuttanayeneva gāmaṁ piṇḍāya gacchati. Gacchanto ca yathā andhaputhujjanā abhikkamādīsu "attā abhikkamati, attanā abhikkamo nibbattito"ti vā, "ahaṁ abhikkamāmi, mayā abhikkamo nibbattito"ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhanto "abhikkamāmīti citte uppajjamāne teneva cittena saddhiṁ cittasamuṭṭhānā sandhāraṇavāyodhātu uppajjati, sā imaṁ pathavīdhātvādisannivesabhūtaṁ kāyasammataṁ aṭṭhikasaṅghāṭaṁ vippharati, tato cittakiriyāvāyodhātuvipphāravasena ayaṁ kāyasammato aṭṭhikasaṅghāṭo abhikkamati. Tassevaṁ abhikkamato ekekapāduddhāraṇe catūsu dhātūsu vāyodhātu-anugatā tejodhātu adhikā uppajjati, mandā itarā. Atiharaṇavītiharaṇāpaharaṇesu pana tejodhātu-anugatā vāyodhātu adhikā uppajjati, mandā itarā. Orohaṇe pana pathavīdhātu-anugatā āpodhātu adhikā uppajjati, mandā itarā. Sannikkhepanasamuppīḷanesu āpodhātu-anugatā pathavīdhātu adhikā uppajjati, mandā itarā. Iccetā dhātuyo tena tena attano uppādakacittena saddhiṁ tattha tattheva bhijjanti. Tattha ko eko[1] abhikkamati, kassa vā ekassa abhikkamanan"ti evaṁ ekekapāduddhāraṇādippakāresu ekekasmiṁ pakāre uppannā dhātuyo, tadavinibbhuttā ca sesā rūpadhammā, taṁsamuṭṭhāpakaṁ cittaṁ, taṁsampayuttā

1. Eso (Sī)

ca sesā arūpadhammāti ete rūpārūpadhammā tato paraṁ atiharaṇavītiharaṇādīsu aññaṁ pakāraṁ na sampāpuṇanti, tattha tattheva bhijjanti. Tasmā aniccā. Yañca aniccaṁ, taṁ dukkhaṁ. Yaṁ dukkhaṁ, tadanattāti evaṁ sabbākāraparipūraṁ kammaṭṭhānaṁ manasikarontova gacchati. Atthakāmā hi kulaputtā sāsane pabbajitvā dasapi vīsampi tiṁsampi cattālīsampi paññāsampi saṭṭhipi sattatipi satampi ekato vasantā katikavattaṁ katvā viharanti "āvuso tumhe na iṇaṭṭā na bhayaṭṭā na jīvikāpakatā pabbajitā, dukkhā muccitukāmā panettha pabbajitā. Tasmā gamane uppannakilesaṁ gamaneyeva niggaṇhatha, ṭhāne, nisajjāya, sayane uppannakilesaṁ sayaneyeva niggaṇhathā"ti. Te evaṁ katikavattaṁ katvā bhikkhācāraṁ gacchantā aḍḍha-usabha-usabha-aḍḍhagāvutagāvutantaresu pāsāṇā honti, tāya saññāya kammaṭṭhānaṁ manasikarontāva gacchanti. Sace kassaci gamane kileso uppajjati, tattheva naṁ niggaṇhāti. Tathā asakkonto tiṭṭhati, athassa pacchato āgacchantopi tiṭṭhati. So "ayaṁ bhikkhu tuyhaṁ uppannavitakkaṁ jānāti, ananucchavikaṁ te etan"ti attānaṁ paṭicodetvā vipassanaṁ vaḍḍhetvā tattheva ariyabhūmiṁ okkamati. Tathā asakkonto nisīdati, athassa pacchato āgacchantopi nisīdatīti soyeva nayo. Ariyabhūmiṁ okkamituṁ asakkontopi taṁ kilesaṁ vikkhambhetvā kammaṭṭhānaṁ manasikārontova gacchati, na kammaṭṭhānavippayuttena cittena pādaṁ uddharati. Uddharati ce, paṭinivattitvā purimappadesaṁyeva eti Sīhaḷadīpe **Ālindakavāsī Mahāphussadevatthero** viya.

So kira ekūnavīsati vassāni gatapaccāgatavattaṁ pūrento eva vihāsi. Manussāpi sudaṁ antarāmagge kasantā ca vapantā ca maddantā ca kammāni karontā theraṁ tathā gacchantaṁ disvā "ayaṁ thero punappunaṁ nivattitvā gacchati, kiṁ nu kho maggamūḷho, udāhu kiñci pamuṭṭho"ti samullapanti. So taṁ anādiyitvā kammaṭṭhānayutteneva cittena samaṇadhammaṁ karonto vīsati vassabbhantare arahattaṁ pāpuṇi. Arahattappattadivase cassa caṅkamanakoṭiyaṁ adhivatthā devatā aṅgulīhi dīpaṁ ujjāletvā aṭṭhāsi, cattāropi mahārājāno Sakko ca Devānamindo brahmā ca Sahampati upaṭṭhānaṁ āgamaṁsu. Tañca obhāsaṁ disvā vanavāsī Mahātissatthero taṁ dutiyadivase

pucchi "rattibhāge āyasmato santike obhāso ahosi, kiṁ so obhāso"ti. Thero vikkhepaṁ karonto "obhāso nāma dīpobhāsopi hoti maṇi-obhāsopī"ti evamādiṁ āha. So "paṭicchādetha tumhe"ti nibaddho "āmā"ti paṭijānitvā ārocesi.

Kāḷavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatthero viya ca. Sopi kira gatapaccāgatavattaṁ pūrento "paṭhamaṁ tāva Bhagavato mahāpadhānaṁ pūjemī"ti satta vassāni ṭhānacaṅkamameva adhiṭṭhāsi, puna soḷasa vassāni gatapaccāgatavattaṁ pūretvā arahattaṁ pāpuṇi. Evaṁ kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṁ uddharanto vippayuttena cittena uddhaṭe pana paṭinivattanto gāmasamīpaṁ gantvā "gāvī nu pabbajito nū"ti āsaṅkanīyappadese ṭhatvā saṁghāṭiṁ pārupitvā pattaṁ gahetvā gāmadvāraṁ patvā kacchakantarato[1] udakaṁ gahetvā gaṇḍūsaṁ katvā gāmaṁ pavisati "bhikkhaṁ dātuṁ vā vandituṁ vā upagate manusse 'dīghāyukā hothā'ti vacanamattenapi mā me kammaṭṭhānavikkhepo ahosī"ti. Sace pana "ajja bhante kiṁ sattamī, udāhu aṭṭhamī"ti divasaṁ pucchanti, udakaṁ gilitvā āroceti. Sace divasapucchakā na honti, nikkhamanavelāyaṁ gāmadvāre niṭṭhubhitvava yāti.

Sīhaḷadīpeyeva **Kalambatitthavihāre vassūpagatā paññāsabhikkhū** viya ca. Te kira vassūpanāyika-uposathadivase katikavattaṁ akaṁsu "arahattaṁ appatvā aññamaññaṁ nālapissāmā"ti. Gāmañca piṇḍāya pavisantā gāmadvāre udakagaṇḍūsaṁ katvā pavisiṁsu, divase pucchite udakaṁ gilitvā ārocesuṁ, apucchite gāmadvāre niṭṭhubhitvā vihāraṁ āgamaṁsu. Tattha manussā niṭṭhubhanaṭṭhānaṁ disvā jāniṁsu "ajja eko āgato, ajja dve"ti. Evañca cintesuṁ "kiṁ nu kho ete amheheva saddhiṁ na sallapanti, udāhu aññamaññampi. Yadi aññamaññampi na sallapanti, addhā vivādajātā bhavissanti, handa nesaṁ aññamaññaṁ khamāpessāmā"ti. Sabbe vihāraṁ agamaṁsu. Tattha paññāsabhikkhūsu vassaṁ upagatesu dve bhikkhū ekokāse nāddasaṁsu. Tato yo tesu cakkhumā puriso, so evamāha "na bho kalahakārakānaṁ vasanokāso īdiso hoti, susammaṭṭhaṁ cetiyaṅgaṇaṁ bodhiyaṅgaṇaṁ, sunikkhittā sammajjaniyo[2], sūpaṭṭhapitaṁ pānīyaparibhojanīyan"ti. Te

1. Kacchakarakā (Sī), kacchakarato (Syā)
2. Samuñjaniyo (Ka)

tatova nivattā. Te bhikkhū antotemāseyeva vipassanaṁ ārabhitvā arahattaṁ patvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṁ pavāresuṁ.

Evaṁ Kāḷavallimaṇḍapavāsī Mahānāgatthero viya Kalambatitthavihāre vassūpagatabhikkhū viya ca kammaṭṭhānayutteneva cittena pādaṁ uddharanto gāmasamīpaṁ patvā udakagaṇḍūsaṁ katvā vīthiyo sallakkhetvā yattha surāsoṇḍadhuttādayo kalahakārakā caṇḍahatthi-assādayo vā natthi, taṁ vīthiṁ paṭipajjati. Tattha ca piṇḍāya caramāno na turitaturito viya javena gacchati, javanapiṇḍapātikadhutaṅgaṁ nāma natthi. Visamabhūmibhāgappattaṁ pana udakabharitasakaṭamiva niccalova hutvā gacchati. Anugharaṁ paviṭṭho ca dātukāmaṁ adātukāmaṁ vā sallakkhetuṁ tadanurūpaṁ kālaṁ āgamento bhikkhaṁ gahetvā patirūpe okāse nisīditvā kammaṭṭhānaṁ manasi karonto āhārepaṭikūlasaññaṁ upaṭṭhapetvā akkhabbhañjanavaṇālepanaputtamaṁsūpamāvasena paccavekkhanto aṭṭhaṅgasamannāgataṁ āhāraṁ āhāreti neva davāya na madāya -pa- bhuttāvī ca udakakiccaṁ katvā muhuttaṁ bhattakilamathaṁ paṭippassambhetvā yathā pure bhattaṁ, evaṁ pacchā bhattaṁ purimayāmaṁ pacchimayāmañca kammaṭṭhānaṁ manasi karoti. Ayaṁ vuccati **harati ceva paccāharati cā**ti. Evametaṁ haraṇapaccāharaṇaṁ gatapaccāgatavattanti vuccati.

Etaṁ pūrento yadi upanissayasampanno hoti, paṭhamavaye eva arahattaṁ pāpuṇāti. No ce paṭhamavaye pāpuṇāti, atha majjhimavaye pāpuṇāti. No ce majjhimavaye pāpuṇāti, atha maraṇasamaye pāpuṇāti. No ce maraṇasamaye pāpuṇāti, atha devaputto hutvā pāpuṇāti. No ce devaputto hutvā pāpuṇāti, atha paccekasambuddho hutvā parinibbāti. No ce paccekasambuddho hutvā parinibbāti, atha Buddhānaṁ santike khippābhiñño hoti seyyathāpi thero Bāhiyo, mahāpañño vā hoti seyyathāpi thero Sāriputto.

Ayaṁ pana paccekabodhisatto Kassapassa Bhagavato sāsane pabbajitvā āraññiko hutvā vīsati vassasahassāni etaṁ gatapaccāgatavattaṁ pūretvā kālaṁ katvā kāmāvacaradevaloke uppajji. Tato cavitvā Bārāṇasirañño aggamahesiyā kucchimhi paṭisandhiṁ aggahesi. Kusalā itthiyo tadaheva gabbhasaṇṭhānaṁ jānanti, sā ca

tāsamaññatarā, tasmā taṁ gabbhapatiṭṭhānaṁ rañño nivedesi. Dhammatā esā, yaṁ puññavante satte gabbhe uppanne mātugāmo gabbhaparihāraṁ labhati. Tasmā rājā tassā gabbhaparihāraṁ adāsi. Sā tato pabhuti nāccuṇhaṁ kiñci ajjhoharituṁ labhati, nātisītaṁ nāti-ambilaṁ nātiloṇaṁ nātikaṭukaṁ nātitittakaṁ. Accuṇhe hi mātarā ajjhohaṭe gabbhassa lohakumbhivāso viya hoti, atisīte lokantarikavāso viya, accambilaloṇakaṭukatittakesu bhuttesu satthena phāletvā ambilādīhi sittāni viya gabbhaseyyakassa aṅgāni tibbavedanāni honti. Aticaṅkamanaṭṭhānanisajjāsayanatopi naṁ nivārenti "kucchigatassa sañcalanadukkhaṁ mā ahosī"ti. Mudukattharaṇatthatāya bhūmiyaṁ caṅkamanādīni mattāya kātuṁ labhati, vaṇṇagandhādisampannaṁ sādusappāyaṁ annapānaṁ labhati. Pariggahetvāva naṁ caṅkamāpenti nisīdāpenti vuṭṭhāpenti.

Sā evaṁ parihariyamānā gabbhaparipākakāle sūtigharaṁ pavisitvā paccūsasamaye puttaṁ vijāyi pakkatelamadditamanosilāpiṇḍisadisaṁ dhaññapuññalakkhaṇūpetaṁ. Tato naṁ pañcamadivase alaṅkatappaṭiyattaṁ rañño dassesuṁ, rājā tuṭṭho chasaṭṭhiyā dhātīhi upaṭṭhāpesi. So sabbasampattīhi vaḍḍhamāno na cirasseva viññutaṁ pāpuṇi. Taṁ soḷasavassuddesikameva samānaṁ rājā rajje abhisiñci, vividhanāṭakāni cassa upaṭṭhāpesi. Abhisitto rājaputto rajjaṁ kāresi nāmena Brahmadatto sakalajambudīpe vīsatiyā nagarasahassesu. Jambudīpe hi pubbe caturāsīti nagarasahassāni ahesuṁ, tāni parihāyantāni saṭṭhi ahesuṁ, tato parihāyantāni cattālīsaṁ, sabbaparihāyanakāle pana vīsati honti. Ayañca Brahmadatto sabbaparihāyanakāle uppajji, tenassa vīsati nagarasahassāni ahesuṁ vīsati pāsādasahassāni, vīsati hatthisahassāni, vīsati assasahassāni, vīsati rathasahassāni, vīsati patthisahassāni, vīsati itthisahassāni orodhā ca nāḷakitthiyo ca, vīsati amaccasahassāni. So mahārajjaṁ kārayamāno eva kasiṇaparikammaṁ katvā pañca abhiññāyo aṭṭha samāpattiyo ca nibbattesi. Yasmā pana abhisittaraññā nāma avassaṁ aṭṭakaraṇe nisīditabbaṁ, tasmā ekadivasaṁ pageva pātarāsaṁ bhuñjitvā vinicchayaṭṭhāne nisīdi. Tattha uccāsaddamahāsaddaṁ, akaṁsuṁ, so "ayaṁ saddo samāpattiyā upakkileso"ti

pāsādatalaṁ abhiruhitvā "samāpattiṁ appemī"ti nisinno nāsakkhi appetuṁ, rajjavikkhepena samāpatti parihīnā. Tato cintesi "kiṁ rajjaṁ varaṁ, udāhu samaṇadhammo"ti. Tato "rajjasukhaṁ parittaṁ anekādīnavaṁ, samaṇadhammasukhaṁ pana vipulamanekānisaṁsaṁ uttamapurisasevitañcā"ti ñatvā aññataraṁ amaccaṁ āṇāpesi "imaṁ rajjaṁ dhammena anusāsa, mā kho adhammakāraṁ akāsī"ti sabbaṁ niyyātetvā pāsādaṁ abhiruhitvā samāpattisukhena viharati, na koci upasaṅkamituṁ labhati aññatra mukhadhovanadantakaṭṭhadāyakabhattanīhārakādīhi.

Tato addhamāsamatte vītikkante mahesī pucchi "rājā uyyānagamanabaladassananāṭakādīsu katthaci na dissati, kuhiṁ gato"ti. Tassā tamatthaṁ ārocesuṁ. Sā amaccassa pāhesi "rajje paṭicchite ahampi paṭicchitā homi, etu mayāsaddhiṁ saṁvāsaṁ kappetū"ti. So ubho kaṇṇe thaketvā "asavanīyametan"ti paṭikkhipi. Sā punapi dvattikkhattuṁ pesetvā anicchamānaṁ tajjāpesi "yadi na karosi, ṭhānāpi te cāvemi, jīvitāpi voropemī"ti. So bhīto "mātugāmo nāma daḷhanicchayo, kadāci evampi kārāpeyyā"ti ekadivasaṁ raho gantvā tāya saddhiṁ sirisayane saṁvāsaṁ[1] kappesi. Sā puññavatī sukhasamphassā, so tassā samphassarāgena ratto tattha abhikkhaṇaṁ saṅkitasaṅkitova agamāsi, anukkamena attano gharasāmiko viya nibbisaṅko pavisitumāraddho.

Tato rājamanussā taṁ pavattiṁ rañño ārocesuṁ, rājā na saddahati. Dutiyampi tatiyampi ārocesuṁ, tato nilīno sayameva disvāsabbāmacce sannipātāpetvā ārocesi. Te "ayaṁ rājāparādhiko hatthacchedaṁ arahati, pādacchedaṁ arahatī"ti yāva sūle uttāsanaṁ, tāva sabbakammakāraṇāni niddisiṁsu. Rājā "etassa vadhabandhanatāḷane mayhaṁ vihiṁsā uppajjeyya, jīvitā voropane pāṇātipāto bhaveyya, dhanaharaṇe adinnādānaṁ, alaṁ evarūpehi katehi, imaṁ mama rajjā nikkaḍḍhathā"ti āha. Amaccā taṁ nibbisayaṁ akaṁsu. So attano dhanasārañca puttadārañca gahetvā paravisayaṁ agamāsi. Tattha rājā sutvā "kiṁ āgatosī"ti pucchi. Deva icchāmi taṁ upaṭṭhātunti. So taṁ sampaṭicchi. Amacco katipāhaccayena laddhavissāso taṁ rājānaṁ etadavoca "mahārāja

1. Vāsaṁ (Sī)

amakkhikamadhuṁ passāmi, taṁ khādanto natthī"ti. Rājā "kiṁ etaṁ uppaṇḍetukāmo bhaṇatī"ti na suṇāti. So antaraṁ labhitvā punapi suṭṭhutaraṁ vaṇṇetvā ārocesi. Rājā "kiṁ etan"ti pucchi. Bārāṇasirajjaṁ devāti. Rājā "maṁ netvā māretukāmosī"ti āha. So "mā deva evaṁ avaca, yadi na saddahasi, manusse pesehī"ti. So manusse pesesi, te gantvā gopuraṁ khaṇitvā rañño sayanaghare uṭṭhahiṁsu.

Rājā disvā "kissa āgatātthā"ti pucchi. Corā mayaṁ mahārājāti. Rājātesaṁ dhanaṁ dāpetvā "mā puna evamakatthā"ti ovaditvā vissajjesi. Te āgantvā tassa rañño ārocesuṁ. So punapi dvattikkhattuṁ tatheva vīmaṁsitvā "sīlavā rājā"ti caturaṅginiṁ senaṁ sannayhitvā sīmantare ekaṁ nagaraṁ upagamma tattha amaccassa pāhesi "nagaraṁ vā me dehi yuddhaṁ vā"ti. So Brahmadattassa tamatthaṁ ārocāpesi "āṇāpetu devo kiṁ yujjhāmi, udāhu nagaraṁ demīti. Rājā "na yujjhitabbaṁ, nagaraṁ datvā idhāgacchā"ti pesesi. So tathā akāsi. Paṭirājāpi taṁ nagaraṁ gahetvā avasesanagaresupi tatheva dūtaṁ pāhesi. Tepi amaccā tatheva Brahmadattassa ārocetvā tena "na yujjhitabbaṁ, idhāgantvabban"ti vuttā Bārāṇasiṁ āgamaṁsu.

Tato amaccā Brahmadattaṁ āhaṁsu "mahārāja tena saha yujjhāmā"ti. Rājā "mama pāṇātipāto bhavissatī"ti vāresi. Amaccā "mayaṁ mahārāja taṁ jīvaggāhaṁ gahetvā idheva ānessāmā"ti nānā-upāyehi rājānaṁ saññāpetvā "ehi mahārājā"ti gantuṁ āraddhā. Rājā "sace sattamāraṇappaharaṇavilumpanakammaṁ na karotha, gacchāmī"ti bhaṇati. Amaccā "na deva karoma, bhayaṁ dassetvā palāpemā"ti caturaṅginiṁ senaṁ sannayhitvā ghaṭesu dīpe pakkhipitvā rattiṁ gacchiṁsu. Paṭirājā taṁ divasaṁ Bārāṇasisamīpe nagaraṁ gahetvā idāni kinti rattiṁ sannāhaṁ mocāpetvā pamatto niddaṁ okkami saddhiṁ balakāyena. Tato amaccā Bārāṇasirājānaṁ gahetvā paṭirañño khandhāvāraṁ gantvā sabbaghaṭehi dīpe nīharāpetvā ekapajjotāya senāya saddaṁ akaṁsu. Paṭirañño amacco mahābalaṁ disvā bhīto attano rājānaṁ upasaṅkamitvā "uṭṭhehi amakkhikamadhuṁ khādāhī"ti mahāsaddaṁ akāsi. Tathā dutiyopi tatiyopi. Paṭirājā tena saddena

paṭibujjhitvā bhayaṁ santāsaṁ āpajji. Ukkuṭṭhisatāni pavattiṁsu. So “paravacanaṁ saddahitvā amittahatthaṁ pattomhī”ti sabbarattiṁ taṁ taṁ vippalapitvā dutiyadivase “dhammiko rājā, uparodhaṁ na kareyya, gantvā khamāpemī”ti cintetvā rājānaṁ upasaṅkamitvā jaṇṇukehi patiṭṭhahitvā “khama mahārāja mayhaṁ aparādhan”ti āha. Rājā taṁ ovaditvā “uṭṭhehi, khamāmi te”ti āha. So raññā evaṁ vuttamatteyeva paramassāsappatto ahosi, Bārāṇasirañño samīpeyeva janapade rajjaṁ labhi. Te aññamaññaṁ sahāyakā ahesuṁ.

Atha Brahmadatto dvepi senā sammodamānā ekato ṭhitā disvā “mamekassa cittānurakkhaṇāya asmiṁ janakāye khuddakamakkhikāya pivanamattampi lohitabindu na uppannaṁ, aho sādhu, aho suṭṭhu, sabbe sattā sukhitā hontu, averā hontu, abyāpajjhā hontū”ti mettājhānaṁ uppādetvā tadeva pādakaṁ katvā saṅkhāre sammasitvā paccekabodhiñāṇaṁ sacchikatvā sayambhutaṁ pāpuṇi. Taṁ maggasukhena phalasukhena sukhitaṁ hatthikkhandhe nisinnaṁ amaccā paṇipātaṁ katvā āhaṁsu “yānakālo mahārāja vijitabalakāyassa sakkāro kātabbo, parājitabalakāyassa bhattaparibbayo dātabbo”ti. So āha “nāhaṁ bhaṇe rājā, Paccekabuddho nāmāhan”ti. Kiṁ devo bhaṇati, na edisā Paccekabuddhā hontīti. Kīdisā bhaṇe Paccekabuddhāti. Paccekabuddhā nāma dvaṅgulakesamassū aṭṭhaparikkhārayuttā bhavantīti. So dakkhiṇahatthena sīsaṁ parāmasi, tāvadeva gihiliṅgaṁ antaradhāyi, pabbajitaveso pāturahosi, dvaṅgulakesamassu aṭṭhaparikkhārasamannāgato vassasatikattherasadiso ahosi. So catutthajjhānaṁ samāpajjitvā hatthikkhandhato vehāsaṁ abbhuggantvā padumapupphe nisīdi. Amaccā vanditvā “kiṁ bhante kammaṭṭhānaṁ, kathaṁ adhigatosī”ti pucchiṁsu. So yato assa mettājhānakammaṭṭhānaṁ ahosi, tañca vipassanaṁ vipassitvā adhigato, tasmā tamatthaṁ dassento udānagāthañca byākaraṇagāthañca imaññeva gāthaṁ abhāsi **“sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍan”**ti.

Tattha **sabbesū**ti anavasesesu. **Bhūtesū**ti sattesu. Ayamettha saṅkhepo, vitthāraṁ pana Ratanasuttavaṇṇanāyaṁ vakkhāma. **Nidhāyā**ti nikkhipitvā.

Daṇḍanti kāyavacīmanodaṇḍaṁ, kāyaduccaritādīnametaṁ adhivacanaṁ. Kāyaduccaritaṁ hi daṇḍayatīti daṇḍo, bādheti anayabyasanaṁ pāpetīti vuttaṁ hoti. Evaṁ vacīduccaritaṁ manoduccaritaṁ ca. Paharaṇadaṇḍo eva vā daṇḍo, taṁ nidhāyātipi vuttaṁ hoti. **Aviheṭhayan**ti aviheṭhayanto. **Aññatarampī**ti yaṁkiñci ekampi. **Tesan**ti tesaṁ sabbabhūtānaṁ. **Na puttamiccheyyā**ti atrajo khetrajo dinnako antevāsikoti imesu catūsu puttesu yaṁkiñci puttaṁ na iccheyya. **Kuto sahāyan**ti sahāyaṁ pana iccheyyāti kuto eva etaṁ.

Ekoti pabbajjāsaṅkhātena eko, adutiyaṭṭhena eko, taṇhāpahānena eko, ekantavigatakilesoti eko, eko paccekasambodhiṁ abhisambuddhoti eko. Samaṇasahassassāpi hi majjhe vattamāno gihisaññojanassa chinnattā eko, evaṁ **pabbajjāsaṅkhātena** eko. Eko tiṭṭhati, eko gacchati, eko nisīdati, eko seyyaṁ kappeti, eko iriyati vattatīti evaṁ **adutiyaṭṭhena** eko.

> “Taṇhādutiyo puriso, dīghamaddhānasaṁsaraṁ.
> Itthabhāvaññathābhāvaṁ, saṁsāraṁ nātivattati.
>
> Evamādīnavaṁ ñatvā, taṇhaṁ dukkhassa sambhavaṁ.
> Vītataṇho anādāno, sato bhikkhu paribbaje”ti[1]—

evaṁ **taṇhāpahānaṭṭhena** eko. Sabbakilesāssa pahīnā ucchinnamūlā tālāvatthukatā anabhāvaṁkatā āyatiṁ anuppādadhammāti evaṁ **ekantavigatakileso**ti eko. Anācariyako hutvā sayambhū sāmaññeva paccekasambodhiṁ abhisambuddhoti evaṁ **eko paccekasambodhiṁ abhisambuddho**ti eko.

Careti yā imā aṭṭha cariyāyo. Seyyathidaṁ? Paṇidhisampannānaṁ catūsu iriyāpathesu iriyāpathacariyā, indriyesu guttadvārānaṁ ajjhattikāyatanesu āyatanacariyā, appamādavihārīnaṁ catūsu satipaṭṭhānesu saticariyā, adhicittamanuyuttānaṁ catūsu jhānesu samādhicariyā, buddhisampannānaṁ catūsu ariyasaccesu ñāṇacariyā, sammā paṭipannānaṁ catūsu ariyamaggesu maggacariyā, adhigatapphalānaṁ catūsu sāmañña

---

1. Khu 1. 201. 268; Khu 7. 362; Khu 8. 211 piṭṭhe.

phalesu patticariyā, tiṇṇaṁ Buddhānaṁ sabbasattesu lokatthacariyā, tattha padesato Paccekabuddhasāvakānanti. Yathāha—"cariyāti aṭṭha cariyāyo iriyāpathacariyā"ti[1] vitthāro. Tāhi cariyāhi samannāgato bhaveyyāti attho. Atha vā yā imā "adhimuccanto saddhāya carati, paggaṇhanto vīriyena carati, upaṭṭhahanto satiyā carati, avikkhitto samādhinā carati, pajānanto paññāya carati, vijānanto viññāṇena carati, evaṁ paṭipannassa kusalā dhammā āyatantīti[2] āyatanacariyāya carati, evaṁ paṭipanno visesamadhigacchatīti visesacariyāya caratī"ti[3] evaṁ aparāpi aṭṭha cariyā vuttā, tāhipi samannāgato bhaveyyāti attho. **Khaggavisāṇakappo**ti ettha khaggavisāṇaṁ nāma khaggamigasiṅgaṁ. Kappasaddassa atthaṁ vitthārato Maṅgalasuttavaṇṇanāyaṁ pakāsayissāma, idha panāyaṁ "Satthukappena vata bho kira sāvakena saddhiṁ mantayamānā"ti evamādīsu[4] viya paṭibhāgo veditabbo. Khaggavisāṇakappoti khaggavisāṇasadisoti vuttaṁ hoti. A yaṁ tāvetthapadato atthavaṇṇanā.

Adhippāyānusandhito pana evaṁ veditabbā—yvāyaṁ vuttappakāro daṇḍo bhūtesu pavattiyamāno ahito hoti, taṁ tesu appavattanena tappaṭipakkhabhūtāya mettāya parahitūpasaṁhārena ca sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṁ, nihitadaṇḍattā eva ca yathā anihitadaṇḍāsattā bhūtāni daṇḍena vā satthena vā pāṇinā vā leḍḍunā vā viheṭayanti, tathā aviheṭhayaṁ, aññatarampi tesaṁ imaṁ mettākammaṭṭhānamāgamma yadeva tattha devanāgataṁ saññāsaṅkhāraviññāṇagataṁ tañca tadanusāreneva tadaññañca saṅkhāragataṁ vipassitvā imaṁ paccekabodhiṁ adhigatomhīti ayaṁ tāva adhippāyo.

Ayaṁ pana anusandhi—evaṁ vutte te amaccā āhaṁsu "idāni bhante kuhiṁ gacchathā"ti. Tato tena "pubbapaccekasambuddhā kattha vasantī"ti āvajjetvā ñatvā "Gandhamādanapabbate"ti vutte punāhaṁsu "amhe dāni bhante pajahatha na icchathā"ti. Atha Paccekabuddho āha "na puttamiccheyyā"ti sabbaṁ. Tatrādhippāho—ayaṁ idāni atrajādīsu

---

1. Khu 9. 215, 400 piṭṭhesu.
2. Āyatananti (Sī, Syā)
3. Khu 9. 216, 401 piṭṭhesu.
4. Ma 1. 205 piṭṭhe.

yaṁ kiñci puttampi na iccheyyaṁ, kuto pana tumhādisaṁ sahāyaṁ. Tasmā tumhesupi yo mayā saddhiṁ gantuṁ mādiso vā hotuṁ icchati, so eko care khaggavisāṇakappo. Atha vā tehi "amhe dāni bhante pajahatha na icchathā"ti vutte so Paccekabuddho "na puttamiccheyya kuto sahāyan"ti vatvā attano yathāvuttenatthena ekacariyāya guṇaṁ disvā pamudito pītisomanassajāto imaṁ udānaṁ udānesi "eko care khaggavisāṇakappo"ti. Evaṁ vatvā pekkhamānasseva mahājanassa ākāse uppatitvā Gandhamādanaṁ agamāsi.

Gandhamādano nāma Himavati Cūḷakāḷapabbataṁ Mahākāḷapabbataṁ Nāgapaliveṭhanaṁ Candagabbhaṁ Sūriyagabbhaṁ Suvaṇṇapassaṁ Himavantapabbatanti satta pabbate atikkamma hoti. Tattha Nandamūlakaṁ nāma pabbhāraṁ Paccekabuddhānaṁ vasanokāso, tisso ca guhāyo Suvaṇṇaguhā Maṇiguhā Rajataguhāti. Tattha Maṇiguhādvāre Mañjūsako nāma rukkho yojanaṁ ubbedhena, yojanaṁ vitthārena. So yattakāni udake vā thale vā pupphāni, sabbāni tāni pupphayati visesena Paccekabuddhāgamanadivase. Tassūparito sabbaratanamāḷo hoti. Tattha sammajjanakavāto kacavaraṁ chaḍḍeti, samakaraṇavāto sabbaratanamayaṁ vālikaṁ samaṁ karoti, siñcanakavāto Anotattadahato ānetvā udakaṁ siñcati, sugandhakaraṇavāto Himavantato sabbesaṁ gandharukkhānaṁ gandhe āneti, ocinakavāto pupphāni ocinitvā pāteti, santharakavāto sabbattha santharati. Sadā paññattāneva cettha āsanāni honti, yesu Paccekabuddhuppādadivase uposathadivase ca sabbapaccekabuddhā sannipatitvā nisīdanti. Ayaṁ tattha pakati[1]. Abhisambuddhapaccekabuddho tattha gantvā paññattāsane nisīdati. Tato sace tasmiṁ kāle aññepi Paccekabuddhā saṁvijjanti, tepi taṅkhaṇaṁ sannipatitvā paññattāsanesu nisīdanti. Nisīditvā ca kiñcideva samāpattiṁ samāpajjitvā vuṭṭhahanti, tato saṁghatthero adhunāgatapaccekabuddhaṁ sabbesaṁ anumodanatthāya "kathamadhigatan"ti 11kammaṭṭhānaṁ pucchati, tadāpi so tameva attano Udānabyākaraṇagāthaṁ bhāsati. Puna Bhagavāpi āyasmatā Ānandena puṭṭho tameva gāthaṁ bhāsati, Ānando ca saṅgītiyanti evamekekā gāthā paccekasambodhi-abhisambuddhaṭṭhāne,

1. Atha sampati (Sī)

Mañjūsakamāḷe, Ānandena pucchitakāle, saṅgītiyanti catukkhattuṁ bhāsitā hotīti.

Paṭhamagāthāvaṇṇanā samattā.

36. **Saṁsaggajātassā**ti kā uppatti? Ayampi paccekabodhisatto Kassapassa Bhagavato sāsane vīsati vassasahassāni purimanayeneva samaṇadhammaṁ karonto kasiṇaparikammaṁ katvā paṭhamajjhānaṁ nibbattetvā nāmarūpaṁ vavatthapetvā lakkhaṇasammasanaṁ katvā ariyamaggaṁ anadhigamma brahmaloke nibbatti. So tato cuto Bārāṇasirañño aggamahesiyā kucchimhi uppajjitvā purimanayeneva vaḍḍhamāno yato pabhuti "ayaṁ itthī ayaṁ puriso"ti visesaṁ aññāsi, tatupādāya itthīnaṁ hatthe na ramati, ucchādananhāpanamaṇḍanādimattampi na sahati. Taṁ purisā eva posenti, thaññapāyanakāle dhātiyo kañcukaṁ paṭimuñcitvā purisavesena thaññaṁ pāyenti. So itthīnaṁ gandhaṁ ghāyitvā saddaṁ vā sutvā rodati, viññūtaṁ pattopi itthiyo passituṁ na icchati, tena taṁ **anitthigandho**tveva sañjāniṁsu.

Tasmiṁ soḷasavassuddesike jāte rājā "kulavaṁsaṁ saṇṭhapessāmī"ti nānākulehi tassa anurupā kaññāyo ānetvā aññataraṁ amaccaṁ āṇāpesi "kumāraṁ ramāpehī"ti. Amacco upāyena taṁ ramāpetukāmo tassa avidūre sāṇipākāraṁ parikkhipāpetvā nāṭakāni payojāpesi. Kumāro gītavāditasaddaṁ sutvā "kasseso saddo"ti āha. Amacco "taveso deva nāṭakitthīnaṁ saddo, puññavantānaṁ īdisāni nāṭakāni honti, abhirama deva mahāpuññosi tvan"ti āha. Kumāro amaccaṁ daṇḍena tāḷāpetvā nikkaḍḍhāpesi. So rañño ārocesi. Rājā kumārassa mātarā saha gantvā kumāraṁ khamāpetvā[1] puna amaccaṁ appesi[2]. Kumāro tehi atinippīḷiyamāno seṭṭhasuvaṇṇaṁ datvā suvaṇṇakāre āṇāpesi "sundaraṁ itthirūpaṁ karothā"ti. Te Vissakammūnā nimmitasadisaṁ sabbālaṅkāravibhūsitaṁ itthirūpaṁ katvā dassesuṁ. Kumāro disvā vimhayena sīsaṁ cāletvā mātāpitūnaṁ pesesi "yadi īdisiṁ itthiṁ labhissāmi, gaṇhissāmī"ti.

---

1. Kumāraṁ ramāpehīti (Syā) 2. Āṇāpesi (Syā)

mātāpitaro “amhākaṁ putto mahāpuñño, avassaṁ tena saha katapuññā kāci dārikā loke uppannā bhavissatī”ti taṁ suvaṇṇarūpaṁ rathaṁ āropetvā amaccānaṁ appesuṁ “gacchatha īdisiṁ dārikaṁ gavesathā”ti. Te gahetvā soḷasa mahājanapade vicarantā taṁ taṁ gāmaṁ gantvā udakatitthādīsu yattha yattha janasamūhaṁ passanti, tattha tattha devataṁ viya suvaṇṇarūpaṁ ṭhapetvā nānāpupphavatthālaṅkārehi pūjaṁ katvā vitānaṁ bandhitvā ekamantaṁ tiṭṭhanti “yadi kenaci evarūpā diṭṭhapubbā bhavissati, so kathaṁ samuṭṭhāpessatī”ti. Etenupāyena aññatra Maddaraṭṭhā sabbe janapade āhiṇḍitvā taṁ “Khuddakaraṭṭhan”ti avamaññamānā tattha paṭhamaṁ agantvā nivattiṁsu.

Tato nesaṁ ahosi “Maddaraṭṭhampi tāva gacchāma, mā no Bārāṇasiṁ paviṭṭhepi rājā puna pāhesī”ti Maddaraṭṭhe Sāgalanagaraṁ agamaṁsu. Sāgalanagare ca Maddavo nāma rājā, tassa dhītā soḷasavassuddesikā abhirūpā hoti. Tassā vaṇṇadāsiyo nhānodakatthāya titthaṁ gatā tattha amaccehi ṭhapitaṁ taṁ suvaṇṇarūpaṁ dūratova disvā “amhe udakatthāya pesetvā rājaputtī sayameva āgatā”ti bhaṇantiyo samīpaṁ gantvā “nāyaṁ sāminī, amhākaṁ sāminī ito abhirūpatarā”ti āhaṁsu. Amaccā taṁ sutvā rājānaṁ upasaṅkamitvā anurūpena nayena dārikaṁ yāciṁsu, sopi adāsi. Tato Bārāṇasirañño pāhesuṁ “laddhā dārikā, sāmaṁ āgacchissati, udāhu amheva ānemā”ti. So ca “mayi āgacchante janapadapīḷā bhavissati, tumheva ānethā”ti pesesi.

Amaccā dārikaṁ gahetvā nagarā nikkhamitvā kumārassa pāhesuṁ “laddhā suvaṇṇarūpasadisī dārikā”ti. Kumāro sutvāva rāgena abhibhūto paṭhamajjhanā parihāyi. So dūtaparamparaṁ pesesi “sīghaṁ ānetha sīghaṁ ānethā”ti. Te sabbattha ekarattivāseneva Bārāṇasiṁ patvā bahinagare ṭhitā rañño pāhesuṁ “ajja pavisitabbaṁ, no”ti. Rājā “seṭṭhakulā ānītā dārikā, maṅgalakiriyaṁ katvā mahāsakkārena pavesessāma, uyyānaṁ tāva naṁ nethā”ti āṇāpesi. Te tathā akaṁsu. Sā accantasukhumālā yānugghātena ubbāḷhā addhānaparissamena uppannavātarogā milātamālā

viya hutvā rattiṁyeva kālamakāsi. Amaccā "sakkārā paribhaṭṭhamhā"ti parideviṁsu. Rājā ca nāgarā ca "kulavaṁso vinaṭṭho"ti parideviṁsu. Nagare mahākolāhalaṁ ahosi, kumārassa sutamatteyeva mahāsoko udapādi. Tato kumāro sokassa mūlaṁ khaṇitumāraddho, so cintesi "ayaṁ soko nāma na ajātassa hoti, jātassa pana hoti, tasmā jātiṁ paṭicca soko"ti. "Jāti pana kiṁ paṭiccā"ti. Tato "bhavaṁ paṭicca jātī"ti evaṁ pubbabhāvanānubhāvena yoniso manasikaronto anulomapaṭilomapaṭiccasamuppādaṁ disvā saṅkhāre sammasanto tattheva nisinno paccekabodhiṁ sacchākāsi. Taṁ maggaphalasukhena sukhitaṁ santindriyaṁ santamānasaṁ nisinnaṁ disvā paṇipātaṁ katvā amaccā āhaṁsu "mā soci deva, mahanto jambudīpo, aññaṁ tato sundarataraṁ ānessāmā"ti. So āha "nāhaṁ socako, nissoko Paccekabuddho ahan"ti. Ito paraṁ sabbaṁ purimagāthāsadisameva ṭhapetvā gāthāvaṇṇanaṁ.

Gāthāvaṇṇanāyaṁ pana **saṁsaggajātassā**ti jātasaṁsaggassa. Tattha dassanasavanakāyasamullapanasambhogasaṁsaggavasena pañcavidho saṁsaggo. Tattha aññamaññaṁ disvā cakkhuviññāṇavīthivasena uppannarāgo **dassanasaṁsaggo** nāma. Tattha Sīhaḷadīpe Kāḷadīghavāpīgāme[1] piṇḍāya carantaṁ kalyāṇavihāravāsīdīghabhāṇakadaharabhikkhuṁ disvā paṭibaddhacittā kenaci upāyena taṁ alabhitvā kālakatā kuṭumbiyadhītā, tassā nivāsanacoḷakhaṇḍaṁ disvā "evarūpavatthadhāriniyā nāma saddhiṁ saṁvāsaṁ nālatthan"ti hadayaṁ phāletvā kālakato so eva ca daharo nidassanaṁ.

Parehi pana kathiyamānaṁ rūpādisampattiṁ attanā vā hasitalapitagītasaddaṁsutvā sotaviññāṇavīthivasena uppanno rāgo **savanasaṁsaggo** nāma. Tatrāpi Girigāmavāsīkammāradhītāya pañcahi kumārīhi saddhiṁ padumassaraṁ gantvā nhatvā mālaṁ āropetvā uccāsaddena gāyantiyā ākāsena gacchanto saddaṁ sutvā kāmarāgena visesā parihāyitvā anayabyasanaṁ patto Pañcaggaḷaleṇavāsī Tissadaharo nidassanaṁ.

Aññamaññaṁ aṅgaparāmasanena uppannarāgo **kāyasaṁsaggo** nāma. Dhammagāyanadaharabhikkhu cettha nidassanaṁ. Mahāvihāre kira daharabhikkhu dhammaṁ

1. Kāḷadīghagāme (Sī)

bhāsati, tattha mahājane āgate rājāpi agamāsi saddhiṁ antepurena. Tato rājadhītāya tassa rūpañca saddañca āgamma balavarāgo uppanno tassa ca daharassāpi. Taṁ disvā rājā sallakkhetvā sāṇipākārena parikkhipāpesi, te aññamaññaṁ parāmasitvā āliṅgiṁsu. Puna sāṇipākāraṁ apanetvā passantā dvepi kālakateyeva addasaṁsūti.

Aññamaññaṁ ālapanasamullapane uppanno rāgo pana **samullapanasaṁsaggo** nāma. Bhikkhubhikkhunīhi saddhiṁ paribhogakaraṇe uppannarāgo **sambhogasaṁsaggo** nāma. Dvīsupi cetesu pārājikappatto bhikkhu ca bhikkhunī ca nidassanaṁ. Maricivaṭṭināmamahāvihāramahe kira Duṭṭhagāmaṇi Abhayamahārājā mahādānaṁ paṭiyādetvā ubhatosaṁghaṁ parivisati. Tattha uṇhayāguyā dinnāya saṁghanavakasāmaṇerī anādhārakassa saṁghanavakasāmaṇerassa dantavalayaṁ datvā samullāpaṁ akāsi, te ubhopi upasampajjitvā saṭṭhivassā hutvā paratīraṁ gatā aññamaññaṁ samullāpena pubbasaññaṁ paṭilabhitvā tāvadeva jātasinehā sikkhāpadaṁ vītikkamitvā pārājikā ahesunti.

Evaṁ pañcavidhe saṁsagge yena kenaci saṁsaggena jātasaṁsaggassa **bhavati sneho,** purimarāgapaccayā balavarāgo uppajjati. Tato **snehanvayaṁ dukkhamidaṁ pahoti,** tameva snehaṁ anugacchantaṁ sandiṭṭhikasamparāyikasokaparidevādinānappakārakaṁ dukkhamidaṁ pahoti nibbattati bhavati jāyati. Apare pana "ārammaṇe cittassa vossaggo saṁsaggo"ti bhaṇanti. Tato sneho, snehā dukkhamidanti.

Evamatthappabhedaṁ imaṁ aḍḍhagāthaṁ vatvā so Paccekabuddho āha "svāhaṁ yamidaṁ snehanvayaṁ sokādidukkhaṁ pahoti, tassa dukkhassa mūlaṁ khananto paccekasambodhimadhigato"ti. Evaṁ vutte te amaccā āhaṁsu "amhehi dāni bhante kiṁ kātabban"ti. Tato so āhaṁ "tumhe vā aññe vā yo imamhā dukkhā muccitukāmo, so sabbopi **ādīnavaṁ snehajaṁ pekkhamāno, eko care khaggavisāṇakappo"ti**. Ettha ca yaṁ "snehanvayaṁ dukkhamidaṁ pahotī"ti vuttaṁ, tadeva sandhāya "ādīnavaṁ snehajaṁ pekkhamāno"ti idaṁ vuttanti veditabbaṁ. Atha vā yathāvuttena saṁsaggena saṁsaggajātassa bhavati sneho, snehanvayaṁ dukkhamidaṁ pahoti, etaṁ yathābhūtaṁ ādīnavaṁ snehajaṁ pekkhamāno ahaṁ adhigatoti evaṁ abhisambandhitvā catutthapādo pubbe

vuttanayeneva udānavasena vuttoti veditabbo. Tato paraṁ sabbaṁ purimagāthāya vuttasadisamevāti.

Saṁsaggagāthāvaṇṇanā samattā.

37. **Mitte suhajje**ti kā uppatti? Ayaṁ paccekabodhisatto purimagāthāya vuttanayeneva uppajjitvā Bārāṇasiyaṁ rajjaṁ kārento paṭhamaṁ jhānaṁ nibbattetvā "kiṁ samaṇadhammo varo, rajjaṁ varan"ti vīmaṁsitvā catunnaṁ amaccānaṁ hatthe rajjaṁ niyyātetvā samaṇadhammaṁ karoti. Amaccā "dhammena samena karothā"ti vuttāpi lañjaṁ gahetvā adhammena karonti, te lañjaṁ gahetvā sāmike parājentā ekadā aññataraṁ rājavallabhaṁ parājesuṁ. So rañño bhattahārakena saddhiṁ pavisitvā sabbaṁ ārocesi. Rājā dutiyadivase sayaṁ vinicchayaṭṭhānaṁ agamāsi. tato mahājanakāyā "amaccā sāmike asāmike karontī"ti mahāsaddaṁ karontā mahāyuddhaṁ viya akaṁsu. Atha rājā vinicchayaṭṭhānā vuṭṭhāyapāsādaṁ abhiruhitvā samāpattiṁ appetuṁ nisinno tena saddena vikkhittacitto na sakkoti appetuṁ. So "kiṁ me rajjena, samaṇadhammo varo"ti rajjasukhaṁ pahāya puna samāpattiṁ nibbattetvā pubbe vuttanayeneva vipassanto paccekasambodhiṁ sacchākāsi. Kammaṭṭhānañca pucchito imaṁ gāthaṁ abhāsi—

"Mitte suhajje anukampamāno,
Hāpeti atthaṁ paṭibaddhacitto.
Etaṁ bhayaṁ santhave pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha mettāyanavasena **mittā.** Suhadayabhāvena **suhajjā.** Keci hi ekantahitakāmatāya mittāva honti, na suhajjā. Keci gamanāgamanaṭṭhānanisajjā samullāpādīsu hadayasukhajananena suhajjāva honti, na mittā. Keci tadubhayavasena suhajjā ceva mittā ca. Te duvidhā honti agāriyā anagāriyā ca. Tattha agāriyā tividhā honti upakāro samānasukhadukkho anukampakoti. Anagāriyā visesena atthakkhāyino eva. Te catūhi aṅgehi samannāgatā honti. Yathāha—

"Catūhi kho gahapatiputta ṭhānehi upakāro mitto suhado veditabbo,pamattaṁ rakkhati, pamattassa sāpateyyaṁ rakkhati, bhītassa saraṇaṁ hoti, uppannesu kiccakaraṇīyesu taddiguṇaṁ bhogaṁ anuppadeti"[1].

Tathā—

"Catūhi kho gahapatiputta ṭhānehi samānasukhadukkho mitto suhado veditabbo, guyhamassa ācikkhati, guyhamassa parigūhati, āpadāsu na vijahati, jīvitampissa atthāya pariccattaṁ hoti"[1].

Tathā—

"Catūhi kho gahapatiputta ṭhānehi anukampako mitto suhado veditabbo, abhavenassa na nandati, bhavenassa nandati, avaṇṇaṁ bhaṇamānaṁ nivāreti, vaṇṇaṁ bhaṇamānaṁ pasaṁsati"[2].

Tathā—

"Catūhi kho gahapatiputta ṭhānehi atthakkhāyī mitto suhado veditabbo, pāpā nivāreti, kalyāṇe niveseti, assutaṁ sāveti, saggassa maggaṁ ācikkhatī"ti[2].

Tesvidha agāriyā adhippetā, atthato pana sabbepi yujjanti. Te mitte suhajje. **Anukampamāno**ti anudayamāno, tesaṁ sukhaṁ upasaṁharitukāmo dukkhaṁ apaharitukāmo ca.

Hāpeti atthanti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthavasena tividhaṁ, tathā attatthaparattha-ubhayatthavasenāpi tividhaṁ atthaṁ laddhavināsanena aladdhānuppādanenāti dvidhāpi hāpeti vināseti. **Paṭibaddhacitto**ti "ahaṁ imaṁ vinā na jīvāmi, esa me gati,e sa me parāyaṇan"ti evaṁ attānaṁ nīce ṭhāne ṭhapentopi paṭibaddhacitto hoti. "Ime maṁ vinā na jīvanti, ahaṁ tesaṁ gati, tesaṁ parāyaṇan"ti evaṁ attānaṁ ucce ṭhāne ṭhapentopi paṭibaddhacitto hoti. Idha pana evaṁ paṭibaddhacitto adhippeto. **Etaṁ bhayan**ti atthahāpanabhayaṁ, attano samāpattihāniṁ sandhāya vuttaṁ.

---

1. Dī 3. 152 piṭṭhe.
2. Dī 3. 153 piṭṭhe.

Santhaveti tividho santhavo taṇhādiṭṭhimittasanthavavasena. Tattha aṭṭhasatappabhedāpi taṇhā taṇhāsanthavo, dvāsaṭṭhibhedāpi diṭṭhi diṭṭhisanthavo, paṭibaddhacittatāya mittānukampanā mittasanthavo. So idhādhippetho. Tena hissa samāpatti. Parihīnā. Tenāha 'etaṁ bhayaṁ santhave pekkhamāno ahamadhigato"ti. Sesaṁ vuttasadisamevāti veditabbanti.

Mittasuhajjagāthāvaṇṇanā samattā.

38. **Vaṁso visālo**ti kā uppatti? Pubbe kira Kassapassa Bhagavato sāsane tayo paccekabodhisattā pabbajitvā vīsati vassasahassāni gatapaccāgatavattaṁ pūretvā devaloke uppannā. Tato cavitvā tesaṁ jeṭṭhako Bārāṇasirājakule nibbatto, itare paccantarājakulesu. Te ubhopi kammaṭṭhānaṁ uggaṇhitvā rajjaṁ pahāya pabbajitvā anukkamena Paccekabuddhā hutvā Nandamūlakapabbhāre vasantā ekadivasaṁ samāpattito vuṭṭhāya "mayaṁ kiṁ kammaṁ katvā imaṁ lokuttarasukhaṁ anuppattā"ti āvajjetvā paccavekkhamānā Kassapabuddhakāle attano cariyaṁ addasaṁsu. tato "tatiyo kuhin"ti āvajjentā Bārāṇasiyaṁ rajjaṁ kārentaṁ disvā tassa guṇe saritvā "so pakatiyāva appicchatādiguṇasamannāgato ahosi, amhākaññeva ovādako vattā vacanakkhamo pāpagarahī, handa naṁ ārammaṇaṁ dassetvā mocessāmā"ti okāsaṁ gavesantā taṁ ekadivasaṁ sabbālaṅkāravibhūsitaṁ uyyānaṁ gacchantaṁ disvā ākāsenāgantvā uyyānadvāre veḷugumbamūle aṭṭhaṁsu. Mahājano atitto[1] rājadassanena rājānaṁ oloketi. Tato rājā "atthi nu kho koci mama dassane abyāvaṭo"ti olokento Paccekabuddhe addakkhi, saha dassaneneva cassa tesu sineho uppajji.

So hatthikkhandhā oruyha santena upacārena te upasaṅkamitvā "bhante kiṁ nāma tumhe"ti pucchi. Te āhaṁsu "mayaṁ mahārāja asajjamānā nāmā"ti. Bhante asajjamānāti etassa ko atthoti. Alagganattho mahārājāti. Tato taṁ veḷugumbaṁ dassentā āhaṁsu "seyyathāpi mahārāja imaṁ veḷugumbaṁ sabbaso mūlakhandhasākhānusākhāhi[2] saṁsibbitvā ṭhitaṁ asihattho puriso mūle chetvā āviñchanto na sakkuṇeyya

1. Attano (Syā, Ka) 2. Mūlakhandhasākhānusākhaṁ (Sī), mūlakkhandhasākhā (Syā)

uddharituṁ, evameva tvaṁ anto ca bahi ca jaṭāya jaṭito āsattavisatto tattha laggo. Seyyathāpi vā panassa vemajjhagatopi[1] ayaṁ vaṁsakaḷīro asañjātasākhattā kenaci alaggo ṭhito, sakkā ca pana agge vā mūle vā chetvā uddharituṁ, evameva mayaṁ katthaci asajjamānā sabbadisā gacchāmā"ti tāvadeva catutthajjhānaṁ samāpajjitvā passato eva rañño ākāsena Nandamūlakapabbhāraṁ agamaṁsu. Tato rājācintesi "kadā nu kho ahampi evaṁ asajjamāno bhaveyyan"ti tattheva nisīditvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchākāsi. Purimanayeneva kammaṭṭhānaṁ pucchito imaṁ gāthaṁ abhāsi—

"Vaṁso visālova yathā visatto,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā.
Vaṁsakkaḷīrova asajjamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **Vaṁso**ti veḷu. **Visālo**ti vitthiṇṇo. Cakāro avadhāraṇattho, evakāro vā ayaṁ, sandhivasenettha ekāro naṭṭho[2]. Tassa parapadena sambandho, taṁ pacchā yojessāma. **Yathā**ti paṭibhāge. **Visatto**ti laggo jaṭito saṁsibbito. **Puttesu dāresu cā**ti puttadhītubhariyāsu. **Yā apekkhā**ti yā taṇhā yo sneho. **Vaṁsakkaḷīrova asajjamāno**ti vaṁsakaḷīro viya alaggamāno. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yathā vaṁso visālo visatto eva hoti, puttesu dāresu ca yā apekkhā, sāpi evaṁ tāni vatthūni saṁsibbitvā ṭhitattā visattā eva. Svāhaṁ tāva apekkhāya apekkhavā visālo vaṁso viya visattoti evaṁ apekkhāya ādīnavaṁ disvā taṁ apekkhaṁ maggañāṇena chindanto ayaṁ vaṁsakaḷīrova rūpādīsu vā lābhādīsu vā kāmabhavādīsu vā diṭṭhādīsu vā taṇhāmānadiṭṭhivasena asajjamāno paccekabodhiṁ adhigatoti. Sesaṁ purimanayeneva veditabbanti.

Vaṁsakaḷīragāthāvaṇṇanā samattā.

---

1. Vā panassa vemajjhe jātopi (Sī), tassa majjhagatopi (Syā)
2. Evakāro daṭṭhabbo (Syā), vakāro daṭṭhabbo (Ka)

39. **Migo araññamhī**ti kā uppatti? Eko kira bhikkhu Kassapassa Bhagavato sāsane yogāvacaro kālaṁ katvā Bārāṇasiyaṁ seṭṭhikule uppanno aḍḍhe mahaddhane mahābhoge, so subhago ahosi, tato paradāriko hutvā tattha kālakato niraye nibbatto tattha paccitvā vipākāvasesena seṭṭhibhariyāya kucchimhi itthipaṭisandhiṁ aggahesi. Nirayato āgatānaṁ gattāni uṇhāni honti, tena seṭṭhibhariyā ḍayhamānena udarena kicchena kasirena taṁ gabbhaṁ dhāretvā kālena dārikaṁ vijāyi. Sā jātadivasato pabhuti mātāpitūnaṁ sesabandhuparijanānañca dessā ahosi. Vayappattā ca yamhi kule dinnā, tatthāpi sāmikasassusasurānaṁ dessāva ahosi appiyā amanāpā. Atha nakkhatte Ghosite seṭṭhiputto tāya saddhiṁ kīḷituṁ anicchanto vesiṁ ānetvā kīḷati, sā taṁ dāsīnaṁ santikā sutvā seṭṭhiputtaṁ upasaṅkamitvā nānappakārehi anunayitvā[1] āha "ayyaputta itthī nāma sacepi dasannaṁ rājūnaṁ kaniṭṭhā hoti cakkavattino vā dhītā, tathāpi sāmikassa pesanakarā hoti, sāmike anālapante sūle āropitā viya dukkhaṁ paṭisaṁvedeti. Sace ahaṁ anuggahārahā, anuggahetabbā. No ce, vissajjetabbā, attano ñātikulaṁ gamissāmī"ti. Seṭṭhiputto "hotu bhadde, mā soci, kīḷanasajjā hohi, nakkhattaṁ kīḷissāmā"ti āha. Seṭṭhidhītā tāvatakenapi sallāpamattena ussāhajātā "sve nakkhattaṁ kīḷissāmī"ti bahuṁ khajjabhojjaṁ paṭiyādeti. Seṭṭhiputto dutiyadivase anārocetvāva kīḷanaṭṭhānaṁ gato. Sā "idāni pesessati, idāni pesessatī"ti maggaṁ olokentī nisinnā ussūraṁ disvā manusse pesesi, te paccāgantvā "seṭṭhiputto gato"ti ārocesuṁ. Sā sabbaṁ taṁ paṭiyāditaṁ ādāya yānaṁ abhiruhitvā uyyānaṁ gantuṁ āraddhā.

Atha Nandamūlakapabbhāre paccekasambuddho sattame divase nirodhā vuṭṭhāya Anotatte mukhaṁ dhovitvā nāgalatādantapoṇaṁ khāditvā "kattha ajja bhikkhaṁ carissāmī"ti āvajjento taṁ seṭṭhidhītaraṁ disvā "imissā mayi sakkāraṁ karitvā taṁ kammaṁ parikkhayaṁ gamissatī"ti ñatvā

---

1. Ānayitvā (Ka)

pabbhārasamīpe saṭṭhiyojanaṁ manosilātalaṁ, tattha ṭhatvā nivāsetvā pattacīvaramādāya abhiññāpādakajjhānaṁ samāpajjitvā ākāsenāgantvā tassā paṭipathe oruyha Bārāṇasībhimukho agamāsi. Taṁ disvā dāsiyo seṭṭhidhītāya ārocesuṁ, sā yānā oruyha sakkaccaṁ vanditvā pattaṁ gahetvā sabbarasasampannena khādanīyabhojanīyena pūretvā padumapupphena paṭicchādetvā heṭṭhāpi padumapupphaṁ katvā pupphakalāpaṁ hatthena gahetvā Paccekabuddhaṁ upasaṅkamitvā tassa hatthe pattaṁ datvā vanditvā pupphakalāpahatthā patthesi "bhante yathā idaṁ pupphaṁ, evāhaṁ yattha yattha uppajjāmi, tattha tattha mahājanassa piyā bhaveyyaṁ manāpā"ti. Evaṁ patthetvā dutiyaṁ patthesi "bhante dukkho gabbhavāso, taṁ anupagamma padumapupphe eva paṭisandhi bhaveyyā"ti. Tatiyampi patthesi "bhante jigucchanīyo mātugāmo, cakkavattidhītāpi paravasaṁ gacchati, tasmā ahaṁ itthibhāvaṁ anupagamma puriso bhaveyyan"ti. Catutthampi patthesi "bhante imaṁ saṁsāradukkhaṁ atikkamma pariyosāne tumhehi pattaṁ amataṁ pāpuṇeyyan"ti.

Evaṁ caturo paṇidhayo katvā taṁ padumapupphakalāpaṁ pūjetvā Paccekabuddhassa pañcapatiṭṭhitena vanditvā "pupphasadiso eva me gandho ceva vaṇṇo ca hotū"ti imaṁ pañcamaṁ paṇidhiṁ akāsi. Tato Paccekabuddho pattaṁ pupphakalāpañca gahetvā ākāse ṭhatvā—

"Icchitaṁ patthitaṁ tuyhaṁ, khippameva samijjhatu.
Sabbe pūrentu saṅkappā, cando pannaraso yathā"ti—

imāya gāthāya seṭṭhidhītāya anumodanaṁ katvā "seṭṭhidhītā maṁ gacchantaṁ passatū"ti adhiṭṭhahitvā Nandamūlakapabbhāraṁ agamāsi. Seṭṭhidhītāya taṁ disvā mahatī pīti uppannā, bhavantare kataṁ akusalakammaṁ anokāsatāya parikkhīṇaṁ, ciñcambiladhotatambabhājanamiva suddhā jātā. Tāvadeva cassā patikule ñātikule ca sabbo jano tuṭṭho "kiṁ karomā"ti piyavacanāni paṇṇākārāni ca pesesi. Seṭṭhiputto manusse pesesi "sīghaṁ sīghaṁ ānetha seṭṭhidhītaraṁ, ahaṁ vissaritvā uyyānaṁ āgato"ti. tato pabhuti ca naṁ ure vilittacandanaṁ viya āmuttamuttāhāraṁ viya pupphāmālaṁ viya ca piyāyanto parihari.

Sā tattha yāvatāyukaṁ issariyabhogasukhaṁ anubhavitvā kālaṁ katvā purisabhāvena devaloke padumapupphe uppajji. So devaputto gacchantopi padumapupphagabbheyeva gacchati, tiṭṭhantopi, nisīdantopi, sayantopi padumagabbheyeva sayati. Mahāpadumadevaputtoti cassa nāmaṁ akaṁsu. Evaṁ so tena iddhānubhāvena anulomapaṭilomaṁ chadevaloke eva saṁsarati.

Tena ca samayena Bārāṇasirañño vīsati itthisahassāni honti, rājā ekissāpi kucchiyaṁ puttaṁ na labhati. Amaccā rājānaṁ viññāpesuṁ "deva kulavaṁsānupālako putto icchitabbo, atraje avijjamāne khetrajopi kulavaṁsadharo hotī"ti. Rājā "ṭhapetvā mahesiṁ avasesā nāṭakitthiyo sattāhaṁ dhammanāṭakaṁ karothā"ti yathākāmaṁ bahi carāpesi, tathāpi puttaṁ nālattha. Puna amaccā āhaṁsu "mahārāja mahesī nāma puññena ca paññāya ca sabbitthīnaṁ aggā, appeva nāma devo mahesiyāpi kucchismiṁ puttaṁ labheyyā"ti. Rājā mahesiyā etamatthaṁ ārocesi. Sā āha "mahārāja yā itthī saccavādinī sīlavatī, sā puttaṁ labheyya, hirottapparahitāya kuto putto"ti pāsādaṁ abhiruhitvā pañca sīlāni samādiyitvā punappunaṁ anumajjati, sīlavatiyā rājadhītāya pañca sīlāni anumajjantiyā puttapatthanācitte uppannamatte Sakkassa āsanaṁ santappi.

Atha Sakko āsanatāpakāraṇaṁ āvajjento etamatthaṁ viditvā "sīlavatiyā rājadhītāya puttavaraṁ demī"ti ākāsenāgantvā deviyā sammukhe ṭhatvā "kiṁ patthesi devī"ti pucchi. Puttaṁ mahārājāti. "Dammi te devi puttaṁ, mā cintayī"ti vatvā devalokaṁ gantvā "atthi nu kho ettha khīṇāyuko"ti āvajjento "ayaṁ Mahāpadumo uparidevaloke uppajjituṁ ito cavatī"ti ñatvā tassa vimānaṁ gantvā "tāta Mahāpaduma manussalokaṁ gacchāhī"ti yāci. So āha "mahārāja mā evaṁ bhaṇi, jeguccho manussaloko"ti. Tāta tvaṁ manussaloke puññaṁ katvā idhūpapanno, tattheva ṭhatvā pāramiyo pūretabbā, gaccha tātāti. Dukkho mahārāja gabbhavāso, na sakkomi tattha vasituntі. "Kiṁ te tāta gabbhavāsena, tathā hi tvaṁ kammamakāsi,

yathā padumagabbheyeva nibbattissasi, gaccha tātā”ti punappunaṁ vuccamāno adhivāsesi.

Tato Mahāpadumo devalokā cavitvā Bārāṇasirañño uyyāne Silāpaṭṭapokkharaṇiyaṁ padumagabbhe nibbatto. Tañca rattiṁ mahesī paccūsasamaye supinantena vīsati-itthisahassaparivutā uyyānaṁ gantvā Silāpaṭṭapokkharaṇiyaṁ padumassare puttaṁ laddhā viya ahosi. Sā pabhātāya rattiyā sīlāni rakkhamānā tatheva tattha gantvā ekaṁ padumapupphaṁ addasa, taṁ neva tīre hoti na gambhīre. Saha dassaneneva cassā tattha puttasineho uppajji. Sā sāmaṁyeva pavisitvā taṁ pupphaṁ aggahesi, pupphe gahitamatteyeva pattāni vikasiṁsu. Tattha taṭṭake[1] āsittasuvaṇṇapaṭimaṁ viya dārakaṁ addasa, disvāva “putto me laddho”ti saddaṁ nicchāresi. Mahājano sādhukārasahassāni muñci. Rañño ca pesesi. Rājā sutvā “kattha laddho”ti pucchitvā laddhokāsañca sutvā “uyyānañca pokkharaṇiyaṁ padumañca amhākaññeva khettaṁ, tasmā amhākaṁ khette jātattā Khetrajo nāmāyaṁ putto”ti vatvā nagaraṁ pavesetvā vīsatisahassa-itthiyo dhātikiccaṁ kārāpesi. Yā yā kumārassa ruciṁ ñatvā patthitapatthitaṁ khādanīyaṁ khādāpeti, sā sā sahassaṁ labhati. Sakalabārāṇasī calitā, sabbo jano kumārassa paṇṇakārasahassāni pesesi. Kumāro taṁ taṁ atinetvā “imaṁ khāda, imaṁ bhuñjā”ti vuccamāno bhojanena ubbāḷho ukkaṇṭhito hutvā gopuradvāraṁ gantvā lākhāguḷakena kīḷati.

Tadā aññataro Paccekabuddho Bārāṇasiṁ nissāya Isipatane vasati, so kālasseva vuṭṭhāya senāsanavattasarīraparikammamanasikārādīni sabbakiccāni katvā paṭisallānā vuṭṭhito “ajja kattha bhikkhaṁ gahessāmī”ti āvajjento kumārassa sampattiṁ disvā “esa pubbe kiṁ kammaṁ karī”ti vīmaṁsanto “mādisassa piṇḍapātaṁ datvā catasso patthanā patthesi, tattha tisso siddhā, ekā tāva na sijjhati, tassa upāyena ārammaṇaṁ dassemī”ti bhikkhācariyavasena kumārassa santikaṁ agamāsi. Kumāro taṁ disvā “samaṇa mā idha āgacchi, ime hi tampi ‘idaṁ khāda, idaṁ bhuñjā’ti vadeyyun”ti āha. So ekavacaneneva tato

1. Pattake (Syā)

nivattitvā attano senāsanaṁ pāvisi. Kumāro parijanaṁ āha "ayaṁ samaṇo mayā vuttamattova nivatto, kuddho nu kho mamā"ti. Tato tehi "pabbajitā nāma deva na kodhaparāyaṇā honti, parena pasannamanena yaṁ dinnaṁ hoti, tena yāpentī"ti vuccamānopi "kuddho eva mamāyaṁ samaṇo, khamāpessāmi nan"ti mātāpitūnaṁ ārocetvā hatthiṁ abhiruhitvā mahatā rājānubhāvena Isipatanaṁ gantvā migayūthaṁ disvā pucchi "kiṁ nāma ete"ti. Ete sāmi migā nāmāti. Etesaṁ[1] "imaṁ khādatha, imaṁ bhuñjatha, imaṁ sāyathā"ti vatvā paṭijaggantā atthīti. Natthi sāmi, yattha tiṇodakaṁ sulabhaṁ, tattha vasantīti.

Kumāro "yathā ime arakkhiyamānāva yattha icchanti, tattha vasanti, kadā nu kho ahampi evaṁ vaseyyan"ti etamārammaṇaṁ aggahesi. Paccekabuddhopi tassa āgamanaṁ ñatvā senāsanamaggañca caṅkamañca sammajjitvā maṭṭhaṁ katvā ekadvikkhattuṁ caṅkamitvā padanikkhepaṁ dassetvā divāvihārokāsañca paṇṇasālañca sammajjitvā maṭṭhaṁ katvā pavisanapadanikkhepaṁ dassetvā nikkhamanapadanikkhepaṁ adassetvā aññatra agamāsi. Kumāro tattha gantvā taṁ padesaṁ sammajjitvā maṭṭhaṁ kataṁ disvā "vasati maññe ettha so Paccekabuddho"ti parijanena bhāsitaṁ sutvā āha "pātopi so samaṇo kuddho, idāni hatthi-assādīhi attano okāsaṁ akkantaṁ disvā suṭṭhutaraṁ kujjheyya, idheva tumhe tiṭṭhathā"ti hatthikkhandhā oruyha ekakova senāsanaṁ paviṭṭho vattasīsena susammaṭṭhokāse padanikkhepaṁ disvā "ayaṁ samaṇo ettha caṅkamanto na vaṇijjādikammaṁ cintesi, addhā attano hitameva cintesi maññe"ti[2] pasannamānaso caṅkamaṁ āruhitvā dūrīkataputhuvitakko gantvā pāsāṇaphalake nisīditvā sañjāta-ekaggo hutvā paṇṇasālaṁ pavisitvā vipassanto paccekabodhiñāṇaṁ adhigantvā purimanayeneva purohitena kammaṭṭhāne pucchite gaganatale nisinno imaṁ gāthamāha[2]—

1. Ete (Sī, Syā)

2-2. Vīmaṁsanto divāvihāraṭṭhānaṁ agamāsi, tatrāpi padanikkhepaṁ disvā tatheva cintetvā puna pāde pādaṁ nikkhipanto dvāraṁ vivaritvā antopaṇṇasālaṁ pavisitvā Paccekabuddhaṁ apassanto ito cito ca olokayamāno tassāsanasilāpaṭṭaṁ addasa, tampi disvā "nāyaṁ samaṇo idha nisinno vaṇijjādikammaṁ cintesi, addhā attano hitaṁ samaṇadhammameva cintesī"ti tattheva

"Migo araññamhi yathā abaddho,
Yenicchakaṁ gacchati gocarāya.
Viññū naro seritaṁ pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **migo**ti dve migā eṇīmigo[1] pasadamigo cāti. Apica sabbesaṁ āraññikānaṁ catuppadānametaṁ adhivacanaṁ. Idha pana pasadamigo adhippeto. **Araññamhī**ti gāmañca gāmūpacārañca ṭhapetvā avasesaṁ araññaṁ, idha pana uyyānamadhippetaṁ, tasmā uyyānamhīti vuttaṁ hoti. **Yathā**ti paṭibhāge. **Abaddho**ti rajjubandhanādīhi abaddho, etena vissatthacariyaṁ dīpeti. **Yenicchakaṁ gacchati gocarāyā**ti yena yena disābhāgena gantumicchati, tena tena disābhāgena gocarāya gacchati. Vuttampi cetaṁ Bhagavatā—

"Seyyathāpi bhikkhave āraññako migo araññe pavane caramāno vissattho gacchati, vissattho tiṭṭhati, vissattho nisīdati, vissattho seyyaṁ kappeti. Taṁ kissa hetu, anāpāthagato bhikkhave luddassa, evameva kho bhikkhave bhikkhu vivicceva kāmehi -pa- paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharati. Ayaṁ vuccati bhikkhave bhikkhu andhamakāsi māraṁ[2] apadaṁ, vadhitvā māracakkhuṁ adassanaṁ gato pāpimato"ti[3] vitthāro.

---

nisīditvā yoniso manasikaronto yathākkamena samathaṁ vipassanañca paripūretvā paccekabodhiṁ sacchākāsi. So lokuttarasukhaṁ anubhavanto tato na nikkhamati, amaccā "rañño āṇā nāma garukā, mama puttaṁ gahetvā ciraṁ araññe papañcitthāti daṇḍampi no paṇeyya, kumāraṁ gahetvā gacchāmā"ti paṇṇasālaṁ pavisitvā Paccekabuddhaṁ adisvā kumāraṁ tathā nisinnaṁ disvā "ayaṁ Paccekabuddhaṁ apassanto cintāya nisinno"ti mantvā āhaṁsu "deva Paccekabuddho idheva vasati, na kuhiñci gato, svepi naṁ āgantvā khamāpessāma, na diṭṭho Paccekabuddhoti mā cintayi, ehi gacchāmā"ti. Kumāro "nāhaṁ cintemi, acintakomhi jāto"ti āha. Kiṁ kataṁ sāmīti. Paccekabuddho jātomhīti purimanayeneva kammaṭṭhānaṁ pucchito imaṁ gāthaṁ abhāsi "migo araññamhī"ti. (Sī)

1. Tiṇamigo (Sī, Syā) 2. Mārassa (Ka) 3. Ma 1. 231; Khu 8. 243 piṭṭhesu.

Viññū naroti paṇḍitapuriso. **Seritan**ti sacchandavuttitaṁ aparāyattataṁ. [1]**Pekkhamāno**ti paññācakkhunā olokayamāno. Atha vā dhammaseritaṁ puggalaseritañca. Lokuttaradhammā hi kilesavasaṁ agamanato serino tehi samannāgatā puggalā ca, tesaṁ bhāvaniddeso seritā. Taṁ pekkhamānoti. Kiṁ vuttaṁ hoti? "Yathā migo araññamhi abaddho yenicchakaṁ gacchati gocarāya, kadā nu kho ahampi evaṁ gaccheyyan"ti iti me tumhehi ito cito ca parivāretvā ṭhitehi baddhassa yenicchakaṁ gantuṁ alabhantassa tasmiṁ yenicchakagamanābhāvena yenicchakagamane cānisaṁsaṁ disvā anukkamena samathavipassanā pāripūriṁ agamaṁsu. Tato paccekabodhiṁ adhigatomhi. Tasmā aññopi viññū paṇḍito naro seritaṁ pekkhamāno eko care khaggavisāṇakappoti. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbanti[1].

Miga-araññagāthāvaṇṇanā samattā.

40. **Āmantanā hotī**ti kā uppatti? Atīte kira Ekavajjikabrahmadatto nāma rājā ahosi mudukajātiko. yadā amaccā tena saha yuttaṁ vā ayuttaṁ vā mantetukāmā honti, tadā naṁ pāṭiyekkaṁ pāṭiyekkaṁ ekamantaṁ nenti. Taṁ ekadivasaṁ divāseyyaṁ upagataṁ aññataro amacco "deva mama sotabbaṁ atthī"ti ekamantaṁ gamanaṁ yāci, so uṭṭhāya agamāsi. Puna eko mahā-upaṭṭhāne nisinnaṁ varaṁ yāci, eko hatthikkhandhe, eko assapiṭṭhiyaṁ, eko suvaṇṇarathe, eko sivikāya nisīditvā uyyānaṁ gacchantaṁ yāci, rājā tato orohitvā ekamantaṁ agamāsi. Aparo janapadacārikaṁ gacchantaṁ yāci, tassāpi vacanaṁ sutvā hatthito oruyha ekamantaṁ agamāsi. Evaṁ so tehi nibbinno hutvā pabbaji. Amaccā issariyena vaḍḍhanti. Tesu eko gantvā rājānaṁ āha "amukaṁ mahārāja janapadaṁ mayhaṁ dehī"ti. Rājā "taṁ itthannāmo bhuñjatī"ti bhaṇati. So rañño vacanaṁ anādiyitvā "gacchāmahaṁ taṁ janapadaṁ gahetvā bhuñjāmī"ti tattha gantvā kalahaṁ katvā puna ubhopi rañño santikaṁ āgantvā aññamaññassa dosaṁ ārocenti, rājā "na sakkā ime tosetun"ti

---

1-1. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā migo araññamhi abaddho yenicchakaṁ gacchati gocarāya, tathā ahampi taṇhābandhanaṁ chinditvā evaṁ gaccheyyanti, tasmā aññopi viññū paṇḍito naro seritaṁ pekkhamāno eko careti. (Ka)

tesaṁ lobhe ādīnavaṁ disvā vipassanto paccekasambodhiṁ sacchākāsi. So purimanayeneva imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

“Āmantanā hoti sahāyamajjhe,
Vāse ṭhāne gamane cārikāya.
Anabhijjhitaṁ seritaṁ pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tassattho—sahāyamajjhe ṭhitassa divāseyyasaṅkhāte vāse ca, mahā-upaṭṭhānasaṅkhāte ṭhāne ca, uyyānagamanasaṅkhāte gamane ca, janapadacārikasaṅkhātāya cārikāya ca “idaṁ me suṇa, idaṁ me dehī”ti-ādinā nayena tathā tathā āmantanā hoti, tasmā ahaṁ tattha nibbijjitvā yāyaṁ ariyajanasevitā anekānisaṁsā ekantasukhā, evaṁ santepi lobhābhibhūtehi sabbakāpurisehi anabhijjhitā anabhipatthitā pabbajjā, taṁ anabhijjhitaṁ paresaṁ avasavattanena dhammapuggalavasena ca seritaṁ pekkhamāno vipassanaṁ ārabhitvā anukkamena paccekasambodhiṁ adhigatomhīti. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Āmantanāgāthāvaṇṇanā samattā.

41. **Khiḍḍā ratī**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ Ekaputtakabrahmadatto nāma rājā ahosi, so cassa ekaputtako piyo ahosi manāpo pāṇasamo, so sabbiriyāpathesu puttaṁ gahetvāva vattati. So ekadivasaṁ uyyānaṁ gacchanto taṁ ṭhapetvā gato, kumāropi taṁ divasaṁyeva uppannena byādhinā mato. Amaccā “puttasinehena rañño hadayampi phaleyyā”ti anārocetvāva naṁ jhāpesuṁ. Rājā uyyāne surāmadena matto puttaṁ neva sari, tathā dutiyadivasepi nhānabhojanavelāsu, atha bhuttāvī nisinno saritvā “puttaṁ me ānethā”ti āha. tassa anurūpena vidhānena taṁ pavattiṁ ārocesuṁ. Tato sokābhibhūto nisinno evaṁ yoniso manasākāsi “imasmiṁ sati idaṁ hoti, imassuppādā idaṁ uppajjatī”ti. So evaṁ anukkamena anulomapaṭilomaṁ paṭiccasamuppādaṁ sammasanto paccekabodhiṁ sacchākāsi. Sesaṁ saṁsaggagāthāya vuttasadisameva ṭhapetvā gāthāyatthavaṇṇanaṁ.

Atthavaṇṇanāyaṁ pana **khiḍḍā**ti kīḷanā. Sā duvidhā hoti kāyikā vācasikā ca. Tattha kāyikā nāma hatthīhipi kīḷanti, assehipi rathehipi dhanūhipi tharūhipīti evamādi. Vācasikā nāma gītaṁ silokabhaṇanaṁ mukhabherīti evamādi. **Ratī**ti pañcakāmaguṇarati. **Vipulan**ti yāva aṭṭhimiñjaṁ āhacca ṭhānena sakalattabhāvabyāpakaṁ. Sesaṁ pākaṭameva. Anusandhiyojanāpi cettha saṁsaggagāthāya vuttanayeneva veditabbā, tato parañca sabbanti.

Khiḍḍāratigāthāvaṇṇanā samattā.

42. **Cātuddiso**ti kā uppatti? Pubbe kira Kassapassa Bhagavato sāsane pañca paccekabodhisattā pabbajitvā vīsati vassasahassāni gatapaccāgatavattaṁ pūretvā devaloke uppannā. Tato cavitvā tesaṁ jeṭṭhako Bārāṇasiyaṁ rājā ahosi, sesā pākatikarājāno. Te cattāropi kammaṭṭhānaṁ uggaṇhitvā rajjaṁ pahāya pabbajitvā anukkamena Paccekabuddhā hutvā Nandamūlakapabbhāre vasantā ekadivasaṁ samāpattito vuṭṭhāya vaṁsakaḷīragāthāyaṁ vuttanayeneva attano kammañca sahāyañca āvajjetvā ñatvā Bārāṇasirañño upāyena ārammaṇaṁ dassetuṁ okāsaṁ gavesanti. So ca rājā tikkhattuṁ rattiyā ubbijjati, bhīto vissaraṁ karoti, mahātale dhāvati. Purohitena kālasseva vuṭṭhāya sukhaseyyaṁ pucchitopi "kuto me ācariya sukhan"ti sabbaṁ taṁ pavattiṁ ārocesi. Purohitopi "ayaṁ rogo na sakkā yena kenaci uddhaṁvirecanādinā bhesajjakammena vinetuṁ, mayhaṁ pana khādanūpāyo uppanno"ti cintetvā "rajjahānijīvitantarāyādīnaṁ pubbanimittaṁ etaṁ mahārājā"ti rājānaṁ suṭṭhutaraṁ ubbejetvā tassa vūpasamanatthaṁ "ettake ca ettake ca hatthi-assarathādayo hiraññasuvaṇṇañca dakkhiṇaṁ datvā yañño yajitabbo"ti taṁ yaññayajane samādapesi.

Tato Paccekabuddhā anekāni pāṇasahassāni yaññatthāya sampiṇḍiyamānāni disvā "etasmiṁ kamme kate dubbodhaneyyo bhavissati[1], handa naṁ paṭikacceva gantvā pekkhāmā"ti vaṁsakaḷīragāthāyaṁ vuttanayeneva āgantvā piṇḍāya caramānā rājaṅgaṇe paṭipāṭiyā agamaṁsu. Rājā sīhapañjare ṭhito rājaṅgaṇaṁ olokayamāno te

1. Hoti (Sī, Syā)

addakkhi, saha dassaneneva cassa sineho uppajji. Tato te pakkosāpetvā ākāsatale paññattāsane nisīdāpetvā sakkaccaṁ bhojetvā katabhattakicce "ke tumhe"ti pucchi. Mayaṁ mahārāja cātuddisā nāmāti. Bhante cātuddisāti imassa ko atthoti. Catūsu disāsu katthaci kutoci bhayaṁ vā cittutrāso vā amhākaṁ natthi mahārājāti. Bhante tumhākaṁ taṁ bhayaṁ kiṁkāraṇā na hotīti. "Mayaṁ hi mahārāja mettaṁ bhāvema, karuṇaṁ bhāvema, muditaṁ bhāvema, upekkhaṁ bhāvema, tena no taṁ bhayaṁ na hotī"ti vatvā uṭṭhāyāsanā attano vasatiṁ agamaṁsu.

Tato rājā cintesi "ime samaṇā mettādibhāvanāya bhayaṁ na hotīti bhaṇanti, brāhmaṇā pana anekasahassapāṇavadhaṁ vaṇṇayanti, kesaṁ nu kho vacanaṁ saccan"ti. Athassa etadahosi "samaṇā suddhena asuddhaṁ dhovanti, brāhmaṇā pana asuddhena asuddhaṁ. Na ca sakkā asuddhena asuddhaṁ dhovituṁ, pabbajitānaṁ eva vacanaṁ saccan"ti. So "sabbe sattā sukhitā hontū"ti-ādinā nayena mettādayo cattāropi brahmavihāre bhāvetvā hitapharaṇacittena amacce āṇāpesi "sabbe pāṇe muñcatha, sītāni pānīyāni pivantu, haritāni tiṇāni khādantu, sīto ca nesaṁ vāto upavāyatū"ti. Te tathā akaṁsu.

Tato rājā "kalyāṇamittānaṁ vacaneneva pāpakammato muttomhī"ti tattheva nisinno vipassitvā paccekasambodhiṁ sacchākāsi. Amaccehi ca bhojanavelāyaṁ "bhuñja mahārāja kālo"ti vutte "nāhaṁ rājā"ti purimanayeneva sabbaṁ vatvā imaṁ Udānabyākaraṇagāthaṁ abhāsi—

"Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarena.
Parissayānaṁ sahitā achambhī,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **cātuddiso**ti catūsu disāsu yathāsukhavihārī, "ekaṁ disaṁ pharitvā viharatī"ti-ādinā[1] vā nayena brahmavihārabhāvanāpharitā catasso disā assa santītipi cātuddiso. Tāsu disāsu katthaci

1. Dī 3. 187; Aṁ 1. 443; Khu 8. 248 piṭṭhesu.

satte vā saṅkhāre vā bhayena na paṭihaññatīti **appaṭigho. Santussamāno**ti dvādasavidhassa santosassa vasena santussako. **Itarītarenā**ti uccāvacena paccayena. **Parissayānaṁ sahitā achambhī**ti ettha parissayanti kāyacittāni, parihāpenti vā tesaṁ sampattiṁ, tāni vā paṭicca sayantīti parissayā, bāhirānaṁ sīhabyagghādīnaṁ abbhantarānañca kāmacchandādīnaṁ kāyacittupaddavānaṁ etaṁ adhivacanaṁ. Te parissaye adhivāsanakhantiyā ca vīriyādīhi dhammehi ca sahatīti **parissayānaṁ sahitā.** Thaddhabhāvakarabhayābhāvena **achambhi.** Kiṁ vuttaṁ hoti? Yathā te cattāro samaṇā, evaṁ itarītarena paccayena santussamāno ettha paṭipattipadaṭṭhāne santose ṭhito catūsu disāsu mettādibhāvanāya cātuddiso, sattasaṅkhāresu paṭihananabhayābhāvena appaṭigho ca hoti. So cātuddisattā vuttappakārānaṁ parissayānaṁ sahitā, appaṭighattā achambhī ca hotīti evaṁ paṭipattiguṇaṁ disvā yoniso paṭipajjitvā paccekabodhiṁ adhigatomhīti. Atha vā te samaṇā viya santussamāno itarītarena vuttanayeneva cātuddiso hotīti ñatvā evaṁ cātuddisabhāvaṁ patthayanto yoniso paṭipajjitvā adhigatomhi. Tasmā aññopi īdisaṁ ṭhānaṁ patthayamāno cātuddisatāya parissayānaṁ sahitā appaṭighatāya ca achambhī hutvā eko care khaggavisāṇakappoti. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Cātuddisagāthāvaṇṇanā samattā.

43. **Dussaṅgahā**ti kā uppatti? Bārāṇasirañño kira aggamahesī kālamakāsi. Tato vītivattesu sokadivasesu ekaṁ divasaṁ amaccā "rājūnaṁ nāma tesu tesu kiccesu aggamahesī avassaṁ icchitabbā, sādhu devo aññaṁ deviṁ ānetū"ti yāciṁsu. Rājā "tena hi bhaṇe jānāthā"ti āha. Te pariyesantā sāmantarajje rājā mato, tassa devī rajjaṁ anusāsati, sā ca gabbhinī hoti, amaccā "ayaṁ rañño anurūpā"ti ñatvā taṁ yāciṁsu. Sā "gabbhinī nāma manussānaṁ amanāpā hoti, sace āgametha, yāva vijāyāmi, evaṁ hotu. No ce, aññaṁ pariyesathā"ti āha. Te raññopi etamatthaṁ ārocesuṁ. Rājā "gabbhinīpi hotu ānethā"ti. Te ānesuṁ. Rājā taṁ abhisiñcitvā sabbaṁ mahesībhogaṁ adāsi, tassā parijanañca

nānāvidhehi paṇṇākārehi saṅgaṇhāti. Sā kālena puttaṁ vijāyi, tampi rājā attano jātaputtamiva sabbiriyāpathesu aṅke ca ure ca katvā viharati. Tato deviyā parijano cintesi "rājā ativiya saṅgaṇhāti kumāraṁ, ativissāsaniyāni[1] rājahadayāni, handa naṁ paribhedemā"ti.

Tato kumāraṁ "tvaṁ tāta amhākaṁ rañño putto, na imassa rañño, mā ettha vissāsaṁ āpajjī"ti āhaṁsu. Atha kumāro "ehi puttā"ti raññā vuccamānopi hatthe gahetvā ākaḍḍhiyamānopi pubbe viya rājānaṁ na allīyati. Rājā "kiṁ etan"ti vīmaṁsanto taṁ pavattiṁ ñatvā "are ete mayā evaṁ saṅgahitāpi paṭikūlavuttino evā"ti nibbijjitvā rajjaṁ pahāya pabbajito. "Rājā pabbajito"ti amaccaparijanāpi bahū pabbajitā, "saparijano rājā pabbajito"ti manussā paṇīte paccaye upanenti, rājā paṇīte paccaye yathāvuḍḍhaṁ dāpeti. Tattha ye sundaraṁ labhanti, te tussanti. Itare ujjhāyanti "mayaṁ pariveṇasammajjanādīni sabbakiccāni karontā lūkhabhattaṁ jiṇṇavatthañca labhāmā"ti. So tampi ñatvā "are yathāvuḍḍhaṁ diyyamānepi nāma ujjhāyanti, aho ayaṁ parisā dussaṅgahā"ti pattacīvaraṁ ādāya eko araññaṁ pavisitvā vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ sacchākāsi. Tattha āgatehi ca kammaṭṭhānaṁ pucchito imaṁ gāthaṁ abhāsi—

"Dussaṅgahā pabbajitāpi eke,
Atho gahaṭṭhā gharamāvasantā.
Appossukko paraputtesu hutvā,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Sā atthato pākaṭā eva. Ayaṁ pana yojanā—dussaṅgahā pabbajitāpi eke, ye asantosābhibhūtā, tathāvidhā eva ca atho gahaṭṭhā gharamāvasantā. Etamahaṁ dussaṅgahabhāvaṁ jigucchanto vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ adhigatomhīti. Sesaṁ purimanayeneva veditabbanti.

Dussaṅgahagāthāvaṇṇanā samattā.

---

1. Avissasanīyāni (Sī)

44. **Oropayitvā**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira Cātumāsikabrahmadatto nāma rājā gimhānaṁ paṭhame māse uyyānaṁ gato tattha ramaṇīye bhūmibhāge nīlaghanapattasañchannaṁ koviḷārarukkhaṁ disvā "koviḷāramūle mama sayanaṁ paññāpethā"ti vatvā uyyāne kīḷitvā sāyanhasamayaṁ tattha seyyaṁ kappesi. Puna gimhānaṁ majjhime māse uyyānaṁ gato, tadā koviḷaro pupphito hoti, tadāpi tatheva akāsi. Puna gimhānaṁ pacchime māse gato, tadā koviḷāro sañchinnapatto[1] sukkharukkho viya hoti, tadāpi so adisvāva taṁ rukkhaṁ pubbaparicayena tattheva seyyaṁ āṇāpesi, amaccā jānantāpi "raññā āṇattan"ti bhayena tattha sayanaṁ paññāpesuṁ. So uyyāne kīḷitvā sāyanhasamayaṁ tattha seyyaṁ kappento taṁ rukkhaṁ disvā "are ayaṁ pubbe sañchannapatto maṇimayo viya abhirūpadassano ahosi, tato maṇivaṇṇasākhantare ṭhapitapavāḷaṅkurasadisehi pupphehi sassirikacārudassano ahosi, muttādalasadisavālikākiṇṇo cassa heṭṭhā bhumibhāgo bandhanā pamuttapupphasañcha nno rattakambalasantha to viya ahosi, so nāmajja sukkharukkho viya sākhāmattāvaseso ṭhito, aho jarāya upahato koviḷāro"ti cintetvā "anupādinnampi tāva jarā haññati, kimaṅgaṁ pana upādinnan"ti aniccasaññaṁ paṭilabhi. Tadanusāreneva sabbasaṅkhāre dukkhato anattato ca vipassanto "aho vatāhampi sañchinnapatto koviḷāro viya apetagihibyañjano bhaveyyan"ti patthayamāno anupubbena tasmiṁ sayanatale dakkhiṇena passena nipannoyeva paccekabodhiṁ sacchākāsi. Tato gamanakāle amaccehi "kālo gantuṁ mahārājā"ti vutte "nāhaṁ rājā"ti-ādīni vatvā purimanayeneva imaṁ gāthaṁ abhāsi—

"Oropayitvā gihibyañjanāni,
Sañchinnapatto yathā koviḷāro.
Chetvāna vīro gihibandhanāni,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **oropayitvā**ti apanetvā. **Gihibyañjanānī**ti kesamassu-odātavatthālaṅkāramālāgandhavilepana-itthiputtadāsidāsādīni. Etāni hi

---

1. Saṁsīnapatto (Sī)

gihibhāvaṁ byañjayanti, tasmā "gihibyañjanānī"ti vuccanti. **Sañchinnapatto**ti[1] patitapatto. **Chetvānā**ti maggañāṇena chinditvā. **Vīro**ti maggavīriyasamannāgato. **Gihibandhanānī**ti kāmabandhanāni. Kāmā hi gihīnaṁ bandhanāni. ayaṁ tāva padattho.

Ayaṁ pana adhippāyo—"aho vatāhampi oropayitvā gihibyañjanāni sañchinnapatto yathā koviḷāro bhaveyyan"ti evaṁ hi cintayamāno vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ adhigatomhīti. Sesaṁ purimanayeneva veditabbanti.

Koviḷāragāthāvaṇṇanā samattā.

Paṭhamo vaggo niṭṭhito.

45-46. **Sace labhethā**ti kā uppatti? Pubbe kira Kassapassa Bhagavato sāsane dve paccekabodhisattā pabbajitvā vīsati vassasahassāni gatapaccāgatavattaṁ pūretvā devaloke uppannā. Tato cavitvā tesaṁ jeṭṭhako Bārāṇasirañño putto ahosi, kaniṭṭho purohitassa putto ahosi. Te ekadivasaṁyeva paṭisandhiṁ gahetvā ekadivasameva mātukucchito nikkhamitvā sahapaṁsukīḷitasahayakā ahesuṁ. Purohitaputto paññavā ahosi, so rājaputtaṁ āha "samma tvaṁ pituno accayena rajjaṁ labhissasi, ahaṁ purohitaṭṭhānaṁ, susikkhitena ca sukhaṁ rajjaṁ anusāsituṁ sakkā, ehi sippaṁ uggahessāmā"ti. Tato ubhopi pubbopacitakammā[2] hutvā gāmanigamādīsu bhikkhaṁ caramānā paccantajanapadagāmaṁ gatā. Tañca gāmaṁ Paccekabuddhā bhikkhācāravelāya pavisanti, atha manussā Paccekabuddhe disvā ussāhajātā āsanāni paññāpenti, paṇītaṁ khādanīyaṁ bhojanīyaṁ upanāmenti mānenti pūjenti. Tesaṁ etadahosi "amhehi sadisā uccākulikā nāma natthi, atha ca panime manussā yadi icchanti, amhākaṁ bhikkhaṁ denti, yadi ca nicchanti, na denti, imesaṁ pana pabbajitānaṁ evarūpaṁ sakkāraṁ karonti, addhā ete kiñci sippaṁ jānanti, handa nesaṁ santike sippaṁ uggaṇhāmā"ti.

---

1. Saṁsīnapattoti (Sī)   2. Yaññopavītakaṇṭhā (Sī)

Te manussesu paṭikkantesu okāsaṁ labhitvā "yaṁ bhante tumhe sippaṁ jānātha, taṁ amhepi sikkhāpethā"ti yāciṁsu. Paccekabuddhā "na sakkā apabbajitena sikkhitun"ti āhaṁsu. Te pabbajjaṁ yācitvā pabbajiṁsu. Tato nesaṁ Paccekabuddhā "evaṁ vo nivāsetabbaṁ, evaṁ pārupitabban"ti-ādinā nayena ābhisamācārikaṁ ācikkhitvā "imassa sippassa ekībhāvābhirati nipphatti, tasmā ekeneva nisīditabbaṁ, ekena caṅkamitabbaṁ, ṭhātabbaṁ, sayitabban"ti pāṭiyekkaṁ paṇṇasālamadaṁsu, tato te attano attano paṇṇasālaṁ pavisitvā nisīdiṁsu. Purohitaputto nisinnakālato pabhuti cittasamādhānaṁ laddhā jhānaṁ labhi. Rājaputto muhutteneva ukkaṇṭhito tassa santikaṁ āgato. So taṁ disvā "kiṁ sammā"ti pucchi. "Ukkaṇṭhitomhī"ti āha. Tena hi idha nisīdāti. So tattha muhuttaṁ nisīditvā āha "imassa kira samma sippassa ekībhāvābhirati nipphattī"ti. Purohitaputto "evaṁ samma, tena hi tvaṁ attano nisinnokāsaṁ eva gaccha, uggahessāmi imassa sippassa nipphattin"ti āha. So gantvā punapi muhutteneva ukkaṇṭhito purimanayeneva tikkhattuṁ āgato.

Tato naṁ purohitaputto tatheva uyyojetvā tasmiṁ gate cintesi "ayaṁ attano ca kammaṁ hāpeti mama ca idhābhikkhaṇaṁ āgacchanto"ti. So paṇṇasālato nikkhamma araññaṁ paviṭṭho. Itaro attano paṇṇasālāyeva nisinno punapi muhutteneva ukkaṇṭhito hutvā tassa paṇṇasālaṁ āgantvā ito cito ca maggantopi taṁ adisvā cintesi "yo gahaṭṭhakāle paṇṇākārampi ādāya āgato maṁ daṭṭhuṁ na labhati, so nāma mayi āgate dassanampi adātukāmo pakkāmi, aho re citta na lajjasi, yaṁ maṁ catukkhattuṁ idhānesi, sodāni te vase na vattissāmi, aññadatthu taṁyeva mama vase vattāpessāmī"ti attano senāsanaṁ pavisitvā vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ sacchikatvā ākāsena Nandamūlakapabbhāraṁ agamāsi. Itaropi araññaṁ pavisitvā vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ sacchikatvā tattheva agamāsi. Te ubhopi manosilātale nisīditvā pāṭiyekkaṁ pāṭiyekkaṁ imā udānagāthāyo abhāsiṁsu—

"Sace labhetha nipakaṁ sahāyaṁ,
Saddhiṁ caraṁ sādhuvihāri dhīraṁ.
Abhibhuyya sabbāni parissayāni,
Careyya tenattamano satīmā.

No ce labhetha nipakaṁ sahāyaṁ,
Saddhiṁ caraṁ sādhuvihāri dhīraṁ.
Rājāva raṭṭhaṁ vijitaṁ pahāya,
Eko care mātaṅgaraññeva nāgo"ti.

Tattha **nipakan**ti pakatinipuṇaṁ[1] paṇḍitaṁ kasiṇaparikammādīsu kusalaṁ. **Sādhuvihārin**ti appanāvihārena vā upacārena vā samannāgataṁ. **Dhīran**ti dhitisampannaṁ. Tattha nipakattena dhitisampadā vuttā. Idha pana dhitisampannamevāti attho. Dhiti nāma asithilaparakkamatā, "kāmaṁ taco ca nhāru cā"ti[2] evaṁ pavattavīriyassetaṁ adhivacanaṁ. Apica dhikatapāpotipi dhīro. **Rājāva raṭṭhaṁ vijitaṁ pahāyā**ti yathā paṭirājā "vijitaṁ raṭṭhaṁ anatthāvahan"ti ñatvā rajjaṁ pahāya eko carati, evaṁ bālasahāyaṁ pahāya eko care. Atha vā **rājāva raṭṭhan**ti yathā Sutasomo rājā vijitaṁ raṭṭhaṁpahāya eko cari, yathā ca mahājanako, evaṁ eko careti ayampi tassattho. Sesaṁ vuttānusārena sakkā jānitunti na vitthāritanti.

Sahāyagāthāvaṇṇanā samattā.

47. **addhā pasaṁsāmā**ti imissā gāthāya yāva ākāsatale paññattāsane Paccekabuddhānaṁ nisajjā, tāva cātuddisagāthāya uppattisadisā eva uppatti. Ayaṁ pana viseso—yathā so rājā ratti-ā tikkhattuṁ ubbiji, na tathā ayaṁ, nevassa yañño paccupaṭṭhito ahosi. So ākāsatale paññattesu āsanesu Paccekabuddhe nisīdāpetvā "ke tumhe"ti pucchi. Mayaṁ mahārāja anavajjabhojino nāmāti. Bhante "anavajjabhojino"ti imassako atthoti. Sundaraṁ vā asundaraṁ vā laddhā nibbikārā bhuñjāma mahārājāti. Taṁ sutvā rañño etadahosi "yaṁnunāhaṁ ime upparikkheyyaṁ edisā vā no vā"ti. Taṁ divasaṁ

---

1. Pakatinipakaṁ (Ka)
2. Ma 2. 146; Aṁ 1. 52; Khu 7. 379 piṭṭhesu.

kaṇājakena bilaṅgadutiyena parivisi, Paccekabuddhā amataṁ bhuñjantā viya nibbikārā bhuñjiṁsu. Rājā “honti nāma ekadivasaṁ paṭiññātattā nibbikārā, sve jānissāmī”ti svātanāyapi nimantesi, tato dutiyadivasepi tathevākāsi. Tepi tatheva paribhuñjiṁsu. Atha rājā “idāni sundaraṁ datvā vīmaṁsissāmī”ti punapi nimantetvā dve divase mahāsakkāraṁ katvā paṇītena ativicitrena khādanīyena bhojanīyena parivisi, tepi tatheva nibbikārā bhuñjitvā rañño maṅgalaṁ vatvā pakkamiṁsu. Rājā acirapakkantesu tesu “anavajjabhojinova ete samaṇā, aho vatāhampi anavajjabhojī bhaveyyan”ti cintetā mahārajjaṁ pahāya pabbajjaṁ samādāya vipassanaṁ ārabhitvā Paccekabuddho hutvā Mañjūsakarukkhamūle Paccekabuddhānaṁ majjhe attano ārammaṇaṁ vibhāvento imaṁ gāthaṁ abhāsi—

“Addhā pasaṁsāma sahāyasampadaṁ,
Seṭṭhā samā sevitabbā sahāyā.
Ete aladdhā anavajjabhojī,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Sā padatthato uttānā eva. kevalaṁ pana **sahāyasampadan**ti ettha asekhehi sīlādikkhandhehi sampannā sahāyā eva sahāyasampadāti veditabbā. Ayaṁ panettha yojanā—yāyaṁ vuttā sahāyasampadā, taṁ sahāyasampadaṁ **addhā pasaṁsāma,** ekaṁseneva thomemāti vuttaṁ hoti. Kathaṁ? **Seṭṭhā samā sevitabbā sahāyā**ti. Kasmā? Attano hi sīlādīhi seṭṭhe sevamānassa sīlādayo dhammā anuppannā uppajjanti, uppannā vuddhiṁ virūḷhiṁ vepullaṁ pāpuṇanti. Same sevamānassa aññamaññaṁ samadhāraṇena kukkuccassa vinodanena ca laddhā na parihāyanti. Ete pana sahāyake seṭṭho ca same ca aladdhā kuhanādimicchājīvaṁ vajjetvā dhammena samena uppannaṁ bhojanaṁ bhuñjanto tattha ca paṭighānunayaṁ anuppādento anavajjabhojī hutvā atthakāmo kulaputto eko care khaggavisāṇakappo. ahampi hi evaṁ caranto imaṁ sampattiṁ adhigatomhīti.

Anavajjabhojigāthāvaṇṇanā samattā.

48. **Disvā suvaṇṇassā**ti kā uppatti? Aññataro Bārāṇasirājā gimhasamaye divāseyyaṁ upagato, santike cassa vaṇṇadāsī gosītacandanaṁ pisati. Tassā ekabāhāyaṁ ekaṁ suvaṇṇavalayaṁ, ekabāhāyaṁ dve, tāni saṅghaṭṭanti, itaraṁ na saṅghaṭṭati. Rājā taṁ disvā "evameva gaṇavāse saṅghaṭṭanā, ekavāse asaṅghaṭṭanā"ti punappunaṁ taṁ dāsiṁ olokayamāno cintesi. Tena ca samayena sabbālaṅkārabhūsitā devī taṁ bījayantī ṭhitā hoti, sā "vaṇṇadāsiyā paṭibaddhacitto maññe rājā"ti cintetvā taṁ dāsiṁ uṭṭhāpetvā sayameva pisitumāraddhā. Tassā ubhosu bāhāsu aneke suvaṇṇavalayā, te saṅghaṭṭantā mahāsaddaṁ janayiṁsu. Rājā suṭṭhutaraṁ nibbinno dakkhiṇena passena nipannoyeva vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ sacchākāsi. Taṁ anuttarena sukhena sukhitaṁ nipannaṁ candanahatthā devī upasaṅkamitvā "ālimpāmi mahārājā"ti āha. Rājā "apehi mā ālimpāhī"ti aha. Sā "kissa mahārājā"ti āha. So "nāhaṁ rājā"ti. Evametesaṁ taṁ kathāsallāpaṁ sutvā amaccā upasaṅkamiṁsu, tehipi mahārājavādena ālapito "nāhaṁ bhaṇe rājā"ti āha. Sesaṁ paṭhamagāthāya vuttasadisameva.

Ayaṁ pana gāthāvaṇṇanā—**disvā**ti oloketvā. **Suvaṇṇassā**ti kañcanassa. "Valayānī"ti pāṭhaseso. Sāvasesapāṭho[1] hi ayaṁ attho. **Pabhassarānī**ti pabhāsanasīlāni, jutimantānīti vuttaṁ hoti. Sesaṁ uttānatthameva. Ayaṁ pana yojanā—disvā bhujasmiṁ suvaṇṇassa valayāni "gaṇavāse sati saṅghaṭṭanā, ekavāse asaṅghaṭṭanā"ti evaṁ cintento vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ adhigatomhīti. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Suvaṇṇavalayagāthāvaṇṇanā samattā.

49. **Evaṁ dutiyenā**ti kā uppatti? Aññataro Bārāṇasirājā daharova pabbajitukāmo amacce āṇāpesi "deviṁ gahetvā rajjaṁ pariharatha, ahaṁ pabbajissāmī"ti. Amaccā "na mahārāja arājakaṁ rajjaṁ amhehi sakkā rakkhituṁ, sāmantarājāno āgamma vilumpissanti, yāva ekaputtopi uppajjati, tāva āgamehī"ti saññāpesuṁ. Muducitto

1. Sāvasesa-attho (Syā, Ka)

rājā adhivāsesi. Atha devī gabbhaṁ gaṇhi, rājā punapi te āṇāpesi “devī gabbhinī, puttaṁ jātaṁ rajje abhisiñcitvā rajjaṁ pariharatha, ahaṁ pabbajissāmī”ti. Amaccā “dujjānaṁ mahārāja etaṁ, devī puttaṁ vā vijāyissati dhītaraṁ vā, vijāyanakālaṁ tāva āgamehī”ti punapi saññāpesuṁ. Atha sā puttaṁ vijāyi. Tadāpi rājā tatheva amacce āṇāpesi, amaccā punapi rājānaṁ “āgamehi mahārāja yāva paṭibalo hotī”ti bahūhi kāraṇehi saññāpesuṁ. Tato kumāre paṭibale jāte amacce sannipātāpetvā “paṭibalo ayaṁ, taṁ rajje abhisiñcitvā paṭipajjathā”ti amaccānaṁ okāsaṁ adatvā antarāpaṇā kāsāyavatthādayo sabbaparikkhāre āharāpetvā antepure eva pabbajitvā mahājanako viya nikkhami, sabbaparijano nānappakārakaṁ paridevamāno rājānaṁ anubandhi.

Rājā yāva attano rajjasīmā, tāva gantvā kattaradaṇḍena lekhaṁ katvā “ayaṁ lekhā nātikkamitabbā”ti āha. Mahājano lekhāya sīsaṁ katvā bhūmiyaṁ nipanno paridevamāno “tuyhaṁ dāni tāta rañño āṇā kiṁ karissatī”ti kumāraṁ lekhaṁ atikkamāpesi. Kumāro “tāta tātā”ti dhāvitvā rājānaṁ sampāpuṇi. Rājā kumāraṁ disvā “etaṁ mahājanaṁ pariharanto rajjaṁ kāresiṁ, kiṁ dāni ekaṁ dārakaṁ parihārituṁ na sakkhissan”ti kumāraṁ gahetvā araññaṁ paviṭṭho tattha pubbapaccekabuddhehi vasitapaṇṇasālaṁ disvā vāsaṁ kappesi saddhiṁ puttena. Tato kumāro varasayanādīsu kataparicayo tiṇasanthārake vā rajjumañcake vā sayamāno rodati. Sītavātādīhi phuṭṭho samāno “sītaṁ tāta, uṇhaṁ tāta, makkhikā tāta khādanti, chātomhi tāta, pipāsitomhi tātā”ti vadati. Rājā taṁ saññāpentoyeva rattiṁ vītināmeti. Divāpissa piṇḍāya caritvā bhattaṁ upanāmeti, taṁ hoti missakabhattaṁ kaṅguvarakamuggādibahulaṁ, kumāro acchādentampi taṁ jighacchāvasena bhuñjamāno katipāheneva uṇhe ṭhapitapadumaṁ viya milāyi. Pacceka bodhisatto pana paṭisaṅkhānabalena nibbikāroyeva bhuñjati.

Tato so kumāraṁ saññāpento āha “nagarasmiṁ tāta paṇītāhāro labbhati, tattha gacchāmā”ti. Kumāro “āma tātā”ti āha. Tato naṁ purakkhatvā āgatamaggeneva nivatti. Kumāramātāpi

devī "na dāni rājā kumāraṁ gahetvā araññe ciraṁ vasissati, katipāheneva nivattissatī"ti cintetvā raññā kattaradaṇḍena likhitaṭṭhāneyeva vatiṁ[1] kārāpetvā vāsaṁ kappesi. Tato rājā tassā vatiyā avidūre ṭhatvā "ettha te tāta mātā nisinnā, gacchāhī"ti pesesi. Yāva ca so taṁ ṭhānaṁ pāpuṇāti, tāva udikkhanto aṭṭhāsi "mā hevanaṁ koci viheṭheyyā"ti. Kumāro mātu santikaṁ dhāvanto agamāsi, ārakkhakapurisā ca naṁ disvā deviyā ārocesuṁ, divī vīsatināṭakitthisahassaparivutā gantvā paṭiggahesi, rañño ca pavattiṁ pucchi. Atha "pacchato āgacchatī"ti sutvā manusse pesesi. Rājāpi tāvadeva sakavasatiṁ agamāsi. Manussā rājānaṁ adisvā nivattiṁsu. Tato devī nirāsāva hutvā puttaṁ gahetvā nagaraṁ gantvā taṁ rajje abhisiñci. Rājāpi attano vasatiṁ patvā tattha nisinno vipassitvā paccekabodhiṁ sacchikatvā Mañjūsakarukkhamūle Paccekabuddhānaṁ majjhe imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Evaṁ dutiyena saha mamassa,
Vācābhilāpo abhisajjanā vā.
Etaṁ bhayaṁ āyati pekkhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Sā padatthato uttānā eva. Ayaṁ panettha adhippāyo—yvāyaṁ etena dutiyena kumārena sītuṇhādīni nivedentena sahavāsena taṁ saññāpentassa mama vācābhilāpo, tasmiṁ sinehavasena abhisajjanā ca jātā, sace ahaṁ imaṁ na pariccajāmi, tato āyatimpi hessati, yatheva idāni, evaṁ dutiyena saha mamassa vācābhilāpo abhisajjanā vā. Ubhayampi cetaṁ antarāyakaraṁ visesādhigamassāti etaṁ bhayaṁ āyatiṁ pekkhamāno taṁ chaḍḍetvā yoniso paṭipajjitvā paccekabodhiṁ adhigatomhīti. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Āyatibhayagāthāvaṇṇanā samattā.

50. **Kāmā hi citrā**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira seṭṭhiputto daharova seṭṭhiṭṭhānaṁ labhi, tassa tiṇṇaṁ utūnaṁ tayo pāsādā

---

1. Guttiṁ (Sī)

honti. So tattha sabbasampattīhi devakumāro viya paricāreti. So daharova samāno “pabbajissāmī”ti mātāpitaro yāci, te naṁ vārenti. So tatheva nibandhati. Punapi naṁ mātāpitaro “tvaṁ tāta sukhumālo, dukkarā pabbajjā khuradhārāya upari caṅkamanasadisā”ti nānappakārehi vārenti. So tatheva nibandhati. Te cintesuṁ “sacāyaṁ pabbajati, amhākaṁ domanassaṁ hoti. Sace naṁ nivārema, etassa domanassaṁ hoti. Apica amhākaṁ domanassaṁ hotu, mā ca etassā”ti anujāniṁsu. Tato so sabbaparijanaṁ paridevamānaṁ anādiyitvā Isipatanaṁ gantvā Paccekabuddhānaṁ santike pabbaji. Tassa uḷārasenāsanaṁ na pāpuṇāti, mañcake taṭṭikaṁ pattharitvā sayi. So varasayane kataparicayo sabbarattiṁ atidukkhito ahosi. Pabhātepi sarīraparikammaṁ katvā pattacīvaramādāya Paccekabuddhehi saddhiṁ piṇḍāya pāvisi. Tattha vuḍḍhā aggāsanañca aggapiṇḍañca labhanti, navakā yaṁkiñcideva āsanaṁ lūkhabhojanañca. So tena lūkhabhojanenāpi atidukkhito ahosi. So katipāhaṁyeva kiso dubbaṇṇo hutvā nibbijji yathā taṁ aparipākagate samaṇadhamme. Tato mātāpitūnaṁ dūtaṁ pesetvā uppabbaji. So katipāhaṁyeva balaṁ gahetvā punapi pabbajitukāmo ahosi, tato teneva kamena pabbajitvā punapi uppabbajitvā tatiyavāre pabbajitvā sammā paṭipanno paccekasambodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ vatvā puna Paccekabuddhānaṁ majjhe imameva byākaraṇagāthaṁ abhāsi—

“Kāmā hi citrā madhurā manoramā,
Virūparūpena mathenti cittaṁ.
Ādīnavaṁ kāmaguṇesu disvā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **kāmā**ti dve kāmā vatthukāmā ca kilesakāmā ca. Tattha vatthukāmā manāpiyarūpādayo dhammā, kilesakāmā chandādayo sabbepi rāgappabhedā. Idha pana vatthukāmā adhippetā. Rūpādi-anekappakāravasena **citrā.** Lokassādavasena **madhurā.** Bālaputhujjanānaṁ manaṁ ramentīti **manoramā. Virūparūpenā**ti virūpena rūpena, anekavidhena sabhāvenāti vuttaṁ hoti. Te hi rūpādivasena citrā, rūpādīsupi nīlādivasena vividharūpā. Evaṁ tena virūparūpena tathā tathā assādaṁ

dassetvā **mathenti cittaṁ,** pabbajjāya abhiramituṁ na dentīti. Sesamettha pākaṭameva, nigamanampi dvīhi tīhi vā padehi yojetvā purimagāthāsu vuttanayeneva veditabbanti.

Kāmagāthāvaṇṇanā samattā.

51. **Ītī cā**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira rañño gaṇḍo udapādi, bāḷhā vedanā vattanti, vejjā "satthakammena vinā phāsu na hotī"ti bhaṇanti. Rājā tesaṁ abhayaṁ datvā satthakammaṁ kārāpesi. Te phāletvā pubbalohitaṁ nīharitvā nibbedanaṁ katvā vaṇaṁ paṭṭena bandhiṁsu[1], āhārācāresu[2] ca naṁ sammā ovadiṁsu. Rājā lūkhabhojanena kisasarīro ahosi, gaṇḍo cassa milāyi. So phāsukasaññī hutvā siniddhāhāraṁ bhuñji, tena ca sañjātabalo visaye[3] paṭisevi, tassa gaṇḍo puna purimasabhāvameva sampāpuṇi. Evaṁ yāva tikkhattuṁ satthakammaṁ kārāpetvā vejjehi parivajjito nibbijjitvā rajjaṁ pahāya pabbajitvā araññaṁ pavisitvā vipassanaṁ ārabhitvā sattahi vassehi paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ bhāsitvā Nandamūlakapabbhāraṁ agamāsi.

"Itī ca gaṇḍo ca upaddavo ca,
Rogo ca sallañca bhayañca metaṁ.
Etaṁ bhayaṁ kāmaguṇesu disvā,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha etīti **īti,** āgantukānaṁ akusalabhāgiyānaṁ byasanahetūnaṁ etaṁ adhivacanaṁ. Tasmā kāmaguṇāpi ete anekabyasanāvahaṭṭhena daḷhasannipātaṭṭhena ca īti. Gaṇḍopi asuciṁ paggharati, uddhumātaparipakkaparibhinno hoti. Tasmā ete kilesāsucipaggharaṇato uppādajarābhaṅgehi uddhumātaparipakkaparibhinnabhāvato ca **gaṇḍo.** Upaddavatīti **upaddavo,** anatthaṁ janento abhibhavati, ajjhottharatīti attho, rājadaṇḍādīnametaṁ adhivacanaṁ. Tasmā kāmaguṇāpete aviditanibbānatthāvahahetutāya sabbupaddavavatthutāya ca upaddavo. Yasmā panete kilesāturabhāvaṁ janentā sīlasaṅkhātamārogyaṁ, loluppaṁ

1. Vaṇapaṭaṁ bandhiṁsu (Syā), vaṇapaṭaṁ paṭibandhiṁsu (Ka)
2. Lūkhamaṁsāhāresu (Syā)
3. Sañjātavaṇo tādisaṁyeva (Syā), sañjātavaṇavisaye (Ka)

vā uppādentā pākatikameva ārogyaṁ vilumpanti, tasmā iminā ārogyavilumpanaṭṭheneva **rogo.** Abbhantaramanuppaviṭṭhaṭṭhena pana antotudakaṭṭhena dunniharaṇīyaṭṭhena ca **sallaṁ.** Diṭṭhadhammikasamparāyikabhayāvahanato **bhayaṁ.** Me etanti **metaṁ.** Sesamettha pākaṭameva. Nigamanaṁ vuttanayeneva veditabbanti.

Ītigāthāvaṇṇanā samattā.

52. **Sītañcā**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira Sītālukabrahmadatto nāma rājā ahosi, so pabbajitvā araññakuṭikāya viharati. Tasmiñca padese sīte sītaṁ, uṇhe uṇhameva ca hoti abbhokāsattā padesassa. gocaragāme bhikkhā yāvadatthāya na labhati, pivanakapānīyampi dullabhaṁ, vātātapaḍaṁsasarīsapāpi bādhenti. Tassa etadahosi "ito aḍḍhayojanamatte sampanno padeso, tattha sabbepi ete parissayā natthi, yaṁnūnāhaṁ tattha gaccheyyaṁ, phāsukaṁ viharantena sakkā visesaṁ adhigantun"ti. Tassa puna ahosi "pabbajitā nāma na paccayavasikā honti,e varūpañca cittaṁ vase vattenti, na cittassa vase vattenti, nāhaṁ gamissāmī"ti paccavekkhitvā na agamāsi. Evaṁ yāvatatiyakaṁ uppannacittaṁ paccavekkhitvā nivattesi. Tato tattheva satta vassāni vasitvā sammā paṭipajjamāno paccekasambodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ bhāsitvā Nandamūlakapabbhāraṁ agamāsi.

"Sītañca uṇhañca khudaṁ pipāsaṁ,
Vātātape ḍaṁsasarīsape ca.
Sabbānipetāni abhisambhavitvā,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **sītañcā**ti sītaṁ nāma duvidhaṁ abbhantaradhātukkhobhapaccayañca bāhiradhātukkhobhapaccayañca, tathā uṇhaṁ. **Ḍaṁsā**ti piṅgalamakkhikā. **Sarīsapā**ti ye keci dīghajātikā saritvā gacchanti. Sesaṁ pākaṭameva. Nigamanampi vuttanayeneva veditabbanti.

Sītālukagāthāvaṇṇanā samattā.

53. **Nāgovā**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira aññataro rājā vīsati vassāni rajjaṁ kāretvā kālakato niraye vīsati eva vassāni paccitvā Himavantappadese hatthiyoniyaṁ uppajjitvā sañjātakkhandho padumavaṇṇasakalasarīro uḷāro yūthapati mahānāgo ahosi. Tassa obhaggobhaggaṁ sākhābhaṅgaṁ hatthichāpāva khādanti, ogāhepi naṁ hatthiniyo kaddamena limpanti, sabbaṁ Pālileyyakanāgasseva ahosi. So yūthā nibbijjitvā pakkāmi. Tato naṁ padānusārena yūthaṁ anubandhi. Evaṁ yāvatatiyaṁ pakkanto anubaddhova. Tato cintesi "idāni mayhaṁ nattako Bārāṇasiyaṁ rajjaṁ kāreti, yaṁnūnāhaṁ attano purimajātiyā uyyānaṁ gaccheyyaṁ, tatra maṁ so rakkhissatī"ti. Tato rattiṁ niddāvasaṁ gate yūthe yūthaṁ pahāya tameva uyyānaṁ pāvisi. Uyyānapālo disvā rañño ārocesi, rājā "hatthiṁ gahessāmī"ti senāya parivāresi. Hatthī rājānaṁ eva abhimukho gacchati, rājā "maṁ abhimukho etī"ti khurappaṁ sannayhitvā aṭṭhāsi. Tato hatthī "vijjheyyāpi maṁ eso"ti mānusikāya vācāya "Brahmadatta mā maṁ vijjha, ahaṁ te ayyako"ti āha. Rājā "kiṁ bhaṇasī"ti sabbaṁ pucchi, hatthīpi rajje ca narake ca hatthiyoniyañca pavattiṁ sabbaṁ ārocesi. Rājā "sundaraṁ mā bhāyi, mā ca kañci bhiṁsāpehī"ti hatthino vaṭṭañca ārakkhake ca hatthibhaṇḍe ca upaṭṭhāpesi.

Athakadivasaṁ rājā hatthikkhandhagato "ayaṁ vīsati vassāni rajjaṁ katvā niraye pakko, vipākāvasesena ca tiracchānayoniyaṁ uppanno, tatthapi gaṇavāsasaṅghaṭṭanaṁ asahanto idhāgato, aho dukkho gaṇavāso, ekībhāvo eva ca pana sukho"ti cintetvā tattheva vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ sacchākāsi. Taṁ lokuttarasukhena sukhitaṁ amaccā upasaṅkamitvā paṇipātaṁ katvā "yānakālo mahārājā"ti āhaṁsu. Tato "nāhaṁ rājā"ti vatvā purimanayeneva imaṁ gāthaṁ abhāsi—

"Nāgova yūthāni vivajjayitvā,
Sañjātakhandho padumī uḷāro.
Yathābhirantaṁ viharaṁ araññe,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Sā padatthato pākaṭā eva. Ayaṁ panettha adhippāyayojanā, sā ca kho yuttivaseneva, na anussavavasena. Yathā ayaṁ hatthī manussakantesu sīlesu dantattā adatabhūmiṁ nāgacchatīti vā, sarīramahantatāya vā nāgo, evaṁ kudāssu nāmāhampi ariyakantesu sīlesu dantattā adantabhūmiṁ nāgamanena āguṁ akaraṇena puna itthattaṁ anāgamanena ca guṇasarīramahantatāya vā nāgo bhaveyyaṁ. Yathā cesa yūthāni vivajjetvā ekacariyasukhena yathābhirantaṁ viharaṁ araññe eko care khaggavisāṇakappo, kudāssu nāmāhampi evaṁ gaṇaṁ vivajjetvā ekavihārasukhena[1] jhānasukhena yathābhirantaṁ viharaṁ araññe attano yathā yathā sukhaṁ, tathā tathā, yattakaṁ vā icchāmi, tattakaṁ araññe nivāsaṁ eko care khaggavisāṇakappo careyyanti attho. Yathā cesa susaṇṭhitakkhandhatāya **sañjātakkhandho,** kudāssu nāmāhampi evaṁ asekhasīlakkhandhamahantatāya sañjātakkhandho bhaveyyaṁ. Yathā cesa padumasadisagattatāya vā padumakule uppannatāya vā **padumī,** kudāssu nāmāhampi evaṁ padumasadisa-ujugattatāya[2] vā ariyajātipadume uppannatāya vā padumī bhaveyyaṁ. Yathā cesa thāmabalajavādīhi uḷāro, kudāssu nāmāhampi evaṁ parisuddhakāyasamācāratādīhi sīlasamādhinibbedhikapaññādīhi vā uḷāro bhaveyyanti evaṁ cintento vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ adhigatomhīti.

Nāgagāthāvaṇṇanā samattā.

54. **Aṭṭhāna tan**ti kā uppatti? Bārāṇasirañño kira putto daharo eva samāno pabbajitukāmo mātāpitaro yāci, mātāpitaro naṁ vārenti. So vāriyamānopi nibandhatiyeva "pabbajissāmī"ti. Tato naṁ pubbe vuttaseṭṭhiputtaṁ viya sabbaṁ vatvā anujāniṁsu. Pabbajitvā ca uyyāneyeva vasitabbanti paṭijānāpesuṁ, so tathā akāsi. Tassa mātā pātova vīsatisahassanāṭakitthiparivutā uyyānaṁ gantvā puttaṁ yāguṁ pāyetvā antarā khajjakādīni ca khādāpetvā yāva majjhanhikasamayaṁ tena saddhiṁ samullapitvā nagaraṁ pavisati, pitā ca majjhanhike āgantvā taṁ bhojetvā attanāpi bhuñjitvā divasaṁ tena saddhiṁ samullapitvā

1. Ekantābhiratisukhena(Sī), ekantavihārasukhena (Syā)
2. Padumasadisabojjhaṅgamahantatāya (Sī)

sāyanhasamaye jagganapurise[1] ṭhapetvā nagaraṁ pavisati. So evaṁ rattindivaṁ avivitto viharati. Tena kho pana samayena Ādiccabandhu nāma Paccekabuddho Nandamūlakapabbhāre viharati. So āvajjento taṁ addasa "ayaṁ kumāro pabbajituṁ asakkhi, jaṭaṁ chindituṁ na sakkotī"ti. Tato paraṁ āvajji "attano dhammatāya nibbijjissati, no"ti. Atha "dhammatāya nibbindanto aticiraṁ bhavissatī"ti ñatvā "tassa ārammaṇaṁ dassessāmī"ti pubbe vuttanayeneva manosilātalato āgantvā uyyāne aṭṭhāsi. Rājapuriso disvā "Paccekabuddho āgato mahārājā"ti rañño ārocesi. Rājā "idāni me putto Paccekabuddhena saddhiṁ anukkaṇṭhito vasissatī"ti pamuditamano hutvā Paccekabuddhaṁ sakkaccaṁ upaṭṭhahitvā tattheva vāsaṁ yācitvā paṇṇasālādivāvihāraṭṭhānacaṅkamādisabbaṁ kāretvā vāsesi.

So tattha vasanto ekadivasaṁ okāsaṁ labhitvā kumāraṁ pucchi "kosi tvan"ti. So āha "ahaṁ pabbajito"ti. Pabbajitā nāma na edisā hontīti. "Atha bhante kīdisā honti, kiṁ mayhaṁ ananucchavikan"ti vutte "tvaṁ attano ananucchavikaṁ na pekkhasi, nanu te mātā vīsatisahassa-itthīhi saddhiṁ pubbaṇhasamaye āgacchantī uyyānaṁ avivittaṁ karoti, pitā mahatā balakāyena sāyanhasamaye, jagganapurisā sakalarattiṁ, pabbajitā nāma tava sadisā na honti, edisā pana hontī"ti tatra ṭhitasseva iddhiyā Himavante aññataraṁ vihāraṁ dassesi. So tattha Paccekabuddhe ālambanabāhaṁ nissāya ṭhite ca caṅkamante ca rajanakammasūcikammādīni karonte ca disvā āha "tumhe idha nāgacchatha, pabbajjā nāma[2] tumhehi anuññātā"ti. "Āma pabbajjā anuññātā, pabbajitakālato paṭṭhāya samaṇā nāma attano nissaraṇaṁ kātuṁ icchitapatthitañca padesaṁ gantuṁ labhanti, ettakaṁva vaṭṭatī"ti vatvā ākāse ṭhatvā—

"Aṭṭhāna taṁ saṅgaṇikāratassa,
Yaṁ phassaye sāmayikaṁ vimuttin"ti—

---

1. Jāgarakapurise (Sī), jaggikapurise (Syā) 2. Pabbajjā tāva (Sī), pabbajjā ca (Syā)

imaṁ upaḍḍhagāthaṁ vatvā dissamāneneva kāyena Nandamūlakapabbhāraṁ agamāsi. Evaṁ gate Paccekabuddhe so attano paṇṇasālaṁ pavisitvā nipajji. Ārakkhakapurisopi "sayito kumāro, idāni kuhiṁ gamissatī"ti pamatto niddaṁ okkami. So tassa pamattabhāvaṁ ñatvā pattacīvaraṁ gahetvā araññaṁ pāvisi. Tatra ca vivitto vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ sacchikatvā Paccekabuddhaṭṭhānaṁ gato. Tatra ca "kathamadhigatan"ti pucchito Ādiccabandhunā vuttaṁ upaḍḍhagāthaṁ paripuṇṇaṁ katvā abhāsi.

Tassattho—**aṭṭhāna tan**ti aṭṭhānaṁ taṁ, akāraṇaṁ tanti vuttaṁ hoti, anunāsikalopo kato "ariyasaccāna dassanan"ti-ādīsu[1] viya. **Saṅgaṇikāratassā**ti gaṇābhiratassa. **Yan**ti karaṇavacanametaṁ "yaṁ hirīyati hirīyitabbenā"ti-ādīsu[2] viya. **Phassaye**ti adhigacche. **Sāmayikaṁ vimuttin**ti lokiyasamāpattiṁ. Sā hi appitappitasamaye eva paccanīkehi vimuccanato "sāmayikā vimuttī"ti vuccati. Taṁ sāmayikaṁ vimuttiṁ. Aṭṭhānaṁ taṁ, na taṁ kāraṇaṁ vijjati saṅgaṇikāratassa, yena kāraṇena phassayeti etaṁ Ādiccabandhussa paccakabuddhassa vaco nisamma saṅgaṇikāratiṁ pahāya yoniso paṭipajjanto adhigatomhīti āha. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Aṭṭhānagāthāvaṇṇanā samattā.

Dutiyo vaggo niṭṭhito.

55. **Diṭṭhīvisūkānī**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira aññataro rājā rahogato cintesi "yathā sītādīnaṁ paṭighātakāni uṇhādīni atthi, atthi nu kho evaṁ vaṭṭapaṭighātakaṁ vivaṭṭaṁ, no"ti. So amacce pucchi "vivaṭṭaṁ jānāthā"ti. Te "jānāma mahārājā"ti āhaṁsu. Rājā kiṁtanti. Tato "antavā loko"ti-ādinā nayena sassatucchedaṁ kathesuṁ. Atha rājā "ime na jānanti, sabbepime diṭṭhigatikā"ti sayameva tesaṁ vilomatañca ayuttatañca disvā "vaṭṭapaṭighātakaṁ vivaṭṭaṁ atthi, taṁ gavesitabban"ti cintetvā rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchākāsi. Imañca udānagāthaṁ abhāsi Paccekabuddhamajjhe byākaraṇagāthañca—

1. Khu 1. 4, 319 piṭṭhesu. 2. Abhi 1. 22 piṭṭhe.

"Diṭṭhīvisūkāni upātivatto,
Patto niyāmaṁ paṭiladdhamaggo.
Uppannañāṇomhi anaññaneyyo,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tassattho—**diṭṭhīvisūkānī**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatāni. Tāni hi maggasammādiṭṭhiyā visūkaṭṭhena vijjhanaṭṭhena vilomaṭṭhena ca visūkāni. Evaṁ diṭṭhiyā visūkāni, diṭṭhi eva vā visūkāni diṭṭhivisūkāni. **Upātivatto**ti dassanamaggena atikkanto. **Patto niyāman**ti avinipātadhammatāya sambodhiparāyaṇatāya ca niyatabhāvaṁ adhigato, sammattaniyāmasaṅkhātaṁ vā paṭhamamagganti. Ettāvatā paṭhamamaggakiccanipphatti ca tassa paṭilābho ca vutto. Idāni **paṭiladdhamaggo**ti iminā sesamaggapaṭilābhaṁ dasseti. **Uppannañāṇomhī**ti uppannapaccekabodhiñāṇo amhi. Etena phalaṁ dasseti. **Anaññaneyyo**ti aññehi "idaṁ saccaṁ idaṁ saccan"ti na netabbo. Etena sayambhutaṁ dīpeti, patte vā paccekabodhiñāṇe aneyyatāya abhāvā sayaṁvasitaṁ. Samathavipassanāya vā[1] diṭṭhivisūkāni upātivatto, ādimaggena patto niyāmaṁ, sesehi paṭiladdhamaggo, phalañāṇena uppannañāṇo, taṁ sabbaṁ attanāva adhigatoti anaññaneyyo. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbanti.

Diṭṭhivisūkagāthāvaṇṇanā samattā.

56. **Nillolupo**ti kā uppatti? Bārāṇasirañño kira sūdo antarabhattaṁ pacitvā upanāmesi manuññadassanaṁ sādurasaṁ "appeva nāma me rājā dhanamanuppadeyyā"ti. Taṁ rañño gandheneva bhottukāmataṁ janesi mukhe kheḷaṁ uppādentaṁ. Paṭhamakabaḷe pana mukhe pakkhittamatte sattarasaharaṇisahassāni amateneva phuṭṭhāni ahesuṁ. Sūdo "idāni me dassati, idāni me dassatī"ti cintesi. Rājāpi "sakkārāraho sūdo"ti cintesi, "rasaṁ sāyitvā pana sakkarontaṁ maṁ pāpako kittisaddo abbhuggaccheyya 'lolo ayaṁ rājā rasagaruko'ti" na kiñci abhaṇi. Evaṁ yāva bhojanapariyosānaṁ, tāva sūdopi "idāni dassati, idāni dassatī"ti cintesi. Rājāpi avaṇṇabhayena na kiñci abhaṇi.

1. Vipassanāya (Sī)

Tato sūdo "natthi imassa rañño jivhāviññāṇan"ti dutiyadivase arasabhattaṁ[1] upanāmesi. Rājā bhuñjanto "niggahāraho ajja sūdo"ti jānantopi pubbe viya paccavekkhitvā avaṇṇabhayena na kiñci abhaṇi. Tato sūdo "rājā neva sundaraṁ nāsundaraṁ jānātī"ti cintetvā sabbaṁ paribbayaṁ attanā gahetvā yaṁkiñcideva pacitvā rañño deti. Rājā "aho vata lobho, ahaṁ nāma vīsati nagarasahassāni bhuñjanto imassa lobhena bhattamattampi na labhāmī"ti nibbijjitvā rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchākāsi, purimanayeneva ca imaṁ gāthaṁ abhāsi—

"Nillolupo nikkuho nippipāso,
Nimmakkho niddhantakasāvamoho.
Nirāsayo sabbaloke bhavitvā,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **nillolupo**ti alolupo. Yo hi rasataṇhābhibhūto hoti, so bhusaṁ luppati punappunañca luppati, tena lolupoti vuccati. Tasmā esa taṁ paṭikkhipanto-āha "nillolupo"ti. **Nikkuho**ti ettha kiñcāpi yassa tividhaṁ kuhanavatthu natthi, so nikkuhoti vuccati, imissā pana gāthāya manuññabhojanādīsu vimhayamanāpajjanato nikkuhoti ayamadhippāyo. **Nippipāso**ti ettha pātumicchā pipāsā, tassā abhāvena nippipāso, sādurasalobhena bhottukamyatāvirahitoti attho. **Nimmakkho**ti ettha paraguṇavināsanalakkhaṇo makkho, tassa abhāvena nimmakkho. Attano gahaṭṭhakāle sūdassa guṇamakkhanābhāvaṁ sandhāyāha. **Niddhantakasāvamoho**ti ettha rāgādayo tayo, kāyaduccaritādīni ca tīṇīti cha dhammā yathāsambhavaṁ appasannaṭṭhena sakabhāvaṁ vijahāpetvā parabhāvaṁ gaṇhāpanaṭṭhena kasaṭaṭṭhena ca kasāvāti veditabbā. Yathāha—

"Tattha katame tayo kasāvā, rāgakasāvo dosakasāvo mohakasāvo, ime tayo kasāvā. Tattha katame aparepi tayo kasāvā kāyakasāvo vacīkasāvo manokasāvo"ti[2].

---

1. Asāduvantaṁ (Sī), asādhubhattaṁ (Syā)
2. Abhi 2. 383 piṭṭhe.

Tesu mohaṁ ṭhapetvā pañcannaṁ kasāvānaṁ tesañca sabbesaṁ mūlabhūtassa mohassa niddhantattā niddhantakasāvamoho, tiṇṇaṁ eva vā kāyavacīmanokasāvānaṁ mohassa ca niddhantattā niddhantakasāvamoho. Itaresu nillolupatādīhi rāgakasāvassa, nimmakkhatāya dosakasāgassa niddhantabhāvo siddho eva. **Nirāsayo**ti[1] nittaṇho. **Sabbaloke**ti sakalaloke, tīsu bhavesu dvādasasu vā āyatanesu bhavavibhavataṇhāvirahito hutvāti attho. Sesaṁ vuttanayeneva veditabbaṁ. Atha vā tayopi pāde vatvā **eko care**ti eko carituṁ sakkuṇeyyāti evampi ettha sambandho kātabboti.

Nillolupagāthāvaṇṇanā samattā.

57. **Pāpaṁ sahāyan**ti kā uppanti? Bārāṇasiyaṁ kira aññataro rājā mahaccarājānubhāvena nagaraṁ padakkhiṇaṁ karonto manusse koṭṭhāgārato purāṇadhaññāni bahiddhā nīharante disvā "kiṁ bhaṇe idan"ti amacce pucchi. Idāni mahārāja navadhaññāni uppajjissanti, tesaṁ okāsaṁ kātuṁ ime manussā purāṇadhaññādīni chaḍḍentīti. Rājā kiṁ bhaṇe itthāgārabalakāyādīnaṁ vaṭṭaṁ paripuṇṇanti. Āma mahārāja paripuṇṇanti. Tena hi bhaṇe dānasālaṁ kārāpetha, dānaṁ dassāmi, mā imāni dhaññāni anupakārāni vinassiṁsūti. Tato naṁ aññataro diṭṭhigatiko amacco "mahārāja natthi dinnan"ti ārabbha yāva "bālā ca paṇḍitā ca sandhāvitvā saṁsaritvā dukkhassantaṁ karissantī"ti vatvā nivāresi. So dutiyampi tatiyampi koṭṭhāgāre vilumpante disvā tatheva āṇāpesi. Tatiyampi naṁ "mahārāja dattupaññattaṁ yadidaṁ dānan"ti-ādīni vatvā nivāresi. So "are ahaṁ attano santakampi na labhāmi dātuṁ, kiṁ me imehi pāpasahāyehī"ti nibbinno rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchākāsi, tañca pāpaṁ sahāyaṁ garahanto imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Pāpaṁ sahāyaṁ parivajjayetha,
Anatthadassiṁ visame niviṭṭhaṁ.
Sayaṁ na seve pasutaṁ pamattaṁ,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

1. Nirāsasoti (Sī), nirāsāsoti (Ka)

Tassāyaṁ saṅkhepattho—yvāyaṁ dasavatthukāya pāpadiṭṭhiyā samannāgatattā **pāpo,** paresampi anatthaṁ passatīti **anatthadassī,** kāyaduccaritādimhi ca **visame niviṭṭho,** taṁ atthakāmo kulaputto pāpaṁ sahāyaṁ parivajjayetha anatthadassiṁ visame niviṭṭhaṁ. **Sayaṁ na seve**ti attano vasena na seve. Yadi pana paravaso hoti, kiṁ sakkā kātunti vuttaṁ hoti. **Pasutan**ti pasaṭaṁ[1], diṭṭhivasena tattha tattha lagganti attho. **Pamattan**ti kāmaguṇesu vossaṭṭhacittaṁ, kusalabhāvanārahitaṁ vā. Taṁ evarūpaṁ na seve na bhaje na payirupāse, aññadatthu eko care khaggavisāṇakappoti.

Pāpasahāyagāthāvaṇṇanā samattā.

58. **Bahussutan**ti kā uppatti? Pubbe kira Kassapassa Bhagavato sāsane aṭṭha paccekabodhisattā pabbajitvā gatapaccāgatavattaṁ pūretvā devaloke uppannāti sabbaṁ anavajjabhojīgāthāya vuttasadisameva. Ayaṁ pana viseso—Paccekabuddhe nisīdāpetvā rājā āha “ke tumhe”ti. Te āhaṁsu “mayaṁ mahārāja bahussutā nāmā”ti. Rājā “ahaṁ Sutabrahmadatto nāma, sutena tittiṁ na gacchāmi, handa nesaṁ santike vicitranayaṁ saddhammadesanaṁ sossāmī”ti attamano dakkhiṇodakaṁ datvā parivisitvā bhattakiccapariyosāne saṁghattherassa pattaṁ gahetvā vanditvā purato nisīdi “dhammakathaṁ bhante karothā”ti. So “sukhito hotu mahārāja, rāgakkhayo hotū”ti vatvā uṭṭhito. Rājā “ayaṁ na bahussuto, dutiyo bahussuto bhavissati, sve dāni vicitradhammadesanaṁ sossāmī”ti svātanāya nimantesi. Evaṁ yāva sabbesaṁ paṭipāṭi gacchati, tāva nimantesi. Te sabbepi “dosakkhayo hotu, mohakkhayo, gatikkhayo, vaṭṭakkhayo, upadhikkhayo, taṇhākkhayo hotū”ti evaṁ ekekaṁ padaṁ visesetvā sesaṁ paṭhamasadisameva vatvā uṭṭhahiṁsu.

Tato rājā “ime ‘bahussutā mayan’ti bhaṇanti, na ca tesaṁ vicitrakathā, kimetehi vuttan”ti tesaṁ vacanatthaṁ upaparikkhitumāraddho. Atha “rāgakkheyo hotū”ti upaparikkhanto “rāge khīṇe dosopi

---

1. Pasattaṁ (Sī)

mohopi aññataraññatarepi kilesā khīṇā hontī"ti ñatvā attamano ahosi "nippariyāyabahussutā ime samaṇā. Yathā hi purisena mahāpathaviṁ vā ākāsaṁ vā aṅguliyā niddisantena na aṅgulimattova padeso niddiṭṭho hoti, apica kho pana pathavī-ākāsā eva niddiṭṭhā honti, evaṁ imehi ekamekaṁ atthaṁ niddisantehi aparimāṇā atthā niddiṭṭhā hontī"ti. Tato so "kudāssu nāmāhampi evaṁ bahussuto bhavissāmī"ti tathārūpaṁ bahussutabhāvaṁ patthento rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Bahussutaṁ dhammadharaṁ bhajetha,
Mittaṁ uḷāraṁ paṭibhānavantaṁ.
Aññāya atthāni vineyya kaṅkhaṁ,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tatthāyaṁ saṅkhepattho—**bahussutan**ti duvidho bahussuto tīsu piṭakesu atthato nikhilo[1] pariyattibahussuto ca, maggaphalavijjābhiññānaṁ paṭividdhattā[2] paṭivedhabahussuto ca. Āgatāgamo **dhammadharo.** Uḷārehi pana kāyavacīmanokammehi samannāgato **uḷāro.** Yuttapaṭibhāno ca muttapaṭibhāno ca yuttamuttapaṭibhāno ca **paṭibhānavā.** Pariyattiparipucchādhigamavasena vā tidhā pajṭibhānavā veditabbo. Yassa hi pariyatti paṭibhāti, so pariyattipaṭibhānavā. Yassa atthañca ñāyañca lakkhaṇañca ṭhānāṭṭhānañca paripucchantassa paripucchā paṭibhāti, so paripucchāpaṭibhānavā. Yena maggādayo paṭividdhā honti, so adhigamapaṭibhānavā. Taṁ evarūpaṁ **bahussutaṁ dhammadharaṁ bhajetha mittaṁ uḷāraṁ paṭi bhānavantaṁ.** Tato tassānubhāvena attatthaparattha-ubhayatthabhedato vā diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthabhedato vā anekappakārāni **aññāya atthāni,** tato "ahosiṁ nu kho ahaṁ atītamaddhānan"ti-ādīsu[3] kaṅkhaṭṭhānesu **vineyya kaṅkhaṁ** vicikicchaṁ vinetvā vināsetvā evaṁ katasabbakicco eko care khaggavisāṇakappoti.

Bahussutagāthāvaṇṇanā samattā.

---

1. Niccalo (Sī)
2. Maggaphalavijjābhiññāpaṭividdhattho (Ka)
3. Ma 1. 10; Saṁ 1. 265 piṭṭhesu.

59. **Khiḍḍaṁ ratin**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ Vibhūsakabrahmadatto nāma rājā pātova yāguṁ vā bhattaṁ vā bhuñjitvā nānāvidhavibhūsanehi attānaṁ vibhūsāpetvā mahā-ādāse sakalasarīraṁ disvā yaṁ na icchati, taṁ apanetvā aññena vibhūsanena vibhūsāpeti. Tassa ekadivasaṁ evaṁ karoto bhattavelā majjhanhikasamayo patto. Atha avibhūsitova dussapaṭṭena sīsaṁ veṭhetvā bhuñjitvā divāseyyaṁ upagacchi. Punapi uṭṭhāhitvā tatheva karoto sūriyo atthaṅgato. Evaṁ dutiyadivasepi tatiyadivasepi. Athassa evaṁ maṇḍanappasutassa piṭṭhirogo udapādi. Tassetadahosi "aho re ahaṁ sabbathāmena vibhūsantopi imasmiṁ kappake vibhūsane asantuṭṭho lobhaṁ uppādesiṁ, lobho ca nāmesa apāyagamanīyo dhammo, handāhaṁ lobhaṁ niggaṇhāmī"ti rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Khiḍḍaṁ ratiṁ kāmasukhañca loke,
Analaṅkaritvā anapekkhamāno.
Vibhūsanaṭṭhānā virato saccavādī,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **khiḍḍā** ca **rati** ca pubbe vuttāva. **Kāmasukhan**ti vatthukāmasukhaṁ. Vatthukāmāpi hi sukhassa visayādibhāvena sukhanti vuccanti. Yathāha "atthi rūpaṁ sukhaṁ sukhānupatitan"ti[1]. Evametaṁ khiḍḍaṁ ratiṁ kāmasukhañca imasmiṁ okāsaloke **analaṅkaritvā** alanti akatvā, etaṁ tappakanti vā sārabhūtanti vā evaṁ aggahetvā. **Anapekkhamāno**ti tena alaṅkaraṇena anapekkhaṇasīlo apihāluko nittaṇho vibhūsanaṭṭhānā virato saccavādī eko careti. Tattha vibhūsā duvidhā agārikavibhūsā anagārikavibhūsā ca. Tattha agārikavibhūsā sāṭakaveṭhanamālāgandhādi, anagārikavibhūsā pattamaṇḍanādi. Vibhūsā eva **vibhūsanaṭṭhānaṁ,** tasmā vibhūsanaṭṭhānā tividhāya viratiyā **virato.** Avitathavacanato **saccavādī**ti evamattho daṭṭhabbo.

Vibhūsanaṭṭhānagāthāvaṇṇanā samattā.

---

1. Saṁ 2. 57 piṭṭhe.

60. **Puttañca dāran**ti kā uppatti? Bārāṇasirañño kira putto daharakāle eva abhisitto rajjaṁ kāresi. So paṭhamagāthāya vuttapaccekabodhisatto viya rajjasirimanubhavanto ekadivasaṁ cintesi "ahaṁ rajjaṁ kārento bahūnaṁ dukkhaṁ karomi, kiṁ me ekabhattatthāya iminā pāpena, handa sukhamuppādemī"ti rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Puttañca dāraṁ pitarañca mātaraṁ,
Dhanāni dhaññāni ca bandhavāni.
Hitvāna kāmāni yathodhikāni,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **dhanānī**ti muttāmaṇiveḷuriyasaṅkhasilāpavāḷarajatajātarūpādīni ratanāni. **Dhaññānī**ti sālivīhiyavagodhumakaṅkuvarakakudrūsakapabhedāni satta sesāparaṇṇāni ca. **Bandhavānī**ti ñātibandhugottabandhumittabandhusippabandhuvasena catubbidhe bandhave. **Yathodhikānī**ti sakasaka-odhivasena ṭhitāneva. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Puttadāragāthāvaṇṇanā samattā.

61. **Saṅgo eso**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira Pādalolabrahmadatto nāma rājā ahosi. So pātova yāguṁ vā bhattaṁ vā bhuñjitvā tīsu pāsādesu tividhanāṭakāni passati. Tivedhanāṭakānīti kira pubbarājato āgataṁ, anantararājato āgataṁ, attano kāle uṭṭhitanti. So ekadivasaṁ pātova daharanāṭakapāsādaṁ gato, tā nāṭakitthiyo "rājānaṁ ramāpessāmā"ti Sakkassa Devānamindassa accharāyo viya atimanoharaṁ naccagītavāditaṁ payojesuṁ. Rājā "anacchariyametaṁ daharānan"ti asantuṭṭho hutvā majjhimanāṭakapāsādaṁ gato, tāpi nāṭakitthiyo tatheva akaṁsu. So tatthāpi tatheva asantuṭṭho hutvā mahānāṭakapāsādaṁ gato, tāpi nāṭakitthiyo tatheva akaṁsu. Rājā dve tayo rājaparivaṭṭe atītānaṁ tāsaṁ mahallakabhāvena aṭṭhikīḷanasadisaṁ naccaṁ disvā gītañca amadhuraṁ sutvā punadeva daharanāṭakapāsādaṁ, puna majjhimanāṭakapāsādanti evaṁ vicaritvā katthaci asantuṭṭho cintesi "imā nāṭakitthiyo

Sakkaṁ Devānamindaṁ accharāyo viya maṁ ramāpetukāmā sabbathāmena naccagītavāditaṁ payojesuṁ, svāhaṁ katthaci asantuṭṭho lobhameva vaḍḍhemi, lobho ca nāmesa apāyagamanīyo dhammo, handāhaṁ lobhaṁ niggaṇhāmī"ti rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Saṅgo eso parittamettha sokhyaṁ,
Appassādo dukkhamettha bhiyyo.
Gaḷo eso iti ñatvā matimā,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tassattho—**saṅgo eso**ti attano upabhogaṁ niddisati. So hi sajjanti tattha pāṇino kaddame paviṭṭho hatthī viyāti **saṅgo. Parittamettha sokhyan**ti ettha pañcakāmaguṇūpabhogakāle viparītasaññāya uppādetabbato kāmāvacaradhammapariyāpannato vā lāmakaṭṭhena sokhyaṁ parittaṁ, vijjuppabhāya obhāsitanaccadassanasukhaṁ viya ittaraṁ, tāvakālikanti vuttaṁ hoti. **appassādo dukkhamettha bhiyyo**ti ettha ca yvāyaṁ "yaṁ kho bhikkhave ime pañca kāmaguṇe paṭicca uppajjati sukhaṁ somanassaṁ, ayaṁ kāmānaṁ assādo"ti[1] vutto, so yadidaṁ "ko ca bhikkhave kāmānaṁ ādīnavo, idha bhikkhave kulaputto yena sippaṭṭhānena jīvikaṁ kappeti yadi muddāya yadi gaṇanāyā"ti evamādinā[1] nayenettha dukkhaṁ vuttaṁ, taṁ upanidhāya appo udakabindumatto hoti, atha kho dukkhameva bhiyyo bahu, catūsu samuddesu udakasadisaṁ hoti. Tena vuttaṁ "appassādo dukkhamettha bhiyyo"ti. **Gaḷo eso**ti assādaṁ dassetvā ākaḍḍhanavasena baliso viya eso yadidaṁ pañca kāmaguṇā. **Iti ñatvā matimā**ti evaṁ ñatvā buddhimā paṇḍito puriso sabbampetaṁ pahāya eko care khaggavisāṇakappoti.

Saṅgagāthāvaṇṇanā samattā.

62. **Sandālayitvānā**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira Anivattabrahmadatto nāma rājā ahosi. So saṅgāmaṁ otiṇṇo ajinitvā aññaṁ vā kiccaṁ āraddho aniṭṭhapetvā na nivattati, tasmā naṁ evaṁ sañjāniṁsu.

---

1. Ma 1. 120 piṭṭhe.

So ekadivasaṁ uyyānaṁ gacchati, tena ca samayena vanadāho uṭṭhāsi, so aggi sukkhāni ca haritāni ca tiṇādīni dahanto anivattamāno eva gacchati. Rājā taṁ disvā tappaṭibhāganimittaṁ uppādesi "yathāyaṁ vanadāho, evameva ekādasavidho aggi sabbasatte dahanto anivattamānova gacchati mahādukkhaṁ uppādento, kudāssu nāmāhampi imassa dukkhassa nivattanatthaṁ ayaṁ aggi viya ariyamaggañāṇagginā kilese dahanto anivattamāno gaccheyyan"ti. Tato muhuttaṁ gantvā kevaṭṭe addasa nadiyaṁ macche gaṇhante. Tesaṁ jālantaraṁ paviṭṭho eko mahāmaccho jālaṁ bhetvā palāyi. Te "maccho jālaṁ bhetvā gato"ti saddamakaṁsu. Rājā tampi vacanaṁ sutvā tappaṭibhāganimittaṁ uppādesi "kudāssu nāmāhampi ariyamaggañāṇena taṇhādiṭṭhijālaṁ bhetvā asajjamāno gaccheyyan"ti. So rajjaṁ pahaya pabbajitvā vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ sacchākāsi, imañca udānagāthaṁ abhāsi—

"Sandālayitvāna saṁyojanāni,
Jālaṁva bhetvā salilambucārī.
Aggīva daḍḍhaṁ anivattamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tassā dutiyapāde **jālan**ti suttamayaṁ vuccati. **Ambū**ti udakaṁ, tattha caratīti **ambucārī,** macchassetaṁ adhivacanaṁ. Salile ambucārī **salilambucārī,** tasmiṁ nadīsalile jālaṁ bhetvā ambucārīvāti vuttaṁ hoti. Tatiyapāde **daḍḍhan**ti daḍḍhaṭṭhānaṁ vuccati. Yathā aggi daḍḍhaṭṭhānaṁ puna na nivattati, na tattha bhiyyo āgacchati, evaṁ maggañāṇagginā daḍḍhaṁ kāmaguṇaṭṭhānaṁ anivattamāno tattha bhiyyo anāgacchantoti vuttaṁ hoti. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Sandālanagāthāvaṇṇanā samattā.

63. **Okkhittacakkhū**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira Cakkhulolabrahmadatto nāma rājā Pādalolabrahmadatto viya nāṭakadassanamanuyutto hoti. Ayaṁ pana viseso—so asantuṭṭho tattha tattha gacchati, ayaṁ taṁ taṁ nāṭakaṁ disvā ativiya abhinanditvā nāṭakaparivattadassanena taṇhaṁ vaḍḍhento vicarati. So kira nāṭakadassanāya āgataṁ

aññataraṁ kuṭumbiyabhariyaṁ disvā rāgaṁ uppādesi. Tato saṁvegamāpajjitvā puna "ahaṁ imaṁ taṇhaṁ vaḍḍhento apāyaparipūrako bhavissāmi, handa naṁ niggaṇhāmī"ti pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā attano purimapaṭipattiṁ garahanto tappaṭipakkhaguṇadīpikaṁ imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Okkhittacakkhu na ca pādalolo,
Guttindriyo rakkhitamānasāno.
Anavassuto apariḍayhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **okkhittacakkhū**ti heṭṭhākhittacakkhu, satta gīvaṭṭhīni paṭipāṭiyā ṭhapetvā parivajjagahetabbadassanatthaṁ[1] yugamattaṁ pekkhamānoti vuttaṁ hoti. Na tu hanukaṭṭhinā hadayaṭṭhiṁ saṅghaṭṭento. Evañhi okkhittacakkhutā na samaṇasāruppā hoti. **Na ca pādalolo**ti ekassa dutiyo, dvinnaṁ tatiyoti evaṁ gaṇamajjhaṁ pavisitukāmatāya kaṇḍūyamānapādo viya abhavanto[2], dīghacārika anavaṭṭhitacārikavirato vā[3]. **Guttindriyo**ti chasu indriyesu idha visuṁvuttāvasesavasena gopitindriyo. **Rakkhitamānasāno**ti mānasaṁ yeva mānasānaṁ, taṁ rakkhitamassāti rakkhitamānasāno. Yathā kilesehi na viluppati, evaṁ rakkhitacittoti vuttaṁ hoti. **anavassuto**ti imāya paṭipattiyā tesu tesu ārammaṇesu kilesa-anvāssavavirahito. **apariḍayhamāno**ti evaṁ anvāssavavirahāva kilesaggīhi apariḍayhamāno. Bahiddhā vā anavassuto, ajjhattaṁ apariḍayhamāno. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Okkhittacakkhugāthāvaṇṇanā samattā.

64. **Ohārayitvā**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira ayaṁ aññopi Cātumāsikabrahmadatto nāma rājā catumāse catumāse uyyānakīḷaṁ gacchati. So ekadivasaṁ gimhānaṁ majjhime māse uyyānaṁ pavisanto

1. Parivajjanāpahātabbadassanatthaṁ (Sī), parivajjanapahātabbadassanatthaṁ (Syā)
2. Avicaranto (Syā), adhāvanto (Ka)
3. Dīghacārika-anavatthacārikavirato vā (Sī), dīghacārikānivattacārikāvirato vā (Syā), dīghacārikāya vā anavaṭṭhitacārikā virato (Ka)

uyyānadvāre pattasañchannaṁ pupphālaṅkataviṭapaṁ pāricchattakakoviḷāraṁ disvā ekaṁ pupphaṁ gahetvā uyyānaṁ pāvisi. Tato "raññā aggapupphaṁ gahitan"ti aññataropi amacco hatthikkhandhe ṭhito eva ekaṁ pupphaṁ aggahesi. Eteneva upāyena sabbo balakāyo aggahesi. Pupphaṁ anassādentā pattampi gaṇhiṁsu. So rukkho nippattapuppho khandhamattova ahosi. Taṁ rājā sāyanhasamaye uyyānā nikkhamanto disvā "kiṁ kato ayaṁ rukkho, mama āgamanavelāyaṁ maṇivaṇṇasākhantaresu pavāḷasadisapupphālaṅkato ahosi, idāni nippattapuppho jāto"ti cintento tassevāvidūre apupphitaṁ rukkhaṁ sañchannapalāsaṁ addasa. Disvā cassa etadahosi "ayaṁ rukkho pupphabharitasākhattā bahujanassa lobhanīyo ahosi, tena muhutteneva byasanaṁ patto, ayaṁ panañño alobhanīyattā tatheva ṭhito. Idampi rajjaṁ pupphitarukkho viya lobhanīyaṁ, bhikkhubhāvo pana apupphitarukkho viya alobhanīyo. Tasmā yāva idampi ayaṁ rukkho viya na viluppati, tāva ayamañño sañchannapatto yathā pāricchattako, evaṁ kāsāvena parisañchannena[1] hutvā pabbajitabban"ti. So rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Ohārayitvā gihibyañjanāni,
Sañchannapatto yathā pārichatto.
Kāsāyavattho abhinikkhamitvā,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **kāsāyavattho abhinikkhamitvā**ti imassa pādassa gehā abhinikkhamitvā kāsāyavattho hutvāti evamattho veditabbo. Sesaṁ vuttanayeneva sakkā jānitunti na vitthāritanti.

Pāricchattakagāthāvaṇṇanā samattā.

Tatiyo vaggo niṭṭhito.

65. **Rasesū**ti kā uppatti? Aññataro kira Bārāṇasirājā uyyāne amaccaputtehi parivuto Silāpaṭṭapokkharaṇiyaṁ kīḷati. Tassa

1. Kāsāyenapi sañcha nnena (Sī), kāsāvena hi sañcha nnena (Syā)

sūdo sabbamaṁsānaṁ rasaṁ gahetvā atīva susaṅkhataṁ amatakappaṁ antarabhattaṁ pacitvā upanāmesi, so tattha gedhamāpanno kassaci kiñci adatvā attanāva bhuñji. Udakakīḷato[1] ca ativikāle nikkhanto sīghaṁ sīghaṁ bhuñji. Yehi saddhiṁ pubbe bhuñjati, na tesaṁ kañci sari. Atha pacchā paṭisaṅkhānaṁ uppādetvā "aho mayā pāpaṁ kataṁ, yvāhaṁ rasataṇhāya abhibhūto sabbajanaṁ visaritvā ekakova bhuñjiṁ, handa rasataṇhaṁ niggaṇhāmī"ti rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā attano purimapaṭipattiṁ garahanto tappaṭipakkhaguṇadīpikaṁ imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Rasesu gedhaṁ akaraṁ alolo,
Anaññaposī sapadānacārī.
Kule kule appaṭibaddhacitto,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **rasesū**ti ambilamadhuratittakaṭukaloṇikakhārikakasāvādibhedesu sāyanīyesu. **Gedhaṁ akaran**ti giddhiṁ akaronto, taṇhaṁ anuppādentoti vuttaṁ hoti. **Alolo**ti "idaṁ sāyissāmi, idaṁ sāyissāmī"ti evaṁ rasavisesesu anākulo. **Anaññaposī**ti posetabbakasaddhivihārikādivirahito, kāyasandhāraṇamattena santuṭṭhoti vuttaṁ hoti. Yathā vā pubbe uyyāne rasesu gedhakaraṇalolo hutvā aññaposī āsiṁ, evaṁ ahutvā yāya taṇhāya lolo hutvā rasesu gedhaṁ karoti, taṁ taṇhaṁ hitvā āyatiṁ taṇhāmūlakassa aññassa attabhāvassa anibbattanena anaññaposīti dasseti. Atha vā atthabhañjanakaṭṭhena aññeti kilesā vuccanti, tesaṁ aposanena anaññaposīti ayampettha attho. **Sapadānacārī**ti avokkammacārī anupubbacārī, gharapaṭipāṭiṁ achaḍḍetvā aḍḍhakulañca daliddakulañca nirantaraṁ piṇḍāya pavisamānoti attho. **Kule kule appaṭibaddhacitto**ti khattiyakulādīsu yattha katthaci kilesavasena alaggacitto, candūpamo niccanavako hutvāti attho. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Rasagedhagāthāvaṇṇanā samattā.

1. Udake kīḷanto (Syā, Ka)

66. **Pahāya pañcāvaraṇānī**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira aññataro rājā paṭhamajjhānalābhī ahosi. So jhānānurakkhaṇatthaṁ rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā attano paṭipattisampadaṁ dīpento imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Pahāya pañcāvaraṇāni cetaso,
Upakkilese byapanujja sabbe.
Anissito chetva[1] sinehadosaṁ,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **āvaraṇānī**ti nīvaraṇāneva, tāni atthato Uragasutte vuttāni. Tāni pana yasmā abbhādayo viya candasūriye ceto āvaranti, tasmā "āvaraṇāni cetaso"ti vuttāni. Tāni upacārena vā appanāya vā pahāya. **Upakkilese**ti upagamma cittaṁ vibādhente akusale dhamme, vatthopamādīsu vutte abhijjhādayo vā. **Byapanujjā**ti panuditvā vināsetvā, vipassanāmaggena pajahitvāti attho. **Sabbe**ti anavasese. Evaṁ samathavipassanāsampanno paṭhamamaggena diṭṭhinissayassa pahīnattā **anissito,** sesamaggehi chetvā tedhātukaṁ **sinehadosaṁ,** taṇhārāganti[2] vuttaṁ hoti. Sineho eva hi guṇapaṭipakkhato sinehadosoti vutto. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Āvaraṇagāthāvaṇṇanā samattā.

67. **Vipiṭṭhikatvānā**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira aññataro rājā catutthajjhānalābhī ahosi. So jhānānurakkhaṇatthaṁ rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā attano paṭipattisampadaṁ dīpento imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Vipiṭṭhikatvāna sukhaṁ dukhañca,
Pubbeva ca somanassadomanassaṁ.
Laddhānupekkhaṁ samathaṁ visuddhaṁ,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

---

1. Chetvā (Sī, Syā, Ka)
2. Taṇhaṁ rāganti (Sī)

Tattha **vipiṭṭhikatvānā**ti piṭṭhito katvā, chaḍḍetvā jahitvāti attho. **Sukhaṁ dukhañcā**ti kāyikaṁ sātāsātaṁ. **Somanassadomanassan**ti cetasikaṁ sātāsātaṁ. **Upekkhan**ti catutthajjhānupekkhaṁ. **Samathan**ti catutthajjhānasamathameva. **Visuddhan**ti pañcanīvaraṇavitakkavicārapītisukhasaṅkhātehi navahi paccanīkadhammehi vimuttattā visuddhaṁ, niddhantasuvaṇṇamiva vigatūpakkilesanti attho.

Ayaṁ pana yojanā—vipiṭṭhikatvāna sukhaṁ dukkhañca pubbeva, paṭhamajjhānupacārabhūmiyaṁyeva dukkhaṁ, tatiyajjhānupacārabhūmiyaṁ sukhanti adhippāyo. Puna ādito vuttaṁ cakāraṁ parato netvā "somanassaṁ domanassañca vipiṭṭhikatvāna pubbevā"ti adhikāro. Tena somanassaṁ catutthajjhānupacāre, domanassañca dutiyajjhānupacāreyevāti dīpeti. Etāni hi etesaṁ pariyāyato pahānaṭṭhānāni. Nippariyāyato pana dukkhassa paṭhamajjhānaṁ, domanassassa dutiyajjhānaṁ, sukhassa tatiyajjhānaṁ, somanassassa catutthajjhānaṁ pahānaṭṭhānaṁ. Yathāha "paṭhamajjhānaṁ upasampajja viharati etthuppannaṁ dukkhindriyaṁ aparisesaṁ nirujjhatī"ti-ādi[1]. Taṁ sabbaṁ Aṭṭhasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṁ[2] vuttaṁ. Yato pubbeva tīsu paṭhamajjhānādīsu dukkhadomanassasukhāni vipiṭṭhikatvā ettheva catutthajjhāne somanassaṁ vipiṭṭhikatvā imāya paṭipadāya laddhānupekkhaṁ samathaṁ visuddhaṁ eko careti. Sesaṁ sabbattha pākaṭamevāti.

Vipiṭṭhikatvāgāthāvaṇṇanā samattā.

68. **Āraddhaviriyo**ti kā uppatti? Aññataro kira paccantarājā sahassayodhaparimāṇabalakāyo rajjena khuddako, paññāya mahanto ahosi. So ekadivasaṁ "kiñcāpi ahaṁ khuddako, paññavatā ca pana sakkā sakalajambudīpaṁ gahetun"ti cintetvā sāmantarañño dūtaṁ pāhesi "sattadivasabbhantare me rajjaṁ vā detu yuddhaṁ vā"ti. Tato so attano amacce samodhānetvā āha "mayā tumhe anāpucchāyeva sāhasaṁ kataṁ, amukassa rañño evaṁ pahitaṁ, kiṁ kātabban"ti. Te āhaṁsu "sakkā mahārāja so dūto nivattetun"ti. Na sakkā, gato bhavissatīti. Yadi evaṁ vināsitamhā tayā, tena hi

1. Saṁ 3. 188 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 1. 221 piṭṭhe.

dukkhaṁ aññassa satthena marituṁ, handa mayaṁ aññamaññaṁ paharitvā marāma, attānaṁ paharitvā marāma, ubbandhāma, visaṁ khādāmāti. Evaṁ tesu ekameko maraṇameva saṁvaṇṇeti. Tato rājā "kiṁ me imehi, atthi bhaṇe mayhaṁ yodhā"ti āha. Atha "ahaṁ mahārāja yodho, ahaṁ mahārāja yodho"ti taṁ yodhasahassaṁ uṭṭhahi.

Rājā "ete upaparikkhissāmī"ti mantvā citakaṁ sajjetvā āha "mayā bhaṇe idaṁ nāma sāhasaṁ kataṁ, taṁ me amaccā paṭikkosanti, sohaṁ citakaṁ pavisissāmi, ko mayā saddhiṁ pavisissati, kena mayhaṁ jīvitaṁ pariccattan"ti. Evaṁ vutte pañcasatā yodhā uṭṭhahiṁsu "mayaṁ mahārāja pavisāmā"ti. Tato rājā apare pañcasate yodhe āha "tumhe idāni tātā kiṁ karissathā"ti. Te āhaṁsu "nāyaṁ mahārāja purisakāro, itthikiriyā[1] esā, apica mahārājena paṭirañño dūto pesito, tena mayaṁ raññā saddhiṁ yujjhitvā marissāmā"ti. Tato rājā "pariccattaṁ tumhehi mama jīvitan"ti caturaṅginiṁ senaṁ sannayhitvā tena yodhasahassena parivuto gantvā rajjasīmāya nisīdi.

Sopi paṭirājā taṁ pavattiṁ sutvā "are so khuddakarājā mama dāsassāpi nappahotī"ti kujjhitvā[2] sabbaṁ balakāyaṁ ādāya yujjhituṁ nikkhami. khuddakarājā taṁ abbhuyyātaṁ disvā balakāyaṁ āha "tātā tumhe na bahukā, sabbe sampiṇḍitvā asicammaṁ gahetvā sīghaṁ imassa rañño purato ujukaṁ eva gacchathā"ti. Te tathā akaṁsu, atha sā senā dvidhā bhijjhitvā antaramadāsi. Te taṁ rājānaṁ jīvaggāhaṁ gaṇhiṁsu, aññe yodhā palāyiṁsu. Khuddakarājā "taṁ māremī"ti purato dhāvati, paṭirājā taṁ abhayaṁ yāci. Tato tassa abhayaṁ datvā sapathaṁ kārāpetvā taṁ attano manussaṁ katvā tena saha aññaṁ rājānaṁ abbhuggantvā tassa rajjasīmāya ṭhatvā pesesi "rajjaṁ vā me detu yuddhaṁ vā"ti. So "ahaṁ ekayuddhampi na sahāmī"ti rajjaṁ niyyātesi. Eteneva upāyena sabbarājāno gahetvā ante Bārāṇasirājānampi aggahesi.

---

1. Itthicariyā (Sī, Syā)
2. Russitvā (Sī), tusitvā (Syā), dussitvā (Ka)

So ekasatarājaparivuto sakalajambudīpe rajjaṁ anusāsanto cintesi "ahaṁ pubbe khuddako ahosiṁ, somhi attano ñāṇasampattiyā sakalajambudīpassa issaro jāto. Taṁ kho pana me ñāṇaṁ lokiyavīriyasampayuttaṁ, neva nibbidāya na virāgāya saṁvattati, sādhu vatassa svāhaṁ iminā ñāṇena lokuttaradhammaṁ gaveseyyan"ti. Tato Bārāṇasirañño rajjaṁ datvā puttadārañca sakajanapadameva pesetvā pabbajjaṁ samādāya vipassanaṁ ārabhitvā paccekabodhiṁ sacchikatvā attano vīriyasampattiṁ dīpento imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Āraddhaviriyo paramatthapattiyā,
Alīnacitto akusītavutti.
Daḷhanikkamo thāmabalūpapanno,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha āraddhaṁ vīriyamassāti **āraddhaviriyo.** Etena attano vīriyārambhaṁ ādivīriyaṁ dasseti. Paramattho vuccati nibbānaṁ, tassa pattiyā **paramatthapattiyā.** Etena vīriyārambhena pattabbaphalaṁ dasseti. **Alīnacitto**ti etena balavīriyūpatthambhānaṁ[1] cittacetasikānaṁ alīnataṁ dasseti, **akusītavuttī**ti etena ṭhāna-āsanacaṅkamanādīsu kāyassa anavasīdanaṁ. **Daḷhanikkamo**ti etena "kāmaṁ taco ca nhāru cā"ti[2] evaṁ pavattaṁ padahanavīriyaṁ dasseti, yaṁ taṁ anupubbasikkhādīsu padahanto "kāyena ceva paramasaccaṁ sacchikaroti, paññāya ca naṁ ativijjha passatī"ti vuccati. Atha vā etena maggasampayuttavīriyaṁ dasseti. Tañhi daḷhañca bhāvanāpāripūriṁ gatattā[3], nikkamo ca sabbaso paṭipakkhā nikkhantattā, tasmā taṁsamaṅgīpuggalopi daḷho nikkamo assāti "daḷhanikkamo"ti vuccati. **Thāmabalūpapanno**ti maggakkhaṇe kāyathāmena ñāṇabalena ca upapanno, atha vā thāmabhūtena balena upapannoti thāmabalūpapanno, thirañāṇabalūpapannoti vuttaṁ hoti. Etena tassa vīriyassa vipassanāñāṇasampayogaṁ dīpento yoniso padahanabhāvaṁ sādheti. Pubbabhāgamajjhima-ukkaṭṭhavīriyavasena vā tayopi pādā yojetabbā. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Āraddhavīriyagāthāvaṇṇanā samattā.

---

1. Vīriyūpatthambhānaṁ (Sī)
2. Ma 2. 146; Aṁ 1. 52; Khu 7. 379 piṭṭhesu.
3. Bhāvanāya laddhattā (Syā)

69. **Paṭisallānan**ti kā uppatti? Imissā gāthāya āvaraṇagāthāya uppattisadisā eva uppatti, natthi koci viseso. Atthavaṇṇanāyaṁ panassā **paṭisallānan**ti tehi tehi sattasaṅkhārehi paṭinivattitvā sallīnaṁ ekattasevitā[1] ekībhāvo, kāyavivekoti attho. **Jhānan**ti paccanīkajhāpanato ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānato ca cittaviveko vuccati. Tattha aṭṭhasamāpattiyo nīvaraṇādipaccanīkajhāpanato ārammaṇūpanijjhānato ca jhānanti vuccati, vipassanāmaggaphalāni sattasaññādipaccanīkajhāpanato, lakkhaṇūpanijjhānatoyeva cettha phalāni[2]. Idha pana ārammaṇūpanijjhānameva adhippetaṁ. Evametaṁ paṭisallānañca jhānañca **ariñcamāno** ajahamāno anissajjamāno. **Dhammesū**ti vipassanūpagesu pañcakkhandhādidhammesu. **Niccan**ti satataṁ samitaṁ abbhokiṇṇaṁ. **Anudhammacārī**ti te dhamme ārabbha pavattamānena anugataṁ vipassanādhammaṁ caramāno. Atha vā dhammāti nava lokuttaradhammā, tesaṁ dhammānaṁ anulomo dhammoti anudhammo, vipassanāyetaṁ adhivacanaṁ. Tattha "dhammānaṁ niccaṁ anudhammacārī"ti vattabbe gāthābandhasukhatthaṁ vibhattibyattayena "dhammesū"ti vuttaṁ siyā. **Ādīnavaṁ sammasitā bhavesū**ti tāya anudhammacaritāsaṅkhātāya vipassanāya aniccākārādidosaṁ tīsu bhavesu samanupassanto evaṁ imaṁ kāyavivekacittavivekaṁ ariñcamāno sikhāppattavipassanāsaṅkhātāya paṭipadāya adhigatoti vattabbo eko careti evaṁ yojanā veditabbo.

Paṭisallānagāthāvaṇṇanā samattā.

70. **Taṇhākkhayan**ti kā uppatti? Aññataro kira Bārāṇasirājā mahaccarājānubhāvena nagaraṁ padakkhiṇaṁ karoti. tassa sarīrasobhāya āvaṭṭitahadayā[3] sattā purato gacchantāpi nivattitvā tameva ullokenti, pacchato gacchantāpi, ubhohi passehi gacchantāpi. Pakatiyā eva hi Buddhadassane puṇṇacandasamuddarājadassane ca atitto loko. Atha aññatarā kuṭumbiyabhariyāpi uparipāsādagatā sīhapañjaraṁ vivaritvā olokayamānā aṭṭhāsi. Rājā taṁ disvāva paṭibaddhacitto hutvā amaccaṁ āṇāpesi "jānāhi tāva bhaṇe ayaṁ itthī sasāmikā

---

1. Ekamantasevitā (Sī), ekamattasevitā (Syā), ekamattasevitattā (Ka)
2. Jhānāni (Sī, Syā)
3. Āvajjitahadayā (Sī, Ka)

vā asāmikā vā”ti. So gantvā “sasāmikā”ti ārocesi. Atha rājā cintesi “imā vīsatisahassanāṭakitthiyo devaccharāyo viya maṁyeva ekaṁ abhiramenti, so dānāhaṁ etāpi atusitvā[1] parassa itthiyā taṇhaṁ uppādesiṁ, sā uppannā apāyameva ākaḍḍhatī”ti taṇhāya ādīnavaṁ disvā “handa naṁ niggaṇhāmī”ti rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

“Taṇhakkhayaṁ patthayamappamatto,
Aneḷamūgo sutavā satīmā.
Saṅkhātadhammo niyato padhānavā,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **taṇhākkhayan**ti nibbānaṁ, evaṁ diṭṭhādīnavāya taṇhāya eva appavattiṁ. **Appamatto**ti sātaccakārī sakkaccakārī. **Aneḷamūgo**ti alālāmukho. Atha vā aneḷo ca amūgo ca, paṇḍito byattoti vuttaṁ hoti. Hitasukhasampāpakaṁ sutamassa atthīti **sutavā,** āgamasampannoti vuttaṁ hoti. **Satīmā**ti cirakatādīnaṁ anussaritā. **Saṅkhātadhammo**ti dhammupaparikkhāya pariññātadhammo. **Niyato**ti ariyamaggena niyāmaṁ patto. **Padhānavā**ti sammappadhānavīriyasampanno. Uppaṭipāṭiyā esa pāṭho yojetabbo Evametehi appamādādīhi samannāgato niyāmasampāpakena padhānena padhānavā, tena padhānena pattaniyāmattā niyato, tato arahattappattiyā saṅkhātadhammo. Arahā hi puna saṅkhātabbābhāvato “saṅkhātadhammo”ti vuccati. Yathāha “ye ca saṅkhātadhammāse, ye ca sekhā puthū idhā”ti[2]. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Taṇhakkhayagāthāvaṇṇanā samattā.

71. **Sīho vā**ti kā uppatti? Aññatarassa kira Bārāṇasirañño dūre uyyānaṁ hoti, so pageva vuṭṭhāya uyyānaṁ gacchanto antarāmagge yānā oruyha udakaṭṭhānaṁ upagato “mukhaṁ dhovissāmī”ti. Tasmiñca padese sīhī potakaṁ janetvā[3] gocarāya gatā, rājapuriso taṁ disvā “sīhapotako devā”ti ārocesi. Rājā “sīho

---

1. Atīyitvā (Sī) 2. Khu 1. 434; Khu 8. 34 piṭṭhesu. 3. Jahitvā (Sī)

kira na kassaci bhāyatī”ti taṁ upaparikkhituṁ bheri-ādīni ākoṭāpesi, sīhapotako taṁ saddaṁ sutvāpi tatheva sayi. Rājā yāvatatiyakaṁ ākoṭāpesi, so tatiyavāre sīsaṁ ukkhipitvā sabbaṁ parisaṁ oloketvā tatheva sayi. Atha rājā “yāvassa mātā nāgacchati, tāva gacchāmā”ti vatvā gacchanto cintesi “taṁ divasaṁ jātopi sīhapotako na santasati na bhāyati, kudāssu nāmāhampi taṇhādiṭṭhiparitāsaṁ chetvā na santaseyyaṁ na bhāyeyyan”ti. So taṁ ārammaṇaṁ gahetvā gacchanto puna kevaṭṭehi macche gahetvā sākhāsu bandhitvā pasārite jāle vātaṁ alaggaṁyeva[1] gacchamānaṁ disvā tampi nimittaṁ aggahesi “kudāssu nāmāhampi taṇhādiṭṭhijālaṁ mohajālaṁ vā phāletvā evaṁ asajjamāno gaccheyyan”ti.

Atha uyyānaṁ gantvā Silāpaṭṭapokkharaṇitīre nisinno vātabbhāhatāni padumāni onamitvā udakaṁ phusitvā vātavigame puna yathāṭhāne ṭhitāni udakena anupalittāni disvā tampi nimittaṁ aggahesi “kudāssu nāmāhampi yathā etāni udake jātāni udakena anupalittāni tiṭṭhanti, evamevaṁ loke jāto lokena anupalitto tiṭṭheyyan”ti. So punappunaṁ “yathā sīhavātapadumāni, evaṁ asantasantena asajjamānena nupalittena bhavitabban”ti cintetvā rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

“Sīhova saddesu asantasanto,
Vātova jālamhi asajjamāno.
Padumaṁva toyena alippamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti.

Tattha **sīho**ti cattāro sīhā tiṇasīho paṇḍusīho[2] kāḷasīho kesarasīhoti. Kesarasīho tesaṁ aggamakkhāyati, sova idha adhippeto. **Vāto** puratthimādivasena anekavidho, **padumaṁ** rattasetādivasena. Tesu yo koci vāto yaṁkiñci padumañca vaṭṭatiyeva. Tattha yasmā santāso attasinehena hoti, attasineho ca taṇhālepo, sopi diṭṭhisampayuttena vā diṭṭhivippayuttena vā

---

1. Asaṅgaṁyeva (Sī), asaṁsajjamānameva (Syā)   2. Narasīheva (Syā, Ka)

lobhena hoti, so ca taṇhāyeva. Sajjanaṁ pana tattha upaparikkhāvirahitassa mohena hoti, moho ca avijjā. Tattha samathena taṇhāya pahānaṁ hoti, vipassanāya avijjāya. Tasmā samathena attasinehaṁ pahāya **sīhova saddesu** aniccādīsu **asantasanto,** vipassanāya mohaṁ pahāya **vātova jālamhi** khandhāyatanādīsu **asajjamāno,** samatheneva lobhaṁ lobhasampayuttaṁ eva[1] diṭṭhiñca pahāya, **padumaṁva toyena** sabbabhavabhogalobhena alippamāno. Ettha ca samathassa sīlaṁ padaṭṭhānaṁ, samatho samādhi, vipassanā paññāti evaṁ tesu dvīsu dhammesu siddhesu tayopi khandhā siddhā honti. tattha sīlakkhandhena surato hoti, so sīhova saddesu āghātavatthūsu kujjhitukāmatāya na santasati, paññākkhandhena paṭividdhasabhāvo vātova jālamhi khandhādidhammabhede na sajjati, samādhikkhandhena vītarāgo padumaṁva toyena rāgena na lippati. Evaṁ samathavipassanāhi sīlasamādhipaññākkhandhehi ca yathāsambhavaṁ avijjātaṇhānaṁ tiṇṇañca akusalamūlānaṁ pahānavasena asantasanto asajjamāno alippamāno ca veditabbo. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Asantasantagāthāvaṇṇanā samattā.

72. **Sīho yathā**ti kā uppatti? Aññataro kira Bārāṇasirājā paccantaṁ kuppitaṁ vūpasametuṁ gāmānugāmimaggaṁ chaḍḍetvā ujuṁ aṭavimaggaṁ gahetvā mahatiyā senāya gacchati. Tena ca samayena aññatarasmiṁ pabbatapāde sīho bālasūriyātapaṁ tappamāno nipanno hoti. Taṁ disvā rājapuriso rañño ārocesi. Rājā "sīho kira saddena na santasatī"ti bherisaṅkhapaṇavādīhi saddaṁ kārāpesi, sīho tatheva nipajji. Dutiyampi kārāpesi, sīho tatheva nipajji. Tatiyampi kārāpesi, sīho "mama paṭisattu atthī"ti catūhi pādehi suppatiṭṭhitaṁ patiṭṭhahitvā sīhanādaṁ nadi. Taṁ sutvāva hatthārohādayo hatthi-ādīhi orohitvā tiṇagahanāni paviṭṭhā, hatthi-assagaṇā disāvidisā palātā. Rañño hatthīpi rājānaṁ gahetvā vanagahanāni pothayamāno palāyi. So taṁ sandhāretuṁ asakkonto rukkhasākhāya

1. Lobhasampayuttattā eva (Sī)

olambitvā pathaviṁ patitvā ekapadikamaggena gacchanto Paccekabuddhānaṁ vasanaṭṭhānaṁ pāpuṇitvā tattha Paccekabuddhe pucchi "api bhante saddamassutthā"ti. Āma mahārājāti. Kassa saddaṁ bhanteti. Paṭhamaṁ bherisaṅkhādīnaṁ, pacchā sīhassāti. Na bhāyittha bhanteti. na mayaṁ mahārāja kassaci saddassa bhāyāmāti. Sakkā pana bhante mayhampi edisaṁ kātunti. Sakkā mahārāja sace pabbajasīti, pabbajāmi bhanteti. Tato naṁ pabbājetvā pubbe vuttanayeneva ābhisamācārikaṁ sikkhāpesuṁ. Sopi pubbe vuttanayeneva vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Sīho yathā dāṭhabalī pasayha,
Rājā migānaṁ abhibhuyya cārī.
Sevetha pantāni senāsanāni,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha sahanā ca hananā ca sīghajavattā ca **sīho.** Kesarasīhova idha adhippeto. Dāṭhā balamassa atthīti **dāṭhabalī. Pasayha abhibhuyyā**ti ubhayaṁ **cārī**saddena saha yojetabbaṁ **pasayhacārī abhibhuyyacārī**ti. tattha pasayha niggahetvā caraṇena pasayhacārī, abhibhavitvā santāsetvā vasīkatvā caraṇena abhibhuyyacārī. Svāyaṁ kāyabalena pasayhacārī, tejasā abhibhuyyacārī. Tattha sace koci vadeyya "kiṁ pasayha abhibhuyya cārī"ti, tato **migānan**ti sāmivacanaṁ upayogavacanaṁ katvā "mige pasayha abhibhuyya cārī"ti paṭivattabbaṁ. **Pantānī**ti dūrāni. **Senāsanānī**ti vasanaṭṭhānāni. Sesaṁ pubbe vuttanayeneva sakkā jānitunti na vitthāritanti.

Dāṭhabalīgāthāvaṇṇanā samattā.

73. **Mettaṁ upekkhan**ti kā uppatti? Aññataro kira rājā mettādijhānalābhī ahosi. So "jhānasukhantarāyakaraṁ rajjan"ti jhānānurakkhaṇatthaṁ rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Mettaṁ upekkhaṁ karuṇaṁ vimuttiṁ,
Āsevamāno muditañca kāle.
Sabbena lokena avirujjhamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha "sabbe sattā sukhitā hontū"ti-ādinā nayena hitasukhupanayanakāmatā **mettā.** "Aho vata imamhā dukkhā vimucceyyun"ti-ādinā nayena ahitadukkhāpanayanakāmatā **karuṇā.** "Modanti vata bhonto sattā, modanti sādhu suṭṭhū"ti-ādinā nayena hitasukhāvippayogakāmatā **muditā.** "Paññāyissanti sakena kammenā"ti sukhadukkhesu ajjhupekkhanatā **upekkhā.** Gāthābandhasukhatthaṁ pana uppaṭipāṭiyā mettaṁ vatvā upekkhā vuttā, muditā pacchā. **Vimuttin**ti catassopi hi etā attano paccanīkadhammehi vimuttattā vimuttiyo. Tena vuttaṁ "mettaṁ upekkhaṁ karuṇaṁ vimuttiṁ, āsevamāno muditañca kāle"ti.

Tattha **āsevamāno**ti tisso tikacatukkajjhānavasena, upekkhaṁ catutthajjhānavasena bhāvayamāno. **Kāle**ti mettaṁ āsevitvā tato vuṭṭhāya karuṇaṁ, tato vuṭṭhāya muditaṁ, tato itarato vā nippītikajhānato vuṭṭhāya upekkhaṁ āsevamāno "kāle āsevamāno"ti vuccati, āsevituṁ phāsukāle vā. **Sabbena lokena avirujjhamāno**ti dasasu disāsu sabbena sattalokena avirujjhamāno. Mettādīnañhi bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti, sattesu ca virodhabhūto paṭigho vūpasammati. Tena vuttaṁ "sabbena lokena avirujjhamāno"ti. Ayamettha saṅkhepo, vitthārena pana mettādikathā Aṭṭhasāliniyā Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṁ[1] vuttā. Sesaṁ pubbavuttasadisamevāti.

Appamaññāgāthāvaṇṇanā samattā.

74. **Rāgañca dosañcā**ti kā uppatti? Rājagahaṁ kira upanissāya Mātaṅgo nāma Paccekabuddho viharati sabbapacchimo Paccekabuddhānaṁ. Atha amhākaṁ bodhisatte uppanne devatāyo bodhisattassa pūjanatthāya āgacchantiyo taṁ disvā "mārisā mārisā Buddho loke uppanno"ti

1. Abhi-Ṭṭha 1. 237 piṭṭhe.

bhaṇiṁsu. So nirodhā vuṭṭhahanto taṁ saddaṁ sutvā attano ca jīvitakkhayaṁ disvā Himavante Mahāpapāto[1] nāma pabbato Paccekabuddhānaṁ parinibbānaṭṭhānaṁ, tattha ākāsena gantvā pubbe parinibbutapaccekabuddhassa aṭṭhisaṅghātaṁ papāte pakkhipitvā silātale nisīditvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Rāgañca dosañca pahāya mohaṁ,
Sandālayitvāna saṁyojanāni.
Asantasaṁ jīvitasaṅkhayamhi,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha rāgadosamohā Uragasutte vuttā. **Saṁyojanānī**ti dasa saṁyojanāni, tāni ca tena tena maggena sandālayitvā. **asantasaṁ jīvitasaṅkhayamhī**ti jīvitasaṅkhayo vuccati cuticittassa paribhedo, tasmiṁ ca jīvitasaṅkhaye jīvitanikantiyā pahīnattā asantasanti. Ettāvatā sopādisesaṁ nibbānadhātuṁ attano dassetvā gāthāpariyosāne anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyīti.

Jīvitasaṅkhayagāthāvaṇṇanā samattā.

75. **Bhajantī**ti kā uppatti? Bārāṇasiyaṁ kira aññataro rājā ādigāthāya vuttappakārameva phītaṁ rajjaṁ samanusāsati, tassakharo ābādho uppajji, dukkhā vedanā vattanti. Vīsatisahassitthiyo parivāretvā hatthapādasambāhanādīni karonti. Amaccā "na dānāyaṁ rājā jīvissati, handa mayaṁ attano saraṇaṁ gavesāmā"ti cintetvā aññassa rañño santikaṁ gantvā upaṭṭhānaṁ yāciṁsu. Te tattha upaṭṭhahantiyeva, na kiñci labhanti. Rājāpi ābādhā vuṭṭhahitvā pucchi "itthannāmo ca itthannāmo ca kuhin"ti. Tato taṁ pavattiṁ sutvā sīsaṁ cāletvā tuṇhī ahosi. Tepi amaccā "rājā vuṭṭhito"ti sutvā tattha kiñci alabhamānā paramena pārijuññena samannāgatā punadeva āgantvā rājānaṁ vanditvā ekamantaṁ aṭṭhaṁsu. tena ca raññā "kuhiṁ tātā tumhe gatā"ti vuttā āhaṁsu "devaṁ dubbalaṁ disvā ājīvikabhayenamhā asukaṁ nāma janapadaṁ gatā"ti.

1. Sujāto (Ka)

Rājā sīsaṁ cāletvā cintesi "yaṁnūnāhaṁ ime vīmaṁseyyaṁ, kiṁ punapi evaṁ kareyyuṁ no"ti. So pubbe ābādhikarogena[1] phuṭṭho viya bāḷhavedanaṁ attānaṁ dassento gilānālayaṁ akāsi. Itthiyo samparivāretvā pubbasadisameva sabbaṁ akaṁsu. Tepi amaccā tatheva puna bahutaraṁ janaṁ gahetvā pakkamiṁsu. Evaṁ rājā yāvatatiyaṁ sabbaṁ pubbasadisaṁ akāsi, tepi tatheva pakkamiṁsu. Tato catutthampi te āgate disvā "aho ime dukkaraṁ akaṁsu, ye maṁ byādhitaṁ pahāya anapekkhā pakkamiṁsū"ti nibbinno rajjaṁ pahāya pabbajitvā vipassanto paccekabodhiṁ sacchikatvā imaṁ udānagāthaṁ abhāsi—

"Bhajanti sevanti ca kāraṇatthā,
Nikkāraṇā dullabhā ajja mittā.
Attaṭṭhapaññā asucī manussā,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti.

Tattha **bhajantī**ti sarīrena allīyitvā[2] payirupāsanti. **Sevantī**ti añjalikammādīhi kiṁkārapaṭissāvitāya ca paricaranti. Kāraṇaṁ attho etesanti **kāraṇatthā**, bhajanāya sevanāya ca nāññaṁ kāraṇamatthi, attho eva nesaṁ kāraṇaṁ, atthahetu sevantīti vuttaṁ hoti. **Nikkāraṇā dullabhā ajja mitt**āti "ito kiñci lacchāmā"ti evaṁ attapaṭilābhakāraṇena nikkāraṇā, kevalaṁ—

"Upakāro ca yo mitto,
Sukhe dukkhe ca yo sakhā.
Atthakkhāyī ca yo mitto,
Yo ca mittānukampako"ti[3]—

evaṁ vuttena ariyena mittabhāvena samannāgatā dullabhā ajja mittā. Attani ṭhitā etesaṁ paññā, attānaṁyeva olokenti, na aññanti **attaṭṭhapaññā.** Diṭṭhatthapaññāti ayampi kira porāṇapāṭho, sampati diṭṭheyeva atthe etesaṁ paññā, āyatiṁ na pekkhantīti vuttaṁ hoti.

---

1. Sābhāvikarogena (Sī) 2. Allīyanti (Sī) 3. Dī 3. 153 piṭṭhe.

Asucīti asucinā anariyena kāyavacīmanokammena samannāgatā. Sesaṁ pubbe vuttanayeneva veditabbanti.

Kāraṇatthagāthāvaṇṇanā samattā.

Catuttho vaggo niṭṭhito ekādasahi gāthāhi.

Evametaṁ ekacattālīsagāthāparimāṇaṁ Khaggavisāṇasuttaṁ katthacideva vuttena yojanānayena sabbattha yathānurūpaṁ yojetvā anusandhito atthato ca veditabbaṁ. Ativitthārabhayena pana amhehi na sabbattha yojitanti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Khaggavisāṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

4. Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā

Evaṁ me sutanti Kasibhāradvājasuttaṁ. Kā uppatti? Bhagavā Magadhesu viharanto Dakkhiṇāgirismiṁ Ekanālāyaṁ brāhmaṇagāme purebhattakiccaṁ pacchābhattakiccanti imesu dvīsu Buddhakiccesu purebhattakiccaṁ niṭṭhāpetvā pacchābhattakiccāvasāne Buddhacakkhunā lokaṁ volokento Kasibhāradvājaṁ brāhmaṇaṁ arahattassa upanissayasampannaṁ disvā "tattha mayi gate kathā pavattissati, tato kathāvasāne dhammadesanaṁ sutvā esa brāhmaṇo pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇissatī"ti ca ñatvā tattha gantvā kathaṁ samuṭṭhāpetvā imaṁ suttaṁ abhāsi.

Tattha siyā "katamaṁ Buddhānaṁ purebhattakiccaṁ, katamaṁ pacchābhattakiccan"ti. Vuccate—Buddho Bhagavā pāto eva uṭṭhāya upaṭṭhākānuggahatthaṁ sarīraphāsu katthañca mukhadhovanādi-sarīraparikammaṁ katvā yāva bhikkhācāravelā, tāva vivittāsane vītināmetvā bhikkhācāravelāya nivāsetvā kāyabandhanaṁ bandhitvā cīvaraṁ pārupitvā pattamādāya kadāci ekakoca, kadāci bhikkhusaṁghaparivuto gāmaṁ nigamaṁ vā piṇḍāya pavisati kadāci pakatiyā, kadāci

anekehi pāṭihāriyehi vattamānehi. Seyyathidaṁ? Piṇḍāya pavisato Lokanāthassa purato purato gantvā mudugatiyo vātā pathaviṁ sodhenti, valāhakā udakaphusitāni muñcantā magge reṇuṁ vūpasametvā upari vitānaṁ hutvā tiṭṭhanti, apare vātā pupphāni upasaṁharitvā magge okiranti, unnatā bhūmippadesā onamanti, onatā unnamanti, pādanikkhepasamaye samāva bhūmi hoti, sukhasamphassāni rathacakkamattāni padumapupphāni vā pāde sampaṭicchanti, indakhīlassa anto ṭhapitamatte dakkhiṇapāde sarīrā chabbaṇṇarasmiyo niccharitvā suvaṇṇarasapiñjarāni viya citrapaṭaparikkhittāni viya ca pāsādakūṭāgārādīni karontiyo ito cito ca vidhāvanti, hatthi-assavihaṅgādayo sakasakaṭṭhānesu ṭhitāyeva madhurenākārena saddaṁ karonti, tathā bherivīṇādīni tūriyāni manussānaṁ kāyūpagāni ca ābharaṇāni, tena saññāṇena manussā jānanti "ajja Bhagavā idha piṇḍāya paviṭṭho"ti. Te sunivatthā supārutā gandhapupphādīni ādāya gharā nikkhamitvā antaravīthiṁ paṭipajjitvā Bhagavantaṁ gandhapupphādīhi sakkaccaṁ pūjetvā vanditvā "amhākaṁ bhante dasa bhikkhū, amhākaṁ vīsati, amhākaṁ bhikkhusataṁ dethā"ti yācitvā Bhagavatopi pattaṁ gahetvā āsanaṁ paññāpetvā sakkaccaṁ piṇḍapātena paṭimānenti.

Bhagavā katabhattakicco tesaṁ santānāni oloketvā tathā dhammaṁ deseti, yathā keci saraṇagamane patiṭṭhahanti, keci pañcasu sīlesu, keci sotāpattisakadāgāmi-anāgāmiphalānaṁ aññatarasmiṁ, keci pabbajitvā aggaphale arahatteti. Evaṁ tathā tathā janaṁ anuggahetvā uṭṭhāyāsanā vihāraṁ gacchati. Tattha maṇḍalamāḷe paññattavarabuddhāsane nisīdati bhikkhūnaṁ bhattakiccapariyosānaṁ āgamayamāno. Tato bhikkhūnaṁ bhattakiccapariyosāne upaṭṭhāko Bhagavato nivedeti, atha Bhagavā Gandhakuṭiṁ pavisati. Idaṁ tāva **purebhattakiccaṁ.** Yañcettha na vuttaṁ, taṁ Brahmāyusutte vuttanayeneva gahetabbaṁ.

Atha Bhagavā evaṁ katapurebhattakicco Gandhakuṭiyā upaṭṭhāne nisīditvā pāde pakkhāletvā pādapīṭhe ṭhatvā bhikkhusaṁghaṁ ovadati "bhikkhave appamādena sampādetha, Buddhuppādo dullabho lokasmiṁ, manussapaṭilābho dullabho, saddhāsampatti[1] dullabhā, pabbajjā dullabhā, saddhammassavanaṁ

1. Khaṇasampatti (Sī)

dullabhaṁ lokasmin”ti. Tato bhikkhū Bhagavantaṁ vanditvā kammaṭṭhānaṁ pucchanti, atha Bhagavā bhikkhūnaṁ cariyavasena kammaṭṭhānaṁ deti. Te kammaṭṭhānaṁ uggahetvā Bhagavantaṁ abhivādetvā attano attano vasanaṭṭhānaṁ gacchanti, keci araññaṁ, keci rukkhamūlaṁ, keci pabbatādīnaṁ aññataraṁ, keci Cātumahārājikabhavanaṁ -pa- keci Vasavattibhavananti. Tato Bhagavā Gandhakuṭiṁ pavisitvā sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sato sampajāno muhuttaṁ sīhaseyyaṁ kappeti. Atha samassāsitakāyo uṭṭhahitvā dutiyabhāge lokaṁ voloketi. Tatiyabhāge yaṁ gāmaṁ vā nigamaṁ vā upanissāya viharati, tattha jano purebhattaṁ dānaṁ datvā pacchābhattaṁ sunivattho supāruto gandhapupphādīni ādāya vihāre sannipatati. Tato Bhagavā sampattaparisāya anurūpena pāṭihāriyena gantvā dhammasabhāyaṁ paññattavarabuddhāsane nisajja dhammaṁ deseti kālayuttaṁ pamāṇayuttaṁ. Atha kālaṁ viditvā parisaṁ uyyojeti.

Tato sace gattāni osiñcitukāmo hoti, atha Buddhāsanā uṭṭhāya upaṭṭhākena udakapaṭiyāditokāsaṁ gantvā upaṭṭhākahatthato udakasāṭikaṁ gahetvā nhānakoṭṭhakaṁ pavisati. Upaṭṭhākopi Buddhāsanaṁ ānetvā Gandhakuṭipariveṇe paññāpeti, Bhagavā gattāni osiñcitvā surattadupaṭṭaṁ nivāsetvā kāyabandhanaṁ bandhitvā uttarāsaṅgaṁ katvā tattha āgantvā nisīdati ekakova muhuttaṁ paṭisallīno. Atha bhikkhū tato tato āgamma Bhagavato upaṭṭhānaṁ gacchanti. Tattha ekacce pañhaṁ pucchanti, ekacce kammaṭṭhānaṁ, ekacce dhammassavanaṁ yācanti. Bhagavā tesaṁ adhippāyaṁ sampādento paṭhamaṁ yāmaṁ vītināmeti.

Majjhimayāme sakaladasasahassilokadhātudevatāyo okāsaṁ labhamāno Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā pañhaṁ pucchanti yathābhisaṅkhataṁ antamaso caturakkharampi. Bhagavā tāsaṁ devatānaṁ pañhaṁ vissajjento majjhimayāmaṁ vītināmeti. Tato pacchimayāmaṁ cattāro bhāge katvā ekaṁ bhāgaṁ caṅkamaṁ adhiṭṭhāti, dutiyabhāgaṁ Gandhakuṭiṁ pavisitvā dakkhiṇena passena sato sampajāno sīhaseyyaṁ kappeti, tatiyabhāgaṁ phalasamāpattiyā vītināmeti, catutthabhāgaṁ mahākaruṇāsamāpattiṁ pavisitvā Buddhacakkhunā lokaṁ voloketi apparajakkhamahārajakkhādisattadassanatthaṁ. Idaṁ **pacchābhattakiccaṁ.**

Evamimassa pacchābhattakiccassa lokavolokanasaṅkhāte catutthabhāgāvasāne Buddhadhammasaṁghesu dānasīla-uposathakammādīsu ca akatādhikāre katādhikāre ca anupanissayasampanne upanissayasampanne ca satte passituṁ Buddhacakkhunā lokaṁ volokento Kasibhāradvājaṁ brāhmaṇaṁ arahattassa upanissayasampannaṁ disvā "tattha mayi gate kathā pavattissati, tato kathāvasāne dhammadesanaṁ sutvā esa brāhmaṇo pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇissatī"ti ca ñatvā tattha gantvā kathaṁ samuṭṭhāpetvā imaṁ suttamabhasi.

Tattha **evaṁ me sutan**ti-ādi āyasmatā Ānandena paṭhamamahāsaṅgītikāle dhammasaṅgītiṁ karontena āyasmatā Mahākassapattherena puṭṭhena pañcannaṁ arahantasatānaṁ vuttaṁ, "ahaṁ kho samaṇa kasāmi ca vapāmi cā"ti Kasibhāradvājena vuttaṁ, "ahampi kho brāhmaṇa kasāmi ca vapāmi cā"ti-ādi Bhagavatā vuttaṁ, tadetaṁ sabbampi samodhānetvā "Kasibhāradvājasuttan"ti vuccati.

Tattha **evan**ti ayaṁ ākāranidassanāvadhāraṇattho evaṁsaddo. Ākāratthena hi etena etamatthaṁ dīpeti—nānānayanipuṇamanekajjhāsayasamuṭṭhānaṁ atthabyañjanasampannaṁ vividhapāṭihāriyaṁ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṁ sabbasattehi sakasakabhāsānurūpamupalakkhaṇiyasabhāvaṁ tassa Bhagavato vacanaṁ, taṁ sabbākārena ko samattho viññātuṁ, atha kho evaṁ me sutaṁ, mayāpi ekenākārena sutanti. Nidassanatthena "nāhaṁ sayambhū, na mayā idaṁ sacchikatan"ti attānaṁ parimocento "evaṁ me sutaṁ, mayā evaṁ sutan"ti idāni vattabbaṁ Sakalasuttaṁ nidasseti. Avadhāraṇatthena "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ bhikkhūnaṁ bahussutānaṁ yadidaṁ Ānando, gatimantānaṁ, satimantānaṁ, dhitimantānaṁ, upaṭṭhākānaṁ yadidaṁ Ānando"ti[1] evaṁ Bhagavatā pasatthabhāvānurūpaṁ attano dhāraṇabalaṁ dassento sattānaṁ sotukamyataṁ janeti "evaṁ me sutaṁ tañca atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikaṁ, evameva, na aññathā daṭṭhabban"ti. **Me sutan**ti ettha mayāsaddattho mesaddo, sotadvāraviññāṇattho sutasaddo. Tasmā evaṁ me sutanti evaṁ mayā sotaviññāṇapubbaṅgamāya viññāṇavīthiyā upadhāritanti vuttaṁ hoti.

---

1. Aṁ 1. 25 piṭṭhe.

Ekaṁ samayanti ekaṁ kālaṁ. **Bhagavā**ti Bhāgyavā Bhaggavā Bhattavāti vuttaṁ hoti. **Magadhesu viharatī**ti Magadhā nāma janapadino rājakumārā, tesaṁ nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena "Magadhā"ti vuccati, tasmiṁ Magadhesu janapade. Keci pana "yasmā Cetiyarājā musāvādaṁ bhaṇitvā bhūmiṁ pavisanto 'mā gadhaṁ pavisā'ti vutto, yasmā vā taṁ rājānaṁ maggantā bhūmiṁ khanantā purisā 'mā gadhaṁ karothā'ti vuttā, tasmā Magadhā"ti evamādīhi nayehi bahudhā papañcenti. Yaṁ ruccati, taṁ gahetabbanti. **Viharatī**ti ekaṁ iriyāpathabādhanaṁ aparena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantaṁ attabhāvaṁ harati, pavattetīti vuttaṁ hoti. dibbabrahma-ariyavihārehi vā sattānaṁ vividhaṁ hitaṁ haratīti viharati. Haratīti upasaṁharati upaneti janeti uppādetīti vuttaṁ hoti. Tathā hi yadā sattā kāmesu vippaṭipajjanti, tadā kira Bhagavā dibbena vihārena viharati tesaṁ alobhakusalamūluppādanatthaṁ "appeva nāma imaṁ paṭipattiṁ disvā ettha ruciṁ uppādetvā kāmesu virajjeyyun"ti. Yadā pana issariyatthaṁ sattesu vippaṭipajjanti, tadā brahmavihārena viharati tesaṁ adosakusalamūluppādanatthaṁ "appeva nāma imaṁ paṭipattiṁ disvā ettha ruciṁ uppādetvā adosena dosaṁ vūpasameyyun"ti. Yadā pana pabbajitā dhammādhikaraṇaṁ vivadanti, tadā ariyavihārena viharati tesaṁ amohakusalamūluppādanatthaṁ "appeva nāma imaṁ paṭipattiṁ disvā ettha ruciṁ uppādetvā amohena mohaṁ vūpasameyyun"ti. Iriyāpathavihārena pana na kadāci na viharati taṁ vinā attabhāvapariharaṇābhāvatoti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāraṁ pana Maṅgalasuttavaṇṇanāyaṁ vakkhāma.

Dakkhiṇāgirisminti yo so Rājagahaṁ parivāretvā ṭhito giri, tassa dakkhiṇapasse janapado "Dakkhiṇāgirī"ti vuccati[1] tasmiṁ janapadeti vuttaṁ hoti. Tattha vihārassāpi tadeva nāmaṁ. **Ekanāḷāyaṁ brāhmaṇagāme**ti Ekanāḷāti tassa gāmassa nāmaṁ. Brāhmaṇā cettha sambahulā paṭivasanti, brāhmaṇabhogo vā so, tasmā "brāhmaṇagāmo"ti vuccati.

Tena kho pana samayenāti yaṁ samayaṁ Bhagavā Aparājitapallaṅkaṁ ābhujitvā anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambujjhitvā pavattitavaradhammacakko

---

1. Vuccati, Dakkhiṇagirīti vā (Sī)

Magadharaṭṭhe Ekanāḷaṁ brāhmaṇagāmaṁ upanissāya Dakkhiṇāgirimahāvihāre brāhmaṇassa indriyaparipākaṁ āgamayamāno viharati, tena samayena karaṇabhūtenāti vuttaṁ hoti. **Kho panā**ti idaṁ panettha nipātadvayaṁ padapūraṇamattaṁ, adhikārantaradassanatthaṁ vāti daṭṭhabbaṁ. **Kasibhāradvājassa brāhmaṇassā**ti so brāhmaṇo kasiyā jīvati, Bhāradvājoti cassa gottaṁ, tasmā evaṁ vuccati. **Pañcamattānī**ti yathā "bhojane mattaññū"ti ettha mattasaddo pamāṇe vattati, evamidhāpi, tasmā pañcapamāṇāni anūnāni anadhikāni, pañcanaṅgalasatānīti vuttaṁ hoti. **Payuttānī**ti payojitāni, balibaddānaṁ khandhesu ṭhapetvā yuge yottehi yojitāni hontīti attho.

Vappakāleti vapanakāle, bījanikkhipakāleti vuttaṁ hoti. Tattha dve vappāni kalalavappañca paṁsuvappañca. Paṁsuvappaṁ idha adhippetaṁ, tañca kho paṭhamadivase maṅgalavappaṁ. Tatthāyaṁ upakaraṇasampadā—tīṇi balibadda sahassāni upaṭṭhāpitāṇi honti, sabbesaṁ suvaṇṇamayāni siṅgāni paṭimukkāni, rajatamayā khurā, sabbe setamālāhi sabbagandhasugandhehi pañcaṅgulikehi ca alaṅkatā paripuṇṇaṅgapaccaṅgā sabbalakkhaṇasampannā, ekacce kāḷā añjanavaṇṇāyeva, ekacce setā phalikavaṇṇā[1], ekacce rattā pavāḷavaṇṇā, ekacce kammāsā masāragallavaṇṇā. Pañcasatā kassakapurisā sabbe ahatasetavatthanivatthā mālālaṅkatā dakkhiṇa-aṁsakūṭesu ṭhapitapupphacumbaṭakā haritālamanosilālañcha nujjalitagattabhāgā[2] dasa dasa naṅgalā ekekagumbā hutvā gacchanti. Naṅgalānaṁ sīsañca yugañca patodā ca suvaṇṇavinaddhā. Paṭhamanaṅgale aṭṭha balibaddā yuttā, sesesu cattāro cattāro, avasesā kilantaparivattanatthaṁ ānītā. ekekagumbe ekamekaṁ bījasakaṭaṁ ekeko kasati, ekeko vapati.

Brāhmaṇo pana pegeva massukammaṁ kārāpetvā nhatvā sugandhagandhehi vilitto pañcasatagghanakaṁ vatthaṁ nivāsetvā sahassagghanakaṁ ekaṁsaṁ karitvā ekamekissā aṅguliyā dve dve katvā vīsati aṅgulimuddikāyo, kaṇṇesu sīhakuṇḍalāni[3], sīse ca brahmaveṭhanaṁ paṭimuñcitvā suvaṇṇamālaṁ

1. Valāhakavaṇṇā (Sī), rajatavaṇṇā (Syā), bakavaṇṇā (Ka)
2. ...lañcha nujjalagattabhāgā (Sī, ...lañchanujjalagattā (Aṁ-Ṭṭha 1. 223 piṭṭhe.)
3. Gehamukhakuṇḍalāni (Ka)

kaṇṭhe katvā brāhmaṇagaṇaparivuto kammantaṁ vosāsati. Athassa brāhmaṇī anekasatabhājanesu pāyāsaṁ pacāpetvā mahāsakaṭesu āropetvā gandhodakena nhāyitvā sabbālaṅkāravibhūsitā brāhmaṇīgaṇaparivutā kammantaṁ agamāsi. Gehampissa sabbattha gandhehi[1] suvilittaṁ pupphehi sukatabalikammaṁ, khettañca tesu tesu ṭhānesu samussitapaṭākaṁ ahosi. Parijanakammakarehi saha kammantaṁ osaṭaparisā aḍḍhateyyasahassā ahosi sabbe ahatavatthanivatthā, sabbesañca pāyāsabhojanaṁ paṭiyattaṁ ahosi.

Atha brāhmaṇo yattha sāmaṁ bhuñjati, taṁ suvaṇṇapātiṁ[2] dhovāpetvā pāyāsassa pūretvā sappimadhuphāṇitādīni abhisaṅkharitvā naṅgalabalikammaṁ kārāpesi. Brāhmaṇī pañca kassakasatāni suvaṇṇarajatakaṁsatambamayāni bhājanāni gahetvā nisinnāni suvaṇṇakaṭacchuṁ gahetvā pāyāsena parivisantī gacchati. Brāhmaṇo pana balikammaṁ kārāpetvā rattasuvaṇṇabandhūpāhanāyo[3] ārohitvā rattasuvaṇṇadaṇḍaṁ gahetvā "idha pāyāsaṁ detha, idha sappiṁ, idha sakkharaṁ dethā"ti vosāsamāno vicarati. Atha Bhagavā Gandhakuṭiyaṁ nisinnova brāhmaṇassa parivesanaṁ vattamānaṁ ñatvā "ayaṁ kālo brāhmaṇaṁ dametun"ti nivāsetvā kāyabandhanaṁ bandhitvā saṁghāṭiṁ pārupitvā pattaṁ gahetvā Gandhakuṭito nikkhami yathā taṁ anuttaro purisadammasārathi. Tenāha āyasmā Ānando "**atha kho Bhagavā pubbaṇhasamayaṁ nivāsetvā**"ti.

Tattha **atha**-iti nipāto aññādhikāravacanārambhe[4], **kho**ti padapūraṇe. **Bhagavā**ti vuttanayameva. **Pubbaṇhasamayan**ti divasassa pubbabhāgasamayaṁ, pubbaṇhasamayeti attho, pubbaṇhe vā samayaṁ pubbaṇhasamayaṁ, pubbaṇhe ekaṁ khaṇanti vuttaṁ hoti. Evaṁ accantasaṁyoge upayogavacanaṁ labbhati. **Nivāsetvā**ti paridahitvā, vihāranivāsanaparivattanavasenetaṁ veditabbaṁ. Na hi Bhagavā tato pubbe anivattho āsi. **Pattacīvaramādāyā**ti pattaṁ hatthehi, cīvaraṁ kāyena ādiyitvā, sampaṭicchitvā dhāretvāti attho. Bhagavato kira piṇḍāya pavisitukāmassa bhamaro viya vikasitapadumadvayamajjhaṁ,

1. Sabbagandhehi (Sī)
2. Suvaṇṇathāliṁ (Sī)
3. Rattasuvaṇṇūpāhanāyo (Sī, Syā)
4. Adhikāravacanārambhaṁ joteti (Syā), adhikāravacanārambhe (Ka)

indanīlamaṇivaṇṇaṁ selamayaṁ pattaṁ hatthadvayamajjhaṁ āgacchati, tasmā evamāgataṁ pattaṁ hatthehi sampaṭicchitvā cīvarañca parimaṇḍalaṁ pārutaṁ kāyena dhāretvāti evamassa attho veditabbo. Yena vā tena vā hi pakārena gaṇhanto ādāya icceva vuccati yathā "samādāyeva pakkamatī"ti.

Yenāti yena maggena. **Kammanto**ti kammakaraṇokāso. **Tenā**ti tena maggena. **Upasaṅkamī**ti gato, yena maggena Kasibhāradvājassa brāhmaṇassa kammanto gammati, tena maggena gatoti vuttaṁ hoti. Atha kasmā bhikkhū Bhagavantaṁ nānubandhiṁsūti? Vuccate—yadā Bhagavā ekakova katthaci upasaṅkamitukāmo hoti, bhikkhācāravelāyaṁ dvāraṁ pidahitvā antogandhakuṭiṁ pavisati, tato bhikkhū tāya saññāya jānanti "ajja Bhagavā ekakova gāmaṁ pavisitukāmo, addhā kañci eva vinetabbapuggalaṁ addasā"ti. Te attano pattacīvaraṁ gahetvā Gandhakuṭiṁ padakkhiṇaṁ katvā bhikkhācāraṁ gacchanti. Tadā ca Bhagavā evamakāsi, tasmā bhikkhū Bhagavantaṁ nānubandhiṁsūti.

Tena kho pana samayenāti yena samayena Bhagavā kammantaṁ upasaṅkami, tena samayena tassa brāhmaṇassa parivesanā vattati, bhattavissaggo vattatīti attho. Yaṁ pubbe avocumha "brāhmaṇī pañca kassakasatāni suvaṇṇarajatakaṁsatambamayāni bhājanāni gahetvā nisinnāni suvaṇṇakaṭacchuṁ gahetvā pāyāsena parivisantī gacchatī"ti. Atha kho Bhagavā yena parivesanā tenupasaṅkami. Kiṁkāraṇāti? Brāhmaṇassa anuggahakaraṇātthaṁ. Na hi Bhagavā kapaṇapuriso viya bhottukāmatāya[1] parivesanaṁ upasaṅkamati. Bhagavato hi dve asītisahassasaṅkhyā Sakyakoliyarājāno ñātayo, te attano sampattiyā nibaddhabhattaṁ dātuṁ ussahanti. Na pana Bhagavā bhattatthāya pabbajito, apica kho pana "anekāni asaṅkheyyāni pañca mahāpariccāge pariccajanto pāramiyo pūretvā mutto mocessāmi, danto damessāmi, santo samessāmi, parinibbuto parinibbāpessāmī"ti pabbajito. Tasmā attano muttattā -pa- parinibbutattā ca paraṁ mocento -pa- parinibbāpento ca loke vicaranto brāhmaṇassa anuggahakaraṇatthaṁ yena parivesanā tenupasaṅkamīti veditabbaṁ.

---

1. Bhattakāmatāya (Ka)

Upasaṅkamitvā ekamantaṁ aṭṭhāsīti evaṁ upasaṅkamitvā ca ekamantaṁ aṭṭhāsi. **Ekamantan**ti bhāvanapūsakaniddeso, ekokāsaṁ ekapassanti vuttaṁ hoti. Bhummatthe vā upayogavacanaṁ, tassa dassanūpacāre kathāsavanaṭṭhāne, yattha ṭhitaṁ brāhmaṇo passati, tattha uccaṭṭhāne aṭṭhāsi. Ṭhatvā ca suvaṇṇarasapiñjaraṁ sahassacandasūriyobhāsātibhāsayamānaṁ sarīrābhaṁ muñci samantato asītihatthaparimāṇaṁ, yāya ajjhottharitattā brāhmaṇassa kammantasālābhittirukkhakasitamattikāpiṇḍādayo suvaṇṇamayā viya ahesuṁ. Atha manussā pāyāsaṁ bhuttā asīti-anubyañjanaparivāradvattiṁsavaralakkhaṇapaṭimaṇḍitasarīraṁ byāmappabhāparikkhepavibhūsitabāhuyugaḷaṁ ketumālāsamujjalitasassirikadassanaṁ jaṅgamamiva padumassaraṁ, raṁsijālujjalitatārāgaṇamiva gaganatalaṁ, ādittamiva ca kanakagirisikharaṁ siriyā jalamānaṁ Sammāsambuddhaṁ ekamantaṁ ṭhitaṁ disvā hatthapāde dhovitvā añjaliṁ paggayha samparivāretvā aṭṭhaṁsu. Evaṁ tehi samparivāritaṁ addasa kho Kasibhāradvājo brāhmaṇo Bhagavantaṁ piṇḍāya ṭhitaṁ, disvāna Bhagavantaṁ etadavoca **"ahaṁ kho samaṇa kasāmi ca vapāmi cā"**ti.

Kasmā panāyaṁ evamāha, kiṁ samantapāsādike pasādanīye uttamadamathasamathamanuppattepi Bhagavati appasādena, udāhu aḍḍhateyyānaṁ janasahassānaṁ pāyāsaṁ paṭiyādetvāpi kaṭacchubhikkhāya maccherenāti? Ubhayathāpi no, apica khvāssa Bhagavato dassanena atittaṁ nikkhittakammantaṁ janaṁ disvā "kammabhaṅgaṁ me kātuṁ āgato"ti anattamanatā ahosi, tasmā evamāha. Bhagavato ca lakkhaṇasampattiṁ disvā "sacāyaṁ kammante payojayissa[1], sakalajambudīpe manussānaṁ sīse cūḷāmaṇi viya abhavissa, ko nāmassa attho na sampajjissa, evamevaṁ alasatāya kammante appayojetvā vappamaṅgalādīsu piṇḍāya caritvā bhuñjanto kāyadaḷhībahulo vicaratī"tipissa ahosi. Tenāha—ahaṁ kho samaṇa kasāmi ca vapāmi ca, kasitvā ca vapitvā ca bhuñjāmīti. Na me kammantā byāpajjanti, na camhi yathā tvaṁ evaṁ lakkhaṇasampannoti adhippāyo. **Tvampi samaṇa -pa- bhuñjassu,** ko te attho na sampajjeyya evaṁ lakkhaṇasampannassāti adhippāyo.

1. Payojayittha (Sī, Syā)

Apicāyaṁ assosi "Sakyarājakule kira kumāro uppanno, so cakkavattirajjaṁ pahāya pabbajito"ti. Tasmā "idāni ayaṁ so"ti ñatvā "cakkavattirajjaṁ kira pahāya kilantosī"ti[1] upārambhaṁ karonto āha "**ahaṁ kho samaṇā**"ti. apicāyaṁ tikkhapañño brāhmaṇo, na Bhagavantaṁ avakkhipanto bhaṇati, Bhagavato pana rūpasampattiṁ disvā paññāsampattiṁ sambhāvayamāno kathāpavattanatthampi evamāha "ahaṁ kho samaṇā"ti. Tato Bhagavā veneyyavasena sadevake loke aggakassakavappakabhāvaṁ[2] attano dassento āha **"ahampi kho brāhmaṇā"ti**.

Atha brāhmaṇassa cintā udapādi "ayaṁ samaṇo 'kasāmi ca vapāmi cā'ti āha, na cassa oḷārikāni yuganaṅgalādīni kasibhaṇḍāni passāmi, so musā nu kho bhaṇati, no"ti Bhagavantaṁ pādatalā paṭṭhāya yāva upari kesantā sammālokayamāno[3] aṅgavijjāya katādhikārattā dvattiṁsavaralakkhaṇasampattimassa ñatvā "aṭṭhānametaṁ anavakāso, yaṁ evarūpo musā bhaṇeyyā"ti tāvadeva sañjātabahumāno Bhagavati samaṇavādaṁ pahāya gottena Bhagavantaṁ samudācaramāno āha **"na kho pana mayaṁ passāma bhoto Gotamassā"ti**.

Evaṁ ca pana vatvā tikkhapañño brāhmaṇo "gambhīratthaṁ sandhāya iminā etaṁ vuttan"ti ñatvā pucchitvā tamatthaṁ ñātukāmo Bhagavantaṁ gāthāya ajjhabhāsi. Tenāha āyasmā Ānando **"atha kho Kasibhāradvājo brāhmaṇo Bhagavantaṁ gāthāya ajjhabhāsī"ti**. Tattha **gāthāyā**ti akkharapadaniyamitena vacanena. **Ajjhabhāsī**ti abhāsi.

76-77. Tattha brāhmaṇo "kasin"ti yuganaṅgalādikasisambhārasamāyogaṁ vadati. Bhagavā pana yasmā pubbadhammasabhāgena ropetvā kathanaṁ nāma Buddhānaṁ ānubhāvo, tasmā Buddhānubhāvaṁ dīpento pubbadhammasabhāgena ropento āha "saddhā bījan"ti. Ko panettha pubbadhammasabhāgo, nanu brāhmaṇena Bhagavā yuganaṅgalādikasisambhārasamāyogaṁ pucchito atha ca pana apucchitassa bījassa sabhāgena ropento āha "saddhā bījan"ti, evañca sati ananusandhikāva ayaṁ kathā hotīti? Vuccate—na

1. Nikkhantosībhi (Ka) 2. Aggakassakabhāvaṁ (Ka) 3. Samolokayamāno (Ka)

Buddhānaṁ ananusandhikā nāma kathā atthi, nāpi Buddhā pubbadhammasabhāgaṁ anāropetvā[1] kathenti. Evañcettha anusandhi veditabbā—anena hi brāhmaṇena Bhagavā yuganaṅgalādikasisambhāravasena kasiṁ pucchito, so tassa anukampāya "idaṁ apucchitan"ti aparihāpetvā samūlaṁ sa-upakāraṁ sasambhāraṁ saphalaṁ kasiṁ ñāpetuṁ mūlato paṭṭhāya kasiṁ dassento āha "saddhā bījan"ti. Bījaṁ hi kasiyā mūlaṁ tasmiṁ sati kattabbato, asati akattabbato, tappamāṇena ca kattabbato. Bīje hi sati kasiṁ karonti, asati na karonti. Bījappamāṇena ca kusalā kassakā khettaṁ kasanti, na ūnaṁ "mā no sassaṁ parihāyī"ti, na adhikaṁ "mā no mogho vāyāmo ahosī"ti. Yasmā ca bījameva mūlaṁ, tasmā Bhagavā mūlato paṭṭhāya kasiṁ dassento tassa brāhmaṇassa kasiyā pubbadhammassa bījassa sabhāgena attano kasiyā pubbadhammaṁ ropento āha "saddhā bījan"ti. Evamettha pubbadhammasabhāgo veditabbo.

Pucchitaṁyeva vatvā apucchitaṁ pacchā kiṁ na vuttanti ce? Tassa upakārabhāvato dhammasambandhasamatthabhāvato ca. Ayañhi brāhmaṇo paññavā, micchādiṭṭhikule pana jātattā saddhāvirahito. Saddhāvirahito ca paññavā paresaṁ saddhāya attano visaye apaṭipajjamāno visesaṁ nādhigacchati, kilesakālussiyabhāvāpagamappasādamattalakkhaṇāpi cassa dubbalā saddhā balavatiyā paññāya saha vattamānā atthasiddhiṁ na karoti hatthinā saha ekadhure yuttagoṇo viya. Tasmā tassa saddhā upakārikā. Evaṁ tassa brāhmaṇassa sa-upakārabhāvato taṁ brāhmaṇaṁ saddhāya patiṭṭhāpentena pacchāpi vattabbo ayamattho pubbe vutto desanākusalatāya yathā aññatrāpi "saddhā bandhati pātheyyan"ti[2] ca, "saddhā dutiyā purisassa hotī"ti[3] ca, "saddhīdha vittaṁ purisassa seṭṭhan"ti[4] ca, "saddhāya tarati oghan"ti[5] ca, "saddhāhattho mahānāgo"ti[6] ca, "saddhesiko[7] kho bhikkhave ariyasāvakoti cā"ti[8]. Bījassa ca upakārikā vuṭṭhi, sā tadanantaraññeva vuccamānā samatthā hoti. Evaṁ

1. Aropetvā (Sī), āropetvā (Syā)
2. Saṁ 1. 41 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 35, 42 piṭṭhesu.
4. Saṁ 1. 39, 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu.
5. Saṁ 1. 217 piṭṭhe.
6. Aṁ 2. 304; Khu 2. 318 piṭṭhesu.
7. Saddhāyiko (Sī), saddho (Syā), saddhāya (Ka)
8. Aṁ 2. 480 piṭṭhe.

dhammasambandhasamatthabhāvato pacchāpi vattabbo ayamattho pubbe vutto, añño ca evaṁvidho īsāyottādi.

Tattha sampasādanalakkhaṇā saddhā, okappanalakkhaṇā vā, pakkhandanarasā, adhimuttipaccupaṭṭhānā, akālussiyapaccupaṭṭhānā vā, sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā, saddahitabbadhammapadaṭṭhānā vā, ādāsajalatalādīnaṁ pasādo viya cetaso pasādabhūtā, udakappasādakamaṇi viya udakassa, sampayuttadhammānaṁ pasādikā. **Bījan**ti pañcavidhaṁ mūlabījaṁ khandhabījaṁ phalubījaṁ aggabījaṁ bījabījameva pañcamanti. Taṁ sabbampi viruhanaṭṭhena bījaṁtveva saṅkhaṁ gacchati. Yathāha "bījañcetaṁ viruhanaṭṭhenā"ti.

Tattha yathā brāhmaṇassa kasiyā mūlabhūtaṁ bījaṁ dve kiccāni karoti, heṭṭhā mūlena patiṭṭhāti, upari aṅkuraṁ uṭṭhāpeti, evaṁ Bhagavato kasiyā mūlabhūtā saddhā heṭṭhā sīlamūlena patiṭṭhāti, upari samathavipassanaṅkuraṁ uṭṭhāpeti. Yathā ca taṁ mūlena pathavirasaṁ āporasaṁ gahetvā nāḷena dhaññaparipākagahaṇatthaṁ vaḍḍhati, evamayaṁ sīlamūlena samathavipassanārasaṁ gahetvā ariyamagganāḷena ariyaphaladhaññaparipākagahaṇatthaṁ vaḍḍhati. Yathā ca taṁ subhūmiyaṁ patiṭṭhahitvā mūlaṅkurapaṇṇanāḷakaṇḍapasavehi vuḍḍhiṁ virūḷhiṁ vepullaṁ patvā khīraṁ janetvā anekasāliphalabharitaṁ sālisīsaṁ nipphādeti, evamayaṁ cittasantāne patiṭṭhahitvā sīlacittadiṭṭhikaṅkhāvitaraṇamaggāmaggañāṇadassanapaṭipadāñāṇadassanavisuddhīhi vuḍḍhiṁ virūḷhiṁ vepullaṁ patvā khīraṁ janetvā anekasāliphalabharitaṁ sālisīsaṁ nipphādeti, evamayaṁ cittasantāne patiṭṭhahitvā sīlacittadiṭṭhikaṅkhāvitaraṇamaggāmaggañāṇadassana paṭipadāñāṇadassanavisuddhīhi vuḍḍhiṁ virūḷhiṁ vepullaṁ patvā ñāṇadassanavisuddhikhīraṁ janetvā anekapaṭisambhidābhiññābharitaṁ arahattaphalaṁ nipphādeti. tenāha Bhagavā "saddhā bījan"ti.

Tattha siyā "paropaññāsakusaladhammesu ekato uppajjamānesu kasmā saddhāva bījanti vuttā"ti? Vuccate—bījakiccakaraṇato. Yathā hi tesu viññāṇaṁyeva vijānanakiccaṁ karoti, evaṁ saddhā bījakiccaṁ, sā ca sabbakusalānaṁ mūlabhūtā. Yathāha—

> "Saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, payirupāsanto sotaṁ odahati, ohitasoto dhammaṁ suṇāti, sutvā dhammaṁ dhāreti, dhatānaṁ dhammānaṁ atthaṁ

upaparikkhati, atthaṁ upaparikkhato dhammā nijjhānaṁ khamanti, dhammanijjhānakkhantiyā sati chando jāyati, chandajāto ussahati, ussāhetvā tulayati, tulayitvā padahati, pahitatto samāno kāyena ceva paramasaccaṁ sacchikaroti, paññāya ca naṁ ativijjha passatī"ti[1].

Tapati akusale dhamme kāyañcāti **tapo,** indriyasaṁvaravīriyadhutaṅga-dukkarakārikānaṁ etaṁ adhivacanaṁ, idha pana indriyasaṁvaro adhippeto. **Vuṭṭhī**ti vassavuṭṭhivātavuṭṭhīti-ādinā anekavidhā, idha vassavuṭṭhi adhippetā. Yathā hi brāhmaṇassa vassavuṭṭhisamanuggahitaṁ bījaṁ bījamūlakañca sassaṁ viruhati na milāyati nipphattiṁ gacchati, evaṁ Bhagavato indriyasaṁvarasamanuggahitā saddhā saddhāmūlā ca sīlādayo dhammā viruhanti na milāyanti nipphattiṁ gacchanti. Tenāha "tapo vuṭṭhī"ti. "Paññā me"ti ettha ca vutto me-saddo imesupi padesu yojetabbo "saddhā me bījaṁ, tapo me vuṭṭhī"ti. Tena kiṁ dīpeti? Yathā brāhmaṇa tayā vapite bīje sace vuṭṭhi atthi, sādhu, no ce atthi, udakampi dātabbaṁ hoti, tathā mayā hiri-īse paññāyuganaṅgale manoyottena ekābaddhe kate vīriyabalibadde yojetvā satipācanena vijjhitvā attano cittasantānakhette saddhābīje vapite vuṭṭhi-abhāvo nāma natthi. Ayaṁ pana me satataṁ samitaṁ tapo vuṭṭhīti.

Pajānāti etāya puggalo, sayaṁ vā pajānātīti **paññā,** sā kāmāvacarādibhedato anekavidhā, idha pana saha vipassanāya maggapaññā adhippetā. **Yuganaṅgalan**ti yugañca naṅgalañca. Yathā hi brāhmaṇassa yuganaṅgalaṁ, evaṁ Bhagavato duvidhāpi paññā. Tattha yathā yugaṁ īsāya upanissayaṁ[2] hoti, purato hoti, īsābaddhaṁ hoti, yottānaṁ nissayaṁ hoti, balibaddānaṁ ekato gamanaṁ dhāreti[3], evaṁ paññā hiripamukhānaṁ dhammānaṁ upanissayā[4] hoti. Yathāha "paññuttarā sabbe kusalā dhammā"ti[5] ca, "paññā hi seṭṭhā kusalā vadanti, nakkhattarājāriva tārakānan"ti[6] ca. Kusalānaṁ dhammānaṁ pubbaṅgamaṭṭhena purato ca hoti. Yathāha "sīlaṁ hirī cāpi satañca dhammo, anvāyikā paññavato bhavantī"ti[6].

---

1. Ma 2. 145, 385 piṭṭhesu.
2. Uparisayaṁ (Sī)
3. Vāreti (Sī)
4. Uparisayā (Sī)
5. Aṁ 3. 153, 343 piṭṭhesu.
6. Khu 6. 10 piṭṭhe.

Hirivippayogena anuppattito īsābaddhā hoti, manosaṅkhātassa samādhiyottassa nissayapaccayato yottānaṁ nissayo hoti, accāraddhātilīnabhāvapaṭisedhanato vīriyabalibaddānaṁ ekato gamanaṁ dhāreti. Yathā ca naṅgalaṁ phālayuttaṁ kasanakāle pathavighanaṁ bhindati, mūlasantānakāni padāleti, evaṁ satiyuttā paññā vipassanākāle dhammānaṁ santatisamūhakiccārammaṇaghanaṁ bhindati, sabbakilesamūlasantānakāni padāleti. Sā ca kho lokuttarāva, itarā pana lokiyāpi siyā. Tenāha "paññā me yuganaṅgalan"ti.

Hirīyati etāya puggalo, sayaṁ vā hirīyati akusalappavattiṁ jigucchatīti **hirī.** Taggahaṇena sahacaraṇabhāvato ottappaṁ gahitaṁyeva hoti. **Īsā**ti yuganaṅgalasandhārikā dāruyaṭṭhi. Yathā hi brāhmaṇassa īsā yuganaṅgalaṁ sandhāreti, evaṁ Bhagavatopi hirī lokiyalokuttarapaññāsaṅkhātaṁ yuganaṅgalaṁ sandhāreti hiriyā asati paññāya abhāvato. Yathā ca īsāpaṭibaddhaṁ yuganaṅgalaṁ kiccakaraṁ hoti acalaṁ asithilaṁ, evaṁ hiripaṭibaddhā ca paññā kiccakārī hoti acalā asithilā abbokiṇṇā ahirikena. Tenāha "hirī īsā"ti.

Munātīti mano, cittassetaṁ adhivacanaṁ, idha pana manosīsena taṁsampayutto samādhi adhippeto. **Yottan**ti rajjubandhanaṁ. Taṁ tividhaṁ īsāya saha yugassa bandhanaṁ, yugena saha balibaddhānaṁ bandhanaṁ, sārathinā saha balibaddānaṁ bandhananti. Tattha yathā brāhmaṇassa yottaṁ īsāyugabalibadde ekābaddhe katvā sakakicce paṭipādeti, evaṁ Bhagavato samādhi sabbeva te hiripaññāvīriyadhamme ekārammaṇe avikkhepabhāvena bandhitvā sakakicce paṭipādeti. Tenāha "mano yottan"ti.

Sarati etāya cirakatādimatthaṁ puggalo, sayaṁ vā saratīti **sati,** sā asammussanalakkhaṇā. Phāletīti **phālo.** Pājeti etenāti **pājanaṁ.** Taṁ idha "pācanan"ti vuccati, patodassetaṁ adhivacanaṁ. Phālo ca pācanañca **phālapācanaṁ.** Yathā hi brāhmaṇassa phālapācanaṁ, evaṁ Bhagavato vipassanāyuttā maggayuttā ca sati. Tattha yathā phālo naṅgalamanurakkhati, purato cassa gacchati, evaṁ sati kusalānaṁ dhammānaṁ gatiyo samanvesamānā ārammaṇe vā upaṭṭhāpayamānā paññānaṅgalaṁ rakkhati. Tathā hi

“satārakkhena cetasā viharatī”ti-ādīsu[1] “ārakkhā”ti vuttā. Asammu ssanavasena cassa purato hoti. Satiparicite hi dhamme paññā pajānāti, no sammuṭṭhe. Yathā ca pācanaṁ balibaddānaṁ vijjhanabhayaṁ dassentaṁ saṁsīdanaṁ na deti, uppathagamanañca vāreti, evaṁ sati vīriyabalibaddānaṁ apāyabhayaṁ dassentī kosajjasaṁsīdanaṁ na deti, kāmaguṇasaṅkhāte agocare cāraṁ nivāretvā kammaṭṭhāne niyojentī uppathagamanañca vāreti. Tenāha “sati me phālapācanan”ti.

78. **Kāyagutto**ti tividhena kāyasucaritena gutto. **Vacīgutto**ti catubbidhena vacīsucaritena gutto. Ettāvatā pātimokkhasaṁvarasīlaṁ vuttaṁ. **Āhāre udare yato**ti ettha āhāramukhena sabbapaccayānaṁ saṅgahitattā catubbidhepi paccaye yato saṁyato nirupakkilesoti attho. Iminā ājīvapārisuddhisīlaṁ vuttaṁ. **Udare yato**ti udare yato saṁyato mitabhojī, āhāre mattaññūti vuttaṁ hoti. Iminā bhojane mattaññutāmukhena paccayapaṭisevanasīlaṁ vuttaṁ. Tena kiṁ dīpeti? Yathā tvaṁ brāhmaṇa bījaṁ vapitvā sassaparipālanatthaṁ kaṇṭakavatiṁ vā rukkhavatiṁ vā pākāraparikkhepaṁ vā karosi, tena te gomahiṁsamigagaṇā pavesaṁ alabhantā sassaṁ na vilumpanti, evamahampi saddhābījaṁ vapitvā nānappakārakusalasassaparipālanatthaṁ kāyavacī-āhāraguttimayaṁ tividhaparikkhepaṁ karomi, tena me rāgādi-akusaladhammagomahiṁsamigagaṇā pavesaṁ alabhantā nānappakārakusalasassaṁ na vilumpantīti.

Saccaṁ karomi niddānanti ettha dvīhi dvārehi avisaṁvādanaṁ **saccaṁ. Niddānan**ti chedanaṁ lunanaṁ uppāṭanaṁ, karaṇatthe[2] cetaṁ upayogavacanaṁ veditabbaṁ. Ayañhi ettha attho “saccena karomi niddānan”ti. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yathā tvaṁ bāhiraṁ kasiṁ kasitvā sassadūsakānaṁ tiṇānaṁ hatthena vā asitena vā niddānaṁ karosi, evamahampi ajjhattikaṁ kasiṁ kasitvā kusalasassadūsakānaṁ visaṁvādanatiṇānaṁ saccena niddānaṁ karomi. Ñāṇasaccaṁ vā ettha saccanti veditabbaṁ, yaṁ taṁ yathābhūtañāṇanti vuccati, tena attasaññādīnaṁ tiṇānaṁ niddānaṁ karomīti evaṁ yojetabbaṁ. Atha vā **niddānan**ti chedakaṁ lāvakaṁ, uppāṭakanti attho. Evaṁ sante yathā tvaṁ dāsaṁ vā

1. Aṁ 3. 280 piṭṭhe atthato samānaṁ. 2. Karaṇavacanatthe (Sī, Syā)

kammakaraṁ vā niddānaṁ karosi, "niddehi tiṇānī"ti tiṇānaṁ chedakaṁ lāvakaṁ uppāṭakaṁ karosi, evamahaṁ saccaṁ karomīti upayogavacaneneva vattuṁ yujjati. Atha vā **saccan**ti diṭṭhisaccaṁ. Tamahaṁ niddānaṁ karomi, chinditabbaṁ lunitabbaṁ uppāṭetabbaṁ karomīti evampi upayogavacaneneva vattuṁ yujjati.

Soraccaṁ me pamocananti ettha yaṁ taṁ "kāyiko avītikkamo vācasiko avītikkamo"ti, evaṁ sīlameva "soraccan"ti vuttaṁ na taṁ idha adhippetaṁ, vuttameva etaṁ "kāyagutto"ti-ādinā nayena, arahattaphalaṁ pana adhippetaṁ. Tampi hi sundare nibbāne ratabhāvato "soraccan"ti vuccati. **Pamocanan**ti yoggavissajjanaṁ. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yathā tava pamocanaṁ punapi sāyanhe vā dutiyadivase vā anāgatasaṁvacchare vā yojetabbato appamocanameva hoti, na mama evaṁ. Na hi mama antarā mocanaṁ nāma atthi. Ahañhi Dīpaṅkaradasabalakālato pabhuti paññānaṅgale vīriyabalibadde yojetvā cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca mahākasiṁ kasanto tāva na muñciṁ, yāva na sammāsambodhiṁ abhisambujjhiṁ. Yadā ca me sabbaṁ taṁ kālaṁ khepetvā Bodhirukkhamūle Aparājitapallaṅke nisinnassa sabbaguṇaparivāraṁ arahattaphalaṁ udapādi, tadā mayā taṁ sabbussukkapaṭippassaddhippattiyā pamuttaṁ, na dāni puna yojetabbaṁ bhavissatīti. Etamatthaṁ sandhāyāha Bhagavā "soraccaṁ me pamocanan"ti.

79. **Vīriyaṁ me dhuradhorayhan**ti ettha **vīriyan**ti "kāyiko vā cetasiko vā vīriyārambho"ti-ādinā nayena vuttapadhānaṁ. Dhurāyaṁ dhorayhaṁ **dhuradhorayhaṁ,** dhuraṁ vahatīti attho. Yathā hi brāhmaṇassa dhurāyaṁ dhorayhākaḍḍhitaṁ naṅgalaṁ bhūmighanaṁ bhindati, mūlasantānakāni ca padāleti, evaṁ Bhagavato vīriyākaḍḍhitaṁ paññānaṅgalaṁ yathāvuttaṁ ghanaṁ bhindati, kilesasantānakāni ca padāleti. Tenāha "vīriyaṁ me dhuradhorayhan"ti. Atha vā purimadhuraṁ vahantā dhurā, mūladhuraṁ vahantā dhorayhā. Dhurā ca dhorayhā ca **dhūradhorayhā.** Tattha yathā brāhmaṇassa ekamekasmiṁ naṅgale catubalibaddappabhedaṁ dhuradhorayhaṁ vahantaṁ uppannānuppannatiṇamūlaghātaṁ sassasampattiñca sādheti, evaṁ Bhagavato catusammappadhānavīriyappabhedaṁ dhuradhorayhaṁ vahantaṁ uppannānuppannākusalamūlaghātaṁ kusalasampattiñca sādheti. Tenāha "vīriyaṁ me dhuradhorayhan"ti.

Yogakkhemādhivāhananti ettha yogehi khemattā "yogakkheman"ti nibbānaṁ vuccati, taṁ adhikatvā[1] vāhīyati, abhimukhaṁ vā vāhīyatīti adhivāhanaṁ, yogakkhemassa adhivāhanaṁ yogakkhemādhivāhanaṁ. Tena kiṁ dīpeti? Yathā tava dhuradhorayhaṁ puratthimaṁ disaṁ pacchimādīsu vā aññataraṁ abhimukhaṁ vāhīyati, tathā mama dhuradhorayhaṁ nibbānābhimukhaṁ vāhīyati.

Evaṁ vāhiyamānañca **gacchati anivattantaṁ.** Yathā tava naṅgalaṁ vahantaṁ dhuradhorayhaṁ khettakoṭiṁ patvā puna nivattati, evaṁ anivatthantaṁ Dīpaṅkarakālato pabhuti gacchateva. Yasmā vā tena tena maggena pahīnā kilesā punappunaṁ pahātabbā na honti, yathā tava naṅgalena chinnāni tiṇāni punapi aparasmiṁ samaye chinditabbāni honti, tasmāpi etaṁ[2] paṭhamamaggavasena diṭṭhekaṭṭhe kilese, dutiyavasena oḷārike, tatiyavasena anusahagate kilese, catutthavasena sabbakilese pajahantaṁ **gacchati anivattantaṁ.** Atha vā **gacchati anivattan**ti nivattanarahitaṁ hutvā gacchatīti attho. **Tan**ti taṁ dhuradhorayhaṁ. Evampettha padacchedo veditabbo. Evaṁ gacchantañca yathā tava dhuradhorayhaṁ na taṁ ṭhānaṁ gacchati, yattha gantvā kassako asoko nissoko virajo hutvā na socati, etaṁ pana taṁ ṭhānaṁ gacchati, **yattha gantvā na socati.** Yattha satipācanena etaṁ vīriyadhuradhorayhaṁ codento gantvā mādiso kassako asoko nissoko virajo hutvā na socati, taṁ sabbasokasallasamugghātabhūtaṁ nibbānāmatasaṅkhātaṁ ṭhānaṁ gacchatīti.

80. Idāni nigamanaṁ karonto Bhagavā imaṁ gāthamāha—

"Evamesā kasī kaṭṭhā, sā hoti amatapphalā.
Etaṁ kasiṁ kasitvāna, sabbadukkhā pamuccatī"ti.

Tassāyaṁ saṅkhepattho—mayābrāhmaṇa **esā** saddhābījā tapovuṭṭhiyā anuggahitā **kasi** paññāmayaṁ yuganaṅgalaṁ hirimayañca īsaṁ manomayena yottena ekābaddhaṁ katvā paññānaṅgale satiphālaṁ ākoṭetvā satipācanaṁ gahetvā kāyavacī-āhāraguttiyā gopetvā saccaṁ niddānaṁ katvā soraccaṁ pamocanaṁ vīriyaṁ dhuradhorayhaṁ yogakkhemābhimukhaṁ anivattantaṁ vāhentena **kaṭṭhā,** kasikammapariyosānaṁ catubbidhaṁ sāmaññaphalaṁ pāpitā,

1. Adhigantvā (Syā, Ka) 2. Tathā mama (Sī), tasmāpi evaṁ (Saṁ-Ṭṭha 1. 234 piṭṭhe)

sā hoti amatapphalā, sā esā kasi amatapphalā hoti. Amataṁ vuccati nibbānaṁ, nibbānānisaṁsā hotīti attho. Sā kho panesā kasi na mamevekassa amatapphalā hoti, apica kho pana yo koci khattiyo vā brāhmaṇo vā vesso vā suddo vā gahaṭṭho vā pabbajito vā etaṁ kasiṁ kasati, so sabbopi **etaṁ kasmiṁ kasitvāna, sabbadukkhā pamuccati** sabbasmā vaṭṭadukkhadukkhadukkhasaṅkhāradukkhavipariṇāmadukkhā pamuccatīti. Evaṁ Bhagavā brāhmaṇassa arahattanikūṭena nibbānapariyosānaṁ katvā desanaṁ niṭṭhāpesi.

Tato brāhmaṇo gambhīratthaṁ desanaṁ sutvā "mama kasiphalaṁ bhuñjitvā aparajju eva chāto hoti, imassa pana kasi amatapphalā, tassā phalaṁ bhuñjitvā sabbadukkhā pamuccatī"ti ca viditvā pasanno pasannākāraṁ kātuṁ pāyāsaṁ dātumāraddho. Tenāha **"atha kho Kasibhāradvājo"**ti. Tattha **mahatiyā**ti mahatiyanti attho. **Kaṁsapātiyā**ti suvaṇṇapātiyaṁ, satasahassagghanake attano suvaṇṇathāle. **Vaḍḍhetvā**ti chupitvā, ākiritvāti vuttaṁ hoti. **Bhagavato upanāmesī**ti sappimadhuphāṇitādīhi vicitraṁ katvā dukūlavitānena paṭicchādetvā ukkhipitvā sakkaccaṁ Tathāgatassa abhihari, kinti? **"Bhuñjatu bhavaṁ Gotamo pāyāsaṁ kassako bhavan"**ti. tato kassakabhāvasādhakaṁ kāraṇamāha **"yañhi -pa- kasatī"ti**, yasmā bhavaṁ -pa- kasatīti vuttaṁ hoti. Atha Bhagavā **"gāthābhigītaṁ me"**ti āha.

81. Tattha **gāthābhigītan**ti gāthāhi abhigītaṁ, gāthāyo bhāsitvā laddhanti vuttaṁ hoti. **Me**ti mayā. **Abhojaneyyan**ti bhuñjanārahaṁ na hoti. **Sampassatan**ti sammā ājīvasuddhiṁ passataṁ, samantā vā passataṁ sampassataṁ, Buddhānanti vuttaṁ hoti. **Nesa dhammo**ti "gāthābhigītaṁ bhuñjitabban"ti esa dhammo etaṁ cārittaṁ na hoti, tasmā **gāthābhigītaṁ panudanti Buddhā,** paṭikkhipanti na bhuñjantīti. Kiṁ pana Bhagavatā pāyāsatthaṁ gāthā abhigītā, yena evamāhāti? Na etadatthaṁ abhigītā, apica kho pana pāto paṭṭhāya khettasamīpe ṭhatvā kaṭacchubhikkhampi alabhitvā puna sakalabuddhaguṇe pakāsetvā laddhaṁ tadetaṁ naṭanaccakādīhi naccitvā gāyitvā ca laddhasadisaṁ hoti, tena "gāthābhigītan"ti vuttaṁ. Tādisañca

yasmā Buddhānaṁ na kappati, tasmā "abhojaneyyan"ti vuttaṁ. Appicchatānurūpañcetaṁ na hoti, tasmāpi pacchimaṁ janataṁ anukampamānena ca evaṁ vuttaṁ. Yatra ca nāma parappakāsitenāpi attano guṇena uppannaṁ lābhaṁ paṭikkhipanti seyyathāpi appiccho ghaṭikāro kumbhakāro, tatra kathaṁ koṭippattāya appicchatāya samannāgato Bhagavā attanāva attano guṇappakāsanena uppannaṁ lābhaṁ sādiyissati, yato yuttameva etaṁ Bhagavato vattunti[1].

Ettāvatā "appasannaṁ adātukāmaṁ brāhmaṇaṁ gāthagāyanena[2] dātukāmaṁ katvā samaṇo Gotamo bhojanaṁ paṭiggahesi, āmisakāraṇā imassa desanā"ti imamhā lokāpavādā attānaṁ mocento desanāpārisuddhiṁ dīpetvā idāni ājīvapārisuddhiṁ dīpento āha **"dhamme satī brāhmaṇa vuttiresā"ti**. Tassattho—ājīvapārisuddhidhamme vā dasavidhasucaritadhamme vā Buddhānaṁ cārittadhamme vā **sati** saṁvijjamāne anupahate[3] vattamāne **vuttiresā** ekantavodātā ākāse pāṇippasāraṇakappā esanā pariyesanā jīvitavutti Buddhānaṁ **brāhmaṇā**ti.

82. Evaṁ vutte brāhmaṇo "pāyāsaṁ me paṭikkhipati, akappiyaṁ kiretaṁ bhojanaṁ, adhañño vatasmi[4], dānaṁ dātuṁ na labhāmī"ti domanassaṁ uppādetvā "appeva nāma aññaṁ paṭiggaṇheyyā"ti ca cintesi. Taṁ ñatvā Bhagavā "ahaṁ bhikkhācāravelaṁ paricchinditvā āgato 'ettakena kālena imaṁ brāhmaṇaṁ pasādessāmī; ti, brāhmaṇo ca domanassaṁ akāsi, idāni tena domanassena mayi cittaṁ pakopetvā amatavaradhammaṁ paṭivijjhituṁ na sakkhissatī"ti brāhmaṇassa pasādajananatthaṁ tena pattitamanorathaṁ pūrento āha **"aññena ca kevalinan"**ti. tattha **kevalinan**ti sabbaguṇaparipuṇṇaṁ, sabbayogavisaṁyuttaṁ vāti attho. Mahantānaṁ sīlakkhandhādīnaṁ guṇānaṁ esanato **mahesiṁ.** Parikkhīṇasabbāsavattā **khīṇāsavaṁ.** Hatthapādakukkuccamādiṁ katvā vūpasantasabbakukkuccattā **kukkuccavūpasantaṁ. Upaṭṭhahassū**ti parivisassu[5] paṭimānayassu. Evaṁ brāhmaṇena citte uppāditepi pariyāyameva bhaṇati, na tu bhaṇati "dehi, āharāhī"ti. Sesamettha uttānameva.

---

1. Bhagavatā vuttanti (Syā), Bhagavato vattanti (Ka)
2. Gāthābhāsanena (Syā, Ka)
3. ANusahagate (Syā, Ka)
4. Ahaññeva tasmiṁ (Syā, Ka)
5. Paṭicarassu (Sī)

Atha brāhmaṇo “ayaṁ pāyāso Bhagavato ānīto, nāhaṁ arahāmi taṁ attano chandena kassaci dātun”ti cintetvā āha **“atha kassa cāhan”ti**. Tato Bhagavā “taṁ pāyāsaṁ ṭhapetvā Tathāgataṁ Tathāgatasāvakañca aññassa ajīraṇadhammo”ti ñatvā āha **“na khvāhaṁ tan”**ti. Tattha **sadevaka**vacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṁ, **samāraka**vacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṁ, **sabrahmaka**vacanena rūpāvacarabrahmaggahaṇaṁ arūpāvacarā pana bhuñjeyyunti asambhāvaneyyā. **Sassamaṇabrāhmaṇi**vacanena sāsanapaccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṁ samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇañca, **pajā**vacanena sattalokaggahaṇaṁ, **sadevamanussa**vacanena sammutideva-avasesamanussaggahaṇaṁ. Evamettha tīhi vacanehi okāsaloko, dvīhi pajāvasena sattaloko gahitoti veditabbo. Esa saṅkhepo, vitthāraṁ pana Āḷavakasutte vaṇṇahissāma.

Kasmā pana sadevakādīsu kassaci na sammā pariṇāmaṁ gaccheyyāti? Oḷārike sukhumojāpakkhipanato. Imasmiṁ hi pāyāse Bhagavantaṁ uddissa gahitamatteyeva devatāhi ojā pakkhittā yathā Sujātāya pāyāse, Cundassa ca sūkaramaddave paccamāne, Verañjāyañca Bhagavatā gahitagahitālope, Bhesajjakkhandhake ca kaccānassa guḷhakumbhasmiṁ avasiṭṭhaguḷhe. So oḷārike sukhumojāpakkhipanato devānaṁ na pariṇamati. Devā hi sukhamasarīrā, tesaṁ oḷāriko manussāhāro na sammā pariṇamati. Manussānampi na pariṇamati. Manussā hi oḷārikasarīrā, tesaṁ sukhumā dibbojā na sammā pariṇamati. Tathāgatassa pana pakati-aggināva pariṇamati, sammā jīrati. Kāyabalañāṇapalappabhāvenāti eke. Tathāgatasāvakassa khīṇāsavassetaṁ samādhibalena mattaññutāya ca pariṇamati, itaresaṁ iddhimantānampi na pariṇamati. Acintanīyaṁ vā ettha kāraṇaṁ, Buddhavisayo esoti.

Tena hi tvanti yasmā aññaṁ na passāmi, mama na kappati, mama akappantaṁ sāvakassāpi me na kappati, tasmā tvaṁ brāhmaṇāti vuttaṁ hoti. **Appaharite**ti parittaharitatiṇe, apparuḷhaharitatiṇe vā pāsāṇapiṭṭhisadise. **appāṇake**ti nippāṇake, pāyāsajjhottharaṇakāraṇena maritabbapāṇarahite vā mahā-udakakkhandhe, saha tiṇanissitehi pāṇehi tiṇānaṁ pāṇakānañca anurakkhaṇatthāya etaṁ vuttaṁ. **Cicciṭāyati**

ciṭiciṭāyatīti evaṁ saddaṁ karoti. **Saṁdhūpāyatī**ti samantā dhūpāyati. **Sampadhūpāyatī**ti tatheva adhimattaṁ dhūpāyati. Kasmā evaṁ ahosīti? Bhagavato ānubhāvena, na udakassa, na pāyāsassa, na brāhmaṇassa, na aññesaṁ devayakkhādīnaṁ. Bhagavā hi brāhmaṇassa dhammasaṁvegatthaṁ tathā adhiṭṭhāsi. **Seyyathāpi nāmā**ti opammanidassanamattametaṁ, yathā phāloti ettakameva vuttaṁ hoti. **Saṁviggo** cittena, **lomahaṭṭhajāto** sarīrena. Sarīre kirassa navanavutilomakūpasahassāni suvaṇṇabhittiyā āhatamaṇināgadantā viya uddhaggā ahesuṁ. Sesaṁ pākaṭameva.

Pādesu pana nipatitvā Bhagavato dhammadesanaṁ abbhanumodamāno Bhagavantaṁ etadavoca "**abhikkantaṁ bho Gotama abhikkantaṁ bho Gotamā**"ti. Abbhanumodane hi ayamidha **abhikkanta**saddo. Vitthārato panassa Maṅgalasuttavaṇṇanāyaṁ atthavaṇṇanā āvibhavissati. Yasmā ca abbhanumodanatthe, tasmā sādhu sādhu bho Gotamāti vuttaṁ hotīti veditabbaṁ.

"Bhaye kodhe pasaṁsāyaṁ, turite kotūhalacchare.
Hāse soke pasāde ca, kare āmeḍitaṁ budho"ti—

iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasaṁsāvasena cāyaṁ dvikkhattuṁ vuttoti veditabbo. Atha vā **abhikkantan**ti abhikantaṁ[1] ati-iṭṭhaṁ atimanāpaṁ, atisundaranti vuttaṁ hoti.

Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṁ thometi, ekena attano pasādaṁ. Ayañhi ettha adhippāyo—abhikkantaṁ bho Gotama yadidaṁ bhoto Gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṁ yadidaṁ bhoto Gotamassa dhammadesanaṁ āgamma mama pasādoti. Bhagavato eva vā vacanaṁ dve dve atthe sandhāya thometi—bhoto Gotamassa vacanaṁ abhikkantaṁ dosanāsanato, abhikkantaṁ guṇādhigamanato, tathā saddhājananato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṁsanato, aparavambhanato karuṇāsītalato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṁsiyamānahitatoti evamādīhi yojetabbaṁ.

---

1. Atikantaṁ (Sī), atikkantaṁ (Syā), abhikkantaṁ (Ka)

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṁyeva thometi. Tattha **nikkujjitan**ti adhomukhaṭṭhapitaṁ, heṭṭhā mukhajātaṁ vā. **Ukkujjeyyā**ti uparimukhaṁ kareyya. **Paṭicchannan**ti tiṇapaṇṇādicchāditaṁ. **Vivareyyā**ti ugghāṭeyya. **Mūñhassā**ti disāmūḷhassa. **Maggaṁ ācikkheyyā**ti hatthe gahetvā "esa maggo"ti vadeyya. **Andhakāre**ti kāḷapakkhacātuddasī-aḍḍharattaghanavanasaṇḍameghapaṭalehi caturaṅge tamasi. Ayaṁ tāva padattho.

Ayaṁ pana adhippāyayojanā—yathā koci nikkujjitaṁ ukkujjeyya, evaṁ saddhammavimukhaṁ asaddhammapatitaṁ maṁ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṁ vivareyya, evaṁ Kassapassa Bhagavato sāsanantaradhānā pabhuti micchādiṭṭhigahanapaṭicchannaṁ sāsanaṁ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṁ ācikkheyya, evaṁ kummaggamicchāmaggapaṭipannassa me saggamokkhamaggaṁ ācikkhantena, yathā andhakāre telapajjotaṁ dhāreyya, evaṁ mohandhakāranimuggassa me Buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāraviddhaṁsakadesanāpajjotadhāraṇena mayhaṁ bhotā Gotamena etehi pariyāyehi desitattā anekapariyāyena dhammo pakāsito.

Atha vā ekacciyena matena yasmā ayaṁ dhammo dukkhadassanena asubhe "subhan"ti vipallāsappahānena ca nikkujjitukkujjitasadiso, samudayadassanena dukkhe "sukhan"ti vipallāsappahānena ca paṭicchannavivaraṇasadiso, nirodhadassanena anicce "niccan"ti vipallāsappahānena ca mūḷhassa maggācikkhaṇasadiso, maggadassanena anattani "attā"ti vipallāsappahānena ca andhakāre pajjotasadiso, tasmā seyyathāpi nāma nikkujjitaṁ vā ukkujjeyya -pa- pajjotaṁ dhāreyya "cakkhumanto rūpāni dakkhantī"ti, evaṁ pakāsito hoti.

Yasmā panettha saddhātapakāya guttatādīhi sīlakkhandho pakāsito hoti, paññāya paññākkhandho, hirimanādīhi samādhikkhandho, yogakkhemena nirodhoti evaṁ tikkhandho ariyamaggo nirodho cāti sarūpeneva dve ariyasaccāni pakāsitāni, tattha maggo paṭipakkho samudayassa, nirodho dukkhassāti paṭipakkhena dve. Iti iminā pariyāyena cattāri saccāni pakāsitāni. Tasmā anekapariyāyena pakāsito hotīti veditabbo.

Esāhanti-ādīsu eko ahanti esāhaṁ. **Saraṇaṁ gacchāmī**ti pādesu nipatitvā paṇipātena saraṇagamanena gatopi idāni vācāya samādiyanto āha, atha vā paṇipātena Buddhaṁyeva saraṇaṁ gatoti idāni taṁādiṁ katvā sese dhammasaṁghepi gantuṁ āha. **Ajjatagge**ti ajjataṁ ādiṁ katvā, ajjadaggeti vā pāṭho, dakāro padasandhikaro, ajja aggaṁ katvāti vuttaṁ hoti. Pāṇehi upetaṁ **pāṇupetaṁ,** yāva me jīvitaṁ pavattati, tāva upetaṁ, anaññasatthukaṁ tīhi saraṇagamanehi saraṇaṁ gataṁ maṁ bhavaṁ Gotamo dhāretu jānātūti vuttaṁ hoti. Ettāvatā anenasutānurūpā paṭipatti dassitā hoti. Nikkujjitādīhi vā Satthusampattiṁ dassetvā iminā "esāhan"ti-ādinā sissasampatti dassitā. Tena vā paññāpaṭilābhaṁ dassetvā iminā saddhāpaṭilābho dassito. Idāni evaṁ paṭiladdhasaddhena paññavatā yaṁ kattabbaṁ, taṁ kattukāmo Bhagavantaṁ yācati **"labheyyāhan"**ti. Tattha Bhagavato iddhiyādīhi abhippasāditacitto "Bhagavāpi cakkavattirajjaṁ pahāya pabbajito, kimaṅgaṁ panāhan"ti saddhāya pabbajjaṁ yācati, tattha paripūrakāritaṁ patthento paññāya upasampadaṁ. Sesaṁ pākaṭameva.

Eko vūpakaṭṭhoti-ādīsu pana **eko** kāyavivekena, **vūpakaṭṭho** cittavivekena, **appamatto** kammaṭṭhāne sati-avijahanena, **ātāpī** kāyikacetasikavīriyasaṅkhātena ātāpena, **pahitatto** kāye ca jīvite ca anapekkhatāya **viharanto** aññatara-iriyāpathavihārena. **Na cirassevā**ti pabbajjaṁ upādāya vuccati. **Kulaputtā**tiduvidhā kulaputtā jātikulaputtā ācārakulaputtā ca, ayaṁ pana ubhayathāpi kulaputto. **Agārasmā**ti gharā. Agārānaṁ hitaṁ agāriyaṁ, kasigorakkhādikuṭumbaposanakammaṁ vuccati, natthi ettha agāriyanti **anagāriyaṁ,** pabbajjāyetaṁ adhivacanaṁ. **Pabbajantī**ti upagacchanti upasaṅkamanti. **Tadanuttaran**ti taṁ anuttaraṁ. **Brahmacariyapariyosānan**ti maggabrahmacariyassa pariyosānaṁ, arahattaphalanti vuttaṁ hoti. Tassa hi atthāya kulaputtā pabbajanti. **Diṭṭheva dhamme**ti tasmiṁyeva attabhāve. **sayaṁ abhiññā sacchikatvā**ti attanāyeva paññāya paccakkhaṁ katvā, aparappaccayaṁ ñatvāti attho. **Upasampajja vihāsī**ti pāpuṇitvā sampādetvā vā vihāsi. Evaṁ viharanto ca **khīṇā jāti -pa- abbhaññāsi.** Etenassa paccavekkhaṇabhūmiṁ dasseti.

Katamā panassa jāti khīṇā, kathañca naṁ abbhaññāsīti? Vuccate—na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppannā vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavikārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammataṁ āpajjanena khīṇā. Taṁ so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāve vijjamānampi kammaṁ āyatiṁ apaṭisandhikaṁ hotīti jānanto jānāti.

Vusitanti vutthaṁ parivutthaṁ, kataṁ caritaṁ niṭṭhāpitanti attho. **Brahmacariyan**ti maggabrahmacariyaṁ. **Kataṁ karaṇīyan**ti catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchi kiriyabhāvanāvasena soḷasavidhampi kiccaṁ niṭṭhāpitanti attho. **Nāparaṁ itthattāyā**ti idāni puna itthabhāvāya evaṁ soḷasakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanā natthīti. Atha vā **itthattāyā**ti itthabhāvato, imasmā evaṁpakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparaṁ khandhasantānaṁ natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlako rukkho viyāti abbhaññāsi. **Aññataro**ti eko. **Arahatan**ti arahantānaṁ. Mahāsāvakānaṁ abbhantaro āyasmā Bhāradvājo ahosīti ayaṁ kirettha adhippāyoti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Kasibhāradvājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

5. Cundasuttavaṇṇanā

83. **Pucchāmi Muniṁ pahūtapaññan**ti Cundasuttaṁ. Kā uppatti? Saṅkhepato tāva attajjhāsayaparajjhāsaya-aṭṭhuppattipucchāvasikabhedato catūsu uppattīsu imassa suttassa pucchāvasikā uppatti. Vitthārato pana ekaṁ samayaṁ Bhagavā Mallesu cārikaṁ caramāno mahatā bhikkhusaṁghena saddhiṁ yena Pāvā tadavasari. Tatra sudaṁ Bhagavā Pāvāyaṁ viharati Cundassa kammāraputtassa ambavane. Ito pabhuti yāva “atha kho Bhagavā pubbaṇhasamayaṁ nivāsetvā pattacīvaramādāya saddhiṁ bhikkhusaṁghena yena

Cundassa kammāraputtassa nivesanaṁ tenupasaṅkami, upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdī"ti[1], tāva sutte āgatanayeneva vitthāretabbaṁ.

Evaṁ bhikkhusaṁghena saddhiṁ nisinne Bhagavati Cundo kammāraputto Buddhappamukhaṁ bhikkhusaṁghaṁ parivisanto byañjanasūpādigahaṇatthaṁ bhikkhūnaṁ suvaṇṇabhājanāni upanāmesi, apaññatte sikkhāpade keci bhikkhū suvaṇṇabhājanāni paṭicchiṁsu, keci na paṭicchiṁsu. Bhagavato pana ekameva bhājanaṁ attano selamayaṁ pattaṁ, dutiyabhājanaṁ Buddhā na gaṇhanti. Tattha aññataro pāpabhikkhu sahassagghanakaṁ suvaṇṇabhājanaṁ attano bhojanatthāya sampattaṁ theyyacittena kuñcikatthavikāya pakkhipi. Cundo parivisitvā hatthapādaṁ dhovitvā Bhagavantaṁ namassamāno bhikkhusaṁghaṁ olokento taṁ bhikkhuṁ addasa, disvā ca pana apassamāno viya hutvā na naṁ kiñci abhaṇi Bhagavati theresu ca gāravena, apica "micchādiṭṭhikānaṁ vacanapatho mā ahosī"ti. So "kiṁ nu kho saṁvarayuttāyeva samaṇā, udāhu bhinnasaṁvarā īdisāpi samaṇā"ti ñātukāmo sāyanhasamaye Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā āha "pucchāmi Munin"ti.

Tattha **pucchāmī**ti idaṁ "tisso pucchā adiṭṭhajotanā pucchā"ti-ādinā[2] nayena niddese vuttanayameva. **Munin**ti etampi "monaṁ vuccati ñāṇaṁ. Yā paññā pajānanā -pa- sammādiṭṭhi, tena ñaṇena samannāgato Muni, monappattoti, tīṇi moneyyāni kāyamoneyyan"ti-ādinā[3] nayena tattheva vuttanayameva. Ayaṁ panettha saṅkhepo—**pucchāmī**ti okāsaṁ kārento **Munin**ti munimuniṁ Bhagavantaṁ ālapati. **Pahūtapaññan**ti-ādīni thutivacanāni, tehi taṁ muniṁ thunāti. Tattha **pahūtapaññan**ti vipulapaññaṁ. Ñe yyapariyantikattā[4] cassa vipulatā veditabbā. **Iti Cundo kammāraputto**ti idaṁ dvayaṁ Dhaniyasutte vuttanayameva. Ito paraṁ pana ettakampi avatvā sabbaṁ vuttanayaṁ chaḍḍetvā avuttanayameva vaṇṇayissāma.

Buddhanti tīsu Buddhesu tatiyabuddhaṁ. **Dhammassāmin**ti maggadhammassa janakatā puttasseva pitaraṁ attanā uppāditasippāyatanādīnaṁ viya ca ācariyaṁ dhammassa sāmiṁ, dhammissaraṁ dhammarājaṁ dhammavasavattinti attho. Vuttampi cetaṁ—

1. Dī 2. 105 piṭṭhe.
2. Khu 8. 50 piṭṭhe Cūḷaniddese.
3. Khu 7. 44 piṭṭhe.
4. Ñeyyapariyantikatā (Ka)

"So hi brāhmaṇā Bhagavā anuppannassa maggassa uppādetā, asañjātassa maggassa sañjanetā, anakkhātassa maggassa akkhātā, maggaññū maggavidū maggakovido. Maggānugā ca pana etarahi sāvakā viharanti pacchā samannāgatā"ti[1].

Vītataṇhanti vigatakāmabhavavibhavataṇhaṁ. **Dvipaduttaman**ti dvipadānaṁ uttamaṁ. Tattha kiñcāpi Bhagavā na kevalaṁ dvipaduttamo eva, atha kho yāvatā sattā apadā vā dvipadā vā -pa- nevasaññīnāsaññino vā, tesaṁ sabbesaṁ uttamo. Atha kho ukkaṭṭhaparicchedavasena dvipaduttamotveva vuccati. Dvipadā hi sabbasattānaṁ ukkaṭṭhā cakkavattimahāsāvakapaccekabuddhabuddhānaṁ tattha uppattito, tesañca uttamoti vutte sabbasattuttamoti vuttoyeva hoti. **Sārathīnaṁ pavaran**ti sāretīti **sārathi**, hatthidamakādīnametaṁ adhivacanaṁ. Tesañca Bhagavā **pavaro** anuttarena damanena purisadamme dametuṁ samatthabhāvato. Yathāha—

"Hatthidamakena bhikkhave hatthidammo sārito ekaṁ eva disaṁ dhāvati puratthimaṁ vā pacchimaṁ vā uttaraṁ vā dakkhiṇaṁ vā. Assadamakena bhikkhave assadammo -pa-. Godamakena bhikkhave godammo -pa- dakkhiṇaṁ vā. Tathāgatena hi bhikkhave Arahatā Sammāsambuddhena urisadammo sārito aṭṭha disā vidhāvati, rūpī rūpāni passati, ayamekā disā -pa- saññāvedayitanirodhaṁ upasampajja viharati, ayaṁ aṭṭhamī disā"ti[2].

Katīti atthappabhedapucchā. **Loke**ti sattaloke. **Samaṇā**ti pucchitabba-atthanidassanaṁ. Iṅghāti yācanatthe nipāto. **Tadiṅghā**ti te iṅgha. **Brūhī**ti ācikkhakathayassūti.

84. Evaṁ vutte Bhagavā Cundaṁ kammāraputtaṁ "kiṁ bhante kusalaṁ, kiṁ akusalan"ti-ādinā[3] nayena gihipañhaṁ apucchitvā samaṇapañhaṁ pucchantaṁ disvā āvajjento "taṁ pāpabhikkhuṁ sandhāya ayaṁ pucchatī"ti ñatvā tassa aññatra vohāramattā[4] assamaṇabhāvaṁ dīpento āya **"caturo samaṇā"**ti. Tattha **caturo**ti saṅkhyāparicchedo. **Samaṇā**ti

1. Ma 3. 59; Khu 7. 357 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 264 piṭṭhe.
3. Ma 4. 248 piṭṭhe.
4. Tassa paññattivohāramattā (Syā)

kadāci Bhagavā titthiye samaṇavādena vadati. Yathāha "yāni tāni puthusamaṇabrāhmaṇānaṁ vatakotūhalamaṅgalānī"ti[1]. Kadāci puthujjane. Yathāha "samaṇā samaṇāti kho bhikkhave jano sañjānātī"ti[2]. Kadāci sekkhe. Yathāha "idheva bhikkhave samaṇo, idha dutiyo samaṇo"ti[3]. Kadāci khīṇāsave. Yathāha "āsavānaṁ khayā samaṇo hotī"ti[4]. Kadāci attānaṁyeva. Yathāha "samaṇoti kho bhikkhave Tathāgatassetaṁ adhivacanan"ti[5]. Idha pana tīhi padehi sabbepi ariye sīlavantaṁ puthujjanañca, catutthena itaraṁ assamaṇampi bhaṇḍuṁ kāsāvakaṇṭhaṁ kevalaṁ vohāramattakena samaṇāti saṅgaṇhitvā "caturo samaṇā"ti āha. **Na pañcamatthī**ti imasmiṁ dhammavinaye vohāramattakena paṭiññāmattakenāpi pañcamo samaṇo nāma natthi.

Te te āvikaromīti te caturo samaṇe tava pākaṭe karomi. **Sakkhipuṭṭho**ti sammukhā pucchito. **Maggajino**ti maggena sabbakilese vijitāvīti attho. **Maggadesako**ti paresaṁ maggaṁ desetā[6]. **Magge jīvatī**ti sattasu sekkhesu yo koci sekkho apariyositamaggavāsattā lokuttare, sīlavantaputhujjano ca lokiye magge jīvati nāma, sīlavantaputhujjano vā lokuttaramagganimittaṁ jīvanatopi magge jīvatīti veditabbo. **Yo ca maggadūsī**ti yo ca dussīlo micchādiṭṭhi maggapaṭilomāya paṭipattiyā maggadūsakoti attho.

85. "Ime te caturo samaṇā"ti evaṁ Bhagavatā saṅkhepena uddiṭṭhe caturo samaṇe "ayaṁ nāmettha maggajino, ayaṁ maggadesako, ayaṁ magge jīvati, ayaṁ maggadūsī"ti evaṁ paṭivijjhituṁ asakkonto puna pucchituṁ Cundo āha "**kaṁ maggajinan**"ti. Tattha **magge jīvati me**ti yo so magge jīvati, taṁ me brūhi puṭṭhoti. Sesaṁ pākaṭameva.

86. Idānissa Bhagavā caturopi samaṇe catūhi gāthāhi niddisanto āha **"yo tiṇṇakathaṁkatho visallo"ti**. Tattha **tiṇṇakathaṁkatho visallo**ti etaṁ Uragasutte vuttanayameva. Ayaṁ pana viseso—yasmā imāya gāthāya maggajinoti Buddhasamaṇo adhippeto, tasmā

1. Ma 1. 332 piṭṭhe.
2. Ma 1. 349 piṭṭhe.
3. Ma 1. 92; Dī 2. 125; Aṁ 1. 560 piṭṭhesu.
4. Ma 1. 353 piṭṭhe.
5. Aṁ 3. 153 piṭṭhe.
6. Maggadesako (Ka)

sabbaññutaññāṇena kathaṁkathāpatirūpakassa sabbadhammesu aññāṇassa tiṇṇattāpi "tiṇṇakathaṁkatho"ti veditabbo. Pubbe vuttanayena hi tiṇṇakathaṁkathāpi sotāpannādayo Paccekabuddhapariyosānā sakadāgāmivisayādīsu Buddhavisayapariyosānesu paṭihatañāṇappabhāvattā pariyāyena atiṇṇakathaṁkathāva honti, Bhagavā pana sabbappakārena tiṇṇakathaṁkathoti. **Nibbānābhirato**ti nibbāne abhirato, phalasamāpattivasena sadā nibbānaninnacittoti attho. Tādiso ca Bhagavā. Yathāha—

> "So kho ahaṁ Aggivessana tassā eva kathāya pariyosāne tasmiṁyeva purimasmiṁ samādhinimitte ajjhattameva cittaṁ saṇṭhapemi sannisādemi, ekodiṁ karomi samādahāmī"ti[1].

Anānugiddhoti kañci dhammaṁ taṇhāgedhena ananugijjhanto. **Lokassa sadevakassa netā**ti āsayānusayānulomena dhammaṁ desetvā pārāyanamahāsamayādīsu anekesu suttantesu aparimāṇānaṁ devamanussānaṁ saccapaṭivedhasampādanena sadevakassa lokassa netā gamayitā tāretā, pāraṁ sampāpetāti attho. **Tādin**ti tādisaṁ[2], yathāvuttappakāralokadhammehi nibbikāranti attho. Sesamettha pākaṭameva.

87. Evaṁ Bhagavā imāya gāthāya "maggajinan"ti Buddhasamaṇaṁ niddisitvā idāni khīṇāsavasamaṇaṁ niddisanto āha **"paramaṁ paramantī"ti**. Tattha **paramaṁ** nāma nibbānaṁ, sabbadhammānaṁ aggaṁ uttamanti attho. **Paramanti yodha ñatvā**ti taṁ paramaṁ paramamicceva yo idha sāsane ñatvā paccavekkhaṇañāṇena. **Akkhāti vibhajate idheva dhamman**ti nibbānadhammaṁ akkhāti, attanā paṭividdhattā paresaṁ pākaṭaṁ karoti "idaṁ nibbānan"ti, maggadhammaṁ vibhajati "ime cattāro satipaṭṭhānā -pa- ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"ti. Ubhayampi vā ugghaṭitaññūnaṁ saṅkhepadesanāya ācikkhati, vipañcitaññūnaṁ vitthāradesanāya vibhajati. Evaṁ ācikkhanto vibhajanto ca "idheva sāsane ayaṁ dhammo, na ito bahiddhā"ti sīhanādaṁ nadanto akkhāti ca vibhajati ca. Tena vuttaṁ "akkhāti vibhajate idheva dhamman"ti. **Taṁ kaṅkhachidaṁ muniṁ anejan**ti taṁ evarūpaṁ catusaccapaṭivedhena attano, desanāya ca paresaṁ kaṅkhacchedanena

1. Ma 1. 316 piṭṭhe. 2. Tādinaṁ (Sī)

kaṅkhacchidaṁ, moneyyasamannāgamena Muniṁ, ejāsaṅkhātāya taṇhāya abhāvato anejaṁ **dutiyaṁ bhikkhunamāhu maggadesin**ti.

88. Evaṁ imāya gāthāya sayaṁ anuttaraṁ maggaṁ uppādetvā desanāya anuttaro maggadesī samānopi dūtamiva lekhavācakamiva ca rañño attano sāsanaharaṁ sāsanajotakañca "maggadesin"ti khīṇāsavasamaṇaṁ niddisitvā idāni sekkhasamaṇañca sīlavantaputhujjanasamaṇañca niddisanto āha **"yo dhammapade"**ti. Tattha padavaṇṇanā pākaṭāyeva. Ayaṁ panettha atthavaṇṇanā—yo nibbānadhammassa padattā **dhammapade,** ubho ante anupagamma desitattā āsayānurūpato vā satipaṭṭhānādinānappakārehi desitattā **sudesite,** maggasamaṅgīpi anavasitamaggakiccattā **maggejīvati,** sīlasaṁyamena **saññato**, kāyādīsu sūpaṭṭhitāya cirakatādi saraṇāya vā satiyā **satimā,** aṇumattassāpi vajjassa abhāvato anavajjattā, koṭṭhāsabhāvena ca padattā sattatiṁsabodhipakkhiyammesaṅkhātāni **anavajjapadāni** bhaṅgañāṇato pabhuti bhāvanāsevanāya **sevamāno,** taṁ **bhikkhunaṁ tatiyaṁ maggajīvin**ti **āhū**ti.

89. Evaṁ Bhagavā imāya gāthāya "maggajīvin"ti sekkhasamaṇaṁ sīlavantaputhujjanasamaṇañca niddisitvā idāni taṁ bhaṇḍuṁ kāsāvakaṇṭhaṁ kevalaṁ vohāramattasamaṇaṁ niddisanto āha **"chadanaṁ katvānā"ti**. Tattha **chadanaṁ katvānā**ti patirūpaṁ karitvā, vesaṁ gahetvā, liṅgaṁ dhāretvāti attho. **Subbatānan**ti Buddhapaccekabuddhasāvakānaṁ. Tesaṁ hi sundarāni vatāni, tasmā te subbatāti vuccanti. **Pakkhandī**ti pakkhandako, anto pavisakoti attho. Dussīlo hi gūthapaṭicchādanatthaṁ tiṇapaṇṇādicchadanaṁ viya attano dussīlabhāvaṁ paṭicchādanatthaṁ subbatānaṁ chadanaṁ katvā "ahampi bhikkhū"ti bhikkhumajjhe pakkhandati, "ettakavassena bhikkhunā gahetabbaṁ etan"ti lābhe dīyamāne "ahaṁ ettakavasso"ti gaṇhituṁ pakkhandati, tena vuccati "chadanaṁ katvāna subbatānaṁ pakkhandī"ti. Catunnampi khattiyādikulānaṁ uppannaṁ pasādaṁ ananurūpapaṭipattiyā dūsetīti **kuladūsako. Pagabbho**ti aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena, catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekaṭṭhānena manopāgabbhiyena, catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekaṭṭhānena manopāgabbhiyena ca samannāgatoti attho. Ayamettha saṅkhepo, vitthāraṁ pana Mettasuttavaṇṇanāyaṁ vakkhāma.

Katapaṭicchādanalakkhaṇāya māyāya samannāgatattā **māyāvī.** Sīlasaṁyamābhāvena **asaññato.** Palāpasadisattā **palāpo.** Yathā hi palāpo anto taṇḍularahitopi bahi thusena vīhi viya dissati, evamidhekacco anto sīlādiguṇasāravirahitopi bahi viya dissati, evamidhekacco anto sīlādiguṇasāravirahitopi bahi subbatacchadanena samaṇavesena samaṇo viya dissati, so evaṁ palāpasadisattā "palāpo"ti vuccati. Ānāpānassatisutte pana "apalāpāyaṁ bhikkhave parisā, nippalāpāyaṁ bhikkhave parisā suddhā sāre patiṭṭhitā"ti[1] evaṁ puthujjanakalyāṇopi "palāpo"ti vutto. Idha pana Kapilasutte ca "tato palāpe vāhetha assamaṇe samaṇamānine"ti[2] evaṁ parājitako "palāpo"ti vutto. **Patirūpena caraṁ samaggadūsī**ti taṁ subbatānaṁ chadanaṁ katvā yathā carantaṁ "āraññiko ayaṁ, rukkhamūliko, paṁsukūliko, piṇḍapātiko, appiccho, santuṭṭho"ti jano jānāti, evaṁ patirūpena yuttarūpena bāhiramaṭṭhena ācārena caranto puggalo attano lokuttaramaggassa, paresaṁ sugatimaggassa ca dūsanato "maggadūsī"ti veditabbo.

90. Evaṁ imāya gāthāya "maggadūsī"ti dussīlaṁ vohāramattakasamaṇaṁ niddisitvā idāni tesaṁ aññamaññaṁ abyāmissībhāvaṁ dīpento āha **"ete ca paṭivijjhī"ti.** Tassattho—ete caturo samaṇe yathāvuttena lakkhaṇena **paṭivijjhi** aññāsi sacchākāsi **yo gahaṭṭho** khattiyo vā brāhmaṇo vā añño vā koci, imesaṁ catunnaṁ samaṇānaṁ lakkhaṇassavanamattena **sutavā,** tasseva lakkhaṇassa ariyānaṁ santike sutattā **ariyasāvako,** teyeva samaṇe "ayañca ayañca evaṁlakkhaṇo"ti pajānanamattena **sappañño,** yādiso ayaṁ pacchā vutto maggadūsī, itarepi **sabbe netādisāti ñatvā iti disvā** evaṁ pāpaṁ karontampi etaṁ pāpabhikkhuṁ disvā. Tatthāyaṁ yojanā—ete ca paṭivijjhi yo gahaṭṭho sutavā ariyasāvako sappañño, tassa tāya paññāya sabbe "netādisā"ti ñatvā viharato iti disvā na hāpeti saddhā, evaṁ pāpakammaṁ karontaṁ pāpabhikkhuṁ disvāpi na hāpeti na hāyati na nassati saddhāti.

---

1. Ma 3. 123 piṭṭhe. 2. Khu 1. 322 piṭṭhe.

Evaṁ imāya gāthāya tesaṁ abyāmissībhāvaṁ dīpetvā idāni iti disvāpi "sabbe netādisā"ti jānantaṁ ariyasāvakaṁ pasaṁsanto āha **"kathaṁ hi duṭṭhenā"ti**. Tassa sambandho—etadeva ca yuttaṁ sutavato ariyasāvakassa, yadidaṁ ekaccaṁ pāpaṁ karontaṁ iti disvāpi sabbe "netādisā"ti jānanaṁ. Kiṁkāraṇā?[1] Kathaṁ hi duṭṭhena asampaduṭṭhaṁ, suddhaṁ asuddhena samaṁ kareyyāti. Tassattho—kathaṁ hi sutavā ariyasāvako sappañño sīlavipattiyā duṭṭhena maggadūsinā aduṭṭhaṁ itaraṁ samaṇattayaṁ, suddhaṁ samaṇattayamevaṁ aparisuddhakāyasamācāratādīhi[2] asuddhena pacchimena vohāramattakasamaṇena samaṁ kareyya sadisanti jāneyyāti. Suttapariyosāne upāsakassa maggo vā phalaṁ vā na kathitaṁ. Kaṅkhāmattameva hi tassa pahīnanti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Cundasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

6. Parābhavasuttavaṇṇanā

Evaṁ me sutanti Parābhavasuttaṁ. Kā uppatti? Maṅgalasuttaṁ kira sutvā devānaṁ etadahosi "Bhagavatā Maṅgalasutte sattānaṁ vuḍḍhiñca sotthiñca kathayamānena ekaṁsena bhavo eva kathito, no parābhavo, handa dāni yena sattā parihāyanti vinassanti, taṁ nesaṁ parābhavampi pucchāmā"ti. Atha Maṅgalasuttaṁ kathitadivasato dutiyadivase dasasahassacakkavāḷesu devatāyo Parābhavasuttaṁ sotukāmā imasmiṁ ekacakkavāḷe sannipatitvā ekavālaggakoṭi-okāsamatte dasapi vīsampi tiṁsampi cattālīsampi paññāsampi saṭṭhipi sattatipi asītipi sukhumattabhāve nimminitvā sabbadevamārabrahmāno siriyā ca tejena ca adhigayha virocamānaṁ paññattavarabuddhāsane nisinnaṁ Bhagavantaṁ parivāretvā aṭṭhaṁsu. Tato Sakkena Devānamindena āṇatto aññataro devaputto Bhagavantaṁ parābhavapañhaṁ pucchi, atha Bhagavā pucchāvasena imaṁ suttamabhāsi.

---

1. Kiṁ kāraṇaṁ (Sī, Ka)
2. Itaraṁ samaṇaṁ taṁsadisamattameva parisuddhaṁ kāyasamācāratādīhi (Syā)

Tattha “evaṁ me sutan”ti-ādi āyasmatā Ānandena vuttaṁ, “parābhavantaṁ purisan”ti-ādinā nayena ekantarikā gāthā devaputtena vuttā, “suvijāno bhavaṁ hotī”ti-ādinā nayena ekantarikā eva avasānagāthā ca Bhagavatā vuttā, tadetaṁ sabbampi samodhānetvā “Parābhavasuttan”ti vuccati. Tattha “evaṁ me sutan”ti-ādīsu yaṁ vattabbaṁ, taṁ sabbaṁ Maṅgalasuttavaṇṇanāyaṁ vakkhāma.

91. **Parābhavantaṁ purisan**ti-ādīsu pana **parābhavantan**ti parihāyantaṁ vinassantaṁ. **Purisan**ti yaṁkiñci sattaṁ jantuṁ. **Mayaṁ pucchāma Gotamā**ti sesadevehi saddhiṁ attānaṁ nidassetvā okāsaṁ kārento so devaputto gottena Bhagavantaṁ ālapati. **Bhavantaṁ puṭṭhumāgamhā**ti mayaṁ hi bhavantaṁ pucchissāmāti tato tato cakkavāḷā āgatāti attho. Etena ādaraṁ dasseti. **Kiṁparābhavato mukhan**ti evaṁ āgatānaṁ amhākaṁ brūhi parābhavato purisassa kiṁ mukhaṁ kiṁ dvāraṁ kā yoni kiṁ kāraṇaṁ, yena mayaṁ parābhavantaṁ purisaṁ jāneyyāmāti attho. Etena “parābhavantaṁ purisan”ti ettha vuttassa parābhavato purisassa parābhavakāraṇaṁ pucchati. Parābhavakāraṇe hi ñāte tena kāraṇasāmaññena sakkā yo koci parābhavapuriso jānituntі.

92. Athassa Bhagavā suṭṭhu pākaṭīkaraṇatthaṁ paṭipakkhaṁ dassetvā puggalādhiṭṭhānāya desanāya parābhavamukhaṁ dīpento āha **“suvijāno bhavan”**ti. Tassattho—yvāyaṁ **bhavaṁ** vaḍḍhanto aparihāyanto puriso, so **suvijāno hoti,** sukhena akasirena akicchena sakkā vijānituṁ. Yopāyaṁ parābhavatīti **parābhavo,** parihāyati vinassati, yassa tumhe parābhavato purisassa mukhaṁ maṁ pucchatha, sopi **suvijāno.** Kathaṁ? Ayaṁ hi **dhammakāmo bhavaṁ hoti** dasakusalakammapathadhammaṁ kāmeti piheti pattheti suṇāti paṭipajjati, so taṁ paṭipattiṁ disvā sutvā ca jānitabbato suvijāno hoti. Itaropi **dhammadessī parābhavo,** tameva dhammaṁ dessati na kāmeti na piheti na pattheti na suṇāti na paṭipajjati, so taṁ vippaṭipattiṁ disvā sutvā ca jānitabbato suvijāno hotīti. Evamettha Bhagavā paṭipakkhaṁ dassento atthato dhammakāmataṁ bhavato mukhaṁ dassetvā dhammadessitaṁ parābhavato mukhaṁ dassetīti veditabbaṁ.

93. Atha sā devatā Bhagavato bhāsitaṁ abhinandamānā āha **"iti hetan"**ti. Tassattho—iti hi yathā vutto Bhagavatā, tatheva[1] etaṁ vijānāma gaṇhāma dhārema, **paṭhamo so parābhavo** so dhammadessitālakkhaṇo paṭhamo parābhavo. Yāni mayaṁ parābhavamukhāni vijānituṁ āgatamhā, tesu idaṁ tāva ekaṁ parābhavamukhanti vuttaṁ hoti. Tattha viggaho—parābhavanti etenāti parābhavo. Kena ca parābhavanti? Yaṁ parābhavato mukhaṁ kāraṇaṁ, tena. Byañjanamattena eva hi ettha nānākaraṇaṁ, atthato pana parābhavoti vā parābhavato mukhanti vā nānākaraṇaṁ natthi. Evamekaṁ parābhavato mukhaṁ vijānāmāti abhinanditvā tato paraṁ ñātukāmatāyāha **"dutiyaṁ Bhagavā brūhi, kiṁ parābhavato mukhan"**ti. Ito parañca **tatiyaṁ catutthan**ti-ādīsupi imināva nayenattho veditabbo.

94. Byākaraṇapakkhepi ca yasmā te te sattā tehi tehi[2] parābhavamukhehi samannāgatā, na ekoyeva sabbehi, na ca sabbe ekeneva[3], tasmā tesaṁ tāni tāni parābhavamukhāni dassetuṁ **"asantassa piyā hontī"**ti-ādinā nayena puggalādhiṭṭhānāya eva desanāya nānāvidhāni parābhavamukhāni byākāsīti veditabbā.

Tatrāyaṁ saṅkhepato atthavaṇṇanā—**asanto** nāma cha satthāro, ye vā panaññepi avūpasantena kāyavacīmanokammena samannāgatā, te asanto assa piyā honti sunakkhattādīnaṁ acelakakorakhattiyādayo viya. **Santo** nāma Buddhapaccekabuddhasāvakā, ye vā panaññepi vūpasantena kāyavacīmanokammena samannāgatā, te **sante na kurute piyaṁ,** attano piya iṭṭhe kante manāpe na kuruteti attho. Veneyyavasena hettha vacanabhedo katoti veditabbo. Atha vā **sante na kurute**ti sante na sevatīti attho yathā "rājānaṁ sevatī"ti. Etasmiṁ hi atthe rājānaṁ piyaṁ kuruteti[4] saddavidū mantenti[5]. **Piyan**ti piyamāno tussamāno modamānoti attho.

---

1. Iti yathāvuttadhammadessitameva (Ka)
2. Yehi yehi (Ka)
3. Na ekoyeva na ca dve, atha kho anekā (Ka)
4. Pakuruteti (Sī)
5. Vaṇṇenti (Syā)

asataṁ dhammo nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni, dasākusalakammapathā vā. Taṁ asataṁ dhammaṁ **roceti** piheti pattheti sevati. Evametāya gāthāya asantapiyatā santa-appiyatā asaddhammarocanañcāti tividhaṁ parābhavato mukhaṁ vuttaṁ. Etena hi samannāgato puriso parābhavati parihāyati, neva idha na huraṁ vuḍḍhiṁ pāpuṇāti, tasmā "parābhavato mukhan"ti vuccati. Vitthāraṁ panettha "asevanā ca bālānaṁ, paṇḍitānañca sevanā"ti gāthāvaṇṇanāyaṁ vakkhāma.

96. **Niddāsīlī** nāma yo gacchantopi nisīdantopi tiṭṭhantopi sayānopi niddāyatiyeva. **Sabhāsīlī** nāma saṅgaṇikārāmataṁ bhassārāmatamanuyutto. **Anuṭṭhātā**ti vīriyatejavirahito uṭṭhānasīlo na hoti, aññehi codiyamaṅo gahaṭṭho vā samāno gahaṭṭhakammaṁ, pabbajito vā pabbajitakammaṁ ārabhati. **Alaso**ti jāti-alaso accantābhibhūto thinena ṭhitaṭṭhāne ṭhito eva hoti, nisinnaṭṭhāne nisinno eva hoti, attano ussāhena aññaṁ iriyāpathaṁ na kappeti. Atīte araññe aggimhi uṭṭhite apalāyana-alasā cettha nidassanaṁ. Ayamettha ukkaṭṭhaparicchedo, tato lāmakaparicchedenāpi pana alaso alasotveva veditabbo. Dhajova rathassa, dhūmova aggino, kodho paññāṇamassāti **kodhapaññāṇo.** Dosacarito khippakopī arukūpamacitto puggalo evarūpo hoti. Imāya gāthāya niddāsīlatā sabhāsīlatā anuṭṭhānatā alasatā kodhapaññāṇatāti pañcavidhaṁ parābhavamukhaṁ vuttaṁ. Etena hi samannāgato neva gahaṭṭho gahaṭṭhavuḍḍhiṁ, na pabbajito pabbajitavuḍḍhiṁ pāpuṇāti, aññadatthu parihāyatiyeva parābhavatiyeva, tasmā "parābhavato mukhan"ti vuccati.

98. **Mātā**ti janikā veditabbā. **Pitā**ti janakoyeva. **Jiṇṇakaṁ** sarīrasithilatāya. **Gatayobbanaṁ** yobbanātikkamena āsītikaṁ vā nāvutikaṁ vā sayaṁ kammāni kātumasamatthaṁ. **Pahu santo**ti samattho samāno sukhaṁ jīvamāno. **Na bharatī**ti na poseti. Imāya gāthāya mātāpitūnaṁ abharaṇaṁ aposanaṁ anupaṭṭhānaṁ ekaṁyeva parābhavamukhāṁ vuttaṁ. Etena hi samannāgato yaṁ taṁ—

"Tāya naṁ pāricariyāya, mātāpitūsu paṇḍitā.
Idheva naṁ pasaṁsanti, pecca sagge pamodatī"ti[1]—

mātāpitubharaṇe ānisaṁsaṁ vuttaṁ, taṁ na pāpuṇāti, aññadatthu "mātāpitaropi na bharati, kaṁ aññaṁ bharissatī"ti nindañca vajjanīyatañca duggatiñca pāpuṇanto parābhavatiyeva, tasmā "parābhavato mukhan"ti vuccati.

100. Pāpānaṁ bāhitattā **brāhmaṇaṁ,** samitattā **samaṇaṁ.** Brāhmaṇakulappabhavampi vā brāhmaṇaṁ, pabbajjupagataṁ samaṇaṁ, tato **aññaṁ vāpi** yaṁkiñci yācanakaṁ. **Musāvādena vañcetī**ti "vada bhante paccayenā"ti pavāretvā yācito vā paṭijānitvā pacchā appadānena tassa taṁ āsaṁ visaṁ vādeti. Imāya gāthāya brāhmaṇādīnaṁ musāvādena vañcanaṁ ekaṁyeva parābhavamukhaṁ vuttaṁ. Etena hi samannāgato idha nindaṁ, samparāye duggatiṁ sugatiyampi adhippāyavipattiñca pāpuṇāti. Vuttañhetaṁ—

"Dussīlassa sīlavipannassa pāpako kittisaddo abbhuggacchatī"ti[2].

Tathā—

"Catūhi bhikkhave dhammehi samannāgato yathābhataṁ nikkhito evaṁ niraye, katamehi catūhi, musāvādī hotī"ti-ādi[3].

Tathā—

"Idha Sāriputta ekacco samaṇaṁ vā brāhmaṇaṁ vā upasaṅkamitvā pavāreti 'vada bhante paccayenā'ti, so yena pavāreti, taṁ na deti. So ce tato cuto itthattaṁ āgacchati, so yaṁ yadeva vaṇijjaṁ payojeti, sāssa hoti chedagāminī. Idha pana Sāriputta -pa-. So yena pavāreti, na taṁ yathādhippāyaṁ deti. So ce tato cuto itthattaṁ āgacchati, so yaṁ yadeva vaṇijjaṁ payojeti, sāssa na hoti yathādhippāyā"ti[4].

---

1. Khu 1. 269; Aṁ 1. 382 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 72; Aṁ 2. 221; Vi 3. 322 piṭṭhesu.
3. Aṁ 1. 395 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 393 piṭṭhe.

Evamimāni nindādīni pāpuṇanto parābhavatiyeva, tasmā "parābhavato mukhan"ti vuttaṁ.

102. **Pahūtavitto**ti pahūtajātarūparajatamaṇiratano. **Sahirañño**ti sakahāpaṇo. **Sabhojano**ti anekasūpabyañjanabhojanasampanno. **Eko bhuñjati sādūnī**ti sādūni bhojanāni attano puttānampi adatvā paṭicchannokāse bhuñjatīti eko bhuñati sādūni. Imāya gāthāya bhojanagiddhatāya bhojanamacchariyaṁ ekaṁyeva parābhavamukhaṁ vuttaṁ. Etena hi samannāgato nindaṁ vajjanīyaṁ duggatinti evamādīni pāpuṇanto parābhavatiyeva, tasmā "parābhavato mukhan"ti vuttaṁ. Vuttanayeneva sabbaṁ suttānusārena yojetabbaṁ, ativitthārabhayena pana idāni yojanānayaṁ adassetvā atthamattameva bhaṇāma.

104. **Jātitthaddho** nāma yo "ahaṁ jātisampanno"ti mānaṁ janetvā tena thaddho vātapūritabhastā viya uddhumāto hutvā na kassaci onamati. Esa nayo dhanagottatthaddhesu. **Saññātiṁ atimaññetī**ti attano ñātimpi jātiyā atimaññati Sakyā viya Viṭaṭūbhaṁ. Dhanenāpi ca "kapaṇo ayaṁ daliddo"ti atimaññati, sāmīcimattampi na karoti, tassa te ñātayo parābhavameva icchanti. Imāya gāthāya vatthuto catubbidhaṁ lakkhaṇato ekaṁyeva parābhavamukhaṁ vuttaṁ.

106. **Itthidhutto**ti itthīsu sāratto, yaṁkiñci atthi, taṁ sabbampi datvā aparāparaṁ itthiṁ saṅgaṇhāti. Tathā sabbampi attano santakaṁ nikkhipitvā surāpānapayutto **surādhutto.** Nivatthasāṭakampi nikkhipitvā jūtakīḷanamanuyutto **akkhadhutto.** Etehi tīhi ṭhānehi yaṁkiñcipi laddhaṁ hoti, tassa vināsanato[1] laddhaṁ laddhaṁ vināsetīti veditabbo. Evaṁvidho parābhavatiyeva, tenassetaṁ imāya gāthāya tividhaṁ parābhavamukhaṁ vuttaṁ.

108. **Sehi dārehī**ti attano dārehi. Yo attano dārehi asantuṭṭho hutvā **vesiyāsu padussati,** tathā **paradāresu,**

---

1. Vināsanattā (Ka)

so yasmā vesīnaṁ dhanappadānena paradārasevanena ca rājadaṇḍādīhi parābhavatiyeva, tenassetaṁ imāya gāthāya duvidhaṁ parābhavamukhaṁ vuttaṁ.

110. **Atītayobbano**ti yobbanamaticca āsītiko vā nāvutiko vā hutvā **āneti** pariggaṇhāti. **Timbarutthanin**ti timbaruphalasadisatthaniṁ taruṇadārikaṁ. **Tassā issā na supatī**ti "daharāya mahallakena saddhiṁ rati ca saṁvāso ca amanāpo, mā heva kho taruṇaṁ pattheyyā"ti issāya taṁ rakkhanto na supati. So yasmā kāmarāgena ca issāya ca ḍayhanto bahiddhā kammante ca appayojento parābhavatiyeva, tenassetaṁ imāya gāthāya imaṁ issāya asupanaṁ ekaṁyeva parābhavamukhaṁ vuttaṁ.

112. **Soṇḍin**ti macchamaṁsādīsu lolaṁ gedhajātikaṁ. **Vikiraṇin**ti tesaṁ atthāya dhanaṁ paṁsukaṁ viya vikiritvā nāsanasīlaṁ. **Purisaṁ vāpi tādisan**ti puriso vāpi yo evarūpo hoti, taṁ yo issariyasmiṁ **ṭhapeti**[1], lañchanamuddikādīni datvā gharāvāse kammante vā vaṇijjādivohāresu vā tadeva vāvaṭaṁ kāreti[2], so yasmā tassa dosena dhanakkhayaṁ pāpuṇanto parābhavatiyeva, tenassetaṁ imāya gāthāya tathāvidhassa issariyasmiṁ ṭhapanaṁ[3] ekaṁyeva parābhavamukhaṁ vuttaṁ.

114. **Appabhogo** nāma sannicitānañca bhogānaṁ āyamukhassa ca abhāvato. **Mahātaṇho**ti mahatiyā bhogataṇhāya samannāgato, yaṁ laddhaṁ, tena asantuṭṭho. **Khattiye jāyate kule**ti khattiyānaṁ kule jāyati. **So ca rajjaṁ patthayatī**ti so etāya mahātaṇhatāya anupāyena uppaṭipāṭiyā attano dāyajjabhūtaṁ alabbhaneyyaṁ vā parasantakaṁ rajjaṁ pattheti, so evaṁ patthento yasmā tampi appakaṁ bhogaṁ yodhājīvādīnaṁ datvā rajjaṁ apāpuṇanto parābhavatiyeva, tenassetaṁ imāya gāthāya rajjapatthanaṁ ekaṁyeva parābhavamukhaṁ vuttaṁ.

---

1. Ṭhāpeti (Sī, Syā)
2. Sabyāpāraṁ karoti (Sī), byāpāraṁ kāreti (Syā)
3. Ṭhāpanaṁ (Sī, Syā)

115. Ito paraṁ yadi sā devatā "terasamaṁ Bhagavā brūhi -pa- satasahassimaṁ Bhagavā brūhī"ti puccheyya, tampi Bhagavā katheyya. Yasmā pana sā devatā "kiṁ imehi pucchitehi, ekamettha vuḍḍhikaraṁ natthī"ti tāni parābhavamukhāni asuyyamānā[1] ettakampi pucchitvā vippaṭisārī hutvā tuṇhī ahosi, tasmā Bhagavā tassāsayaṁ viditvā desanaṁ niṭṭhāpento imaṁ gāthaṁ abhāsi **"ete parābhave loke"ti**.

Tattha **paṇḍito**ti parivīmaṁsāya samannāgato. **Samavekkhiyā**ti paññācakkhunā upparikkhitvā. **Ariyo**ti na maggena na phalena, apica kho pana etasmiṁ parābhavasaṅkhāte anayena iriyatīti ariyo. Yena dassanena yāya paññāya parābhave disvā vivajjeti, tena sampannattā **dassanasampanno. Sa lokaṁ bhajatesivan**ti so evarūpo sivaṁ khemamuttamamanupaddavaṁ devalokaṁ bhajati allīyati, upagacchatīti vuttaṁ hoti. Desanāpariyosāne parābhavamukhāni sutvā uppannasaṁvegānurūpaṁ yoniso padahitvā sotāpattisakadāgāmi-anāgāmiphalāni pattā devatā gaṇanaṁ vītivattā. Yathāha—

"Mahāsamayasutte ca, atho Maṅgalasuttake.
Samacitte Rāhulovāde, dhammacakke Parābhave.

Devatāsamitī tattha, appameyyā asaṅkhiyā[2].
Dhammābhisamayo cettha, gaṇanāto asaṅkhiyo"ti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Parābhavasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

7. Aggikabhāradvājasuttavaṇṇanā

Evaṁ me sutanti Aggikabhāradvājasuttaṁ, "Vasalasuttan"tipi vuccati. Kā uppatti? Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme, Kasibhāradvājasutte vuttanayena pacchābhattakiccāvasāne Buddhacakkhunā

---

1. Asukhāyamānā (Sī)
2. Anappikā (Sī), anappakā (Syā)

lokaṁ volokento Aggikabhāradvājaṁ brāhmaṇaṁ saraṇasikkhāpadānaṁ upanissayasampannaṁ disvā "tattha mayi gate kathā pavattissati, tato kathāvasāne dhammadesanaṁ sutvā esa brāhmaṇo saraṇaṁ gantvā sikkhāpadāni samādiyissatī"ti ñatvā tattha gantvā pavattāya kathāya brāhmaṇena dhammadesanaṁ yācito imaṁ suttaṁ abhāsi. Tattha "evaṁ me sutan"ti-ādiṁ Maṅgalasuttavaṇṇanāyaṁ vaṇṇayissāma, "atha kho Bhagavā pubbaṇhasamayan"ti-ādi Kasibhāradvājasutte vuttanayeneva veditabbaṁ.

Tena kho pana samayena Aggikabhāradvājassāti yaṁ yaṁ avuttapubbaṁ, taṁ tadeva vaṇṇayissāma. Seyyathidaṁ? So hi brāhmaṇo aggiṁ juhati paricaratīti katvā Aggikoti nāmena pākaṭo ahosi, Bhāradvājoti gottena. Tasmā vuttaṁ "Aggikabhāradvājassā"ti. **Nivesane**ti ghare. Tassa kira brāhmaṇassa nivesanadvāre antaravīthiyaṁ aggihutasālā ahosi, tato "nivesanadvāre"ti vattabbe tassapi padesassa nivesaneyeva pariyāpannattā "nivesane"ti vuttaṁ. Samīpatthe vā bhummavacanaṁ, nivesanasamīpeti attho. **Aggi pajjalito hotī**ti aggiyādhāne[1] ṭhito aggi katabbhuddharaṇo samidhāpakkhepaṁ bījanavātañca labhitvā jalito uddhaṁ samuggataccisamākulo hoti. **Āhuti paggahitā**ti sasīsaṁ nhāyitvā mahatā sakkārena pāyāsasappimadhuphāṇitādīni abhisaṅkhatāni[2] hontīti attho. Yaṁ hi kiñci aggimhi juhitabbaṁ, taṁ sabbaṁ "āhutī"ti vuccati. **Sapadānan**ti anugharaṁ. Bhagavā hi sabbajanānuggahatthāya āhārasantuṭṭhiyā ca uccanīcakulaṁ avokkamma piṇḍāya carati. Tena vuttaṁ "sapadānaṁ piṇḍāya caramāno"ti.

Atha kimatthaṁ sabbākārasampannaṁ samantapāsādikaṁ Bhagavantaṁ disvā brāhmaṇassa cittaṁ nappasīdati, kasmā ca evaṁ pharusena vacanena Bhagavantaṁ samudācaratīti? Vuccate—ayaṁ kira brāhmaṇo "maṅgalakiccesu samaṇadassanaṁ avamaṅgalan"ti evaṁdiṭṭhiko, tato "mahābrahmuno bhuñjanavelāya kāḷakaṇṇī muṇḍakasamaṇako mama nivesanaṁ upasaṅkamatī"ti mantvā cittaṁ nappasādesi, aññadatthu dosavasaṁyeva agamāsi. Atha kuddho[3] anattamano anattamanavācaṁ nicchāresi **"tatreva muṇḍakā"**ti-ādi.

---

1. Aggiyāpane (Syā), aggisālaṭṭhāne (Ka)
2. Abhihatāni (Sī)
3. Ruṭṭho (Sī, Syā)

Tatrāpi ca yasmā "muṇḍo asuddho hotī"ti brāhmaṇānaṁ diṭṭhi, tasmā "ayaṁ asuddho, tena devabrāhmaṇapūjako na hotī"ti jigucchanto "muṇḍakā"ti āha. Muṇḍakattā vā ucchiṭṭho esa, na imaṁ padesaṁ arahati āgacchitunti. Samaṇo hutvāpi idisaṁ kāyakilesaṁ na vaṇṇetīti ca samaṇabhāvaṁ jigucchanto **"samaṇakā"ti** āha. Na kevalaṁ dosavaseneva[1], vasale vā pabbājetvā tehi saddhiṁ ekato sambhogaparibhogakaraṇena patīto ayaṁ vasalatopi pāpataroti jigucchanto **"vasalakā"ti**, āha, "vasalajātikānaṁ vā āhutidassanamattasavanena pāpaṁ hotī"ti maññamānopi evamāha.

Bhagavā tathā vuttopi vippasannenava mukhavaṇṇena madhurena sarena brāhmaṇassa upari anukampāsītalena cittena attano sabbasattehi asādhāraṇatādibhāvaṁ pakāsento āha **"jānāsi pana tvaṁ brāhmaṇā"ti**. Atha brāhmaṇo Bhagavato mukhappasādasūcitaṁ tādibhāvaṁ ñatvā anukampāsītalena cittena nicchāritaṁ madhurassaraṁ sutvā amateneva abhisittahadayo attamano vippasannindriyo nihatamāno hutvā taṁ jātisabhāvaṁ visa-uggirasadisaṁ[2] samudācāravacanaṁ pahāya "nuna yamahaṁ hīnajaccaṁ vasalanti paccemi, na so paramatthato vasalo, na ca hīnajaccatā eva vasalakaraṇo dhammo"ti maññamāno **"na khvāhaṁ bho Gotamā"ti** āha. Dhammatā hesā, yaṁ hetusampanno paccayālābhena pharusopi samāno laddhamatte paccaye muduko hotīti.

Tattha **sādhū**ti ayaṁ saddo āyācanasampaṭicchanasampahaṁsanasundaradaḷhī-kammādīsu dissati. "Sādhu me bhante Bhagavā saṁkhittena dhammaṁ desetū"ti-ādīsu[3] hi āyācane. "Sādhu bhanteti kho so bhikkhu Bhagavato bhāsitaṁ abhinanditvā anumoditvā"ti-ādīsu[4] sampaṭicchane. "Sādhu sādhu Sāriputtā"ti-ādīsu[5] sampahaṁsane.

"Sādhu dhammarucī rājā, sādhu paññāṇavā naro.
Sādhu mittānamaddubbho, pāpassākaraṇaṁ sukhan"ti—

---

1. Rosavaseneva (Sī, Syā)
2. Visuggārasadisaṁ (Sī), visa-oragasadisaṁ (Syā)
3. Saṁ 2. 294; Aṁ 2. 507 piṭṭhesu. 4. Ma 3. 66 piṭṭhe. 5. Dī 3. 226 piṭṭhe.

ādīsu[1] sundare. “Taṁ suṇātha sādhukaṁ manasi kajrothā”ti-ādīsu[2] daḷhīkamme. Idha pana āyācane.

Tena hīti tassādhippāyanidassanaṁ, sace ñātukāmosīti vuttaṁ hoti. Kāraṇavacanaṁ vā, tassa yasmā ñātukāmosi, tasmā brāhmaṇa suṇāhi, sādhukaṁ manasi karohi, tathā te bhāsissāmi, yathā tvaṁ jānissasīti evaṁ parapadehi saddhiṁ sambandho veditabbo. Tatra ca **suṇāhī**ti sotindriyavikkhepavāraṇaṁ, **sādhukaṁ manasi karohī**ti manasikāre daḷhīkammaniyojanena manindriyavikkhepavāraṇaṁ. Purimaṁ cettha byañjanavipallāsaggāhavāraṇaṁ, pacchimaṁ atthavipallāsaggāhavāraṇaṁ. Purimena ca dhammassavane niyojeti, pacchimena sutānaṁ dhammānaṁ dhāraṇatthūpaparikkhādīsu. Purimena ca “sabyañjano ayaṁ dhammo, tasmā savanīyo”ti dīpeti, pacchimena “sāttho, tasmā manasi kātabbo”ti. Sādhukapadaṁ vā ubhayapadehi yojetvā “yasmā ayaṁ dhammo dhammagambhīro ca desanāgambhīro ca, tasmā suṇāhi sādhukaṁ. Yasmā atthagambhīro paṭivedhagambhīro ca, tasmā sādhukaṁ manasi karothī”ti etamatthaṁ dīpento āha “suṇāhi sādhukaṁ manasi karohī”ti.

Tato “evaṁ gambhīre kathamahaṁ patiṭṭhaṁ labhissāmī”ti visīdantamiva taṁ brāhmaṇaṁ samussāhento āha **“bhāsissāmī”ti**. Tattha “yathā tvaṁ ña ssasi, tathā parimaṇḍalehi padabyañjanehi uttānena nayena bhāsissāmī”ti evamadhippāyo veditabbo. Tato ussāhajāto hutvā **“evaṁ bho”ti kho Aggikabhāradvājo brāhmaṇo Bhagavato paccassosi,** sampaṭicchi paṭiggahesīti vuttaṁ hoti, yathānusiṭṭhaṁ vā paṭipajjanena abhimukho assosīti. Athassa **“Bhagavā etadavocā”ti** idāni vattabbaṁ sandhāya vuttaṁ “kodhano upanāhī”ti evamādikaṁ.

116. Tattha **kodhano**ti kujjhanasīlo. **Upanāhī**ti tasseva kodhassa daḷhīkammena upanāhena samannāgato. Paresaṁ guṇe makkheti puñchatīti makkhī, pāpo ca so makkhī cāti **pāpamakkhī. Vipannadiṭṭhī**ti vinaṭṭhasammādiṭṭhi, vipannāya vā virūpaṁ gatāya dasavatthukāya micchādiṭṭhiyā samannāgato. **Māyāvī**ti attani vijjamānadosapaṭicchādanalakkhaṇāya

1. Khu 6. 45 piṭṭhe Jātake. 2. Ma 1. 1 piṭṭhe.

māyāya samannāgato. **Taṁ jaññā vasalo itī**ti taṁ evarūpaṁ puggalaṁ etesaṁ hīnadhammānaṁ vassanato siñcanato anvāssavanato "vasalo"ti jāneyyāti[1], etehi sabbehi brāhmaṇamatthake jāto[2]. Ayañhi paramatthato vasalo eva, attano hadayatuṭṭhimattaṁ, na paranti. Evamettha Bhagavā ādipadeneva tassa brāhmaṇassa kodhaniggahaṁ katvā "kodhādidhammo hīnapuggalo"ti[3] puggalādhiṭṭhānāya ca desanāya kodhādidhamme desento ekena tāva pariyāyena vasalañca vasalakaraṇe ca dhamme desesi, evaṁ desento ca "tvaṁ ahan"ti paravambhanaṁ attukkaṁsanañca akatvā dhammeneva samena ñāyena taṁ brāhmaṇaṁ vasalabhāve, attānañca brāhmaṇabhāve ṭhapesi.

117. Idāni yāyaṁ brāhmaṇānaṁ diṭṭhi "kadāci pāṇātipāta-adinnādānādīni karontopi brāhmaṇo evā"ti, taṁ diṭṭhiṁ paṭisedhento, ye ca sattavihiṁsādīsu[4] akusaladhammesu tehi tehi samannāgatā ādīnavaṁ apassantā te dhamme uppādenti[5], tesaṁ "hīnā ete dhammā vasalakaraṇā"ti tattha ādīnavañca dassento aparehipi pariyāyehi vasalañca vasalakaraṇe ca dhamme desetuṁ "ekajaṁ vā dvijaṁ vā"ti evamādigāthāyo abhāsi.

Tattha **ekajo**ti ṭhapetvā aṇḍajaṁ avasesayonijo. So hi ekadā eva jāyati. **Dvijo**ti aṇḍajo. So hi mātukucchito aṇḍakosato cāti dvikkhattuṁ jāyati. Taṁ ekajaṁ vā dvijaṁ vāpi. **Yodha pāṇa**nti yo idha sattaṁ. **Vihiṁsatī**ti kāyadvārikacetanāsamuṭṭhitena vā vacīdvārikacetanāsamuṭṭhitena vā payogena jīvitā voropeti. "Pāṇāni hiṁsatī"tipi pāṭho, tattha ekajaṁ vā dvijaṁ vāti evaṁpabhedāni yodha pāṇāni hiṁsatīti evaṁ sambandho veditabbo. **Yassa pāṇe dayā natthī**ti etena manasā anukampāya abhāvaṁāha. Sesamettha vuttanayemeva ito parāsu ca gāthāsu, yato ettakampi avatvā ito paraṁ uttānatthāni padāni pariharantā avaṇṇitapadavaṇṇanāmattameva karissāma.

---

1. Jānāhi (Sī, Syā)
2. Sace hi brahmuno matthake jāto (Sī), sabbe hi brāhmaṇamatthake jātā (Syā)
3. Kodhādidhamme hīnapuggale (Sī)
4. Ye vā sattā hiṁsādīsu (Sī, Syā)
5. Nappajahanti (Sī), upādiyanti (Syā), uppādessanti (Ka)

118. **Hantī**ti hanati vināseti. **Parirundhatī**ti[1] senāya parivāretvā tiṭṭhati. **Gāmāni nigamāni cā**ti ettha casaddena nagarānītipi vattabbaṁ. **Niggāhako samaññāto**ti iminā hananaparirundhanena gāmanigamanagaraghātakoti loke vidito.

119. **Gāme vā yadi vāraññe**ti gāmopi nigamopi nagarampi sabbova idha gāmo saddhiṁ upacārena, taṁ ṭhapetvā sesaṁ araññaṁ. Tasmiṁ gāme vā yadi vāraññe **yaṁ paresaṁ mamāyitaṁ,** yaṁ parasattānaṁ pariggahitamapariccattaṁ satto vā saṅkhāro vā. **Theyyā adinnamādetī**ti[2] tehi adinnaṁ ananuññātaṁ theyyacittena ādiyati, yena kenaci payogena yena kenaci avahārena attano gahaṇaṁ sādheti.

120. **Iṇamādāyā**ti attano santakaṁ kiñci nikkhipitvā nikkhepaggahaṇena vā, kiñci anikkhipitvā "ettakena kālena ettakaṁ vaḍḍhiṁ dassāmī"ti vaḍḍhiggahaṇena vā, "yaṁ ito udayaṁ bhavissati, taṁ mayhaṁ mūlaṁ taveva bhavissatī"ti vā "udayaṁ ubhinnampi sādhāraṇan"ti vā evaṁ taṁtaṁāyogaggahaṇena[3] vā iṇaṁ gahetvā. **Cujjamāno**[4] **palāyati na hi te iṇamatthī**ti tena iṇāyikena "dehi me iṇan"ti codiyamāno "na hi te iṇamatthi, mayā gahitanti ko sakkhī"ti evaṁ bhaṇanena ghare vasantopi palāyati.

121. **Kiñcikkhakamyatā**ti appamattakepi kismiñcideva icchāya. **Panthasmiṁ vajantaṁ**[5] **janan**ti magge gacchantaṁ yaṁkiñci itthiṁ vā purisaṁ vā. **Hantvā kiñcikkhamādetī**ti māretvā koṭṭetvā taṁ bhaṇḍakaṁ gaṇhāti.

122. **Attahetū**ti attano jīvitakāraṇā, tathā **parahetu. Dhanahetū**ti sakadhanassa vā paradhanassa vā kāraṇā. Cakāro sabbattha vikappanattho. **Sakkhipuṭṭho**ti yaṁ jānāsi, taṁ vadehīti pucchito. **Musā brūtī**ti jānanto vā "na jānāmī"ti ajānanto vā "jānāmī"ti bhaṇati, sāmike asāmike, asāmike ca sāmike karoti.

---

1. Uparundhetīti (Syā), uparundhatīti (Ka)
2. Adinnaṁ ādiyatīti (Sī, Syā)
3. Āyogaggahaṇena (Sī, Syā)
4. Bhuñjamāno (Syā, Ka)
5. Vajataṁ (Sī, Syā)

123. **Ñātīnan**ti sambandhīnaṁ. **Sakhīnan**ti vayassānaṁ. **Dāresū**ti parapariggahitesu. **Paṭidissatī**ti paṭikūlena dissati, aticaranto dissatīti attho. **Sāhasā**ti balakkārena anicchaṁ. **Sampiyenā**ti tehi tesaṁ dārehi patthiyamāno sayañca patthayamāno, ubhayasinehavasenāpīti vuttaṁ hoti.

124. **Mātaraṁ pitaraṁ vā**ti evaṁ mettāya padaṭṭhānabhūtampi, **jiṇṇakaṁ gatayobbanan**ti evaṁ karuṇāya padaṭṭhānabhūtampi. **Pahu santo na bharatī**ti atthasampanno upakaraṇasampanno hutvāpi na poseti.

125. **Sasun**ti sassuṁ. **Hantī**ti pāṇinā vā leḍḍunā vā aññena vā kenaci paharati. **Rosetī**ti kodhamassa sañjaneti **vācāya** pharusavacanena.

126. **Atthan**ti sandiṭṭhikasamparāyikaparamatthesu yaṁkiñci. **Pucchito snato**ti puṭṭho samāno. **Anatthamanusāsatī**ti tassa ahitameva ācikkhati. **Paṭicchannena mantetī**ti atthaṁ ācikkhantopi yathā so na jānāti, tathā apākaṭehi padabyañjanehi paṭicchannena vacanena manteti, ācariyamuṭṭhiṁ vā katvā dīgharattaṁ vasāpetvā sāvasesameva manteti.

127. **Yo katvā**ti ettha mayā pubbabhāge[1] pāpicchatā vuttā, yā sā "idhekacco kāyena duccaritaṁ caritvā vācāya duccaritaṁ caritvā manasā duccaritaṁ caritvā tassa paṭicchādanahetu pāpikaṁ icchaṁ paṇidahati, mā maṁ jaññāti icchatī"ti evaṁ āgatā. Yathā aññe na jānanti, tathā karaṇena katānañca avivaraṇena paṭicchannā assa kammantāti **paṭicchannakammanto.**

128. **Parakulan**ti ñātikulaṁ vā mittakulaṁ vā. **Āgatan**ti yassa tena kule bhuttaṁ, taṁ attano gehamāgataṁ pānabhojanādīhi **nappaṭipūjeti,** na vā deti, avabhuttaṁ vā detīti adhippāyo.

129. **Yo brāhmaṇaṁ vā**ti Parābhavasutte vuttanayameva.

---

1. Aṭṭhakathāya mayā pubbabhāgā (Sī), Aṭṭhakathāya māyā pubbabhāge (Syā)

130. **Bhattakāle upaṭṭhite**ti bhojanakāle jāte. Upaṭṭhitantipi pāṭho, bhattakāle āgatanti attho. **Roseti vācā na ca detī**ti "atthakāmo me ayaṁ balakkārena maṁ puññaṁ kārāpetuṁ āgato"ti acintetvā appatirūpena pharusavacanena roseti, antamaso sammukhabhāvamattampi cassa na deti, pageva bhojananti adhippāyo.

131. **Asataṁ yodha pabrūtī**ti yo idha yathā nimittāni dissanti "asukadivase idañcidañca te bhavissatī"ti, evaṁ asajjanānaṁ vacanaṁ pabrūti. "Asantan"tipi pāṭho, abhūtanti attho. **Pabrūtī**ti bhaṇati "amukasmiṁ nāma gāme mayhaṁ īdiso gharavibhavo, ehi tattha gacchāma, gharaṇī me bhavissasi, idañcidañca te dassāmī"ti parabhariyaṁ paradāsiṁ vā vañcento dhutto viya. **Nijigīsāno**ti nijigīsamāno maggamāno, taṁ vañcetvā yaṁkiñci gahetvā palāyitukāmoti adhippāyo.

132. **Yo cattānan**ti yo ca attānaṁ. **Samukkaṁse**ti jāti-ādīhi samukkaṁsati uccaṭṭhāne ṭhapeti. **Pare ca mavajānātī**ti tehiyeva pare avajānāti, nīcaṁ karoti. Makāro padasandhikaro. **Nihīno**ti guṇavuḍḍhito parihīno, adhamabhāvaṁ vā gato. **Sena mānenā**ti tena ukkaṁsanāvajānanasaṅkhārena[1] attano mānena.

133. **Rosako**ti kāyavācāhi paresaṁ rosajanako. **Kadariyo**ti thaddhamaccharī, yo pare paresaṁ dente aññaṁ vā puññaṁ karonte vāreti, tassetaṁ adhivacanaṁ. **Pāpiccho**ti asantaguṇasambhāvanicchāya samannāgato. **Maccharī**ti āvāsādimacchariyayutto. **Saṭho**ti asantaguṇappakāsanalakkhaṇena sāṭheyyena samannāgato, asammābhāsī vā[2] akātukāmopi "karomī"ti-ādivacanena. Nāssa pāpajigucchanalakkhaṇā hirī, nāssa uttāsanato ubbegalakkhaṇaṁ ottappanti **ahiriko anottappī.**

134. **Buddhan**ti Sammāsambuddhaṁ. **Paribhāsatī**ti "asabbaññū"ti-ādīhi apavadati, **sāvakañca** "duppaṭipanno"ti-ādīhi. **Paribbājaṁ gahaṭṭhaṁ vā**ti

1. Ukkaṁsanavambhanasaṅkhātena (Syā, Ka) 2. Samma mā bhāyīti vā (Ka)

sāvakavisesanamevetaṁ, pabbajitaṁ vā tassa sāvakaṁ, gahaṭṭhaṁ vā paccayadāyakanti attho. Bāhirakaṁ vā paribbājakaṁ, yaṁkiñci gahaṭṭhaṁ vā abhūtena dosena paribhāsatīti evampettha atthaṁ icchanti porāṇā.

135. **Anarahaṁ santo**ti akhīṇāsavo samāno. **Arahaṁ paṭijānātī**ti "ahaṁ arahā"ti paṭijānāti, yathā naṁ "arahā ayan"ti jānanti, tathā vācaṁ nicchāreti, kāyena parakkamati, cittena icchati adhivāseti. **Coro**ti theno. **Sabrahmake loke**ti ukkaṭṭhavasena āha, sabbaloketi vuttaṁ hoti. Loke hi sandhicchedananillopaharaṇa-ekāgārikakaraṇaparipanthatiṭṭhanādīhi paresaṁ dhanaṁ vilumpantā corāti vuccanti, sāsane pana parisasampatti-ādīhi paccayādīni vilumpantā. Yathāha—

"Pañcime bhikkhave mahācorā santo saṁvijjamānā lokasmiṁ, katame pañca, idha bhikkhave ekaccassa mahācorassa evaṁ hoti 'kudāssu nāmāhaṁ satena vā sahassena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu āhiṇḍissāmi hananto ghātento chindanto chedāpento pacanto pācento'ti, so aparena samayena satena vā sahassena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu āhiṇḍati hananto -pa- pācento, evameva kho bhikkhave idhekaccassa pāpabhikkhuno evaṁ hoti 'kudāssu nāmāhaṁ satena vā -pa- rājadhānīsu cārikaṁ carissāmi sakkato garukato mānito pūjito apacito gahaṭṭhānañceva pabbajitānañca, lābhī cīvara -pa- parikkhārānan'ti, so aparena samayena satena vā sahassena vā parivuto gāmanigamarājadhānīsu cārikaṁ carati sakkato -pa- parikkhārānaṁ. Ayaṁ bhikkhave paṭhamo mahācoro santo saṁvijjamāno lokasmiṁ.

Puna caparaṁ bhikkhave idhekacco pāpabhikkhu Tathāgatappaveditaṁ dhammavinayaṁ pariyāpuṇitvā attano dahati, ayaṁ bhikkhave dutiyo -pa- lokasmiṁ.

Puna caparaṁ bhikkhave idhekacco pāpabhikkhu suddhaṁ brahmacāriṁ parisuddhaṁ brahmacariyaṁ carantaṁ amūlakena abrahmacariyena anuddhaṁseti, ayaṁ bhikkhave tatiyo -pa- lokasmiṁ.

Puna caparaṁ bhikkhave idhekacco pāpabhikkhu yāni tāni saṁghassa garubhaṇḍāni garuparikkhārāni, seyyathidaṁ, ārāmo ārāmavatthu vihāro vihāravatthu mañco pīṭhaṁ bhisi bimbohanaṁ lohakumbhī lohabhāṇakaṁ lohavārako lohakaṭāhaṁ vāsi pharasu kuṭhārī kudālo nikhādanaṁ valli veḷu muñjaṁ pabbajaṁ tiṇaṁ mattikā dārubhaṇḍaṁ mattikābhaṇḍaṁ, tehi gihiṁ saṅgaṇhāti upalāpeti, ayaṁ bhikkhave catuttho -pa- lokasmiṁ.

Sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya ayaṁ aggo mahācoro, yo asantaṁ abhūtaṁ uttarimanussadhammaṁ ullapatī"ti[1].

Tattha lokiyacorā lokiyameva dhanadhaññādiṁ thenenti, sāsane vuttacoresu paṭhamo tathārūpameva cīvarādipaccayamattaṁ, dutiyo pariyattidhammaṁ, tatiyo parassa brahmacariyaṁ, catuttho saṁghikagarubhaṇḍaṁ, pañcamo jhānasamādhisamāpattimaggaphalappabhedaṁ lokiyalokuttaraguṇadhanaṁ lokiyañca cīvarādipaccayajātaṁ. Yathāha "theyyāya vo bhikkhave raṭṭhapiṇḍo bhutto"ti. Tattha yvāyaṁ pañcamo mahācoro, taṁ sandhāyāha Bhagavā "coro sabrahmake loke"ti. So hi "sadevake bhikkhave loke -pa- sadevamanussāya ayaṁ aggo mahācoro, yo asantaṁ abhūtaṁ uttarimanussadhammaṁ ullapatī"ti[2] evaṁ lokiyalokuttaradhanathenanato aggo mahācoroti vutto, tasmā taṁ idhāpi "sabrahmake loke"ti iminā ukkaṭṭhaparicchedena pakāsesi.

Eso kho vasalādhamoti ettha **kho**ti avadhāraṇattho, tena eso eva vasalādhamo, vasalānaṁ hīno sabbapacchimakoti avadhāreti. Kasmā? Visiṭṭhavatthumhi theyyadhammavassanato, yāva taṁ paṭiññaṁ na vissajjeti, tāva avigatavasalakaraṇadhammato cāti.

---

1. Vi 1. 114 piṭṭhe. 2. Vi 1. 115 piṭṭhe.

Ete kho vasalāti idāni ye te paṭhamagāthāya āsayavipattivasena kodhanādayo pañca, pāpamakkhiṁ vā dvidhā katvā cha, dutiyagāthāya payogavipattivasena pāṇahiṁsako eko, tatiyāya payogavipattivaseneva gāmanigamaniggāhako eko, catutthāya theyyāvahāravasena eko, pañcamāya iṇavañcanavasena eko, chaṭṭhāya pasayhāvahāravasena panthadūsako eko, sattamāya kūṭasakkhivasena eko, aṭṭhamāya mittadubbhivasena eko, navamāya akataññuvasena eko, dasamāya katanāsanavihesanavasena eko, ekādasamāya hadayavañcanavasena eko, dvādasamāya paṭicchannakammantavasena dve, terasamāya akataññuvasena eko, cuddasamāya vañcanavasena eko, pannarasamāya vihesanavasena eko, soḷasamāya vañcanavasena eko, sattarasamāya attukkaṁsanaparavambhanavasena dve, aṭṭhārasamāya payogāsayavipattivasena rosakādayo satta, ekūnavīsatimāya paribhāsanavasena dve, vīsatimāya aggamahācoravasena ekoti evaṁ tettiṁsa catuttiṁsa vā vasalā vuttā, te niddisanto āha **"ete kho vasalā vuttā, mayā ye te**[1] **pakāsitā**ti. Tassattho—ye te mayā pubbe "jānāsi pana tvaṁ brāhmaṇa vasalan"ti evaṁ saṅkhepato vasalā vuttā, te vitthārato ete kho pakāsitāti. Atha vā ye te mayā puggalavasena vuttā, te dhammavasenāpi ete kho pakāsitā. Atha vā ete kho vasalā vuttā ariyehi kammavasena, na jātivasena, mayā ye te pakāsitā "kodhano upanāhī"ti-ādinā nayena.

136. Evaṁ Bhagavā vasalaṁ dassetvā idāni yasmā brāhmaṇo sakāya diṭṭhiyā[2] atīva abhiniviṭṭho hoti, tasmā taṁ diṭṭhiṁ paṭisedhento āha **"na jaccā vasalo hotī"ti**. Tassattho—paramatthato hi na jaccā vasalo hoti, na jaccā hoti brāhmaṇo, apica kho kammunā vasalo hoti, kammunā hoti brāhmaṇo, aparisuddhakammavassanato vasalo hoti, parisuddhena kammunā aparisuddhavāhanato brāhmaṇo hoti. Yasmā vā tumhe hīnaṁ vasalaṁ

---

1. Ye vo (Sī)
2. Sakkāyadiṭṭhiyā (Syā, Ka)

ukkaṭṭhaṁ brāhmaṇaṁ maññittha, tasmā hīnena kammunā vasalo hoti, ukkaṭṭhena kammunā brāhmaṇo hotīti evampi atthaṁ ñāpento evamāha.

137-139. Idāni tamevatthaṁ nidassanena sādhetuṁ **"tadamināpi jānāthā"ti**-ādikā tisso gāthāyo āha. Tāsu dve catuppādā, ekā chappādā, tāsaṁ attho—yaṁ mayā vuttaṁ "na jaccā vasalo hotī"ti-ādi, **tadamināpi jānātha, yathā medaṁ nidassanaṁ,** taṁ imināpi pakārena jānātha, yena me pakārena yena sāmaññena idaṁ nidassananti vuttaṁ hoti. Katamaṁ nidassananti ce? **Caṇḍālaputto sopāko -pa- brahmalokūpapattiyā**ti.

Caṇḍālassa putto **caṇḍālaputto.** Attano khādanatthāya mate sunakhe labhitvā pacatīti **sopāko. Mātaṅgo**ti evaṁnāmo. **Vissuto**ti evaṁ hīnāya jātiyā ca jīvikāya ca nāmena ca pākaṭo.

Soti purimapadena sambandhitvā so Mātaṅgo **yasaṁ paramaṁ patto,** abbhutaṁ uttamaṁ ativisiṭṭhaṁ yasaṁ kittiṁ pasaṁsaṁ patto. **Yaṁ sudullabhan**ti yaṁ uḷārakulūpapannenāpi dullabhaṁ, hīnakulūpapannena sudullabhaṁ. Evaṁ yasappattassa ca **āgacchuṁ tassupaṭṭhānaṁ, khattiyā brāhmaṇā bahū,** tassa Mātaṅgassa pāricariyatthaṁ khattiyā ca brāhmaṇā ca aññe ca bahū vessasuddādayo jambudīpamanussā yebhuyyena upaṭṭhānaṁ āgamiṁsūti attho.

Evaṁ upaṭṭhānasampanno so Mātaṅgo vigatakilesarajattā **virajaṁ,** mahantehi Buddhādīhi paṭipannattā **mahāpathaṁ,** brahmalokasaṅkhātaṁ devalokaṁ yāpetuṁ samatthattā devalokayānasaññitaṁ aṭṭhasamāpattiyānaṁ **abhiruyha** tāya paṭipattiyā **kāmarāgaṁ virājetvā** kāyassa bhedā **brahmalokūpago ahu,** sā tathā hīnāpi **na naṁ jāti nivāresi brahmalokūpapattiyā,** brahmalokūpapattitoti vuttaṁ hoti.

Ayaṁ panattho evaṁ veditabbo—atīte kira mahāpuriso tena tenupāyena sattahitaṁ karonto sopākajīvike caṇḍālakule uppajji. So nāmena Mātaṅgo, rūpena duddasiko hutvā bahinagare cammakuṭikāya vasati, antonagare bhikkhaṁ caritvā jīvikaṁ kappeti.

Athekadivasaṁ tasmiṁ nagare surānakkhatte[1] ghosite dhuttā yathāsakena parivārena kīḷanti. Aññatarāpi brāhmaṇamahāsāladhītā pannarasasoḷasavassuddesikā devakaññā viya rūpena dassanīyā pāsādikā "attano kulavaṁsānurūpaṁ kīḷissāmī"ti pahūtaṁ khajjabhojjādikīḷanasambhāraṁ sakaṭesu āropetvā sabbasetavaḷavayuttaṁ[2] yānamāruyha mahāparivārena uyyānabhūmiṁ gacchati **diṭṭhamaṅgalikā**ti nāmena. Sā kira "dussaṇṭhitaṁ rūpaṁ avamaṅgalan"ti[3] daṭṭhuṁ na icchati, tenassā diṭṭhamaṅgalikātveva saṅkhā udapādi.

Tadā so Mātaṅgo kālasseva vuṭṭhāya paṭipilotikaṁ nivāsetvā kaṁsatāḷaṁ[4] hatthe bandhitvā bhājanahattho nagaraṁ pavisati manusse disvā dūrato eva kaṁsatāḷaṁ ākoṭento. Atha diṭṭhamaṅgalikā "ussaratha ussarathā"ti purato purato hīnajanaṁ apanentehi purisehi nīyamānā nagaradvāramajjhe Mātaṅgaṁ disvā "ko eso"ti āha. ahaṁ Mātaṅgacaṇḍāloti. Sā "īdisaṁ disvā gatānaṁ kuto vuḍḍhī"ti yānaṁ nivattāpesi. Manussā "yaṁ mayaṁ uyyānaṁ gantvā khajjabhojjādiṁ labheyyāma, tassa no Mātaṅgena antarāyo kato"ti kupitā "gaṇhatha caṇḍālan"ti leḍḍūhi paharitvā "mato"ti pāde gahetvā ekamante chaḍḍetvā kacavarena paṭicchādetvā agamaṁsu. So satiṁ paṭilabhitvā uṭṭhāya manusse pucchi "kiṁ ayyā dvāraṁ nāma sabbasādhāraṇaṁ, udāhu brāhmaṇānaṁyeva katan"ti. Manussā āhaṁsu "sabbesaṁ sādhāraṇan"ti. "Evaṁ sabbasādhāraṇadvārena pavisitvā bhikkhāhārena yāpentaṁ maṁ diṭṭhamaṅgalikāya manussā imaṁ anayabyasanaṁ pāpesun"ti rathikāya rathikaṁ āhiṇḍanto manussānaṁ ārocetvā brāhmaṇassa gharadvāre nipajji "diṭṭhamaṅgalikaṁ aladdhā na vuṭṭhahissāmī"ti.

Brāhmaṇo "gharadvāre Mātaṅgo nipanno"ti sutvā "tassa kākaṇikaṁ detha, telena aṅgaṁ makkhetvā gacchatū"ti āha. So taṁ na icchati, "diṭṭhamaṅgalikaṁ aladdhā na vuṭṭhahissāmi"cceva āha. Tato brāhmaṇo "dve kākaṇikāyo detha, kākaṇikāya pūvaṁ[5] khādatu,

---

1. Subhanakkhatte (Ka)
2. Sabbasetabalibaddayuttaṁ (Sī)
3. Dussaṇṭhitarūpaṁ amaṅgalanti (Sī)
4. Kaṭṭhatālaṁ (Syā, Ka)
5. Kākaṇikāya mūlaṁ (Syā), kākaṇikamūlaṁ (Ka)

kākaṇikāya telena[1] aṅgaṁ makkhetvā gacchatū”ti āha. So taṁ na icchati, tatheva vadati. Brāhmaṇo sutvā “māsakaṁ detha, pādaṁ, upaḍḍhakahāpaṇaṁ, kahāpaṇaṁ, dve, tīṇī”ti yāva sataṁ āṇāpesi, so na icchati, tatheva vadati. Evaṁ yācantānaṁyeva sūriyo atthaṅgato. Atha brāhmaṇī pāsādā oruyha sāṇipākāraṁ parikkhipāpetvā taṁ upasaṅkamitvā yāci “tāta Mātaṅga diṭṭhamaṅgalikāya aparādhaṁ khama, sahassaṁ gaṇhāti, dve tīṇī”ti yāva “satasahassaṁ gaṇhāhī”ti āha. So tuṇhībhūto nipajjiyeva.

Evaṁ catūhapañcāhe vītivatte bahumpi paṇṇākāraṁ datvā diṭṭhamaṅgalikaṁ alabhantā khattiyakumārādayo Mātaṅgassa upakaṇṇake ārocāpesuṁ “purisā nāma anekānipi saṁvaccharāni vīriyaṁ katvā icchitatthaṁ pāpuṇanti mā kho tvaṁ nibbijji, addhā dvīhatīhaccayena diṭṭhamaṅgalikaṁ lacchasī”ti. So tuṇhībhūto nipajjiyeva. Atha sattame divase samantā paṭivissakā uṭṭhahitvā “tumhe Mātaṅgaṁ vā uṭṭhāpetha, dārikaṁ vā detha, mā amhe sabbe nāsayitthā”ti āhaṁsu. Tesaṁ kira ayaṁ diṭṭhi “yassa gharadvāre evaṁ nipanno caṇḍālo marati, tassa gharena saha samantā sattasattagharavāsino caṇḍālā hontī”ti. Tato diṭṭhamaṅgalikaṁ nīlapaṭapilotikaṁ nivāsāpetvā uḷuṅkakaḷopikādīni datvā paridevamānaṁ tassa santikaṁ netvā “gaṇha dārikaṁ, uṭṭhāya gacchāhī”ti adaṁsu. Sā passe ṭhatvā “uṭṭhāhī”ti āha, so “hatthena maṁ gahetvā uṭṭhāpehī”ti āha, sā naṁ uṭṭhāpesi. so nisīditvā āha “mayaṁ antonagare vasituṁ na labhāma, ehi maṁ bahinagare cammakuṭiṁ nehī”ti. Sā naṁ hatthe gahetvā tattha nesi. “Piṭṭhiyaṁ āropetvā “ti jātakabhāṇakā. Netvā cassa sarīraṁ telena makkhetvā uṇhodakena nhāpetvā yāguṁ pacitvā adāsi. So “brāhmaṇakaññā ayaṁ mā vinassī”ti jātisambhedaṁ akatvāva aḍḍhamāsamattaṁ balaṁ gahetvā “ahaṁ vanaṁ gacchāmi, ‘aticirāyatī’ti mā tvaṁ ukkaṇṭhī”ti vatvā gharamānusakāni ca “imaṁ mā pamajjitthā”ti āṇāpetvā gharā nikkhamma tāpasapabbajjaṁ pabbajitvā kasiṇaparikammaṁ katvā katipāheneva aṭṭha samāpattiyo pañca ca abhiññāyo nibbattetvā “idānāhaṁ

1. Kākaṇikatelena (Ka)

diṭṭhamaṅgalikāya manāpo bhavissāmī”ti ākāsenāgantvā nagaradvāre orohitvā diṭṭhamaṅgalikāya santikaṁ pesesi.

Sā sutvā “koci maññe mama ñātako pabbajito maṁ dukkhitaṁ ñatvā daṭṭhuṁ āgato bhavissatī”ti cintayamānā gantvā taṁ ñatvā pādesu nipatitvā “kissa maṁ anāthaṁ tumhe akatthā”ti āha. Mahāpuriso “mā tvaṁ diṭṭhamaṅgalike dukkhinī ahosi, sakalajambudīpavāsīhi te sakkāraṁ kāressāmī”ti vatvā etadavoca “gaccha tvaṁ ghosanaṁ karohi ‘mahābrahmā mama sāmiko na Mātaṅgo, so candavimānaṁ bhinditvā sattame divase mama santikaṁ āgamissatī’ti”. Sā āha “ahaṁ bhante brāhmaṇamahāsāladhītā hutvā attano pāpakammena imaṁ caṇḍālabhāvaṁ pattā, na sakkomi evaṁ vattun”ti. Mahāpuriso “na tvaṁ Mātaṅgassa ānubhāvaṁ jānāsī”ti vatvā yathā sā saddahati, tathā anekāni pāṭihāriyāni dassetvā tatheva taṁ āṇāpetvā attano vasatiṁ agamāsi. Sā tathā akāsi.

Manussā ujjhāyanti hasanti “kathañhi nāmāyaṁ attano pāpakammena caṇḍālabhāvaṁ patvā puna taṁ mahābrahmānaṁ karissatī”ti. Sā adhimānā[1] eva hutvā divase divase ghosantī nagaraṁ āhiṇḍati “ito chaṭṭhe divase, pañcame, catutthe, tatiye, suve ajja āgamissatī”ti. Manussā tassā vissatthavācaṁ sutvā[2] “kadāci evampi siyā”ti attano attano gharadvāresu maṇḍapaṁ kārāpetvā sāṇipākāraṁ[3] sajjetvā vayappattā dārikāyo alaṅkaritvā “mahābrahmani āgate kaññādānaṁ dassāmā”ti ākāsaṁ ullokentā nisīdiṁsu. Atha mahāpuriso puṇṇamadivase gaganatalaṁ upārūḷhe cande candavimānaṁ phāletvā passato mahājanassa mahābrahmarūpena niggacchi, mahājano “dve candā jātā”ti atimaññi. Tato anukkamena āgataṁ disvā “saccaṁ diṭṭhamaṅgalikā āha, mahābrahmāva ayaṁ diṭṭhamaṅgalikaṁ dametuṁ pubbe Mātaṅgavesenāgacchī”ti niṭṭhaṁ agamāsi. Evaṁ so mahājanena dissamāno diṭṭhamaṅgalikāya vasanaṭṭhāne eva otari. Sā ca tadā utunī ahosi, so tassā nābhiṁ aṅguṭṭhakena parāmasi, tena phassena gabbho patiṭṭhāsi. Tato naṁ “gabbho te

1. Adhimanā (Sī) 2. Vissatthabhāvaṁ ñatvā (Sī) 3. Pāṇigahaṇaṭṭhānaṁ (Sī)

saṇṭhito, puttamhi jāte taṁ nissāya jīvāhī”ti vatvā passato mahājanassa puna candavimānaṁ pāvisi.

Brāhmaṇā “diṭṭhamaṅgalikā mahābrahmuno pajāpati amhākaṁ mātā jātā”ti vatvā tato tato āgacchanti. Taṁ sakkāraṁ kātukāmānaṁ manussānaṁ sampīḷanena[1] nagaradvārāni anokāsāni ahesuṁ. Te diṭṭhamaṅgalikaṁ hiraññarāsimhi ṭhapetvā nhāpetvā maṇḍetvā rathaṁ āropetvā mahāsakkārena nagaraṁ padakkhiṇaṁ kārāpetvā nagaramajjhe maṇḍapaṁ kārāpetvā tatra naṁ “mahābrahmuno pajāpatī”ti diṭṭhaṭṭhāne ṭhapetvā vasāpenti “yāvassā patirūpaṁ vasanokāsaṁ karoma, tāva idheva vasatū”ti. Sā maṇḍape eva puttaṁ vijāyi. Taṁ visuddhadivase saddhiṁ puttena sasīsaṁ nhāpetvā maṇḍape jātoti dārakassa “**Maṇḍabyakumāro**”ti nāmaṁ akaṁsu. Tato pabhuti ca naṁ brāhmaṇā “mahābrahmuno putto”ti parivāretvā caranti. Tato anekasatasahassappakārā paṇṇākārā āgacchanti, te brāhmaṇā kumārassārakkhaṁ ṭhapesuṁ, āgatā lahuṁ kumāraṁ daṭṭhuṁ na labhanti.

Kumāro anupubbena vuḍḍhimanvāya dānaṁ dātuṁ āraddho. So sālāya[2] sampattānaṁ kapaṇaddhikānaṁ adatvā brāhmaṇānaṁyeva deti. Mahāpuriso “kiṁ mama putto dānaṁ detī”ti āvajjetvā brāhmaṇānaṁyeva dānaṁ dentaṁ disvā “yathā sabbesaṁ dassati, tathā karissāmī”ti cīvaraṁ pārupitvā pattaṁ gahetvā ākāsena āgamma puttassa gharadvāre aṭṭhāsi. Kumāro taṁ disvā “kuto ayaṁ evaṁ virūpaveso vasalo āgato”ti kuddho imaṁ gāthamāha—

“Kuto nu āgacchasi dummavāsī[3],
Otallako paṁsupisācakova.
Saṅkāracoḷaṁ paṭimuñca kaṇṭhe,
Ko re tuvaṁ hosi adakkhiṇeyyo”ti[4].

Brāhmaṇā “gaṇhatha gaṇhathā”ti taṁ gahetvā ākoṭetvā anayabyasanaṁ pāpesuṁ. So ākāsena gantvā bahinagare

---

1. Sakkātukāmā, manussasampīḷanena (Sī)
2. Āsāya (Sī, Syā)
3. Rummavāsī (Sī)
4. Khu 5. 309 piṭṭhe Jātake.

paccaṭṭhāsi[1]. Devatā kupitā kumāraṁ gale gahetvā uddhaṁpādaṁ adhosiraṁ ṭhapesuṁ, so akkhīhi niggatehi mukhena kheḷaṁ paggharantena gharugharupassāsī dukkhaṁ vedayati. Diṭṭhamaṅgalikā sutvā "koci āgato atthī"ti pucchi. Āma pabbajito āgacchīti. Kuhiṁ gatoti. Evaṁ gatoti. Sā tattha gantvā "khamatha bhante attano dāsassā"ti yācantī tassa pādamūle bhūmiyā nipajji. Tena ca samayena mahāpuriso piṇḍāya caritvā yāguṁ labhitvā taṁ pivanto tattha nisinno hoti, so avasiṭṭhaṁ thokaṁ yāguṁ diṭṭhamaṅgalikāya adāsi "gacchimaṁ yāguṁ udakakumbhiyā āloletvā yesaṁ bhūtavikāro atthi, tesaṁ akkhimukhakaṇṇanāsābilesu āsiñca, sarīrañca paripphosehi, evaṁ nibbikārā bhavissantī"ti. Sā tathā akāsi. Tato kumāre pakatisarīre jāte "ehi tāta maṇḍabya taṁ khamāpessāmā"ti puttañca sabbe brāhmaṇe ca tassa pādamūle nikkujjitvā nipajjāpetvā khamāpesi.

So "sabbajanassa dānaṁ dātabban"ti ovaditvā dhammakathaṁ katvā attano vasanaṭṭhānaṁyeva gantvā cintesi "itthīsu pākaṭā diṭṭhamaṅgalikā damitā, purisesu pākaṭo Maṇḍabyakumāro, idāni ko dametabbo"ti. Tato jātimantatāpasaṁ addasa Bandhumatīnagaraṁ nissāya Kumbhavatīnadītīre[2] viharantaṁ. So "ahaṁ jātiyā visiṭṭho, aññehi paribhuttodakaṁ na paribhuñjāmī"ti uparinadiyā vasati. Mahāpuriso tassa uparibhāge vāsaṁ kappetvā tassa udakaparibhogavelāyaṁ dantakaṭṭhaṁ khāditvā udake pakkhipi, tāpaso taṁ udakena vuyhamānaṁ disvā "kenidaṁ khittan"ti paṭisotaṁ gantvā mahāpurisaṁ disvā "ko etthā"ti āha. Mātaṅgacaṇḍālo ācariyāti. apehi caṇḍāla, mā uparinadiyā vasīti. Mahāpuriso "sādhu ācariyā"ti heṭṭhānadiyā vasati, paṭisotampi dantakaṭṭhaṁ tāpasassa santikaṁ āgacchati, tāpaso puna gantvā "apehi caṇḍāla, mā heṭṭhānadiyaṁ vasa, uparinadiyāyeva vasā"ti āha. Mahāpuriso "sādhu ācariyā"ti tathā akāsi, punapi tatheva ahosi. Tāpaso punapi "tathā karotī"ti duṭṭho mahāpurisaṁ sapi "sūriyassa te uggamanavelāya sattadhā muddhā phalatū"ti. Mahāpurisopi "sādhu ācariya ahaṁ pana sūriyuṭṭhānaṁ na demī"ti vatvā sūriyuṭṭhānaṁ

---

1. Paccuṭṭhāsi (Syā, Ka) 2. Mandhumatīnadītīre (Sī)

nivāresi. Tato ratti na vibhāyati, andhakāro jāto, bhītā Bandhumatīvāsino tāpasassa santikaṁ gantvā "atthi nu kho ācariya amhākaṁ sotthibhāvo"ti pucchiṁsu. Te hi taṁ "arahā"ti maññanti, so tesaṁ sabbamācikkhi. Te mahāpurisaṁ upasaṅkamitvā "sūriyaṁ bhante muñcathā"ti yāciṁsu, mahāpuriso "yadi tumhākaṁ arahā āgantvā maṁ khamāpeti, muñcāmī"ti āha.

Manussā gantvā tāpasaṁ āhaṁsu "ehi bhante Mātaṅgapaṇḍitaṁ khamāpehi, mā tumhākaṁ kalahakāraṇā mayaṁ nassimhā"ti. So "nāhaṁ caṇḍalaṁ khamāpemī"ti āha. Manussā "amhe tvaṁ nāsesī"ti taṁ hatthapādesu gahetvā mahāpurisassa santikaṁ nesuṁ. Mahāpuriso "mama pādamūle kucchiyā nipajjitvā khamāpente khamāmī"ti āha, manussā "evaṁ karohī"ti āhaṁsu. Tāpaso "nāhaṁ caṇḍālaṁ vandāmī"ti. Manussā "tava chandena na vandissasī"ti hatthapādamassugīvādīsu gahetvā mahāpurisassa pādamūle sayāpesuṁ. So "khamāmahaṁ imassa, apicāhaṁ tassevā nukampāya sūriyaṁ na muñcāmi. Sūriye hi uggatamatte muddhā assa sattadhā phalissatī"ti āha. Manussā "idāni bhante kiṁ kātabban"ti āhaṁsu. Mahāpuriso "tena hi imaṁ galappamāṇe udake ṭhapetvā mattikāpiṇḍenassa sīsaṁ paṭicchādetha, sūriyarasmīhi phuṭṭho mattikāpiṇḍo sattadhā phalissati, tasmiṁ phalite esa aññatra gacchatū"ti āha. Te tāpasaṁ hatthapādādīsu gahetvā tathā akaṁsu, sūriye muñcitamatte mattikāpiṇḍo sattadhā phalitvā pati, tāpaso bhīto palāyi. Manussā disvā "passatha bho samaṇassa ānubhāvan"ti dantakaṭṭhapakkhipanamādiṁ katvā sabbaṁ vitthāretvā "natthi īdiso samaṇo"ti tasmiṁ pasīdiṁsu. Tato pabhuti sakalajambudīpe khattiyabrāhmaṇādayo gahaṭṭhapabbajitā Mātaṅgapaṇḍitassa upaṭṭhānaṁ agamaṁsu. So yāvatāyukaṁ ṭhatvā kāyassa bhedā brahmaloke uppajji. Tenāha Bhagavā "tadamināpi jānātha -pa- brahmalokūpapattiyā"ti.

140-141. Evaṁ "na jaccā vasalo hoti, kammunā vasalo hotī"ti sādhetvā idāni "na jaccā hoti brāhmaṇo, kammunā hoti brāhmaṇo"ti etaṁ sādhetuṁ āha **"ajjhāyakakule**

jātā -pa- duggatyā[1] **garahāyavā"ti**. Tattha **ajjhāyakakule jātā**ti mantajjhāyake brāhmaṇakule jātā. "Ajjhāyakākuṭṭhe[2] jātā"tipi pāṭho, mantānaṁ ajjhāyake anupakuṭṭhe ca brāhmaṇakule jātāti attho. Mantā bandhavā etesanti **mantabandhavā.** Vedabandhū vedapaṭissaraṇāti vuttaṁ hoti. **Te ca pāpesu kammesu abhiṇhamupadissare**ti te evaṁ kule jātā mantabandhavā ca samānāpi yadi pāṇātipātādīsu pāpakammesu punappunaṁ upadissanti, atha **diṭṭheva dhamme gārayhā samparāye ca duggati,** te evamupadissamānā imasmiṁyeva attabhāve mātāpitūhipi "nayime amhākaṁ puttā, dujjātā ete kulassa aṅgārabhūtā, nikkaḍḍhatha ne"ti, brāhmaṇehipi "gahapatikā ete, na ete brāhmaṇā, mā nesaṁ saddhayaññathālipākādīsu pavesaṁ detha, mā nehi saddhiṁ sallapathā"ti, aññehipi manussehi "pāpakammantā ete, na ete brāhmaṇā"ti evaṁ gārayhā honti. Samparāye ca nesaṁ duggati nirayādibhedā, duggati etesaṁ paraloke hotīti attho. Samparāye vātipi pāṭho. Paraloke etesaṁ dukkhassa gati **duggati,** dukkhappattiyeva hotīti attho. **Na ne jāti nivāreti, duggatyā garahāya vā**ti sā tathā ukkaṭṭhāpi yaṁ tvaṁ sārato paccesi, jāti ete pāpakammesu padissante brāhmaṇe "samparāye ca duggatī"ti ettha vuttappakārāya duggatiyā vā, "diṭṭheva dhamme gārayhā"ti ettha vuttappakārāya garahāya vā na nivāreti.

142. Evaṁ Bhagavā ajjhāyakakule jātānampi brāhmaṇānaṁ gārayhādikammavasena diṭṭheva dhamme patitabhāvaṁ dīpento duggatigamanena ca samparāye brāhmaṇajātiyā abhāvaṁ dīpento "na jaccā hoti brāhmaṇo, kammunā hoti brāhmaṇo"ti etampi atthaṁ sādhetvā idāni duvidhampi atthaṁ nigamento āha "evaṁ brāhmaṇa—

Na jaccā vasalo hoti, na jaccā hoti brāhmaṇo.
Kammunā vasalo hoti, kammunā hoti brāhmaṇo"ti.

Sesaṁ Kasibhāradvājasutte vuttanayameva. Visesato vā ettha **nikkujjitaṁ vā**ti-ādīnaṁ evaṁ yojanā veditabbā—yathā koci nikkujjitaṁ

1. Duggaccā (Sī, Syā) 2. Ajjhāyikakule (Syā)

vā ukkujjeyya, evaṁ maṁ kammavimukhaṁ jātivāde patitaṁ "jātiyā brāhmaṇavasalabhāvo hotī"ti diṭṭhito vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṁ vivareyya, evaṁ jātivādapaṭicchannaṁ kammavādaṁ vivarantena, yathā mūḷhassa maggaṁ ācikkheyya, evaṁ brāhmaṇavasalabhāvassa asambhinna-ujumaggaṁ ācikkhantena, yathā andhakāre vā telapajjotaṁ dhāreyya, evaṁ Mātaṅgādinidassanapajjotadhāraṇena mayhaṁ bhotā Gotamena etehi pariyāyehi pakāsitattā anekapariyāyena dhammo pakāsitoti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Aggikabhāradvājasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

8. Mettasuttavaṇṇanā

Karaṇīyamatthakusalenāti Mettasuttaṁ. Kā uppatti? Himavantapassato kira devatāhi ubbāḷhā bhikkhū Bhagavato santikaṁ Sāvatthiṁ āgacchiṁsu, tesaṁ Bhagavā parittatthāya kammaṭṭhānatthāya ca imaṁ suttaṁ abhāsi. Ayaṁ tāva saṅkhepo.

Ayaṁ pana vitthāro—ekaṁ samayaṁ Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya, tena kho pana samayena sambahulā nānāverajjakā bhikkhū Bhagavato santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā tattha tattha vassaṁ upagantukāmā Bhagavantaṁ upasaṅkamanti. Tatra sudaṁ Bhagavā rāgacaritānaṁ saviññāṇakāviññāṇakavasena ekādasavidhaṁ asubhakammaṭṭhānaṁ, dosacaritānaṁ catubbidhaṁ mettādikammaṭṭhānaṁ, mohacaritānaṁ maraṇassatikammaṭṭhānādīni, vitakkacaritānaṁ ānāpānassatipathavīkasiṇādīni, saddhācaritānaṁ Buddhānussatikammaṭṭhānādīni, buddhicaritānaṁ catudhātuvavatthanādīnīti iminā nayena caturāsītisahassappabhedacaritānukūlāni kammaṭṭhānāni katheti.

Atha kho pañcamattāni bhikkhusatāni Bhagavato santike kammaṭṭhānaṁ uggahetvā sappāyasenāsanañca gocaragāmañca pariyesamānāni anupubbena

gantvā paccante Himavantena saddhiṁ ekābaddhaṁ nīlakācamaṇisannibhasilātalaṁ sītalaghanacchāyanīlavanasaṇḍamaṇḍitaṁ muttātala[1] rajatapaṭṭasadisavālukākiṇṇabhūmibhāgaṁ sucisātasītalajalāsayaparivāritaṁ pabbatamaddasaṁsu. Atha kho te bhikkhū tatthekarattiṁ vasitvā pabhātāya rattiyā sarīraparikammaṁ katvā tassa avidūre aññataraṁ gāmaṁ piṇḍāya pavisiṁsu. Gāmo ghananivesasanniviṭṭhakulasahassayutto, manussā cettha saddhā pasannā, te paccante pabbajitadassanassa dullabhatāya bhikkhū disvā eva pītisomanassajātā hutvā te bhikkhū bhojetvā "idheva bhante temāsaṁ vasathā"ti yācitvā pañcapadhānakuṭisatāni kārāpetvā tattha mañcapīṭhapānīyaparibhojanīyaghaṭādīni sabbūpakaraṇāni paṭiyādesuṁ.

Bhikkhū dutiyadivase aññaṁ gāmaṁ piṇḍāya pavisiṁsu, tatthāpi manussā tatheva upaṭṭhahitvā vassāvāsaṁ yāciṁsu. Bhikkhū "asati antarāye"ti adhivāsetvā taṁ vanasaṇḍaṁ pavisitvā sabbarattindivaṁ āraddhavīriyā hutvā yāmagaṇḍikaṁ koṭṭetvā yonisomanasikārabahulā viharantā rukkhamūlāni upagantvā nisīdiṁsu[2]. Sīlavantānaṁ bhikkhūnaṁ tejena vihatatejā rukkhadevatā attano attano vimānā oruyha dārake gahetvā ito cito ca vicaranti. Seyyathāpi nāma rājūhi vā rājamahāmattehi vā gāmakāvāsaṁ gatehi gāmavāsīnaṁ gharesu okāse gahite gharamānusakā gharā nikkhamitvā aññatra vasantā "kadā nu kho gamissantī"ti dūrato olokenti, evameva devatā attano attano vimānāni chaḍḍetvā ito cito ca vicarantiyo dūratova olokenti "kadā nu kho bhadantā gamissantī"ti. Tato evaṁ samacintesuṁ "paṭhamavassūpagatā bhikkhū avassaṁ temāsaṁ vasissanti, mayaṁ pana tāva ciraṁ dārake gahetvā okkamma vasituṁ na sakkhissāma, handa mayaṁ bhikkhūnaṁ bayānakaṁ ārammaṇaṁ dassemā"ti. Tā rattiṁ bhikkhūnaṁ samaṇadhammakaraṇavelāya bhiṁsanakāni yakkharūpāni nimminitvā purato purato tiṭṭhanti, bheravasaddañca karonti. Bhikkhūnaṁ tāni rūpāni passantānaṁ tañca saddaṁ suṇantānaṁ hadayaṁ phandi, dubbaṇṇā ca ahesuṁ uppaṇḍupaṇḍukajātā, tena te cittaṁ ekaggaṁ kātuṁ nāsakkhiṁsu. Tesaṁ anekaggacittānaṁ bhayena ca punappunaṁ saṁviggānaṁ sati sammussi, tato nesaṁ muṭṭhassatīnaṁ duggandhāni ārammaṇāni payojesuṁ. Tesaṁ

1. Muttājāla (Sī), muttādala (Syā)

2. Nisīdanti (Sī, Syā, Ka)

tena duggandhena nimmathiyamānamiva matthaluṅgaṁ ahosi, bāḷhā sīsavedanā uppajjiṁsu, na ca taṁ pavattiṁ aññamaññassa ārocesuṁ.

Athekadivasaṁ saṁghattherassa upaṭṭhānakāle sabbesu sannipatitesu saṁghatthero pucchi "tumhākaṁ āvuso imaṁ vanasaṇḍaṁ paviṭṭhānaṁ katipāhaṁ ativiya parisuddho chavivaṇṇo ahosi pariyodāto, vippasannāni ca indriyāni, etarahi panattha kisā dubbaṇṇā uppaṇḍupaṇḍukajātā, kiṁ vo idha asappāyan"ti. Tato eko bhikkhu āha "ahaṁ bhante rattiṁ īdisañca īdisañca bheravārammaṇaṁ passāmi ca suṇāmi ca, īdisañca gandhaṁ ghāyāmi, tena me cittaṁ na samādhiyatī"ti. Eteneva upāyena sabbe taṁ pavattiṁ ārocesuṁ. Saṁghatthero āha "Bhagavatā āvuso dve vassūpanāyikā paññattā, amhākañca idaṁ senāsanaṁ asappāyaṁ, āyāmāvuso Bhagavato santikaṁ, gantvā aññaṁ sappāyaṁ senāsanaṁ pucchāmā"ti. "Sādhu bhante"ti te bhikkhū therassa paṭissuṇitvā sabbe senāsanaṁ saṁsāmetvā pattacīvaramādāya anupalittattā kulesu kañci anāmantetvā eva yena Sāvatthi tena cārikaṁ pakkamiṁsu. Anupubbena Sāvatthiṁ gantvā Bhagavato santikaṁ agamiṁsu.

Bhagavā te bhikkhū disvā etadavoca "na bhikkhave antovassaṁ cārikā caritabbāti[1] mayā sikkhāpadaṁ paññattaṁ, kissa tumhe cārikaṁ carathā"ti. Te Bhagavato sabbaṁ ārocesuṁ. Bhagavā āvajjento sakalajambudīpe antamaso catuppādapīṭhakaṭṭhānamattampi tesaṁ sappāyaṁ senāsanaṁ nāddasa. Atha te bhikkhū āha "na bhikkhave tumhākaṁ aññaṁ sappāyaṁ senāsanaṁ atthi, tattheva tumhe viharantā āsavakkhayaṁ pāpuṇeyyātha, gacchatha bhikkhave tameva senāsanaṁ upanissāya viharatha, sace pana devatāhi abhayaṁ icchatha, imaṁ parittaṁ uggaṇhatha, etañhi vo parittañca kammaṭṭhānañca bhavissatī"ti imaṁ suttamabhāsi.

Apare panāhu—"gacchatha bhikkhave tameva senāsanaṁ upanissāya viharathā"ti idañca vatvā Bhagavā āha "apica kho āraññakena pariharaṇaṁ ñātabbaṁ. Seyyathidaṁ? Sāyaṁpātaṁ karaṇavasena dve mettā dve parittā dve asubhā dve maraṇassatī aṭṭhamahāsaṁvegavatthusamāvajjanañca. Aṭṭha mahāsaṁvegavatthūni nāma jāti jarā byādhi maraṇaṁ cattāri

1. Vi 3. 193 piṭṭhe.

apāyadukkhānīti, atha vā jātijarābyādhimaraṇāni cattāri, apāyadukkhaṁ pañcamaṁ, atīte vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, anāgate vaṭṭamūlakaṁ dukkhaṁ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṁ dukkhan"ti. Evaṁ Bhagavā pariharaṇaṁ ācikkhitvā tesaṁ bhikkhūnaṁ mettatthañca parittatthañca vipassanāpādakajhānatthañca imaṁ suttaṁ abhāsīti.

143. Tattha **karaṇīyamatthakusalenā**ti imissā paṭhamagāthāya tāva ayaṁ padavaṇṇanā—**karaṇīyan**ti kātabbaṁ, karaṇārahanti attho. **Attho**ti paṭipadā, yaṁ vā kiñci attano hitaṁ, taṁ sabbaṁ araṇīyato atthoti vuccati, araṇīyato nāma upagantabbato. atthe kusalena **atthakusalena,** atthachekenāti[1] vuttaṁ hoti. **Yan**ti aniyamitapaccattaṁ. **Tan**ti niyamita-upayogaṁ. Ubhayampi vā **yaṁ tan**ti paccattavacanaṁ. **Santaṁ padan**ti upayogavacanaṁ. Tattha lakkhaṇato santaṁ, pattabbato padaṁ, nibbānassetaṁ adhivacanaṁ. **Abhisameccā**ti abhisamāgantvā. Sakkotīti **sakko,** samattho paṭibaloti vuttaṁ hoti. **Ujū**ti ajjavayutto. Suṭṭhu ujūti **suhuju.** sukhaṁ vaco asminti **suvaco. Assā**ti bhaveyya. **Mudū**ti maddavayutto. Na atimānīti **anatimānī.**

Ayaṁ panettha atthavaṇṇanā—**karaṇīyamatthakusalena yanta santaṁ padaṁ abhisameccā**ti ettha tāva atthi karaṇīyaṁ, atthi akaraṇīyaṁ. Tattha saṅkhepato sikkhattayaṁ **karaṇīyaṁ,** sīlavipatti diṭṭhivipatti ācāravipatti ājīvavipattīti evamādi **akaraṇīyaṁ**. Tathā atthi atthakusalo, atthi anatthakusalo.

Tattha yo imasmiṁ sāsane pabbajitvā na attānaṁ sammā payojeti, khaṇḍasīlo hoti, ekavīsatividhaṁ anesanaṁ nissāya jīvikaṁ kappeti. Seyyathidaṁ? Veḷudānaṁ pattadānaṁ pupphadānaṁ phaladānaṁ dantakaṭṭhadānaṁ mukhodakadānaṁ sinānadānaṁ cuṇṇadānaṁ mattikādānaṁ cāṭukamyataṁ muggasūpyataṁ[2] pāribhaṭyataṁ jaṅghapesaniyaṁ vejjakammaṁ dūtakammaṁ pahiṇagamanaṁ piṇḍapaṭipiṇḍadānānuppadānaṁ[3] vatthuvijjaṁ[4] nakkhattavijjaṁ aṅgavijjanti. Chabbidhe ca agocare

1. Atthe chekenāti (Sī, Syā)
2. Muggasuppataṁ (Sī, Syā)
3. Piṇḍadānaṁ (Ka)
4. Vatthuvijjaṁ khettavijjaṁ (Ka)

carati. Seyyathidaṁ? Vesiyagocare vidhavathullakumārikapaṇḍakabhikkhunipānāgāragocareti. Saṁsaṭṭho ca viharati rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena gihisaṁsaggena. Yāni vā pana tāni kulāni asaddhāni appasannāni anopānabhūtāni akkosakaparibhāsakāni anatthakāmāni ahita-aphāsuka-ayogakkhemakāmāni bhikkhūnaṁ -pa- upāsikānaṁ, tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati. ayaṁ **anatthakusalo.**

Yo pana imasmiṁ sāsane pabbajitvā attānaṁ sammā payojeti, anesanaṁ pahāya catupārisuddhisīle patiṭṭhātukāmo saddhāsīsena pātimokkhasaṁvaraṁ, satisīsena indriyasaṁvaraṁ, vīriyasīsena ājīvapārisuddhiṁ, paññāsīsena paccayapaṭisevanaṁ pūreti. Ayaṁ **atthakusalo.**

Yo vā sattāpattikkhandhasodhanavasena pātimokkhasaṁvaraṁ, chadvāre ghaṭṭitārammaṇesu abhijjhādīnaṁ anuppattivasena indriyasaṁvaraṁ, anesanaparivajjanavasena viññupasatthabuddhabuddhasāvakavaṇṇitapaccayapaṭisevanena ca ājīvapārisuddhiṁ, yathāvuttapaccavekkhaṇavasena paccayapaṭisevanaṁ, catu-iriyāpathaparivattane sātthakādīnaṁ paccavekkhaṇavasena[1] sampajaññañca sodheti, ayampi **atthakusalo.**

Yo vā yathā ūsodakaṁ paṭicca saṁkiliṭṭhaṁ vatthaṁ pariyodāyati, chārikaṁ paṭicca ādāso, ukkāmukhaṁ paṭicca jātarūpaṁ, tathā ñāṇaṁ paṭicca sīlaṁ vodāyatīti ñatvā ñāṇodakena dhovanto sīlaṁ pariyodāpeti. Yathā ca kikī sakuṇikā aṇḍaṁ, camarīmigo[2] vāladhiṁ, ekaputtikā nārī piyaṁ ekaputtakaṁ, ekanayano puriso taṁ ekanayanaṁ rakkhati, tathā ativiya appamatto attano sīlakkhandhaṁ rakkhati, sāyaṁpātaṁ paccavekkhamāno aṇumattampi vajjaṁ na passati, ayampi **atthakusalo.**

Yo vā pana avippaṭisārakarasīle patiṭṭhāya kilesavikkhambhanapaṭipadaṁ paggaṇhāti, taṁ paggahetvā kasiṇaparikammaṁ karoti, kasiṇaparikammaṁ katvā samāpattiyo nibbatteti, ayampi **atthakusalo.** Yo vā pana

---

1. Sātthakatādipaccavekkhaṇavasena (Khuddakapāṭha-Ṭṭha 202 piṭṭha)
2. Camarīmigī (Syā)

samāpattito vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattaṁ pāpuṇāti, ayaṁ atthakusalānaṁ aggo.

Tattha ye ime yāva avippaṭisārakarasīle patiṭṭhānena, yāva vā kilesavikkhambhanapaṭipadāya paggahaṇena maggaphalena vaṇṇitā atthakusalā, te imasmiṁ atthe **atthakusalā**ti adhippetā. Tathāvidhā ca te bhikkhū. Tena Bhagavā te bhikkhū sandhāya ekapuggalādhiṭṭhānāya desanāya "karaṇīyamatthakusalenā"ti āha.

Tato "kiṁ karaṇīyan"ti tesaṁ sañjātakaṅkhānaṁ āha **"yanta santaṁ padaṁ abhisameccā"ti**. Ayamettha adhippāyo—taṁ Buddhānubuddhehi vaṇṇitaṁ santaṁ nibbānapadaṁ paṭivedhavasena abhisamecca viharitukāmena yaṁ karaṇīyanti. Ettha ca **yan**ti imassa gāthāpādassa ādito vuttameva karaṇīyanti adhikārato anuvattati, taṁ santaṁ padaṁ abhisameccāti. Ayaṁ pana yasmā sāvasesapāṭho attho, tasmā "viharitukāmenā"ti vuttanti veditabbaṁ.

Atha vā **santaṁ padaṁ abhisameccā**ti anussavādivasena lokiyapaññāya nibbānapadaṁ santanti ñatvā taṁ adhigantukāmena yantaṁ karaṇīyanti adhikārato anuvattati, taṁ karaṇīyamatthakusalenāti evampettha adhippāyo veditabbo. Atha vā "karaṇīyamatthakusalenā"ti vutte "kin"ti cintentānaṁ āha **"yanta santaṁ padaṁ abhisameccā"ti**. Tassevaṁ adhippāyo veditabbo—lokiyapaññāya santaṁ padaṁ abhisamecca yaṁ karaṇīyaṁ, tanti. yaṁ kātabbaṁ, taṁ karaṇīyaṁ, karaṇārahameva tanti vuttaṁ hoti.

Kiṁ pana tanti? Kimaññaṁ siyā aññatra tadadhigamūpāyato. Kāmañcetaṁ karaṇārahatthena[1] sikkhattayadīpakena ādipadeneva vuttaṁ, tathā hi tassa atthavaṇṇanāyaṁ avocumhā "atthi karaṇīyaṁ atthi akaraṇīyaṁ. tattha saṅkhepato sikkhattayaṁ karaṇīyan"ti. Atisaṅkhepadesitattā pana tesaṁ bhikkhūnaṁ kehici viññātaṁ, kehici na viññātaṁ, tato yehi na viññātaṁ, tesaṁ viññāpanatthaṁ yaṁ visesato āraññakena bhikkhunā kātabbaṁ, taṁ

---

1. Karaṇārahattena (Sī)

vitthārento **“sakko ujū ca suhujū ca, suvaco cassa mudu anatimānī”ti** imaṁ tāva upaḍḍhagāthaṁ āha.

Kiṁ vuttaṁ hoti? Santaṁ padaṁ abhisamecca viharitukāmo lokiyapaññāya vā taṁ abhisamecca tadadhigamāya paṭipajjamāno āraññako bhikkhu dutiyacatutthapadhāniyaṅgasamannāgamena kāye ca jīvite ca anapekkho hutvā saccapaṭivedhāya paṭipajjituṁ sakko assa, tathā kasiṇaparikammavattasamādānādīsu, attano pattacīvarapaṭisaṅkharaṇādīsu ca, yāni tāni sabrahmacārīnaṁ uccāvacāni kiṁkaraṇīyāni, tesu aññesu ca evarūpesu sakko assa dakkho analaso samattho. Sakko hontopi ca tatiyapadhāniyaṅgasamannāgamena uju assa. Uju hontopi ca sakiṁ ujubhāvena santosaṁ anāpajjitvā yāvajīvaṁ punappunaṁ asithilakaraṇena suṭṭhutaraṁ uju assa. Asaṭhatāya vā uju, amāyāvitāya suhuju. Kāyavacīvaṅkappahānena vā uju, manovaṅkappahānena suhuju. Asantaguṇassa vā anāvikaraṇena uju, asantaguṇena uppannassa lābhassa anadhivāsanena suhuju. Evaṁ ārammaṇalakkhaṇūpanijjhānehi purimadvayatatiyasikkhāhi payogāsayasuddhīhi ca uju ca suhuju ca assa.

Na kevalañca uju ca suhuju ca, apica pana **subbaco ca assa.** Yo hi puggalo “idaṁ na kātabban”ti vutto “kiṁ te diṭṭhaṁ, kiṁ te sutaṁ, ko me hutvā vadasi, kiṁ upajjhāyo ācariyo sandiṭṭho sambhatto vā”ti vadati, tuṇhībhāvena vā taṁ viheṭheti, sampaṭicchitvā vā na tathā karoti, so visesādhigamassa dūre hoti. Yo pana ovadiyamāno “sādhu bhante suṭṭhu vuttaṁ, attano vajjaṁ nāma duddasaṁ hoti, punapi maṁ evarūpaṁ disvā vadeyyātha anukampaṁ upādāya, cirassaṁ me tumhākaṁ santikā ovādo laddho”ti vadati, yathānusiṭṭhañca paṭipajjati, so visesādhigamassa avidūre hoti. Tasmā evaṁ parassa vacanaṁ sampaṭicchitvā karonto subbaco ca assa.

Yathā ca suvaco, evaṁ **mudu assa. Mudū**ti gahaṭṭhehi dūtagamanappahiṇagamanādīsu niyuñjiyamāno tattha mudubhāvaṁ akatvā thaddho hutvā vattapaṭipattiyaṁ sakalabrahmacariye ca mudu assa suparikammakatasuvaṇṇaṁ viya tattha tattha viniyogakkhamo. Atha vā **mudū**ti abhākuṭiko uttānamukho

sukhasambhāso paṭisanthāravutti sutitthaṁ viya sukhāvagāho assa. Na kevalañca mudu, api ca pana **anatimānī assa,** jātigottādīhi atimānavatthūhi pare nātimaññeyya, Sāriputtatthero viya Caṇḍālakumārakasamena cetasā vihareyyāti.

144. Evaṁ Bhagavā santaṁ padaṁ abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjamānassa visesato āraññakassa bhikkhuno ekaccaṁ karaṇīyaṁ vatvā puna tatuttaripi vattukāmo **"santussako cā"ti** dutiyaṁ gāthamāha.

Tattha "santuṭṭhī ca kataññutā"ti ettha vuttappabhedena dvādasavidhena santosena santussatīti **santussako.** Atha vā tussatīti tussako, sakena tussako, santena tussako, samena tussakoti **santussako.** Tattha **sakaṁ** nāma "piṇḍiyālopabhojanaṁ nissāyā"ti[1] evaṁ upasampadamāḷake uddiṭṭhaṁ attanā ca sampaṭicchitaṁ catupaccayajātaṁ, tena sundarena vā asundarena vā sakkaccaṁ vā asakkaccaṁ vā dinnena paṭiggahaṇakāle paribhogakāle ca vikāramadassetvā yāpento "sakena tussako"ti vuccati. **Santaṁ** nāma yaṁ laddhaṁ hoti attano vijjamānaṁ, tena santeneva tussanto tato paraṁ na patthento atricchataṁ pajahanto "santena tussako"ti vuccati. **Samaṁ** nāma iṭṭhāniṭṭhesu anunayapaṭighappahānaṁ, tena samena sabbārammaṇesu tussanto "samena tussako"ti vuccati.

Sukhena bharīyatīti **subharo,** suposoti vuttaṁ hoti. Yo hi bhikkhu sālimaṁsodanādīnaṁ patte pūretvā dinnepi dummukhabhāvaṁ anattamanabhāvameva ca dasseti, tesaṁ vā sammukhāva taṁ piṇḍapātaṁ 'kiṁ tumhehi dinnan"ti apasādento sāmaṇeragahaṭṭhādīnaṁ deti, esa dubbharo. Etaṁ disvā manussā dūratova parivajjenti "dubbharo bhikkhu na sakkā positun"ti. Yo pana yaṁkiñci lūkhaṁ vā paṇītaṁ vā appaṁ vā bahuṁ vā labhitvā attamano vippasannamukho hutvā yāpeti[2], esa subharo. Etaṁ disvā manussā ativiya vissatthā honti "amhākaṁ bhadanto subharo

---

1. Vi 3. 73 piṭṭhe. 2. Yāti (Sī)

thokathokenapi[1] tussati, mayameva naṁ posessāmā”ti paṭiññaṁ katvā posenti. Evarūpo idha subharoti adhippeto.

Appaṁ kiccamassāti **appakicco,** na kammārāmatābhassārāmatāsaṅgaṇikārāmatādi-anekakiccabyāvaṭo. Atha vā sakalavihāre navakammasaṁghabhogasāmaṇera-ārāmikavosāsanādikiccavirahito, attano kesanakhacchedanapattacīvaraparikammādiṁ katvā samaṇadhammakiccaparo hotīti vuttaṁ hoti.

Sallahukā vutti assāti **sallahukavutti.** Yathā ekacco bahubhaṇḍo bhikkhu[2] disāpakkamanakāle bahuṁ pattacīvarapaccattharaṇatelaguḷādiṁ mahājanena sīsabhārakaṭibhārādīhi uccārāpetvā pakkamati, evaṁ ahutvā yo appaparikkhāro hoti, pattacīvarādi-aṭṭhasamaṇaparikkhāramattameva pariharati, disāpakkamanakāle pakkhī sakuṇo viya samādāyeva pakkamati, evarūpo idha sallahukavuttīti adhippeto. Santāni indriyāni assāti **santindriyo,** iṭṭhārammaṇādīsu rāgādivasena anuddhatindriyoti vuttaṁ hoti. **Nipako**ti viññū vibhāvī paññavā, sīlānurakkhaṇapaññāya cīvarādivicāraṇapaññāya āvāsādisattasappāyaparijānanapaññāya ca samannāgatoti adhippāyo.

Na pagabbhoti **appagabbho,** aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena anekaṭṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitoti attho.

Aṭṭhaṭṭhānaṁ kāyapāgabbhiyaṁ[3] nāma saṁghagaṇapuggalabhojanasālājantagharanhānatitthabhikkhācāramagga-antaragharapavesanesu kāyena appatirūpakaraṇaṁ. Seyyathidaṁ? Idhekacco saṁghamajjhe pallatthikāya vā nisīdati, pāde pādamodahitvā[4] vāti evamādi, tathā gaṇamajjhe, gaṇamajjheti catuparisasannipāte, tathā vuḍḍhatare puggale. Bhojanasālāyaṁ pana vuḍḍhānaṁ āsanaṁ na deti, navānaṁ āsanaṁ paṭibāhati, tathā jantāghare. vuḍḍhe cettha anāpucchā aggijālanādīni karoti. Nhānatitthe ca yadidaṁ “daharo vuḍḍhoti pamāṇaṁ akatvā āgatapaṭipāṭiyā nhāyitabban”ti

1. Appakenapi (Ka)
2. Bahubhaṇḍikabhikkhu (Syā, Ka)
3. Khu 7. 175 piṭṭhe Mahāniddese.
4. Pādamādahitvā (Sī)

vuttaṁ, tampi anādiyanto pacchā āgantvā udakaṁ otaritvā vuḍḍhe ca nave ca bādheti. Bhikkhācāramagge pana aggāsana-aggodaka-aggapiṇḍatthaṁ vuḍḍhānaṁ purato purato yāti bāhāya bāhaṁ paharanto, antaragharappavesane vuḍḍhānaṁ paṭhamataraṁ pavisati, daharehi kāyakīḷanaṁ karotīti evamādi.

Catuṭṭhānaṁ vacīpāgabbhiyaṁ nāma saṁghagaṇapuggala-antaragharesu appatirūpavācānicchāraṇaṁ. Seyyathidaṁ? Idhekacco saṁghamajjhe anāpucchā dhammaṁ bhāsati, tathā pubbe vuttappakāre gaṇe vuḍḍhatare puggale ca. Tattha manussehi pañhaṁ puṭṭho vuḍḍhataraṁ anāpucchā vissajjeti. Antaraghare pana "itthannāme kiṁ atthi, kiṁ yāgu udāhu khādanīyaṁ bhojanīyaṁ, kiṁ me dassasi, kimajja khādissāmi, kiṁ bhuñjissāmi, kiṁpivissāmī"ti evamādiṁ bhāsati.

Anekaṭṭhānaṁ manopāgabbhiyaṁ nāma tesu tesu ṭhānesu kāyavācāhi ajjhācāraṁ anāpajjitvāpi manasā eva kāmavitakkādinānappakāra-appatirūpavitakkanaṁ.

Kulesvananugiddhoti yāni kulāni upasaṅkamati, tesu paccayataṇhāya vā ananulomiyagihisaṁsaggavasena vā ananugiddho, na sahasokī, na sahanandī, na sukhitesu sukhito, na dukkhitesu dukkhito, na uppannesu kiccakaraṇīyesu attanā vā yogamāpajjitāti[1] vuttaṁ hoti. Imissā cā gāthāya yaṁ "suvaco cassā"ti ettha vuttaṁ "assā"ti vacanaṁ, taṁ sabbapadehi saddhiṁ "santussako ca assa, subharo ca assā"ti evaṁ yojetabbaṁ.

145. Evaṁ Bhagavā santaṁ padaṁ abhisamecca viharitukāmassa tadadhigamāya vā paṭipajjitukāmassa visesato āraññakassa bhikkhuno tatuttaripi karaṇīyaṁ ācikkhitvā idāni akaraṇīyampi ācikkhitukāmo **"na ca khuddamācare kiñci, yena viññū pare upavadeyyun"**ti imaṁ upaḍḍhagāthamāha. Tassattho—evamimaṁ karaṇīyaṁ karonto yaṁ taṁ kāyavacīmanoduccaritaṁ khuddaṁ lāmakanti vuccati, taṁ na ca khuddaṁ samācare. Asamācaranto ca na kevalaṁ oḷārikaṁ, kiṁ pana kiñci na samācare, appamattakaṁ aṇumattampi na samācareti vuttaṁ hoti.

---

1. Attanāvuyyogamāpajjitāti (Sī)

Tato tassa samācāre sandiṭṭhikamevādīnavaṁ dasseti **"yena viññū pare upavadeyyun"ti**. Ettha ca yasmā aviññū pare appamāṇaṁ. Te hi anavajjaṁ vā sāvajjaṁ karonti, appasāvajjaṁ vā mahāsāvajjaṁ. Viññū eva pana pamāṇaṁ. Te hi anuvicca pariyogāhetvā avaṇṇārahassa avaṇṇaṁ bhāsanti, vaṇṇārahassa ca vaṇṇaṁ bhāsanti, tasmā "viññū pare"ti vuttaṁ.

Evaṁ Bhagavā imāhi aḍḍhateyyāhi gāthāhi santaṁ padaṁ abhisamecca viharitukāmassa, tadadhigamāya vā paṭipajjitukāmassa visesato āraññakassa āraññakasīsena ca sabbesampi kammaṭṭhānaṁ gahetvā viharitukāmānaṁ karaṇīyākaraṇīyabhedaṁ kammaṭṭhānūpacāraṁ vatvā idāni tesaṁ bhikkhūnaṁ tassa devatābhayassa paṭighātāya parittatthaṁ vipassanāpādakajjhānavasena kammaṭṭhānatthañca **"sukhino va khemino hontū"ti**-ādinā nayena mettakathaṁ kathetumāraddho.

Tattha **sukhino**ti sukhasamaṅgino. **Khemino**ti khemavanto, abhayā nirupaddavāti vuttaṁ hoti. **Sabbe**ti anavasesā. **Sattā**ti pāṇino. **Sukhitattā**ti sukhitacittā. Ettha ca kāyikena sukhena sukhino, mānasena sukhitattā, tadubhayenāpi sabbabhayūpaddavavigamena vā kheminoti veditabbā. Kasmā pana evaṁ vuttaṁ? Mettābhāvanākāradassanatthaṁ. Evaṁ hi mettā bhāvetabbā "sabbe sattā sukhino hontū"ti vā, "khemino hontū"ti vā, "sukhitattā hontū"ti vā.

146. Evaṁ yāva upacārato appanākoṭi, tāva saṅkhepena mettābhāvanaṁ dassetvā idāni vitthāratopi taṁ dassetuṁ **"ye kecī"ti** gāthādvayamāha. Atha vā yasmā puthuttārammaṇe paricitaṁ cittaṁ na ādikeneva ekatte saṇṭhāti, ārammaṇappabhedaṁ pana anugantvā kamena saṇṭhāti, tasmā tassa tasathāvarādidukatikappabhede ārammaṇe anugantvā anugantvā saṇṭhānatthampi "ye kecī"ti gāthādvayamāha. Atha vā yasmā yassa yaṁ ārammaṇaṁ vibhūtaṁ hoti, tassa tattha cittaṁ sukhaṁ tiṭṭhati, tasmā tesaṁ bhikkhūnaṁ yassa yaṁ vibhūtaṁ ārammaṇaṁ, tassa tattha cittaṁ saṇṭhāpetukāmo tasathāvarādidukattika-ārammaṇappabhedadīpakaṁ "ye kecī"ti imaṁ gāthādvayamāha.

Ettha hi tasathāvaradukaṁ diṭṭhādiṭṭhadukaṁ dūrasantikadukaṁ bhūtasambhavesidukanti cattāri dukāni, dīghādīhi ca chahi padehi majjhimapadassa tīsu, aṇukapadassa ca dvīsu tikesu atthasambhavato dīgharassamajjhimattikaṁ mahantāṇukamajjhimattikaṁ thūlāṇukamajjhimattikanti tayo tike ca dīpeti. Tattha **ye kecī**ti anavasesavacanaṁ. Pāṇā eva bhūtā **pāṇabhūtā.** Atha vā pāṇantīti pāṇā. Etena assāsapassāsapaṭibaddhe pañcavokārasatte gaṇhāti. Bhavantīti **bhūtā.** Etena ekavokāracatuvokārasatte gaṇhāti. **Atthī**ti santi saṁvijjanti.

Evaṁ **"ye keci pāṇabhūtatthī"ti** iminā vacanena dukattikehi saṅgahetabbe sabbe satte ekajjhaṁ dassetvā idāni sabbepi te **tasā vā thāvarā vā anavasesā**ti iminā dukena saṅgahetvā dasseti.

Tattha tasantīti **tasā,** sataṇhānaṁ sabhayānañcetaṁ adhivacanaṁ. Tiṭṭhantīti **thāvarā,** pahīnataṇhābhayānaṁ[1] arahataṁ etaṁ adhivacanaṁ. Natthi tesaṁ avasesanti **anavasesā,** sabbepīti vuttaṁ hoti. Yañca dutiyagāthāya ante vuttaṁ, taṁ sabbadukatikehi sambandhitabbaṁ—ye keci pāṇabhūtatthi tasā vā thāvarā vā anavasesā, imepi sabbe sattā bhavantu sukhitattā. Evaṁ yāva bhūtā vā sambhavesī vā imepi sabbe sattā bhavantu sukhitattāti.

Idāni dīgharassamajjhimāditikattayadīpakesu **dīghā vā**ti-ādīsu chasu padesu **dīghā**ti dīghattabhāvā nāgamacchagodhādayo. anekabyāmasatappamāṇāpi hi mahāsamudde nāgānaṁ attabhāvā anekayojanappamāṇāpi hi mahāsamudde nāgānaṁ attabhāvā anekayojanappamāṇāpi macchagodhādīnaṁattabhāvā honti. **Mahantā**ti mahantattabhāvā jale macchakacchapādayo, thale hatthināgādayo, amanussesu dānavādayo. Āha ca "rāhuggaṁ attabhāvīnan"ti[2]. Tassa hi attabhāvo ubbedhena cattāri yojanasahassāni aṭṭha ca yojanasatāni, bāhū dvādasayojanasataparimāṇā, paññāsayojanaṁ bhamukantaraṁ, tathā aṅgulantarikā, hatthatalāni dve yojanasatānīti. **Majjhimā**ti assagoṇamahiṁsasūkarādīnaṁ attabhāvā. **Rassakā**ti tāsu tāsu jātīsu vāmanādayo dīghamajjhimehi omakappamāṇā sattā. **Aṇukā**ti

1. Pahīnataṇhāgamanānaṁ (Sī, Syā) 2. Aṁ 1. 324 piṭṭhe.

maṁsacakkhussa agocarā dibbacakkhuvisayā udakādīsu nibbattā sukhamattabhāvā sattā, ūkādayo vā. Apica ye tāsu tāsu jātīsu mahantamajjhimehi thūlamajjhimehi ca omakappamāṇā sattā, te aṇukāti veditabbā. **Thūlā**ti parimaṇḍalattabhāvā macchakummasippikasambukādayo sattā.

147. Evaṁ tīhi tikehi anavasesato satte dassetvā idāni **"diṭṭhā vā ye va adiṭṭhā"ti**-ādīhi tīhi dukehipi te saṅgahetvā dasseti.

Tattha **diṭṭhā**ti ye attano cakkhussa āpāthamāgatavasena diṭṭhapubbā. **Adiṭṭhā**ti ye parasamuddaparaselaparacakkavāḷādīsu ṭhitā. **"Ye va dūre vasanti avidūre"ti** iminā pana dukena attano attabhāvassa dūre ca avidūre ca vasante satte dasseti. Te upādāyupādāvasena[1] veditabbā. Attano hi kāye vasantā sattā avidūre, bahikāye vasantā dūre. Tathā anto-upacāre vasantā avidūre, bahi-upacāre vasantā dūre. Attano vihāre[2] gāme janapade dīpe cakkavāḷe vasantā avidūre, paracakkavāḷe vasantā dūre vasantīti vuccanti.

Bhūtāti jātā abhinibbattā. Ye bhūtā eva, na puna bhavissantīti saṅkhyaṁ gacchanti, tesaṁ khīṇāsavānametaṁ adhivacanaṁ. Sambhavamesantīti **sambhavesī.** Appahīnabhavasaṁyojanattā āyatimpi sambhavaṁ esantānaṁ sekkhaputhujjanānametaṁ adhivacanaṁ. Atha vā catūsu yonīsu aṇḍajajalābujā sattā yāva aṇḍakosaṁ vatthikosañca na bhindanti, tāva sambhavesī nāma. Aṇḍakosaṁ vatthikosañca bhinditvā bahi nikkhantā bhūtā nāma. Saṁsedajā opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe sambhavesī nāma. Dutiyacittakkhaṇato pabhuti bhūtā nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṁ na pāpuṇanti, tāva sambhavesī nāma. Tato paraṁ bhūtāti.

148. Evaṁ Bhagavā "sukhino vā"ti-ādīhi aḍḍhateyyāhi gāthāhi nānappakārato tesaṁ bhikkhūnaṁ hitasukhāgamapatthanāvasena sattesu

---

1. Apādadipādavasena (Sī, Syā)   2. Antovihāre (Syā, Ka)

mettābhāvanaṁ dassetvā idāni ahitadukkhānāgamapatthanāvasenāpi taṁ dassento āha **"na paro paraṁ nikubbethā"ti**. Esa porāṇapāṭho, idāni pana "paraṁ hī"tipi paṭhanti, ayaṁ na sobhano.

Tattha **paro**ti parajano. **Paran**ti parajanaṁ. **Na nikubbethā**ti na vañceyya[1]. **Nātimaññethā**ti na atikkamitvā maññeyya. **Katthacī**ti katthaci okāse, gāme vā nigame vā khette vā ñātimajjhe vā pūgamajjhe vāti-ādi. **Nan**ti etaṁ. **Kañcī**ti yaṁ kañci khattiyaṁ vā brāhmaṇaṁ vā gahaṭṭhaṁ vā pabbajitaṁ vā sugataṁ vā duggataṁ vāti-ādi. **Byārosanā paṭighasaññā**ti kāyavacīvikārehi byārosanāya ca, manovikārena paṭighasaññāya ca. "Byārosanāya paṭighasaññāyā"ti hi vattabbe "byārosanā paṭighasaññā"ti vuccati yathā "samma daññāya vimuttā'ti vattabbe "samma daññā vimuttā"ti[2], yathā ca "anupubbasikkhāya anupubbakiriyāya anupubbapaṭipadāyā"ti vattabbe "anupubbasikkhā anupubbakiriyā anupubbapaṭipadā"ti[3]. **Nāññamaññassa dukkhamiccheyyā**ti aññamaññassa dukkhaṁ na iccheyya. Kiṁ vuttaṁ hoti? Na kevalaṁ "sukhino vā khemino vā hontū"ti-ādimanasikāravaseneva mettaṁ bhāveyya, kiṁ pana "aho vata yo koci parapuggalo yaṁ kañci parapuggalaṁ vañcanādīhi nikatīhi na nikubbetha, jāti-ādīhi ca navahi mānavatthūhi katthaci padese yaṁ kañci parapuggalaṁ nātimaññeyya, aññamaññassa ca byārosanāya vā paṭighasaññāya vā dukkhaṁ na iccheyyā"ti evampi manasi karonto bhāveyyāti.

149. Evaṁ ahitadukkhānāgamapatthanāvasena atthato mettābhāvanaṁ dassetvā idāni tameva upamāya dassento āha **"mātā yathā niyaṁ puttan"ti**.

Tassattho—yathā mātā **niyaṁ puttaṁ** attani jātaṁ orasaṁ puttaṁ, tañca **ekaputtameva āyusā anurakkhe,** tassa dukkhāgamapaṭibāhanatthaṁ[4] attano āyumpi cajitvā taṁ anurakkhe, **evampi sabbabhūtesu** idaṁ **mettamānasaṁ bhāvaye,** punappunaṁ janaye vaḍḍhaye, tañca aparimāṇasattārammaṇavasena ekasmiṁ vā satte anavasesapharaṇavasena **aparimāṇaṁ** bhāvayeti.

---

1. Na vambheyya (Syā)
2. Saṁ 1. 76 piṭṭhe.
3. Aṁ 3. 41; Khu 1. 141; Vi 4. 421 piṭṭhesu.
4. Dukkhopagamapaṭibāhanatthaṁ (Sī)

150. Evaṁ sabbākārena mettābhāvanaṁ dassetvā idāni tasseva vaḍḍhanaṁ dassento āha **"mettañca sabbalokasmī"**ti.

Tattha mijjati tāyati cāti mitto, hitajjhāsayatāya siniyhati ahitāgamato rakkhati cāti attho. Mittassa bhāvo **mettaṁ. Sabbasmin**ti anavasese. **Lokasmin**ti sattaloke. Manasi bhavanti **mānasaṁ.** Tañhi cittasampayuttattā evaṁ vuttaṁ. **Bhāvaye**ti vaḍḍhaye. Nāssa parimāṇanti **aparimāṇaṁ,** appamāṇasattārammaṇatāya evaṁ vuttaṁ. **Uddhan**ti upari. Tena arūpabhavaṁ gaṇhāti. **Adho**ti heṭṭhā. Tena kāmabhavaṁ gaṇhāti. **Tiriyan**ti vemajjhaṁ. Tena rūpabhavaṁ gaṇhāti. **Asambādhan**ti sambādhavirahitaṁ, bhinnasīmanti vuttaṁ vemajjhaṁ. Tena rūpabhavaṁ gaṇhāti. **Asambādhan**ti sambādhavirahitaṁ, bhinnasīmanti vuttaṁ hoti. Sīmā nāma paccatthiko vuccati, tasmimpi pavattanti attho. **Averan**ti veravirahitaṁ, antarantarāpi veracetanāpātubhāvavirahitanti vuttaṁ hoti. **Asapattan**ti vigatapaccatthikaṁ. Mettāvihārī hi puggalo manussānaṁ piyo hoti, amanussānaṁ piyo hoti, nāssa koci paccatthiko hoti, tenassa taṁ mānasaṁ vigatapaccatthikattā "asapattan"ti vuccati. Pariyāyavacanañhi etaṁ, yadidaṁ paccatthiko sapattoti. Ayaṁ anupadato atthavaṇṇanā.

Ayaṁ panettha adhippetatthavaṇṇanā—yadetaṁ "evampi sabbabhūtesu mānasaṁ bhāvaye aparimāṇan"ti guttaṁ, tañcetaṁ aparimāṇaṁ mettaṁ mānasaṁ sabbalokasmiṁ bhāvaye vaḍḍhaye, vuḍḍhiṁ virūḷhiṁ vepullaṁ gamaye. Kathaṁ? **Uddhaṁ adho ca tiriyañca,** uddhaṁ yāva bhavaggā, adho yāva Avīcito, tiriyaṁ yāva avasesadisā. Uddhaṁ vā āruppaṁ, adho kāmadhātuṁ, tiriyaṁ rūpadhātuṁ anavasesaṁ pharanto. Evaṁ bhāventopi ca taṁ yathā asambādhaṁ averaṁ asapattañca hoti, tathā sambādhaverasapattābhāvaṁ karonto bhāvaye. Yaṁ vā taṁ bhāvanāsampadaṁ pattaṁ sabbattha okāsalābhavasena[1] asambādhaṁ, attano paresu āghātapaṭivinayena averaṁ, attani ca paresaṁ āghātapaṭivinayena asapattaṁ hoti, taṁ asambādhaṁ averaṁ asapattaṁ aparimāṇaṁ mettaṁ mānasaṁ uddhaṁ adho tiriyañcāti tividhaparicchede sabbalokasmiṁ bhāvaye vaḍḍhayeti.

---

1. Okāsalokavasena (Syā, Ka)

151. Evaṁ mettābhāvanāya vaḍḍhanaṁ dassetvā idāni kaṁ bhāvanamanuyuttassa viharato iriyāpathaniyamābhāvaṁ dassento āha **"tiṭṭhaṁ caraṁ -pa- adhiṭṭheyyā"**ti.

Tassattho—evametaṁ mettaṁ mānasaṁ bhāvento so "nisīdati pallaṅkaṁ ābhujitvā ujuṁ kāyaṁ paṇidhāyā"ti-ādīsu[1] viya iriyāpathaniyamaṁ akatvā yathāsukhaṁ aññataraññatara-iriyāpathabādhanavinodanaṁ karonto tiṭṭhaṁ vā caraṁ vā nisinno vā sayāno vā yāvatā vigatamiddho assa, atha etaṁ mettājhānassatiṁ adhiṭṭheyya.

Atha vā evaṁ mettābhāvanāya vaḍḍhanaṁ dassetvā idāni vasībhāvaṁ dassento āha **"tiṭṭhaṁcaran"**ti. Vasippatto hi tiṭṭhaṁ vā caraṁ vā nisinno vā sayāno vā yāvatā[2] iriyāpathena etaṁ mettājhānassatiṁ adhiṭṭhātukāmo hoti, atha vā tiṭṭhaṁ vā caraṁ vāti na tassa ṭhānādīni antarāyakarāni honti, apica kho so yāvatā etaṁ mettājhānassatiṁ adhiṭṭhātukāmo hoti, tāvatā vitamiddho hutvā adhiṭṭhāti, natthi tassa tattha dandhāyitattaṁ. Tenāha **"tiṭṭhaṁ caraṁ nisinno va sayāno, yāvatā'ssa vitamiddho. Etaṁ satiṁ adhiṭṭheyyā"**ti.

Tassāyamadhippāyo—yaṁ taṁ "mettañca sabbalokasmi, mānasmā bhāvaye"ti vuttaṁ, taṁ tatthā bhāvaye, yathā ṭhānādīsu yāvatā iriyāpathena, ṭhānādīni vā anādiyitvā yāvatā etaṁ mettājhānassatiṁ adhiṭṭhātukāmo assa, tāvatā vitamiddho hutvā etaṁ satiṁ adhiṭṭheyyāti.

Evaṁ mettābhāvanāya vasībhāvaṁ dassento "etaṁ satiṁ adhiṭṭheyyā"ti tasmiṁ tasmiṁ mettāvihāre niyojetvā idāni taṁ vihāraṁ thunanto āha **"brahmametaṁ vihāramidhamāhū"**ti.

Tassattho—yvāyaṁ "sukhino va khemino hontū"ti-ādiṁ katvā yāva "etaṁ satiṁ adhiṭṭheyyā"ti saṁvaṇṇito mettāvihāro, **etaṁ** catūsu dibbabrahma-ariya-iriyāpathavihāresu niddosattā attanopi paresampi atthakarattā ca **idha** ariyassa dhammavinaye **brahmavihāramāhu,** seṭṭhavihāramāhūti. Yato satataṁ samitaṁ abbokiṇṇaṁ tiṭṭhaṁ caraṁ

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70; Abhi 2. 253 piṭṭhesu.

2. Yāvatā yāvatā (Sī)

nisinno vā sayāno vā yāvatā'ssa vitamiddho, etaṁ satiṁ adhiṭṭheyyāti.

152. Evaṁ Bhagavā tesaṁ bhikkhūnaṁ nānappakārato mettābhāvanaṁ dassetvā idāni yasmā mettā sattārammaṇattā attadiṭṭhiyā āsannā hoti, tasmā diṭṭhigahaṇanisedhanamukhena tesaṁ bhikkhūnaṁ tadeva mettājhānaṁ pādakaṁ katvā ariyabhūmippattiṁ dassento āha **"diṭṭhiñca anupaggamā"ti.** Imāya gāthāya desanaṁ samāpesi.

Tassattho—yvāyaṁ "brahmametaṁ vihāramidhamāhū"ti saṁvaṇṇito mettājhānavihāro, tato vuṭṭhāya ye tattha vitakkavicārādayo dhammā, te, tesañca vatthādi-anusārena[1] rūpadhamme pariggahetvā iminā nāmarūpaparicchedena "suddhasaṅkhārapuñjoyaṁ, na idha sattūpalabbhatī"ti[2] evaṁ **diṭṭhiñca anupaggamma** anupubbena lokuttarasīlena **sīlavā** hutvā lokuttarasīlasampayutteneva sotāpattimaggasammādiṭṭhisaṅkhātena **dassanena sampanno,** tato paraṁ yopāyaṁ vatthukāmesu gedho kilesakāmo appahīno hoti, tampi sakadāgāmi-anāgāmimaggehi tanubhāvena anavasesappahānena ca **kāmesu gedhaṁ vineyya** vinayitvā vūpasametvā **na hi jātu gabbhaseyya puna reti** ekaṁseneva puna gabbhaseyyaṁ na eti, suddhāvāsesu nibbattitvā tattheva arahattaṁ pāpuṇitvā parinibbātīti.

Evaṁ Bhagavā desanaṁ samāpetvā te bhikkhū āha "gacchatha bhikkhave tasmiṁyeva vanasaṇḍe viharatha, imañca suttaṁ māsassa aṭṭhasu dhammassavanadivasesu gaṇḍiṁ ākoṭetvā ussāretha, dhammakathaṁ karotha sākacchatha anumodatha, idameva kammaṭṭhānaṁ āsevatha bhāvetha bahulīkarotha, tepi vo amanussā taṁ bheravārammaṇaṁ na dassessanti, aññadatthu, atthakāmā hitakāmā bhavissantī"ti. Te "sādhū"ti Bhagavato paṭissuṇitvā uṭṭhāyāsanā Bhagavantaṁ abhivādetvā padakkhiṇaṁ katvā tattha gantvā tathā akaṁsu. Devatāyo ca "bhadantā amhākaṁ atthakāmā hitakāmā"ti pītisomanassajātā hutvā sayameva senāsanaṁ sammajjanti, uṇhodakaṁ paṭiyādenti, piṭṭhiparikammapādaparikammaṁ karonti, ārakkhaṁ saṁvidahanti. Te bhikkhū tatheva mettaṁ bhāvetvā

---

1. Vavatthādi-anusārena (Sī, Syā)
2. Saṁ 1. 137 piṭṭhe.

tameva ca pādakaṁ katvā vipassanaṁ ārabhitvā sabbeva tasmiṁyeva antotemāse aggaphalaṁ arahattaṁ pāpuṇitvā mahāpavāraṇāya visuddhipavāraṇaṁ pavāresunti.

Evañhi atthakusalena Tathāgatena[1],
Dhammissarena kathitaṁ karaṇīyamatthaṁ.

Katvānubhuyya paramaṁ hadayassa santiṁ,
Santaṁ padaṁ abhisamenti samattapaññā.

Tasmā hi taṁ amatamabbhutamariyakantaṁ,
Santaṁ padaṁ abhisamecca viharitukāmo[2].

Viññū jano vimalasīlasamādhipaññā-
Bhedaṁ kareyya satataṁ karaṇīyamatthanti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Mettasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

9. Hemavatasuttavaṇṇanā

Ajja pannarasoti Hemavatasuttaṁ. Kā uppatti? Pucchāvasikā uppatti. Hemavatena hi puṭṭho Bhagavā "chasu loko samuppanno"ti-ādīni abhāsi. Tattha "ajja pannaraso"ti-ādi Sātāgirena vuttaṁ, "iti Sātāgiro"ti-ādi saṅgītikārehi, "kaccimano"ti-ādi Hemavatena, "chasu loko"ti-ādi Bhagavatā, taṁ sabbampi samodhānetvā "Hemavatasuttan"ti vuccati. "Sātāgirisuttan"ti ekaccehi.

Tattha yāyaṁ "ajja pannaraso"ti-ādi gāthā, tassā uppatti—imasiṁyeva Bhaddakappe vīsativassasahassāyukesu purisesu uppajjitvā soḷasavassasahassāyukāni ṭhatvā parinibbutassa Bhagavato Kassapasammāsambuddhassa mahatiyā pūjāya sarīrakiccaṁ akaṁsu. Tassa dhātuyo

---

1. Atthakusalā kusalassa dhamme (Sī, Ka)　　2. Vihātukāmo (Sī, Syā)

avikiritvā suvaṇṇakkhandho viya ekagghanā hutvā aṭṭhaṁsu[1]. Dīghāyukabuddhānañhi esā dhammatā. Appāyukabuddhā pana yasmā bahutarena janena adiṭṭhā eva parinibbāyanti, tasmā dhātupūjampi katvā "tattha tattha janā puññaṁ pasavissantī"ti anukampāya "dhātuyo vikirantū"ti adhiṭṭhahanti, tena tesaṁ suvaṇṇacuṇṇāni viya dhātuyo vikiranti seyyathāpi amhākaṁ Bhagavato.

Manussā tassa Bhagavato ekaṁyeva dhātugharaṁ katvā cetiyaṁ patiṭṭhāpesuṁ yojanaṁ ubbedhena parikkhepena ca. Tassa ekekagāvutantarāni cattāri dvārāni ahesuṁ, ekaṁ dvāraṁ Kikī rājā aggahesi, ekaṁ tasseva putto Pathavindharo nāma, ekaṁ senāpatipamukhā amaccā, ekaṁ seṭṭhipamukhā jānapadā. Rattasuvaṇṇamayā ekagghanā suvaṇṇarasapaṭibhāgā ca nānāratanamayā iṭṭhakā ahesuṁ ekekā satasahassagghanikā. Te haritālamanosilāhi mattikākiccaṁ surabhitelena udakakiccañca katvā taṁ cetiyaṁ patiṭṭhāpesuṁ.

Evaṁ patiṭṭhite cetiye dve kulaputtā sahāyakā nikkhamitvā sammukhasāvakānaṁ therānaṁ santike pabbajiṁsu. Dīghāyukabuddhānañhi sammukhasāvakāyeva pabbājenti upasampādenti nissayaṁ denti, itare na labhanti. Tato te kulaputtā "sāsane bhante kati dhurānī"ti pucchiṁsu. Therā "dve dhurānī"ti kathesuṁ "vāsadhuraṁ pariyattidhurañcā"ti. Tattha pabbajitena kulaputtena ācariyupajjhāyānaṁ santike pañca vassāni vasitvā vattapaṭivattaṁ pūretvā pātimokkhaṁ dve tīṇi bhāṇavārasuttantāni ca paguṇaṁ katvā kammaṭṭhānaṁ uggahetvā kule vā gaṇe vā nirālayena raññaṁ pavisitvā arahattasacchikiriyāya ghaṭitabbaṁ vāyamitabbaṁ, etaṁ **vāsadhuraṁ.** Attano thāmena pana ekaṁ vā nikāyaṁ pariyāpuṇitvā dve vā pañca vā nikāye pariyattito ca atthato ca suvisadaṁ sāsanaṁ anuyuñjitabbaṁ, etaṁ **paviyattidhuran**ti. Atha te kulaputtā "dvinnaṁ dhurānaṁ vāsadhurameva seṭṭhan"ti vatvā "mayaṁ panamhā daharā, vuḍḍhakāle vāsadhuraṁ paripūressāma, pariyattidhuraṁ tāva pūremā"ti pariyattiṁ ārabhiṁsu. Te pakatiyāva paññavanto na cirasseva sakale Buddhavacane pakataññano vinaye ca ativiya vinicchayakusalā ahesuṁ. Tesaṁ pariyattiṁ nissāya parivāro uppajji, parivāraṁ

1. Saṇṭhahiṁsu (Sī)

nissāya lābho, ekamekassa pañcasatapañcasatā bhikkhū parivārā ahesuṁ. Te Satthusāsanaṁ dīpentā vihariṁsu, puna Buddhakālo viya ahosi.

Tadā dve bhikkhū gāmakāvāse viharanti dhammavādī ca adhammavādī ca. Adhammavādī caṇḍo hoti pharuso mukharo, tassa ajjhācāro itarassa pākaṭo hoti. Tato naṁ "idaṁ te āvuso kammaṁ sāsanassa appatirūpan"ti codesi, so "kiṁ te diṭṭhaṁ kiṁ sutan"ti vikkhipati. Itaro "vinayadharā jānissantī"ti āha. Tato adhammavādī "sace imaṁ vatthuṁ vinayadharā vinicchinissanti, addhā me sāsane patiṭṭhā na bhavissatī"ti ñatvā attano pakkhaṁ kātukāmo tāvadeva parikkhāre ādāya te dve there upasaṅkamitvā samaṇaparikkhāre datvā tesaṁ nissayena viharitumāraddho, sabbañca nesaṁ upaṭṭhānaṁ karonto sakkaccaṁ vattapaṭivattaṁ pūretukāmo viya akāsi. Tato ekadivasaṁ upaṭṭhānaṁ gantvā vanditvā tehi vissajjiyamānopi aṭṭhāsiyeva, therā "kiñci vattabbamatthī"ti taṁ pucchiṁsu. So "āma bhante ekena me bhikkhunā saha ajjhācāraṁ paṭicca vivādo atthi, so yadi taṁ vatthuṁ idhāgantvā āroceti, yathāvinicchayaṁ na vinicchinitabban"ti. Therā "osaṭaṁ vatthuṁ yathāvinicchayaṁ na vinicchinituṁ na vaṭṭatī"ti āhaṁsu. So "evaṁ kariyamāne bhante mama sāsane patiṭṭhā natthi, mayhetaṁ pāpaṁ hotu, mā tumhe vinicchinathā"ti. Te tena nippīḷiyamānā sampaṭicchiṁsu. So tesaṁ paṭiññaṁ gahetvā puna taṁ āvāsaṁ gantvā "sabbaṁ vinayadharānaṁ santike niṭṭhitan"ti taṁ dhammavādiṁ suṭṭhutaraṁ avamaññanto pharusena samudācarati. Dhammavādī "nissaṅko[1] ayaṁ jāto"ti tāvadeva nikkhamitvā therānaṁ parivāraṁ bhikkhusahassaṁ upasaṅkamitvā āha "nanu āvuso osaṭaṁ vatthu yathādhammaṁ vinicchinitabbaṁ, anosarāpetvā eva vā aññamaññaṁ accayaṁ desāpetvā sāmaggī kātabbā, ime pana therā neva vatthuṁ vinicchiniṁsu, na sāmaggiṁ akaṁsu, kiṁ nāmetan"ti. Tepi sutvā tuṇhī ahesuṁ "nuna kiñci ācariyehi ñātan"ti. Tato adhammavādī okāsaṁ labhitvā "tvaṁ pubbe 'vinayadharā jānissantī'ti bhaṇasi, idāni tesaṁ vinayadharānaṁ[2] ārocehi

1. Nisittako (Syā), nirāsaṅko (Ka)
2. Imedāni te vinayadharā (Sī), imesaṁ dāni vinayadharānaṁ (Ka)

taṁ vatthun"ti dhammavādiṁ pīḷetvā "ajjatagge parājito tvaṁ, mā taṁ āvāsaṁ āgacchī"ti vatvā pakkāmi. Tato dhammavādī there upasaṅkamitvā "tumhe sāsanaṁ anapekkhitvā 'amhe upaṭṭhesi paritosesī'ti puggalameva apekkhittha, sāsanaṁ arakkhitvā puggalaṁ rakkhittha, ajjatagge dāni tumhākaṁ vinicchayaṁ vinicchinituṁ na vaṭṭati, ajja parinibbuto Kassapo Bhagavā"ti mahāsaddena kanditvā "naṭṭhaṁ Satthu sāsanan"ti paridevamāno pakkāmi.

Atha kho te bhikkhū saṁviggamānasā "mayaṁ puggalamanurakkhantā sāsanaratanaṁ sobbhe pakkhipimhā"ti kukkuccaṁ uppādesuṁ. Te teneva kukkuccena upahatāsayattā kālaṁ katvā sagge nibbattitumasakkontā ekācariyo Himavati Hemavate pabbate nibbatti **Hemavato yakkho**ti nāmena, dutiyācariyo Majjhimadese Sātapabbate **Sātāgiro**ti nāmena. Tepi nesaṁ parivārā bhikkhū tesaṁyeva anuvattitvā sagge nibbattitumasakkontā tesaṁ parivārā yakkhāva hutvā nibbattiṁsu. Tesaṁ pana paccayadāyakā gahaṭṭhā devaloke nibbattiṁsu. Hemavatasātāgirā aṭṭhavīsatiyakkhasenāpatīnamabbhantarā mahānubhāvā yakkharājāno ahesuṁ.

Yakkhasenāpatīnañca ayaṁ dhammatā—māse māse aṭṭha divasāni dhammavinicchayatthaṁ Himavati manosilātale Nāgavatimaṇḍape[1] devatānaṁ sannipāto hoti, tattha sannipatitabbanti. Atha Sātāgirahemavatā tasmiṁ samāgame aññamaññaṁ disvā sañjāniṁsu, "tvaṁ samma kuhiṁ uppanno, tvaṁ kuhin"ti attano attano uppattiṭṭhānañca pucchitvā vippaṭisārino ahesuṁ "naṭṭhā mayaṁ samma, pubbe vīsati vassasahassāni samaṇadhammaṁ katvā ekaṁ pāpasahāyaṁ nissāya yakkhayoniyaṁ uppannā, amhākaṁ pana paccayadāyakā kāmāvacaradevesu nibbattā"ti. Atha Sātāgiro āha "mārisa Himavā nāma acchariyabbhutasammato, kiñci acchariyaṁ disvā vā sutvā vā mamāpi āroceyyāsī"ti. Hemavatopi āha "mārisa Majjhimadeso nāma acchariyabbhutasammato, kiñci acchariyaṁ disvā vā sutvā vā mamāpi āroceyyāsī"ti. Evaṁ tesu dvīsu sahāyesu aññamaññaṁ katikaṁ katvā tameva uppattiṁ avivajjetvā[2] vasamānesu ekaṁ Buddhantaraṁ vītivattaṁ, mahāpathavī ekayojanatigāvutamattaṁ ussadā.

---

1. Bhagalavatipabbate (Sī) 2. Ariñcitvā (Sī, Syā)

Athamhākaṁ bodhisatto Dīpaṅkarapādamūle katapaṇidhāno yāva Vessantarajātakaṁ, tāva pāramiyo pūretvā Tusitabhavane uppajjitvā tattha yāvatāyukaṁ ṭhatvā Dhammapadanidāne vuttanayena devatāhi āyācito pañca mahāvilokanāni viloketvā devatānaṁ ārocetvā dvattiṁsāya pubbanimittesu vattamānesu idha paṭisandhiṁ aggahesi dasa sahassilokadhātuṁ kampetvā, tāni disvāpi ime rājayakkhā "iminā kāraṇena nibbattānī"ti na jāniṁsu. "Khiḍḍāpasutattā nevāddasaṁsū"ti eke. Esa nayo jātiyaṁ abhinikkhamane bodhiyañca. Dhammacakkappavattane pana pañcavaggiye āmantetvā Bhagavati tiparivaṭṭaṁ dvādasākāraṁ varadhammacakkaṁ pavattente mahābhūmicālaṁ pubbanimittaṁ pāṭihāriyāni ca[1] etesaṁ eko Sātāgiroyeva paṭhamaṁ addasa. Nibbattikāraṇañca tesaṁ ñatvā sapariso Bhagavantaṁ upasaṅkamma dhammadesanaṁ assosi, na ca kiñci visesaṁ adhigacchi. Kasmā? So hi dhammaṁ suṇanto Hemavataṁ anussaritvā "āgato nu kho me sahāyako, no"ti parisaṁ oloketvā taṁ apassanto "vañcito[2] me sahāyo, yo evaṁ vicitrapaṭibhānaṁ Bhagavato dhammadesanaṁ na suṇātī"ti vikkhittacitto ahosi. Bhagavā ca atthaṅgatepi ca sūriye desanaṁ na niṭṭhāpesi.

Atha Sātāgiro "sahāyaṁ gahetvā tena sahāgamma dhammadesanaṁ sossāmī"ti hatthiyāna-assayānagaruḷayānādīni māpetvā pañcahi yakkhasatehi parivuto Himavantābhimukho pāyāsi. Tadā Hemavatopi yasmā paṭisandhijāti-abhinikkhamanabodhiparinibbānesveva dvattiṁsa pubbanimittāni hutvāva pativigacchanti, na ciraṭṭhitikāni honti, dhammacakkapavattane pana tāni savisesāni hutvā cirataraṁ ṭhatvā nirujjhanti, tasmā Himavati taṁ acchariyapātubhāvaṁ disvā "yato ahaṁ jāto, na kadāci ayaṁ pabbato evaṁ abhirāmo bhūtapubbo, handa dāni mama sahāyaṁ gahetvā āgamma tena saha imaṁ pupphasiriṁ anubhavissāmī"ti tatheva Majjhimadesābhimukho āgacchati. Te ubhopi Rājagahassa upari samāgantvā aññamaññassa āgamanakāraṇaṁ pucchiṁsu. Hemavato āha "yato ahaṁ mārisa jāto, nāyaṁ pabbato evaṁ akālakusumitehi rukkhehi abhirāmo bhūtapubbo, tasmā etaṁ pupphasiriṁ tayā saddhiṁ anubhavissāmīti

1. Mahābhūmicālapubbanimittapāṭihāriyāni ca (Syā) 2. Papañcito (Ka)

āgatomhī"ti. Sātāgiro āha "jānāsi pana tvaṁ mārisa yena kāraṇena imaṁ akālapupphapāṭihāriyaṁ jātan"ti. Na jānāmi mārisāti. Imaṁ mārisa pāṭihāriyaṁ na kevalaṁ Himavanteyeva, apica kho pana dasasahassilokadhātūsu nibbattaṁ, Sammāsambuddho loke uppanno, ajja dhammacakkaṁ pavattesi, tena kāraṇenāti. Evaṁ Sātāgiro Hemavatassa Buddhuppādaṁ kathetvā taṁ Bhagavato santikaṁ ānetukāmo imaṁ gāthamāha. Keci pana Gotamake cetiye viharante Bhagavati ayamevamāhāti bhaṇanti **"ajja pannaraso"**ti.

153. Tattha **ajjā**ti ayaṁ rattindivo pakkhagaṇanato **pannaraso,** upavasitabbato **uposatho.** Tīsu vā uposathesu ajja pannaraso uposatho, na cātuddasī uposatho, na sāmaggī-uposatho. Yasmā vā pātimokkhuddesa-aṭṭhaṅga-upavāsapaññattidivasādīsu sambahulesu atthesu uposathasaddo vattati. "Āyāmāvuso kappina uposathaṁ gamissāmā"ti-ādīsu hi pātimokkhuddese uposathasaddo. "Evaṁ aṭṭhaṅgasamannāgato kho Visākhe uposatho upavuttho"ti-ādīsu[1] pāṇātipātā veramaṇi-ādikesu aṭṭhaṅgesu. "Suddhassa ve sadā phaggu, suddhassuposatho sadā"ti-ādīsu[2] upavāse. "Uposatho nāma nāgarājā"ti-ādīsu[3] paññattiyaṁ. "Tadahuposathe pannarase sīsaṁnhātassā"ti-ādīsu[4] divase. Tasmā avasesatthaṁ paṭikkhipitvā āsāḷhī puṇṇamadivasaṁyeva niyāmento āha "ajja pannaraso uposatho"ti. Pāṭipado dutiyoti evaṁ gaṇiyamāne ajja pannaraso divasoti attho.

Divi bhavāni dibbāni, dibbāni ettha atthīti **dibbā.** Kāni tāni? Rūpāni. Tañhi rattiṁ devānaṁ dasasahassilokadhātuto sannipatitānaṁ sarīravatthābharaṇavimānappabhāhi abbhādi-upakkilesavirahitāya candappabhāya ca sakalajambudīpo alaṅkato ahosi, visesālaṅkato ca paramavisuddhidevassa Bhagavato sarīrappabhāya. Tenāha **"dibbā ratti upaṭṭhitā"**ti.

---

1. Aṁ 3. 84 piṭṭhe.
2. Ma 1. 48 piṭṭhe.
3. Dī 2. 142; Ma 3. 212 piṭṭhesu.
4. Dī 3. 50; Ma 3. 210 piṭṭhesu.

Evaṁ rattiguṇavaṇṇanāpadesenāpi sahāyassa cittappasādaṁ janento Buddhuppādaṁ kathetvā āha **"Anomanāmaṁ Satthāraṁ, handa passāma Gotaman"ti**. Tattha anomehi alāmakehi sabbākāraparipūrehi guṇehi nāmaṁ assāti **Anomanāmo.** Tathā hissa "bujjhitā saccānīti Buddho, bodhetā pajāyāti Buddho"ti-ādinā[1] nayena Buddhoti anomehi guṇehi nāmaṁ, "bhaggarāgoti Bhagavā, bhaggadosoti Bhagavā"ti-ādinā[2] nayena ca anomehi guṇehi nāmaṁ. Esa nayo "Arahaṁ Sammāsambuddho vijjācaraṇasampanno"ti-ādīsu. diṭṭhadhammikādīsu atthesu devamanusse anusāsati "imaṁ pajahatha imaṁ samādāya vattathā"ti **Satthā.** Apica "Satthā Bhagavā satthavāho, yathā satthavāho satte[3] kantāraṁ tāretī"ti-ādinā[4] niddese vuttanayenāpi Satthā. Taṁ Anomanāmaṁ Satthāraṁ. **Handā**ti byavasānatthe nipāto. **Passāmā**ti tena attānaṁ saha saṅgahetvā paccuppannavacanaṁ. **Gotaman**ti Gotamagottaṁ. Kiṁ vuttaṁ hoti? "Satthā, na Satthā"ti mā vimatiṁ akāsi, ekantabyavasito[5] hutvāva ehi passāma Gotamanti.

154. Evaṁ vutte Hemavato "ayaṁ Sātāgiro 'Anomanāmaṁ Satthāran'ti bhaṇanto tassa sabbaññutaṁ pakāseti, sabbaññuno ca dullabhā loke, sabbaññupaṭiññehi pūraṇādisadiseheva loko upadduto, so pana yadi sabbaññū, addhā tādilakkhaṇappatto bhavissati, tena taṁ evaṁ pariggaṇhissāmī"ti cintetvā tādilakkhaṇaṁ pucchanto āha **"kaccimano"ti.**

Tattha **kaccī**ti pucchā. **Mano**ti cittaṁ. **Supaṇihito**ti suṭṭhu ṭhapito, acalo asampavedhī. Sabbesu bhūtesu **sabbabhūtesu. Tādino**ti tādilakkhaṇappattasseva sato. Pucchā eva vā ayaṁ "so te Satthā sabbabhūtesu tādī, udāhu no"ti. **Iṭṭhe aniṭṭhe cā**ti evarūpe ārammaṇe. **Saṅkappā**ti vitakkā. **Vasīkatā**ti vasaṁ gamitā. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yaṁ tvaṁ Satthāraṁ vadasi, tassa te Satthuno kacci tādilakkhaṇappattassa sato sabbabhūtesu mano supaṇihito, udāhu yāva calanapaccayaṁ na labhati, tāva supaṇihito viya khāyati. So vā te Satthā kacci sabbabhūtesu samacittena tādī, udāhu no, ye ca kho

1. Khu 7. 364; Khu 9. 172 piṭṭhesu.
2. Khu 7. 162 piṭṭhe Mahāniddese.
3. Satthe (Syā)
4. Khu 7. 353 piṭṭhe.
5. Ekantabyavasiko (Ka)

iṭṭhāniṭṭhesu ārammaṇesu rāgadosavasena saṅkappā uppajjeyyuṁ, tyāssa kacci vasīkatā, udāhu kadāci tesampi vasena vattatīti.

155. Tato Sātāgiro Bhagavato sabbaññubhāve byavasitattā sabbe sabbaññuguṇe anujānanto āha **"mano cassa supaṇihito"ti**-ādi. Tattha **supaṇihito**ti suṭṭhu ṭhapito, pathavīsamo avirujjhanaṭṭhena, Sinerusamo suppatiṭṭhitācalanaṭṭhena, indakhīlasamo catubbidhamāraparavādigaṇehi akampiyaṭṭhena. Anacchariyañcetaṁ, Bhagavato idāni sabbākārasampannattā sabbaññubhāve ṭhitassa mano supaṇihito acalo bhaveyya, yassa tiracchānabhūtassāpi sārāgādikāle Chaddantanāgakule uppannassa savisena sallena viddhassa acalo ahosi, vadhakepi tasmiṁ nappadussi, aññadatthu tasseva attano dante chetvā adāsi, tathā mahākapibhūtassa mahatiyā silāya sīse pahaṭassāpi tasseva ca maggaṁ dassesi, tathā Vidhurapaṇḍitabhūtassa pādesu gahetvā saṭṭhiyojane kāḷapabbatapapāte pakkhittassāpi aññadatthu tasseva yakkhassatthāya dhammaṁ desesi. Tasmā sammadeva āha Sātāgiro "mano cassa supaṇihito"ti.

Sabbabhūtesu tādinoti sabbasattesu tādilakkhaṇappattasseva sato mano supaṇihito, na yāva paccayaṁ na labhatīti attho. Tattha Bhagavato tādilakkhaṇaṁ pañcadhā veditabbaṁ. Yathāha—

> "Bhagavā pañcahākārehi tādī, iṭṭhāniṭṭhe tādī, cattāvīti tādī, muttāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī, tanniddesāti tādī. Kathaṁ Bhagavā iṭṭhāniṭṭhe tādī? Bhagavā lābhepi tādī"ti.

Evamādi sabbaṁ niddese[1] vuttanayeneva gahetabbaṁ. Lābhādayo ca tassa Mahā-aṭṭhakathāyaṁ vitthāritanayena veditabbā. "Pacchā eva vā ayaṁ, so te Satthā sabbabhūtesu tādī, udāhu no"ti imasmimpi vikappe sabbabhūtesu samacittatāya tādī amhākaṁ Satthāti attho. Ayaṁ hi Bhagavā sukhūpasaṁhārakāmatāya dukkhāpanayanakāmatāya ca sabbasattesu samacitto, yādiso attani, tādiso paresu.

---

1. Khu 7. 88 piṭṭhe.

Yādiso mātari Mahāmāyāya, tādiso Ciñcamāṇavikāya. Yādiso pitari Suddhodane, tādiso Suppabuddhe. Yādiso putte Rāhule, tādiso vadhakesu Devadattadhanapālaka-aṅgulimālādīsu. Sadevake lokepi tādī. Tasmā sammadevāhas Sātāgiro "sabbabhūtesu tādino"ti.

Atho iṭṭhe aniṭṭhe cāti ettha pana evaṁ attho daṭṭhabbo—yaṁ kiñci iṭṭhaṁ vā aniṭṭhaṁ vā ārammaṇaṁ, sabbappakārehi tattha ye rāgadosavasena saṅkappā uppajjeyyuṁ, tyāssa anuttarena maggena rāgādīnaṁ pahīnattā vasīkatā, na kadāci tesaṁ vase vattati. So hi Bhagavā anāvilasaṅkappo suvimuttacitto suvimuttapaññoti. Ettha ca supaṇihitamanatāya ayonisomanasikārābhāvo vutto. Sabbabhūtesu iṭṭhāniṭṭhehi so[1] yattha bhaveyya, taṁ sattasaṅkhārabhedato duvidhamārammaṇaṁ vuttaṁ. Saṅkappavasībhāvena tasmiṁ ārammaṇe tassa manasikārābhāvato kilesappahānaṁ vuttaṁ. Supaṇihitamanatāya ca manosamācārasuddhi, sabbabhūtesu tāditāya kāyasamācārasuddhi, saṅkappavasībhāvena[2] vitakkamūlakattā vācāya vacīsamācārasuddhi. Tathā supaṇihitamanatāya lobhādisabbadosābhāvo, sabbabhūtesu tāditāya mettādiguṇasabbhāvo, saṅkappavasībhāvena paṭikūle appaṭikūlasaññitādibhedā ariyiddhi, tāya cassa sabbaññubhāvo vutto hotīti veditabbo.

156. Evaṁ Hemavato pubbe manodvāravaseneva tādibhāvaṁ pucchitvā tañca paṭijānantamimaṁ sutvā daḷhīkammatthaṁ idāni dvārattayavasenāpi, pubbe vā saṅkhepena kāyavacīmanodvārasuddhiṁ pucchitvā tañca paṭijānantamimaṁ sutvā daḷhīkammatthameva vitthārenāpi puccanto āha **"kacci adinnan"**ti. Tattha gāthābandhasukhatthāya paṭhamaṁ adinnādānaviratiṁ pucchati. **Ārā pamādamhā**ti pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggato dūrībhāvena abrahmacariyaviratiṁ pucchati. "Ārā pamadamhā"tipi paṭhanti, ārā mātugāmāti vuttaṁ hoti. **Jhānaṁ na riñcatī**ti iminā pana tassāyeva tividhāya kāyaduccaritaviratiyā balavabhāvaṁ pucchati. Jhānayuttassa hi virati balavatī hotīti.

1. Iṭṭhāniṭṭhesu hi yo (Sī), sabbabhūta-iṭṭhāniṭṭhesu tādiso (Syā)
2. Saṅkappesu vasībhāvena (Sī)

157. Atha Sātāgiro yasmā Bhagavā na kevalaṁ etarahi, atītepi addhāne dīgharattaṁ adinnādānādīhi paṭivirato, tassā tassāyeva ca viratiyā ānubhāvena taṁ taṁ mahāpurisalakkhaṇaṁ paṭilabhi, sadevako cassa loko "adinnādānā paṭivirato samaṇo Gotamo"ti-ādinā nayena vaṇṇaṁ bhāsati, tasmā vissaṭṭhāya vācāya sīhanādaṁ nadanto āha **"na so adinnaṁ ādiyatī"ti**. Taṁ atthato pākaṭameva. Imissāpi gāthāya tatiyapāde "pamādamhā pamadamhā"ti dvidhā pāṭho. Catutthapāde ca **jhānaṁ na riñcatī**ti jhānaṁ rittakaṁ suññakaṁ na karoti, na pariccajatīti attho veditabbo.

158. Evaṁ kāyadvāre suddhiṁ sutvā idāni vacīdvāre suddhiṁ pucchanto āha **"kacci musā na bhaṇatī"ti**. Ettha khīṇātīti khīṇo, vihiṁsati bādhatīti attho. Vācāya patho byappatho, khīṇo byappatho assāti **khīṇabyappatho.** Taṁ nakārena paṭisedhetvā pucchati **"na khīṇabyappatho"ti**, na pharusavācoti vuttaṁ hoti. "Nākhīṇabyappatho"tipi pāṭho, na akhīṇavacanoti attho. Pharusavacanaṁ hi paresaṁ hadaye akhīyamānaṁ[1] tiṭṭhati, tādisavacano kacci na soti vuttaṁ hoti. Vibhūtīti vināso, vibhūtiṁ kāsati karoti vāti[2] vibhutikaṁ, vibhūtikameva **vebhūtikaṁ, vebhūtiyan**tipi vuccati, pesuññassetaṁ adhivacanaṁ. Taññhi sattānaṁ aññamaññato bhedanena vināsaṁ karoti. Sesaṁ uttānatthameva.

159. Atha Sātāgiro yasmā Bhagavā na kevalaṁ etarahi, atītepi addhāne dīgharattaṁ musāvādādīhi paṭivirato, tassā tassāyeva ca viratiyā ānubhāvena taṁ taṁ mahāpurisalakkhaṇaṁ paṭilabhi, sadevako cassa loko "musāvādā paṭivirato samaṇo Gotamo"ti vaṇṇaṁ bhāsati, tasmā vissaṭṭhāya vācāya sīhanādaṁ nadanto āha **"musā ca so na bhaṇatī"ti**. Tattha **musā**ti vinidhāya diṭṭhādīni paravisaṁvādandavacanaṁ, taṁ so na bhaṇati. Dutiyapāde pana paṭhamatthavasena na khīṇabyappathoti, dutiyatthavasena nākhīṇabyappathoti pāṭho. Catutthapāde **mantā**ti paññā vuccati. Bhagavā yasmā tāya mantāya paricchinditvā atthameva bhāsati atthato anapetacavanaṁ, na

1. Akhiyyamānaṁ (Sī), khīṇamānaṁ (Syā), asukhiyamānaṁ (Ka)
2. Kāyati karoti cāti (Sī, Ka)

samphaṁ. Aññāṇapurekkhārañhi niratthakavacanaṁ Buddhānaṁ natthi, tasmā āha "mantā atthaṁ so bhāsatī"ti. Sesamettha pākaṭameva.

160. Evaṁ vacīdvārasuddhimpi sutvā idāni manodvārasuddhiṁ pucchanto āha **"kacci na rajjati kāmesū"ti**. Tattha **kāmā**ti vatthukāmā. Tesu kilesakāmena na rajjatīti pucchanto anabhijjhālutaṁ pucchati. **Anāvilan**ti pucchanto byāpādena āvilabhāvaṁ sandhāya abyāpādataṁ pucchati. **Mohaṁ atikkanto**ti pucchanto yena mohena mūḷho micchādiṭṭhiṁ gaṇhāti, tassātikkamena sammādiṭṭhitaṁ pucchati. **Dhammesu cakkhumā**ti pucchanto sabbadhammesu appaṭihatassa ñāṇacakkhuno, pañcacakkhuvisayesu vā dhammesu pañcannampi cakkhūnaṁ vasena sabbaññutaṁ pucchati "dvārattayapārisuddhiyāpi sabbaññū na hotī"ti cintetvā.

161. Atha Sātāgiro yasmā Bhagavā appatvāva arahattaṁ anāgāmimaggena kāmarāgabyāpādānaṁ pahīnattā neva kāmesu rajjati, na byāpādena āvilacitto, sotāpattimaggeneva ca micchādiṭṭhipaccayassa saccapaṭicchādakamohassa pahīnattā mohaṁ atikkanto, sāmañca saccāni abhisambujjhitvā Buddhoti vimokkhantikaṁ nāmaṁ yathāvuttāni ca cakkhūni paṭilabhi, tasmā tassa manodvārasuddhiṁ sabbaññutañca ugghosento āha **"na so rajjati kāmesū"ti**.

162. Evaṁ Hemavato Bhagavato dvārattayapārisuddhiṁ sabbaññutañca sutvā haṭṭho udaggo atītajātiyaṁ bāhusaccavisadāya paññāya asajjamānavacanappatho hutvā acchariyabbhutarūpe sabbaññuguṇe sotukāmo āha **"kacci vijjāya sampanno"ti**. Tattha **vijjāya sampanno**ti iminā dassanasampattiṁ pucchati, **saṁsuddhacāraṇo**ti iminā gamanasampattiṁ. Chandavasena cettha dīghaṁ katvā cākāramāha, saṁsuddhacaraṇoti attho. **Āsavā khīṇā**ti iminā etāya dassanagamanasampattiyā pattabbāya āsavakkhayasaññitāya paṭhamanibbānadhātuyā pattiṁ pucchati. **Natthi punabbhavo**ti iminā dutiyanibbānadhātupattisamatthataṁ, paccavekkhaṇañāṇena vā paramassāsappattiṁ ñatvā ṭhitabhāvaṁ.

163. Tato yā esā "so anekavihitaṁ pubbenivāsan"ti-ādinā[1] nayena bhayabheravādīsu tividhā, "so evaṁ samāhite citte -pa- āneñjappatte ñāṇadassanāya cittaṁ abhinīharatī"ti-ādinā[2] nayena Ambaṭṭhādīsu aṭṭhavidhā vijjā vuttā, tāya yasmā sabbāyapi sabbākārasampannāya Bhagavā upeto. Yañcetaṁ "idha Mahānāma ariyasāvako sīlasampanno hoti, indriyesu guttadvāro hoti, bhojane mattaññū hoti, jāgariyaṁ anuyutto hoti, sattahi saddhammehi samannāgato hoti, catunnaṁ jhānānaṁ ābhicetasikānaṁ diṭṭhadhammasukhavihārānaṁ nikāmalābhī hotī"ti evaṁ uddisitvā "kathañca mahānāma ariyasāvako sīlasampanno hotī"ti-ādinā[3] nayena sekhasutte niddiṭṭhaṁ pannarasappabhedaṁ caraṇaṁ, tañca yasmā sabbūpakkilesappahānena Bhagavato ativiya saṁsuddhaṁ. Yepime kāmāsavādayo cattāro āsavā, tepi yasmā sabbe saparivārā savāsanā Bhagavato khīṇā. Yasmā ca imāya vijjācaraṇasampadāya khīṇāsavo hutvā tadā Bhagavā "natthi dāni punabbhavo"ti paccavekkhitvā ṭhito, tasmā Sātāgiro Bhagavato sabbaññubhāve byavasāyena samussāhitahadayo sabbepi guṇe anujānanto āha **"vijjāya ceva sampanno"**ti.

164. Tato Hemavato "Sammāsambuddho Bhagavā"ti Bhagavati nikkaṅkho hutvā ākāse ṭhitoyeva Bhagavantaṁ pasaṁsanto Sātāgirañca ārādhento[4] āha **"sampannaṁ Munino cittan"**ti. Tassattho—sampannaṁ Munino cittaṁ, "mano cassa supaṇihito"ti ettha vuttatādibhāvena puṇṇaṁ sampuṇṇaṁ, "na so adinnaṁ ādiyatī"ti ettha vuttakāyakammunā, "na so rajjati kāmesū"ti ettha vuttamanokammunā ca puṇṇaṁ sammuṇṇaṁ, "musā ca so na bhaṇatī"ti ettha vuttabyappathena ca vacīkammunāti vuttaṁ hoti. Evaṁ sampannacittañca anuttarāya vijjācaraṇasampadāya sampannattā vijjācaraṇasampannañca imehi guṇehi "mano cassa supaṇihito"ti-ādinā nayena dhammato naṁ pasaṁsasi, sabhāvato tacchato bhūtato eva naṁ pasaṁsasi, na kevalaṁ saddhāmattakenāti dasseti.

---

1. Ma 1. 26 piṭṭhe.
2. Dī 1. 94 piṭṭhe.
3. Ma 2. 17 piṭṭhe.
4. Saṁrādhento (Sī), anumodento (Syā)

165-166. Tato Sātāgiropi "evametaṁ mārisa, suṭṭhu tayā ñātañca anumoditañcā"ti adhippāyena tameva saṁrādhento āha **"sampannaṁ Munino -pa- dhammato anumodasī"ti**. Evañca pana vatvā puna Bhagavato dassane taṁ abhitthavayamāno āha **"sampannaṁ -pa- handa passāma Gotaman"**ti.

167. Atha Hemavato attano abhirucitaguṇehi purimajātibāhusaccabalena Bhagavantaṁ abhitthunanto Sātāgiraṁ āha **"eṇijaṅghaṁ -pa- ehi passāma Gotaman"**ti. Tassattho—eṇimigasseva jaṅghā assāti **eṇijaṅgho.** Buddhānañhi eṇimigasseva anupubbavaṭṭā jaṅghā honti, na purato nimmaṁsā pacchato susumārakucchi viya uddhumātā. **Kisā** ca Buddhā honti dīgharassasamavaṭṭitayuttaṭṭhānesu tathārūpāya aṅgapaccaṅgasampattiyā, na vaṭharapurisā viya thūlā. Paññāya vilikhitakilesattā vā **kisā.** Ajjhattikabāhirasapattaviddhaṁsanato **vīrā.** Ekāsanabhojitāya parimitabhojitāya ca **appā hārā,** na dvattimattālopabhojitāya. Yathāha—

> "Ahaṁ kho pana Udāyi appekadā iminā pattena samatittikampi bhuñjāmi, bhiyyopi bhuñjāmi. 'Appāhāro samaṇo Gotamo appāhāratāya ca vaṇṇavādī'ti iti ce maṁ udāyi sāvakā sakkareyyuṁ garuṁ kareyyuṁ māneyyuṁ pūjeyyuṁ, sakkatvā garuṁ katvā upanissāya vihareyyuṁ. Ye te Udāyi mama sāvakā kosakāhārāpi aḍḍhakosakāhārāpi beluvāhārāpi aḍḍhabeluvāhārāpi, na maṁ te iminā dhammena sakkareyyuṁ -pa- upanissāya vihareyyun"ti[1].

Āhāre chandarāgābhāvena **alolupā** aṭṭhaṅgasamannāgataṁ āhāraṁ āhārenti. Moneyyasampattiyā **Munino.** Anagārikatāya vivekaninnamānasatāya ca **vanejhāyanti.** Tenāha Hemavato yakkho "eṇijaṅghaṁ -pa- ehi passāma Gotaman"ti.

168. Evañca vatvā puna tassa Bhagavato santike dhammaṁ sotukāmatāya **"sīhaṁvekacaran"**ti imaṁ gāthamāha. Tassattho—**sīhaṁvā**ti

---

1. Ma 2. 199 piṭṭhe.

durāsadaṭṭhena khamanaṭṭhena nibbhayaṭṭhena ca kesarasīhasadisaṁ. Yāya taṇhāya "taṇhādutiyo puriso"ti vuccati, tassā abhāvena **ekacaraṁ,** ekissā lokadhātuyā dvinnaṁ Buddhānaṁ anuppattitopi **ekacaraṁ.** Khaggavisāṇasutte vuttanayenāpi cettha taṁtaṁattho daṭṭhabbo. **Nāgan**ti punabbhavaṁ neva gantāraṁ nāgantāraṁ. Atha vā āguṁ na karotītipi **nāgo.** Balavātipi **nāgo.** Taṁ nāgaṁ. **Kāmesu anapekkhinan**ti dvīsupi kāmesu chandarāgābhāvena anapekkhinaṁ. **Upasaṅkamma pucchāma, maccupāsappamocanan**ti taṁ evarūpaṁ mahesiṁ upasaṅkamitvā tebhūmakavaṭṭassa maccupāsassa pamocanaṁ vivaṭṭaṁ nibbānaṁ pucchāma, yena vā upāyena dukkhasamudayasaṅkhātā maccupāsā pamuccati, taṁ maccupāsappamocanaṁ pucchāmāti. Imaṁ gāthaṁ Hemavato Sātāgirañca Sātāgiraparisañca attano parisañca sandhāya āha.

Tena kho pana samayena āsāḷhīnakkhattaṁ ghositaṁ ahosi. Atha samantato alaṅkatapaṭiyatte devanagare siriṁ paccanubhontī viya Rājagahe Kāḷī nāma Kuraragharikā upāsikā pāsādamāruyha sīhapañjaraṁ vivaritvā gabbhaparissamaṁ vinodentī savātappadese utuggahaṇatthaṁ ṭhitā tesaṁ yakkhasenāpatīnaṁ taṁ Buddhaguṇapaṭisaṁyuttaṁ kathaṁ ādimajjhapariyosānato assosi, sutvā ca "evaṁ vividhaguṇasamannāgatā Buddhā"ti Buddhārammaṇaṁ pītiṁ uppādetvā tāya nīvaraṇāni vikkhambhetvā tattheva ṭhitā sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Tato eva Bhagavatā "etadaggaṁ bhikkhave mama sāvikānaṁ upāsikānaṁ anussavappasannānaṁ, yadidaṁ Kāḷī upāsikā Kuraragharikā"ti[1] etadagge ṭhapitā.

169. Tepi yakkhasenāpatayo sahassayakkhaparivārā majjhimayāmasamaye Isipatanaṁ patvā dhammacakkappavattitapallaṅkeneva nisinnaṁ Bhagavantaṁ upasaṅkamma vanditvā imāya gāthāya Bhagavantaṁ abhitthavitvā okāsamakārayiṁsu **"akkhātāraṁ pavattāran"**ti. Tassattho—ṭhapetvā taṇhaṁ tebhūmake dhamme "idaṁ kho pana bhikkhave dukkhaṁ ariyasaccan"ti-ādinā[2] nayena saccānaṁ vavatthānakathāya **akkhātāraṁ.** "Taṁ kho panidaṁ dukkhaṁ ariyasaccaṁ pariññeyyanti me bhikkhave"ti-ādinā[2] nayena tesu kiccañāṇakatañāṇappavattanena **pavattāraṁ.** Ye vā dhammā yathā voharitabbā, tesu

1. Aṁ 1. 28 piṭṭhe. 2. Saṁ 3. 369; Vi 3. 14 piṭṭhesu.

tathā vohārakathanena akkhātāraṁ, tesaṁyeva dhammānaṁ sattānurūpato pavattāraṁ. Ugghaṭitaññuvipañcitaññūnaṁ vā desanāya akkhātāraṁ, neyyānaṁ paṭipādanena pavattāraṁ. Uddesena vā akkhātāraṁ, vibhaṅgena tehi tehi pakārehi vacanato pavattāraṁ. Bodhipakkhiyānaṁ vā salakkhaṇakathanena akkhātāraṁ, sattānaṁ cittasantāne pavattanena pavattāraṁ. Saṅkhepato vā tīhi parivaṭṭehi saccānaṁ kathanena akkhātāraṁ, vitthārato pavattāraṁ. "Saddhindriyaṁ dhammo, taṁ dhammaṁ pavattetīti dhammacakkan"ti evamādinā[1] paṭisambhidānayena vitthāritassa dhammacakkassa pavattanato pavattāraṁ.

Sabbadhammānanti catubhūmakadhammānaṁ. **Pāragun**ti chahākārehi pāraṁ gataṁ abhiññāya pariññāya pahānena bhāvanāya sacchikiriyāya samāpattiyā. So hi Bhagavā sabbadhamme abhijānanto gatoti abhiññāpāragū, pañcupādānakkhandhe parijānanto gatoti pariññāpāragū, sabbakilese pajahanto gatoti pahānapāragū, cattāro magge bhāvento gatoti bhāvanāpāragū, nirodhaṁ sacchikaronto gatoti sacchikiriyāpāragū, sabbā samāpattiyo samāpajjanto gatoti samāpattipāragū. Evaṁ sabbadhammānaṁ pāraguṁ. **Buddhaṁ verabhayātītan**ti aññāṇasayanato paṭibuddhattā Buddhaṁ, sabbena vā saraṇavaṇṇanāyaṁ vuttenatthena Buddhaṁ, pañcaverabhayānaṁ atītattā verabhayātītaṁ. Evaṁ Bhagavantaṁ abhitthavantā "mayaṁ pucchāma Gotaman"ti okāsamakārayiṁsu.

170. Atha nesaṁ yakkhānaṁ tejena ca paññāya ca aggo Hemavato yathādhippetaṁ pucchitabbaṁ pucchanto **"kismiṁ loko"ti** imaṁ gāthamāha. Tassādipāde **kismi**nti bhāvenabhāvalakkhaṇe bhummavacanaṁ, kismiṁ uppanne loko samuppanno hotīti ayañhettha adhippāyo. Sattalokasaṅkhāraloke samuppanno hotīti ayañhettha adhippāyo. Sattalokasaṅkhāraloke sandhāya pucchati. **Kismiṁ kubbati santhavan**ti ahanti vā mamanti vā taṇhādiṭṭhisanthavaṁ kismiṁ kubbati, adhikaraṇatthe bhummavacanaṁ. **Kissa loko**ti upayogatthe sāmivacanaṁ, kiṁ upādāya lokoti saṅkhyaṁ gacchatīti ayañhettha adhippāyo. **Kismiṁ loko**ti bhāvenabhāvalakkhaṇakāraṇatthesu[2] bhummavacanaṁ. Kismiṁ sati kena kāraṇena loko vihaññati pīḷīyati bādhīyatīti ayañhettha adhippāyo.

---

1. Khu 9. 343 piṭṭhe.
2. Bhāvenabhāvalakkhaṇādhikaraṇatthesu (Syā, Ka)

171. Atha Bhagavā yasmā chasu ajjhattikabāhiresu āyatanesu uppannesu sattaloko ca dhanadhaññādivasena saṅkhāraloko ca uppanno hoti, yasmā cettha sattaloko tesveva chasu duvidhampi santhavaṁ karoti. Cakkhāyatanaṁ vā hi "ahaṁ maman"ti gaṇhāti[1] avasesesu vā aññataraṁ. Yathāha "cakkhu attāti yo vadeyya, taṁ na upapajjatī"ti-ādi[2]. Yasmā ca etāniyeva cha upādāya duvidhopi lokoti saṅkhyaṁ gacchati, yasmā ca tesveva chasu sati sattaloko dukkhapātubhāvena vihaññati. Yathāha—

"Hatthesu bhikkhave sati ādānanikkhepanaṁ hoti, pādesu sati abhikkamapaṭikkamo hoti, pabbesu sati samiñjanapasāraṇaṁ hoti, kucchismiṁ sati jighacchāpipāsā hoti, evameva kho bhikkhave cakkhusmiṁ sati cakkhusamphassapaccayā uppajjati ajjhattaṁ sukhaṁ dukkhan"ti-ādi[3].

Tathā tesu ādhārabhūtesu paṭihato saṅkhāraloko vihaññati. Yathāha—

"Cakkhusmiṁ anidassene sappaṭighe paṭihaññi vā" iti[4] ca,

"Cakkhu bhikkhave paṭihaññati manāpāmanāpesu rūpesū"ti[5] evamādi.

Tathā tehiyeva kāraṇabhūtehi duvidhopi loko vihaññati. Yathāha—

"Cakkhu vihaññati[6] manāpāmanāpesu rūpesū"ti[5] ca,

"Cakkhu bhikkhave ādittaṁ, rūpā ādittā, kena ādittaṁ, rāgagginā"ti evamādi[7].

Tasmā cha-ajjhattikabāhirāyatanavasena taṁ pucchaṁ vissajjento āha **"chasu loko samuppanno"ti**.

172. Atha so yakkho attanā vaṭṭavasena puṭṭhapañhaṁ Bhagavatā dvādasāyatanavasena saṅkhipitvā vissajjitaṁ na suṭṭhu upalakkhetvā tañca

1. Gaṇhanto gaṇhāti (Sī, SYā) 2. Ma 3. 329 piṭṭhe. 3. Saṁ 2. 380 piṭṭhe.
4. Abhi 1. 157 piṭṭhe. 5. Saṁ 2. 383 piṭṭhe. 6. Cakkhuṁ āviñchati (Sī, Syā)
7. Saṁ 2. 251; Vi 3. 44 piṭṭhesu.

atthaṁ tappaṭipakkhañca ñātukāmo saṅkhepeneva vaṭṭavivaṭṭaṁ pucchanto āha **"katamaṁ tan"**ti. Tattha upādātabbaṭṭhena **upādānaṁ,** dukkhasaccassetaṁ adhivacanaṁ. **Yattha loko vihaññatī**ti "chasu loko vihaññatī"ti eva Bhagavatā yattha chabbidhe upādāne loko vihaññatīti vutto, taṁ katamaṁ upādānanti evaṁ upaḍḍhagāthāya sarūpeneva dukkhasaccaṁ pucchi. Samudayasaccaṁ pana tassa kāraṇabhāvena gahitameva hoti. **Niyyānaṁ pucchito**ti imāya pana upaḍḍhagāthāya maggasaccaṁ pucchi. Maggasaccena hi ariyasāvako dukkhaṁ parijānanto, samudayaṁ pajahanto, nirodhaṁ sacchikaronto, maggaṁ bhāvento lokamhā niyyāti, tasmā niyyānanti vuccati. **Kathan**ti kena pakārena. **Dukkhā pamuccatī**ti "upādānan"ti vuttaṁ vaṭṭadukkhā pamokkhaṁ pāpuṇāti. Evamettha sarūpeneva maggasaccaṁ pucchi, nirodhasaccaṁ pana tassa visayabhāvena gahitameva hoti.

173. Evaṁ yakkhena sarūpena dassetvā ca adassetvā ca catusaccavasena pañhaṁ puṭṭho Bhagavā teneva nayena vissajjento āha **"pañcakāmaguṇā"ti**. Tattha pañcakāmaguṇasaṅkhātagocaraggahaṇena taggocarāni pañcāyatanāni gahitāneva honti. Mano chaṭṭho etesanti **manochaṭṭhā. Paveditā**ti pakāsitā. Ettha ajjhattikesu chaṭṭhassa manāyatanassa gahaṇena tassa visayabhūtaṁ dhammāyatanaṁ gahitameva hoti. Evaṁ "katamaṁ taṁ upādānan"ti imaṁ pañhaṁ vissajjento punapi dvādasāyatanānaṁ vaseneva dukkhasaccaṁ pakāsesi. Manogahaṇena vā sattannaṁ viññāṇadhātūnaṁ gahitattā tāsu purimapañcaviññāṇadhātuggahaṇena tāsaṁ vatthūni pañca cakkhādīni āyatanāni, manodhātumanoviññāṇadhātuggahaṇena tāsaṁ vatthugocarabhedaṁ dhammāyatanaṁ gahitamevāti evampi dvādasāyatanavasena dukkhasaccaṁ pakāsesi. Lokuttaramanāyatanadhammāyatanekadeso panettha yattha loko vihaññati, taṁ sandhāya niddiṭṭhattā na saṅgayhati.

Ettha chandaṁ virājetvāti ettha dvādasāyatanabhede dukkhasacce tānevāyatanāni khandhato dhātuto nāmarūpatoti tathā tathā vavatthapetvā tilakkhaṇaṁ āropetvā vipassanto arahattamaggapariyosānāya vipassanāya taṇhāsaṅkhātaṁ **chandaṁ** sabbaso **virājetvā** vinetvā viddhaṁsetvāti attho. **Evaṁ dukkhā pamuccatī**ti iminā pakārena

etasmā vaṭṭadukkhā pamuccatīti. Evamimāya upaḍḍhagāthāya "niyyānaṁ pucchito brūhi, kathaṁ dukkhā pamuccatī"ti ayaṁ pañho vissajjito hoti, maggasaccañca pakāsitaṁ. Samudayanirodhasaccāni panettha purimanayeneva saṅgahitattā pakāsitāneva hontīti veditabbāni. Upaḍḍhagāthāya vā dukkhasaccaṁ, chandena samudayasaccaṁ. "Virājetvā"ti ettha virāgena nirodhasaccaṁ, "virāgā vimuccatī"ti vacanato vā maggasaccaṁ. "Evan"ti upāyanidassanena maggasaccaṁ, dukkhanirodhanti vacanato vā. "Dukkhā pamuccatī"ti dukkhapamokkhena nirodhasaccanti evamettha cattāri saccāni pakāsitāni hontīti veditabbāni.

174. Evaṁ catusaccagabbhāya gāthāya lakkhaṇato niyyānaṁ pakāsetvā puna tadeva sakena niruttābhilāpena nigamento āha **"etaṁ lokassa niyyānan"**ti. Ettha **etan**ti pubbe vuttassa niddeso, **lokassā**ti tedhātukalokassa. **Yathātathan**ti aviparītaṁ. **Etaṁ vo ahamakkhāmī**ti sacepi maṁ sahassakkhattuṁ puccheyyātha, etaṁ vo ahamakkhāmi, na aññaṁ. Kasmā? Yasmā evaṁ dukkhā pamuccati, na aññathāti adhippāyo. Atha vā etena niyyānena ekadvattikkhattuṁ niggatānampi etaṁ vo ahamakkhāmi, uparivisesādhigamāyapi etadeva ahamakkhāmīti attho. Kasmā? Yasmā evaṁ dukkhā pamuccati asesanissesāti arahattanikūṭena desanaṁ niṭṭhāpesi. Desanāpariyosāne dvepi yakkhasenāpatayo sotāpattiphale patiṭṭhahiṁsu saddhiṁ yakkhasahassena.

175. Atha Hemavato pakatiyāpi dhammagaru, idāni ariyabhūmiyaṁ patiṭṭhāya suṭṭhutaraṁ atitto Bhagavato vicitrapaṭibhānāya desanāya Bhagavantaṁ sekkhāsekkhabhūmiṁ pucchanto **"ko sūdha taratī"ti** gāthamabhāsi. Tattha **ko sūdha tarati oghan**ti iminā caturoghaṁ ko taratīti sekkhabhūmiṁ pucchati avisesena. Yasmā **aṇṇavan**ti na vitthatamattaṁ nāpi gambhīramattaṁ, apica pana yaṁ vitthatatarañca gambhīratarañca, taṁ vuccati, tādiso ca saṁsāraṇṇavo. Ayaṁ hi samantato pariyantābhāvena vitthato, heṭṭhā patiṭṭhābhāvena upari ālambanābhāvena ca gambhīro, tasmā "ko idha tarati aṇṇavaṁ, tasmiñca appatiṭṭhe anālambe gambhīre aṇṇave ko na sīdatī"ti asekkhabhumiṁ pucchati.

176. Atha Bhagavā yo bhikkhu jīvitahetupi vītikkamaṁ akaronto sabbadā sīlasampanno lokiyalokuttarāya ca paññāya paññavā, upacārappanāsamādhinā iriyāpathaheṭṭhimamaggaphalehi ca susamāhito, tilakkhaṇaṁ āropetvā vipassanāya niyakajjhattacintanasīlo, sātaccakiriyāvahāya[1] appamādasatiyā ca samannāgato, yasmā so catutthena maggena imaṁ suduttaraṁ oghaṁ anavasesaṁ tarati, tasmā sekkhabhūmiṁ vissajjento **"sabbadā sīlasampanno"t**i imaṁ tisikkhāgabbhaṁ gāthamāha. Ettha hi sīlasampadāya adhisīlasikkhā, satisamādhīhi adhicittasikkhā, ajjhattacinti tāpaññāhi adhipaññāsikkhāti tisso sikkhā sa-upakārā sānisaṁsā ca vuttā. Upakāro hi sikkhānaṁ lokiyapaññā sati ca, ānisaṁso sāmaññaphalānīti.

177. Evaṁ paṭhamagāthāya sekkhabhūmiṁ dassetvā idāni asekkhabhūmiṁ dassento dutiyagāthamāha. Tassattho—**virato kāmasaññāyā**ti yā kāci kāmasaññā, tato sabbato catutthamaggasampayuttāya samucchedaviratiyā virati. "Viratto"tipi pāṭho, tadā "kāmasaññāyā"ti bhummavacanaṁ hoti, Sagāthāvaggena pana "kāmasaññāsū"tipi[2] pāṭho. Catūhipi maggehi dasannaṁ saṁyojanānaṁ atītattā **sabbasaṁyojanātigo,** catuttheneva vā uddhambhāgiyasabbasaṁyojanātigo, tatratatrābhinandinītaṇhāsaṅkhātāya nandiyā tiṇṇañca bhavānaṁ parikkhīṇattā **Nandībhavaparikkhīṇo so** tādiso khīṇāsavo bhikkhu **gambhīre** saṁsāraṇṇave **na sīdati** nandīparikkhayena sa-upādisesaṁ, bhavaparikkhayena ca anupādisesaṁ nibbānathalaṁ samāpajja[3] paramassāsappattiyāti.

178. Atha Hemavato sahāyañca yakkhaparisañca oloketvā pītisomanassajāto "gambhīrapaññan"ti evamādīhi gāthāhi Bhagavantaṁ abhitthavitvā sabbāvatiyā parisāya sahāyena ca saddhiṁ abhivādetvā padakkhiṇaṁ katvā attano vasanaṭṭhānaṁ agamāsi.

Tāsaṁ pana gāthānaṁ ayaṁ atthavaṇṇanā—**gambhīrapaññan**ti gambhīrāya paññāya samannāgataṁ. Tattha paṭisambhidāyaṁ vuttanayena gambhīrapaññā veditabbā. Vuttaṁ hi

---

1. Sātaccakiriyamappahāya (Ka)
2. Saṁ 1. 51 piṭṭhe.
3. Nibbānadhātuphalaṁ āsajja (Sī), nibbānadhātuphalaṁ samāpajja (Syā)

tattha "gambhīresu khandhesu ñāṇaṁ pavattatīti gambhīrapaññā"ti-ādi[1]. **Nipuṇatthadassin**ti nipuṇehi khattiyapaṇḍitādīhi abhisaṅkhatānaṁ pañhānaṁ atthadassiṁ, atthānaṁ vā yāni nipuṇāni kāraṇāni duppaṭivijjhāni aññehi tesaṁ dassanena nipuṇatthadassiṁ. Rāgādikiñcanābhāvena **akiñcanaṁ.** Duvidhe kāme tividhe ca bhave alagganena **kāmabhave asattaṁ.** Khandhādibhedesu sabbārammaṇesu chandarāgabandhanābhāvena **sabbadhi vippamuttaṁ. Dibbe pathe kamamānan**ti aṭṭhasamāpattibhede dibbe pathe samāpajjanavasena caṅkamantaṁ. Tattha kiñcāpi na tāya velāya Bhagavā dibbe pathe kamati, apica kho pubbe kamanaṁ upādāya kamanasattisabbhāvena tattha laddhavasībhāvatāya evaṁ vuccati. Atha vā ye te visuddhidevā arahanto, tesaṁ pathe santavihāre kamanenāpetaṁ vuttaṁ. Mahantānaṁ guṇānaṁ esanena **mahesiṁ.**

179. Dutiyagāthāya aparena pariyāyena thuti āraddhāti katvā puna nipuṇatthadassiggahaṇaṁ nidasseti[2]. Atha vā nipuṇatthe dassetāranti attho. **Paññādadan**ti paññāpaṭilābhasaṁvattanikāya paṭipattiyā kathanena paññādāyakaṁ. **Kāmālaye asattan**ti yvāyaṁ kāmesu taṇhādiṭṭhivasena duvidho ālayo, tattha asattaṁ. **Sabbavidun**ti sabbadhammaviduṁ, sabbaññunti vuttaṁ hoti. **Sumedhan**ti tassa sabbaññubhāvassa maggabhūtāya pāramīpaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgataṁ. **Ariye pathe**ti aṭṭhaṅgike magge, phalasamāpattiyaṁ vā. **Kamamānan**ti paññāya ajjhogāhamānaṁ maggalakkhaṇaṁ ñatvā desanato, pavisamānaṁ vā khaṇe khaṇe phalasamāpattisamāpajjanato, catubbidhamaggabhāvanāsaṅkhātāya[3] kamanasattiyā kamitapubbaṁ vā.

180. **Sudiṭṭhaṁ vata no ajjā**ti ajja amhehi sundaraṁ diṭṭhaṁ, ajja vā amhākaṁ sundaraṁ diṭṭhaṁ, dassananti attho. **Suppabhātaṁ suhuṭṭhitan**ti ajja amhākaṁ suṭṭhu pabhātaṁ, sobhanaṁ vā pabhātaṁ ahosi, ajja ca no sundaraṁ uṭṭhitaṁ ahosi, anuparodhena sayanato[4] uṭṭhitaṁ. Kiṁ kāraṇaṁ? **Yaṁ addasāma Sambuddhaṁ,** yasmā Sambuddhaṁ addasāmāti attano lābhasampattiṁ ārabbha pāmojjaṁ pavedeti.

---

1. Khu 9. 373 piṭṭhe.
2. Na dussati (Sī)
3. Catubbidhe hi magge bhāvanāsaṅkhātāya (Sī)
4. Anuppageva sayanato (Sī), anuparodhasayanato (Syā)

181. **Iddhimanto**ti kammavipākajiddhiyā samannāgatā. **Yasassino**ti lābhaggaparivāraggasampannā. **Saraṇaṁ yantī**ti kiñcāpi maggeneva gatā, tathāpi sotāpannabhāvaparidīpanatthaṁ pasādadassanatthañca[1] vācaṁ bhindati.

182. **Gāmā gāman**ti devagāmā devagāmaṁ. **Nagā nagan**ti devapabbatā devapabbataṁ. **Namassamānā Sambuddhaṁ, dhammassa ca sudhammatan**ti "Sammāsambuddho vata Bhagavā, svākhāto vata Bhagavatā dhammo"ti-ādinā nayena Buddhasubodhitañca dhammasudhammatañca, "suppaṭipanno vata Bhagavato sāvakasaṁgho"ti-ādinā saṁghasuppaṭipattiñca abhitthavitvā abhitthavitvā namassamānā dhammaghosakā hutvā vicarissāmāti vuttaṁ hoti. Sesamettha uttānatthamevāti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Hemavatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

10. Āḷavakasuttavaṇṇanā

Evaṁ me sutanti Āḷavakasuttaṁ. Kā uppatti? Atthavaṇṇanānayenevassa uppatti āvibhavissati. Atthavaṇṇanāya ca "evaṁ me sutaṁ, ekaṁ samayaṁ Bhagavā"ti etaṁ vuttatthameva. **Āḷaviyaṁ viharati Āḷavakassa yakkhassa bhavane**ti ettha pana kā Āḷavī, kasmā ca Bhagavā tassa yakkhassa bhavane viharatīti? Vuccate—**Āḷavī**ti raṭṭhampi nagarampi vuccati, tadubhayampi idha vaṭṭati. Āḷavīnagarassa hi samīpe viharantopi "Āḷaviyaṁ viharatī"ti vuccati. Tassa ca nagarassa samīpe avidūre gāvutamatte taṁ bhavanaṁ, Āḷavīraṭṭhe viharantopi "Āḷaviyaṁ viharatī"ti vuccati, Āḷavīraṭṭhe cetaṁ bhavanaṁ.

Yasmā pana Āḷavako rājā vividhanāṭakūpabhogaṁ chaḍḍetvā corapaṭibāhanatthaṁ paṭirājanisedhanatthaṁ byāyāmakaraṇatthañca[2]sattame sattame divase migavaṁ gacchanto ekadivasaṁ balakāyena saddhiṁ katikaṁ akāsi "yassa

---

1. Pasādupadassanatthañca (Sī), pasādānurūpadassanatthañca (Ka)
2. Vāyāmakaraṇatthañca (Sī)

passena migo palāyati, tasseva so bhāro”ti. Atha tasseva passena migo palāyi, javasampanno rājā dhanuṁ gahetvā pattikova tiyojanaṁ taṁ migaṁ anubandhi. Eṇimigā ca tiyojanavegā eva honti. Atha parikkhīṇajavaṁ taṁ migaṁ udakaṁ pavisitvā ṭhitaṁ vadhitvā dvidhā chetvā anatthikopi maṁsena “nāsakkhi migaṁ gahetun”ti apavādamocanatthaṁ kājenādāya āgacchanto nagarassāvidūre bahalapattapalāsaṁ mahānigrodhaṁ disvā parissamavinodanatthaṁ tassa mūlamupagato. Tasmiñca nigrodhe Āḷavako yakkho mahārājasantikā[1] varaṁ labhitvā majjhanhikasamaye tassa rukkhassa chāyāya phuṭṭhokāsaṁ paviṭṭhe pāṇino khādanto paṭivasati, so taṁ disvā khādituṁ upagato. ( )[2] atha rājā tena saddhiṁ katikaṁ akāsi “muñca maṁ, ahaṁ te divase divase manussañca thālipākañca pesessāmī”ti. Yakkho “tvaṁ rājūpabhogena pamatto sammussasi, ahaṁ pana bhavanaṁ anupagatañca ananuññātañca khādituṁ na labhāmi, svāhaṁ bhavantampi jīyeyyan”ti[3] na muñci. Rājā “yaṁ divasaṁ na pesemi, taṁ divasaṁ maṁ gahetvā khādāhī”ti attānaṁ anujānitvā tena mutto nagarābhimukho agamāsi.

Balakāyo magge khandhāvāraṁ bandhitvā ṭhito rājānaṁ disvā “kiṁ mahārāja ayasamattabhayā evaṁ kilantosī”ti vadanto paccuggantvā paṭiggahesi. Rājā taṁ pavattiṁ anārocetvā nagaraṁ gantvā katapātarāso nagaraguttikaṁ āmantetvā etamatthaṁ ārocesi. Nagaraguttiko “kiṁ deva kālaparicchedo kato”ti āha. Rājā “na kato bhaṇe”ti āha. Duṭṭhu kataṁ deva, amanussā hi paricchinnamattameva labhanti, aparicchinne pana janapadassa ābādho[4] bhavissati, hotu deva, kiñcāpi evamakāsi, appossukko tvaṁ rajjasukhaṁ anubhohi, ahamettha kātabbaṁ karissāmīti. So kālasseva vuṭṭhāya bandhanāgāraṁ gantvā ye ye vajjhā honti, te te sandhāya “yo jīvitatthiko hoti,

---

1. Vessavaṇamahārājassa santikā (Syā)
2. (Rājā dvidhā chinnaṁ migaṁ datvā attānaṁ mocetukāmo ahosi. Yakkho “mama hatthagatakālato paṭṭhāya nanu migo mama santakova, migaṁ datvā attano mocanaṁ kinnāmetaṁ karosi tvaṁ” iti vatvā rājānaṁ na muñci.) (Ka)
3. Bhavantampi muñceyyaṁ kathaṁ jīveyyanti (Sī)
4. Janapadassa bādhā (Sī), janapadassa vihedho (Ka)

so nikkhamatū”ti bhaṇati, yo paṭhamaṁ nikkhamati. Taṁ gehaṁ netvā nhāpetvā bhojetvā ca “imaṁ thālipākaṁ yakkhassa dehī”ti peseti, taṁ rukkhamūlaṁ paviṭṭhamattaṁyeva yakkho bheravaṁ attabhāvaṁ nimminitvā mūlakandaṁ piya khādati. Yakkhānubhāvena kira manussānaṁ kesādīni upādāya sakalasarīraṁ navanītapiṇḍo viya hoti. Yakkhassa bhattaṁ gāhāpetuṁ gatapurisā taṁ disvā bhītā yathāmittaṁ ārocesuṁ. Tato pabhuti “rājā core gahetvā yakkhassa detī”ti manussā corakammato paṭiviratā. Tato aparena samayena navacorānaṁ abhāvena purāṇacorānañca parikkhayena bandhanāgārāni suññāni ahesuṁ.

Atha nagaraguttiko rañño ārocesi. Rājā attano dhanmā nagararacchāsu chaḍḍāpesi “appeva nāma koci lobhena gaṇheyyā”ti. Taṁ pādenapi na koci chupi. So core alabhanto amaccānaṁ ārocesi, amaccā “kulapaṭipāṭiyā ekamekaṁ jiṇṇakaṁ pesema, so pakatiyāpi maccumukhe[1] vattatī”ti āhaṁsu. Rājā “amhākaṁ pitaraṁ amhākaṁ pitāmahaṁ pesetīti manussā khobhaṁ[2] karissanti, mā vo etaṁ ruccī”ti nivāresi. “Tena hi deva dārakaṁ pesema uttānaseyyakaṁ, tathāvidhassa hi ‘mātā me pitā me’ti sineho natthī”ti āhaṁsu. Rājā anujāni, te tathā akaṁsu. Nagare dārakamātaro ca dārake gahetvā gabbhiniyo ca palāyitvā parajanapade dārake saṁvaḍḍhetvā ānenti. Evaṁ sabbānipi dvādasa vassāni gatāni.

Tato ekadivasaṁ sakalanagaraṁ vicinitvā ekampi dārakaṁ alabhitvā rañño ārocesuṁ “natthi deva nagare dārako ṭhapetvā antepure tava puttaṁ Āḷavakakumāran”ti. Rājā “yathā mama putto piyo, evaṁ sabbalokassa, attanā pana piyataraṁ natthi, gacchatha tampi datvā mama jīvitaṁ rakkhathā”ti āha. Tena ca samayena Āḷavakakumārassa mātā puttaṁ nhāpetvā maṇḍetvā dukūlacumbaṭake katvā aṅke sayāpetvā nisinnā hoti, rājapurisā rañño āṇāya tattha gantvā vippalapantiyā tassā soḷasannañca itthisahassānaṁ saddhiṁ dhātiyā taṁ ādāya pakkamiṁsu “sve yakkhabhakkho bhavissatī”ti. Taṁ divasañca Bhagavā

1. Maccupathe (Sī) 2. Veraṁ (Sī)

paccūsasamaye paccuṭṭhāya Jetavanamahāvihāre Gandhakuṭiyaṁ mahākaruṇāsamāpattiṁ samāpajjitvā puna Buddhacakkhunā lokaṁ volokento addasa Āḷavakassa kumārassa anāgāmiphaluppattiyā upanissayaṁ, yakkhassa ca sotāpattiphaluppattiyā upanissayaṁ desanāpariyosāne ca caturāsītiyā pāṇasahassānaṁ dhammacakkhupaṭilābhassāti. Tasmā vibhātāya rattiyā purebhattakiccaṁ katvā aniṭṭhitapacchābhattakiccova kāḷapakkha-uposathadivase vattamāne-oggate sūriye ekakova adutiyo pattacīvaramādāya pādagamaneneva[1] Sāvatthito tiṁsa yojanāni gantvā tassa yakkhassa bhavanaṁ pāvisi. Tena vuttaṁ "Āḷavakassa yakkhassa bhavane"ti.

Kiṁ pana Bhagavā yasmiṁ nigrodhe Āḷavakassa bhavanaṁ, tassa mūle vihāsi, udāhu bhavaneyevāti? Vuccate—bhavaneyeva. Yatheva hi yakkhā attano bhavanaṁ passanti, tathā Bhagavāpi. So tattha gantvā bhavanadvāre aṭṭhāsi. Tadā Āḷavako Himavante yakkhasamāgamaṁ gato hoti, tato Āḷavakassa dvārapālo Gadrabho nāma yakkho Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā vanditvā "kiṁ bhante Bhagavā vikāle āgato"ti āha. Āma Gadrabha āgatomhi, sace te agaru, vihareyyāmekarattiṁ Āḷavakassa bhavaneti. Na me bhante garu, apica kho so yakkho kakkhaḷo pharuso mātāpitūnampi abhivādanādīni na karoti, mā rucci Bhagavato idha vāsoti. Jānāmi Gadrabha tassa kakkhaḷattaṁ, na koci mamantarāyo bhavissati, sace te agaru, vihareyyāmekarattinti.

Dutiyampi Gadrabho yakkho Bhagavantaṁ etadavoca "aggitattakapālasadiso bhante Āḷavako, 'mātāpitaro'ti vā 'samaṇabrāhmaṇā'ti vā 'dhammo'ti vā na jānāti, idhāgatānaṁ cittakkhepampi karoti, hadayampi phāleti, pādepi gahetvā parasamudde vā paracakkavāḷe vā khipatī"ti. Dutiyampi Bhagavā āha "jānāmi Gadrabha, sace te agaru, vihareyyāmekarattin"ti. Tatiyampi Gadrabho yakkho Bhagavantaṁ etadavoca "aggitattakapālasadiso bhante Āḷavako, 'mātāpitaro'ti vā 'samaṇabrāhmaṇā'ti vā 'dhammo'ti vā na jānāti, idhāgatānaṁ cittakkhepampi karoti, hadayampi phāleti, pādepi gahetvā

1. Pādamaggeneva (Sī)

parasamudde vā paracakkavāḷe vā khipatī"ti. Tatiyampi Bhagavā āha "jānāmi Gadrabha, sace te agaru, vihareyyāmekarattin"ti. Na me bhante garu, apica kho so yakkho attano anārocetvā anujānantaṁ maṁ jīvitā voropeyya, ārocemi bhante tassāti. Yathāsukhaṁ Gadrabha ārocehīti. "Tena hi bhante tvameva jānāhī"ti Bhagavantaṁ abhivādetvā Himavantābhimukho pakkāmi. Bhavanadvārampi sayameva Bhagavato vivaramadāsi. Bhagavā antobhavanaṁ pavisitvā yattha abhilakkhitesu maṅgaladivasādīsu nisīditvā Āḷavako siriṁ anubhoti, tasmiṁyeva dibbaratanapallaṅke nisīditvā suvaṇṇābhaṁ muñci. Taṁ disvā yakkhassa itthiyo āgantvā Bhagavantaṁ vanditvā samparivāretvā nisīdiṁsu. Bhagavā "pubbe tumhe dānaṁ datvā sīlaṁ samādiyitvā pūjaneyyaṁ pūjetvā imaṁ sampattiṁ pattā, idānipi tatheva karotha, mā aññamaññaṁ issāmacchariyābhibhūtā viharathā"ti-ādinā nayena tāsaṁ pakiṇṇakadhammakathaṁ kathesi. Tā ca Bhagavato madhuranigghosaṁ sutvā sādhukārasahassāni datvā Bhagavantaṁ parivāretvā nisīdiṁsuyeva, Gadrabhopi Himavantaṁ gantvā Āḷavakassa ārocesi "yagghe mārisa jāneyyāsi, vimāne te Bhagavā nisinno"ti. So Gadrabhassa saññamakāsi "tuṇhī hohi, gantvā kattabbaṁ karissāmī"ti. Purisamānena kira lajjito ahosi, tasmā "mā koci parisamajjhe suṇeyyā"ti vāresi.

Tadā Sātāgirahemavatā Bhagavantaṁ Jetavaneyeva vanditvā "yakkhasamāgamaṁ gamissāmā"ti saparivārā nānāyānehi ākāsena gacchanti. Ākāse ca yakkhānaṁ na sabbattha maggo atthi, ākāsaṭṭhāni vimānāni pariharitvā maggaṭṭhāneneva maggo hoti. Āḷavakassa pana vimānaṁ bhūmaṭṭhaṁ suguttaṁ pākāraparikkhittaṁ susaṁvihitadvāraṭṭālakagopuraṁ uparikaṁsajālasañchannaṁ mañjūsasadisaṁ tiyojanaṁ ubbedhena, tassa upari maggo hoti. Te taṁ padesamāgamma gantuṁ asamatthā ahesuṁ. Buddhānaṁ hi nisinnokāsassa uparibhāgena yāva bhavaggā, tāva koci gantuṁ asamattho. Te "kimidan"ti āvajjetvā Bhagavantaṁ disvā ākāse khittaleḍḍu viya oruyha vanditvā dhammaṁ sutvā padakkhiṇaṁ katvā "yakkhasamāgamaṁ gacchāma Bhagavā"ti tīṇi vatthūni pasaṁsantā yakkhasamāgamaṁ agamaṁsu. Āḷavako te disvā "idha nisīdathā"ti paṭikkamma okāsamadāsi,

te Āḷavakassa nivedesuṁ, "lābhā te Āḷavaka, yassa te bhavane Bhagavā viharati, gacchāvuso Bhagavantaṁ payirupāsassū"ti. Evaṁ Bhagavā bhavaneyeva vihāsi, na yasmiṁ nigrodhe Āḷavakassa bhavanaṁ, tassa mūleti. Tena vuttaṁ "ekaṁ samayaṁ Bhagavā Āḷaviyaṁ viharati Āḷavakassa yakkhassa bhavane"ti.

Atha kho Āḷavako -pa- Bhagavantaṁ etadavoca **"nikkhama samaṇā"ti** kasmā panāyaṁ etadavocāti? Vuccate—rosetukāmatāya. Tatrevaṁ ādito pabhuti sambandho veditabbo—ayaṁ hi yasmā assaddhassa saddhākathā dukkathā hoti dussīlādīnaṁ sīlādikathā viya, tasmā tesaṁ yakkhānaṁ santikā Bhagavato pasaṁsaṁ sutvā eva aggimhi pakkhittaloṇasakkharā viya abbhantarakopena taṭataṭāyamānahadayo hutvā "ko so Bhagavā nāma, yo mama bhavanaṁ paviṭṭho"ti āha. Te āhaṁsu "na tvaṁ āvuso jānāsi Bhagavantaṁ amhākaṁ Satthāraṁ, yo Tusitabhavane ṭhito pañca mahāvilokanāni viloketvā"ti-ādinā nayena yāva dhammacakkappavattanaṁ kathento paṭisandhi-ādinā dvattiṁsa pubbanimittāni vatvā "imānipi tvaṁ āvuso acchariyāni nāddasā"ti codesuṁ. So disvāpi kodhavasena "nāddasan"ti āha. Āvuso Āḷavaka passeyyāsi vā tvaṁ, na vā, ko tayā attho passatā vā apassatā vā, kiṁ tvaṁ karissasi amhākaṁ Satthuno, yo tvaṁ taṁ upanidhāya calakkakudhamahā-usabhasamīpe tadahujātavacchako viya, tidhāpabhinnamattavāraṇasamīpe bhiṅkapotako[1] viya, bhāsuravilambakesara-upasobhitakkhandhassa migaraññno samīpe jarasiṅgālo viya, diyaḍḍhayojanasatappavaḍḍhakāyasupaṇṇarājasamīpe chinnapakkhakākapotako viya khāyasi, gaccha yaṁ te karaṇīyaṁ, taṁ karohīti. Evaṁ vutte kuddho[2] Āḷavako uṭṭhahitvā manosilātale vāmapādena ṭhatvā "passatha dāni tumhākaṁ vā Satthā mahānubhāvo, ahaṁ vā"ti dakkhiṇapādena saṭṭhiyojanamattaṁ Kelāsapabbatakūṭaṁ akkami, taṁ ayokūṭapahaṭo niddhanta-ayopiṇḍo viya papaṭikāyo muñci. So tatra ṭhatvā "ahaṁ Āḷavako"ti ghosesi, sakalajambudīpaṁ saddo phari.

1. Bhiṅkārapotako (Sī, Ka) 2. Ruṭṭho (Sī), ruddho (Syā)

Cattāro kira saddā sakalajambudīpe suyyiṁsu—yañca Puṇṇako yakkhasenāpati Dhanañcayakorabyarājānaṁ jūte jinitvā apphoṭetvā "ahaṁ jīnin"ti ugghosesi, yañca Sakko Devānamindo Kassapassa Bhagavato sāsane parihāyamāne Vissakammaṁ devaputtaṁ sunakhaṁ kāretvā "ahaṁ pāpabhikkhū ca pāpabhikkhuniyo ca upāsake ca upāsikāyo ca sabbeva adhammavādino khādāmī"ti ugghosāpesi, yañca Kusajātake Pabhāvatihetu sattahi rājūhi nagare uparuddhe Pabhāvatiṁ attanā saha hatthikkhandaṁ āropetvā nagarā nikkhamma "ahaṁ Sīhassarakusamahārājā"ti mahāpuriso ugghosesi, yañca Āḷavako Kelāsamuddhani ṭhatvā "ahaṁ Āḷavako"ti. Tadā hi sakalajambudīpe dvāre dvāre ṭhatvā ugghositasadisaṁ ahosi, tiyojanasahassavitthato ca Himavāpi saṅkampi yakkhassa ānubhāvena.

So **vātamaṇḍalaṁ** samuṭṭhāpesi "eteneva samaṇaṁ palāpessāmī"ti. Te puratthimādibhedā vātā samuṭṭhahitvā aḍḍhayojanayojanadviyojanatiyojanappamāṇāni pabbatakūṭāni padāletvā vanagaccharukkhādīni ummūletvā Āḷavīnagaraṁ pakkhantā jiṇṇahatthisālādīni cuṇṇentā chadaniṭṭhakā ākāse bhamentā. Bhagavā "mā kassaci uparodho hotū"ti adhiṭṭhāsi, te vātā Dasabalaṁ patvā cīvarakaṇṇamattampi cāletuṁ nāsakkhīsu. Tato **mahāvassaṁ** samuṭṭhāpesi "udakena ajjhottharitvā samaṇaṁ māressāmī"ti. Tassānubhāvena uparūpari satapaṭalasahassapaṭalādibhedā valāhakā uṭṭhahitvā vassiṁsu, vuṭṭhidhārāvegena pathavī chiddā ahosi, vanarukkhādīnaṁ upari mahogho āgantvā Dasabalassa cīvare ussāvabindumattampi temetuṁ nāsakkhi. Tato **pāsāṇavassaṁ** samuṭṭhāpesi, mahantāni mahantāni pabbatakūṭāni dhūmāyantāni pajjalantāni ākāsenāgantvā Dasabalaṁ patvā dibbamālāguḷāni sampajjiṁsu. Tato **paharaṇavassaṁ** samuṭṭhāpesi, ekatodhāra-ubhatodhārā asisattikhurappādayo dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā Dasabalaṁ patvā dibbapupphāni ahesuṁ. Tato **aṅgāravassaṁ** samuṭṭhāpesi, kiṁsukavaṇṇā aṅgārā ākāsenāgantvā Dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā vikariṁsu. Tato **kukkulavassaṁ** samuṭṭhāpesi, accuṇho kukkulo ākāsenāgantvā Dasabalassa pādamūle candanacuṇṇaṁ hutvā nipati. Tato

vālukāvassaṁ samuṭṭhāpesi, atisukhumā vālukā dhūmāyantā pajjalantā ākāsenāgantvā Dasabalassa pādamūle dibbapupphāni hutvā nipatiṁsu. Tato **kalalavassaṁ** samuṭṭhāpesi, taṁ kalalavassaṁ dhūmāyantaṁ pajjalantaṁ ākāsenāgantvā Dasabalassa pādamūle dibbagandhaṁ hutvā nipati. Tato **andhakāraṁ** samuṭṭhāpesi "bhiṁsetvā samaṇaṁ palāpessāmī"ti. Taṁ caturaṅgasamannāgatandhakārasadisaṁ hutvā Dasabalaṁ patvā sūriyappabhāvihatamivandhakāraṁ antaradhāyi.

Evaṁ yakkho imāhi navahi vātavassapāsāṇapaharaṇaṅgārakukkula-vālukakalalandhakāravuṭṭhīhi Bhagavantaṁ palāpetuṁ asakkonto nānāvidhapaharaṇahatthāya anekappakārarūpabhūtagaṇasamākulāya caturaṅginiyā senāya sayameva Bhagavantaṁ abhigato. te bhūtagaṇā anekappakāre vikāre katvā "gaṇhatha hanathā"ti Bhagavato upari āgacchantā viya honti, apica te niddhantalohapiṇḍaṁ viya makkhikā, Bhagavantaṁ allīyituṁ asamatthā eva ahesuṁ. Evaṁ santepi yathā Bodhimaṇḍe māro āgatavelāyameva nivatto, tathā anivattitvā upaḍḍharattimattaṁ byākulamakaṁsu. Evaṁ upaḍḍharattimattaṁ anekappakāravibhiṁ sanadassanenapi Bhagavantaṁ cāletumasakkonto Āḷavako cintesi "yaṁnunāhaṁ kenaci ajeyyaṁ dussāvudhaṁ muñceyyan"ti.

Cattāri kira āvudhāni loke seṭṭhāni—Sakkassa Vajirāvudhaṁ, Vessavaṇassa Gadāvudhaṁ, Yamassa Nayanāvudhaṁ, Āḷavakassa Dussāvudhanti. Yadi hi Sakko kuddho Vajirāvudhaṁ Sinerumatthake pahareyya, aṭṭhasaṭṭhisahassādhikayojanasatasahassaṁ Sineruṁ vinivijjhitvā heṭṭhato gaccheyya. Vessavaṇassa puthujjanakāle vissajjitagadā bahūnaṁ yakkhasahassānaṁ sīsaṁ pātetvā puna hatthapāsaṁ āgantvā tiṭṭhati. Yamena kuddhena Nayanāvudhena olokitamatte anekāni kumbhaṇḍasahassāni tattakapāle tilā viya vipphurantāni vinassanti. Āḷavako kuddho sace ākāse Dussāvudhaṁ muñceyya, dvādasa vassāni devo na vasseyya. Sace pathaviyaṁ muñceyya, sabbarukkhatiṇādīni sussitvā dvādasavassantaraṁ na puna ruheyyuṁ. Sace samudde muñceyya, tattakapāle udakabindu viya sabbamudakaṁ susseyya. Sace Sinerusadisepi pabbate muñceyya, khaṇḍākhaṇḍaṁ hutvā vikireyya. So evaṁ mahānubhāvaṁ Dussāvudhaṁ uttarīyakataṁ muñcitvā

aggahesi. Yebhuyyena dasasahassilokadhātudevatā vegena sannipatiṁsu “ajja Bhagavā Āḷavakaṁ damessati, tattha dhammaṁ sossāmā”ti. Yuddhadassanakāmāpi devatā sannipatiṁsu. Evaṁ sakalampi ākāsaṁ devatāhi paripuṇṇamahosi.

Atha Āḷavako Bhagavato samīpe uparūpari vicaritvā vatthāvudhaṁ muñci, taṁ asanivicakkaṁ viya ākāse bheravasaddaṁ karontaṁ dhūmāyantaṁ pajjalantaṁ Bhagavantaṁ patvā yakkhassa mānamaddanatthaṁ pādapuñchanacoḷakaṁ hutvā pādamūle nipati. Āḷavako taṁ disvā chinnavisāṇo viya usabho, uddhaṭadāṭho viya sappo nittejo nimmado nipatitamānaddhajo hutvā cintesi “dussāvudhampi samaṇaṁ nābhibhosi, kiṁ nu kho kāraṇan”ti. Idaṁ kāraṇaṁ, mettāvihārayutto samaṇo, handa naṁ rosetvā mettāya viyojemīti. Iminā sambandhenetaṁ vuttaṁ “atha kho Āḷavako yakkho yena Bhagavā -pa- “nikkhama samaṇā”ti. Tatrāyamadhippāyo—kasmā mayā ananuññāto mama bhavanaṁ pavisitvā gharasāmiko viya itthāgārassa majjhe nisinnosi, nanu ayuttametaṁ samaṇassa yadidaṁ adinnaparibhogo itthisaṁsaggo ca, tasmā yadi tvaṁ samaṇadhamme ṭhito, nikkhama samaṇāti. Eke pana “etāni aññāni ca pharusavacanāni vatvā evāyaṁ etadavocā”ti bhaṇanti.

Atha Bhagavā “yasmā thaddho paṭithaddhabhāvena vinetuṁ na sakkā, so hi paṭithaddhabhāve kariyamāne seyyathāpi caṇḍassa kukkurassa nāsāya pittaṁ bhindeyya, so bhiyyoso mattāya caṇḍataro assa, evaṁ thaddhataro hoti, mudunā pana so sakkā vinetun”ti ñatvā “sādhāvuso”ti piyavacanena tassa vacanaṁ sampaṭicchitvā nikkhami. Tena vuttaṁ **“sādhāvusoti Bhagavā nikkhamī**”ti.

Tato Āḷavako “suvaco vatāyaṁ samaṇo ekavacaneneva nikkhanto, evaṁ nāma nikkhametuṁ sukhaṁ samaṇaṁ akāraṇenevāhaṁ sakalarattiṁ yuddhena abbhuyyāsin”ti mudacitto hutvā puna cintesi “idānipi na sakkā jānituṁ, kiṁ nu kho suvacatāya nikkhanto, udāhu kodhena, handa naṁ vīmaṁsāmī”ti. Tato **pavisa samaṇā”ti** āha. Atha “suvaco “ti mudubhūtacittavavatthānakaraṇatthaṁ punapi piyavacanaṁ vadanto **sādhāvuso**ti Bhagavā pāvisi. Āḷavako punappunaṁ tameva suvacabhāvaṁ

vīmaṁsanto dutiyampi tatiyampi **"nikkhama pavisā"ti** āha. Bhagavāpi tathā akāsi. Yadi na kareyya, pakatiyāpi thaddhayakkhassa[1] cittaṁ thaddhataraṁ hutvā dhammakathāya bhājanaṁ na bhaveyya, tasmā yathā nāma mātā rodantaṁ puttakaṁ yaṁ so icchati, taṁ datvā vā katvā vā saññāpeti, tathā Bhagavā kilesarodanena rodantaṁ yakkhaṁ saññāpetuṁ yaṁ so bhaṇati, taṁ akāsi. Yathā ca dhātī thaññaṁ apivantaṁ dārakaṁ kiñci datvā upalāḷetvā pāyeti, tathā Bhagavā yakkhaṁ lokuttaradhammakhīraṁ pāyetuṁ tassa patthi tavacanakaraṇena upalāḷento evamakāsi. Yathā ca puriso lābumhi catumadhuraṁ pūretukāmo tassabbhantaraṁ sodheti, evaṁ Bhagavā yakkhassa citte lokuttaracatumadhuraṁ pūretukāmo tassa abbhantare kodhamalaṁ sodhetuṁ yāva tatiyaṁ nikkhamanapavesanaṁ akāsi.

Atha Āḷavako "suvaco ayaṁ samaṇo, "nikkhamā"ti vutto nikkhamati, "pavisā"ti vutto pavisati, yaṁnūnāhaṁ imaṁ samaṇaṁ evamevaṁ sakalarattiṁ kilametvā pāde gahetvā pāragaṅgāya khipeyyan"ti pāpakaṁ cittaṁ uppādetvā catutthavāraṁ āha **"nikkhama samaṇā"ti**. Taṁ ñatvā Bhagavā **"na khvāhaṁ tan"**ti āha. "Evaṁ[2] vutte taduttariṁ karaṇīyaṁ pariyesamāno pañhaṁ pucchitabbaṁ maññissati, taṁ dhammakathāya mukhaṁ bhavissatī"tipi ñatvā **"nakhvāhaṁ tan"**ti āha. Tattha **na**-iti paṭikkhepe, **kho**-iti avadhāraṇe. **Ahan**ti attanidassanaṁ, **tan**ti hetuvacanaṁ. Tenettha "yasmā tvaṁ evaṁ cintesi, tasmā ahaṁ āvuso neva nikkhamissāmi, yaṁ te karaṇīyaṁ, taṁ karohī"ti evamattho daṭṭhabbo.

Tato Āḷavako yasmā pubbepi ākāsenāgamanavelāyaṁ "kiṁnu kho etaṁ suvaṇṇavimānaṁ, udāhu rajatamaṇivimānānaṁ aññataraṁ, handa naṁ passāmā"ti evaṁ attano vimānaṁ āgate iddhimante Tāpasaparibbājake pañhaṁ pucchitvā vissajjetumasakkonte cittakkhepādīhi viheṭheti. Kathaṁ? Amanussā hi bhiṁsanakarūpadassanena vā hadayavatthuparimaddanena vāti dvīhākārehi cittakkhepaṁ karonti, ayaṁ pana yasmā "iddhimanto bhiṁsanakarūpadassanena na tasantī"ti ñatvā attano iddhippabhāvena sukhumattabhāvaṁ nimminitvā tesaṁ anto pavisitvā hadayavatthuṁ parimaddati, tato cittasantati na saṇṭhāti, tassā asaṇṭhamānāya ummattakā

---

1. Thaddhaṁ yakkhassa (Sī) 2. Evaṁ vā (Ka)

honti khittacittā, evaṁ khittacittānaṁ etesaṁ urampi phāleti, pādepi ne gahetvā pāragaṅgāya khipati "māssu me puna evarūpā bhavanamāgamiṁsū"ti, tasmā te pañhe saritvā "yaṁnūnāhaṁ imaṁ samaṇaṁ idāni evaṁ viheṭheyyan"ti cintetvā āha **"pañhaṁ taṁ samaṇā"**ti-ādi.

Kuto panassa te pañhāti? Tassa kira mātāpitaro Kassapaṁ Bhagavantaṁ payirupāsitvā aṭṭha pañhe savissajjane uggahesuṁ. Te daharakāle Āḷavakaṁ pariyāpuṇāpesuṁ, so kālaccayena vissajjanaṁ sammussi. Tato "ime pañhāpi mā vinassantū"ti suvaṇṇapaṭṭe jātihiṅgulakena likhāpetvā vimāne nikkhipi. Evamete Buddhapañhā[1] Buddhavisayā eva honti. Bhagavā taṁ sutvā yasmā Buddhānaṁ pariccattalābhantarāyo vājīvitantarāyo va sabbaññutaññāṇabyāmappabhānaṁ paṭighāto vā na sakkā kenaci kātuṁ, tasmā taṁ loke asādhāraṇaṁ Buddhānubhāvaṁ dassento āha **"na khvāhaṁ taṁ āvuso passāmi sadevake loke"**ti.

Tattha "sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇan"ti-ādinā nayena etesaṁ padānaṁ atthamattadassanena saṅkhepo vutto, na anusandhiyojanākkamena vitthāro. Svāyaṁ vuccati—**sadevaka**vacanena hi ukkaṭṭhaparicchedato sabbadevesu gahitesupi yesaṁ tattha sannipati te devagaṇe vimati ahosi "māro mahānubhāvo chakāmāvacarissaro vasavattī paccanīkasāto dhammadessī kururakammanto, kiṁ nukho sopissa cittakkhepādīni na kareyyā"ti, tesaṁ vimatipaṭibāhanatthaṁ **"samārake"**ti āha. Tato yesaṁ ahosi "brahmā mahānubhāvo ekaṅguliyā ekacakkavāḷasahasse ālokaṁ karoti, dvīhi -pa- dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavāḷasahassesu, anuttarañca jhānasamāpattisukhaṁ paṭisaṁvedeti, kiṁsopi na kareyyā"ti, tesaṁ vimatipaṭibāhanatthaṁ **"sabrahmake"ti** āha. Atha yesaṁ ahosi "puthu samaṇabrāhmaṇā sāsanassa paccatthikā paccāmittā mantādibalasamannāgatā, kiṁ tepi nakareyyun"ti, tesaṁ vimatipaṭibāhanatthaṁ **"sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyā"ti** āha. Evaṁ ukkaṭṭhaṭṭhānesu kassaci abhāvaṁ dassetvā idāni **sadevamanussāyā**ti

1. Aṭṭha pañhā (Ka), puṭṭhapañhā (Saṁ-Ṭṭha 1. 299 piṭṭhe)

vacanena sammutideve avasesamanusse ca upādāya ukkaṭṭhaparicchedavaseneva sesasattalokepi kassaci abhāvaṁ dassesīti evamettha anusandhiyojanākkamo veditabbo.

Evaṁ Bhagavā tassa bādhanacittaṁ[1] paṭisedhetvā pañhapucchane ussāhaṁ janento āha **"apica tvaṁ āvuso puccha yadākaṅkhasī"ti**. Tassattho—puccha, yadi ākaṅkhasi, na me pañhavissajjane bhāro atthi. Atha vā "puccha yaṁ ākaṅkhasi, tesabbaṁ vissajjessāmī"ti sabbaññupavāraṇaṁ pavāresi asādhāraṇaṁ paccekabuddha-aggasāvakamahāsāvakehi. Te hi "pucchāvuso sutvā vedissāmā"ti vadanti. Buddhā pana "pucchāvuso yadākaṅkhasī"ti[2]vā,

"Puccha vāsava maṁ pañhaṁ, yaṁ kiñci manasicchasī"ti[3]vā,

"Bāvarissa ca tuyhaṁ vā, sabbesaṁ sabbasaṁsayaṁ.
Katāvakāsā pucchavho, yaṁ kiñci manasicchathā"ti[4]vā—

evamādinā nayena devamanussānaṁ sabbaññupavāraṇaṁ pavārenti. Anacchariyañcetaṁ, yaṁ Bhagavā Buddhabhūmiṁ patvā evaṁ pavāraṇaṁ pavāreyya, yo bodhisattabhūmiyaṁ padesañāṇe vattamānopi—

"Koṇḍañña pañhāni viyākarohi,
Yācanti taṁ isayo sādhurūpā.
Koṇḍañña eso manujesu dhammo,
Yaṁ vuddhamāgacchati esa bhāro"ti[5]—

evaṁ isīhi yācito—

"Katāvakāsā pucchantu bhonto,
Yaṁ kiñci pañhaṁ manasābhipatthitaṁ.
Ahaṁ hitaṁ taṁ vo viyākarissaṁ,
Ñatvā sayaṁ lokamemaṁ parañcā"ti[5]—

---

1. Bādhanā cittaṁ (Sī,Ka) 2. Saṁ 1. 209, 216 piṭṭhesu. 3. Dī 2. 220 piṭṭhe.
4. Ku 1. 433 piṭṭhe. 5. Ku 6. 7 piṭṭhe Jātake.

evaṁ Sarabhaṅgakāle, Sambhavajātake ca sakalajambudīpe tikkhattuṁ vicaritvā pañhānaṁ antakaraṁ adisvā jātiyaṁ sattavassiko rathikāya paṁsukīḷikaṁ kīḷanto suciratena brāhmaṇena puṭṭho—

"Taggha te ahamakkhissaṁ, yathāpi kusalo tathā.
Rājā ca kho naṁ jānāti, yadi kāhati vā na vā"ti[1]—

evaṁ sabbaññupavāraṇaṁ pavāresi. Evaṁ Bhagavatā Āḷavakassa sabbaññupavāraṇāya pavāritāya **atha kho Āḷavako yakkho Bhagavantaṁ gāthāya ajjhabhāsi "kiṁ sūdha vittan"**ti.

Tattha **kin**ti pucchāvacanaṁ. **Sū**ti padapūraṇamatte nipāto. **Idhā**ti imasmiṁ loke. **Vittan**ti vidati pītiṁ karotīti[2] vittaṁ dhanassetaṁ adhivacanaṁ. **Suciṇṇan**ti sukataṁ. **Sukhan**ti kāyikacetasikaṁ sātaṁ. **Āvahātī**ti āvahati āneti deti, appetīti vuttaṁ hoti. **Have**ti daḷhatthenipāto. **Sādutaran**ti atisayena sāduṁ. "Sādhutaran"tipi pāṭho. **Rasānan**ti rasasaññitānaṁ dhammānaṁ. **Kathan**ti kena pakārena, kathaṁjīvino jīvitaṁ **kathaṁjīvijīvitaṁ,** gāthābandhasukhatthaṁ pana sānunāsikaṁ vuccati. "Kathaṁjīviṁ jīvatan"ti vā pāṭho, tassa jīvantānaṁ kathaṁjīvinti attho. Sesamettha pākaṭameva. Evamimāya gāthāya "kiṁ su idhaloke purisassa vittaṁ seṭṭhaṁ, kiṁ su suciṇṇaṁ sukhamāvahāti, kiṁrasānaṁ sādutaraṁ kathaṁjīvino jīvitaṁ seṭṭhamāhū"ti ime cattāro pañhe pucchi.

184. Athassa Bhagavā Kassapadasabalena vissajjitanayeneva vissajjento imaṁ gāthamāha **"saddhīdha vittan"**ti. Tattha yathā hiraññasuvaṇṇādi vittaṁ upabhogaparibhogasukhaṁ āvahati, khuppipāsādidukkhaṁ paṭibāhati, dāliddiyaṁ vūpasameti, muttādiratanapaṭilābhahetu hoti, lokasanthutiñca āvahati, evaṁ lokiyalokuttarā saddhāpi yathāsambhavaṁ lokiyalokuttaravipākasukhamāvahati, saddhādhurena paṭipannānaṁ jātijarādidukkhaṁ paṭibāhati, guṇadāliddiyaṁ vūpasameti, satisambojjhaṅgādiratanapaṭilābhahetu hoti,

1. Ku 5. 380 piṭṭhe.
2. Vittaṁ karotīti (Syā, Ka)

"Saddho sīlena sampanno, yasobhogasamappito.
Yaṁ yaṁ padesaṁ bhajati, tattha tattheva pūjito"ti[1]—

vacanato lokasanthutiñca āvahatīti katvā "vittan"ti vuttā. Yasmā panetaṁ saddhāvittaṁ anugāmikaṁ anaññasādhāraṇaṁ sabbasampattihetu, lokiyassa hiraññasuvaṇṇādivittassāpi nidānaṁ. Saddhoyeva hi dānādīni puññāni katvā vittaṁ adhigacchati, assaddhassa pana vittaṁ yāvadeva anatthāya hoti, tasmā "seṭṭhan"ti vuttaṁ. **Purisassā**ti ukkaṭṭhaparicchedadesanā. Tasmā na kevalaṁ purisassa, itthi-ādīnampi saddhāvittameva seṭṭhanti veditabbaṁ.

Dhammoti dasakusalakammapathadhammo, dānasīlabhāvanādhammo vā. **Suciṇṇo**ti sukato sucarito. **Sukhamāvahātī**ti Soṇaseṭṭhiputtaraṭṭhapālādīnaṁ viya manussasukhaṁ, sakkādīnaṁ viya dibbasukhaṁ, pariyosāne ca Mahāpadumādīnaṁ viya nibbānasukhañca āvahatīti.

Saccanti ayaṁ saccasaddo anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṁ? "Saccaṁ bhaṇe na kujjheyyā"ti-ādīsu[2] vācāsacce. "Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇācā"ti-ādīsu[3] viratisacce. "Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalāvadānā"ti-ādīsu[4] diṭṭhisacce. "Cattārimāni bhikkhave brāhmaṇasaccānī"ti-ādīsu[5] brāhmaṇasacce. "Ekaṁ hi saccaṁ na dutīyamatthī"ti-ādīsu[4] paramatthasacce. "Catunnaṁ saccānaṁ kati kusalā"ti-ādīsu[6] ariyasacce. Idha pana paramatthasaccaṁ nibbānaṁ, viratisaccaṁ vā abbhantaraṁ katvā vācāsaccaṁ adhippetaṁ, yassānubhāvena udakādīni vase vattenti, jātijarāmaraṇapāraṁ taranti. Yathāha—

"Saccena vācenudakampi[7] dhāvati[8],
Visampi saccena hananti paṇḍitā.
Saccena devo thanayaṁ pavassati,
Sacce ṭhitā nibbutiṁ patthayanti.

---

1. Khu 1. 56 Piṭṭhe. 2. Khu1. 46 piṭṭhe. 3. Khu 6. 140 piṭṭhe.
4. Khu 1. 416 piṭṭhe. 5. Aṁ 1. 496 piṭṭhe. 6. Abhi 2. 118 piṭṭhe.
7. Saccavācena udakampi (Syā) 8. Gādhati (Sī)

Ye kecime atthi rasā pathabyā,
Saccaṁ tesaṁ sādutaraṁ rasānaṁ.
Sacce ṭhitā samaṇabrāhmaṇā ca,
Taranti jātimaraṇassa pāran”ti[1].

Sādutaranti madhurataraṁ. **Rasānan**ti ye ime “mūlaraso khandharaso”ti-ādinā[2] nayena sāyanīyadhammā, ye cime “anujānāmi bhikkhave sabbaṁ phalarasaṁ[3], arasarūpo bhavaṁ Gotamo, ye te brāhmaṇa rūparasā saddarasā[4], anāpatti rasarase[5], ayaṁ dhammavinayo ekaraso vimuttiraso[6], bhāgī vā Bhagavā attharasassa dhammarasassā”ti-ādinā[7] nayena vācārasūpavajjā[8] avasesabyañjanādayo dhammā “rasā”ti vuccanti, tesaṁ rasānaṁ **saccaṁ have sādutaraṁ** saccameva sādutaraṁ, sādhutaraṁ vā seṭṭhataraṁ uttamataraṁ. Mūlarasādayo hi sarīraṁ upabrūhenti, saṁkilesikañca sukhamāvahanti. Saccarase viratisaccavācāsaccarasā samathavipassanādīhi cittamupabrūhenti, asaṁkilesikañca sukhamāvahanti, vimuttiraso paramatthasaccarasaparibhāvitattā sādu, attharasadhammarasā ca tadadhigamūpāyabhūtaṁ atthañca dhammañca nissāya pavattitoti.

Paññājīvinti ettha pana yvāyaṁ andhekacakkhudvicakkhukesu dvicakkhupuggalo gahaṭṭho va kammantānuṭṭhānasaraṇagamanadānasaṁvibhāga-sīlasamādāna-uposathakammādigahaṭṭhapaṭipadaṁ, pabbajito vā avippaṭisārakarasīlasaṅkhātaṁ taduttaricittavisuddhi-ādibhedaṁ vā pabbajitapaṭipadaṁ paññāya ārādhetvā jīvati, tassa paññājīvino jīvitaṁ, taṁ vā paññājīviṁjīvataṁ seṭṭhamāhūti evamattho daṭṭhabbo.

185-6. Evaṁ Bhagavatā vissajjite cattāropi pañhe sutvā attamano yakkho avasesepi cattāro pañhe pucchanto **“kathaṁ su tarati oghan”**ti gāthamāha. Athassa Bhagavā purimanayeneva vissajjento **“saddhāya taratī”**ti gāthamāha. Tattha kiñcāpi yo catubbidhaṁ oghaṁ tarati, so saṁsāraṇṇavampi tarati, vaṭṭadukkhampi acceti, kilesamalāpi parisujjhati,

1. Khu 6. 140 piṭṭhe Jātake.
2. Abhi 1. 167 piṭṭhe.
3. Vi 3. 344 piṭṭhe.
4. Aṁ 3. 19; Vi 1. 2 piṭṭhesu.
5. Vi 2. 251 piṭṭhe.
6. Aṁ 3. 42; Vi 4. 423 piṭṭhesu.
7. Khu 7. 262; Khu 8. 26 piṭṭhesu.
8. Dravācārasūpakhajja (Sī)

evaṁ santepi pana yasmā assaddho oghataraṇaṁ asaddahanto na pakkhandati, pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggena pamatto tattheva sattavisattatāya[1] saṁsāraṇṇavaṁ na tarati, kusīto dukkhaṁ viharati vokiṇṇo akusalehi dhammehi, appañño suddhimaggaṁ ajānanto na parisujjhati, tasmā tappaṭipakkhaṁ dassentena Bhagavatā ayaṁ gāthā vuttā.

Evaṁ vuttāya cetāya yasmā sotāpattiyaṅgapadaṭṭhānaṁ saddhindriyaṁ tasmā **"saddhāya tarati oghan"**ti iminā padena diṭṭhoghataraṇaṁ sotāpattimaggaṁ sotāpannañca pakāseti. Yasmā pana sotāpanno kusalānaṁ dhammānaṁ bhāvanāya sātaccakiriyāsaṅkhātena appamādena samannāgato dutiyamaggaṁ ārādhetvā ṭhapetvā sakideva imaṁ lokaṁ āgamanamattaṁ avasesaṁ sotāpattimaggena atiṇṇaṁ bhavoghavatthuṁ saṁsāraṇṇavaṁ tarati, tasmā **"appamādena aṇṇavan"**ti iminā padena bhavoghataraṇaṁ sakadāgāmimaggaṁ sakadāgāmiñca pakāseti. Yasmā sakadāgāmī vīriyena tatiyamaggaṁ ārādhetvā sakadāgāmimaggena anatītaṁ kāmoghavatthuṁ, kāmoghasaññitañca kāmadukkhamacceti, tasmā **"vīriyena dukkhamaccetī"ti** iminā padena kāmoghataraṇaṁ anāgāmimaggaṁ anāgāmiñca pakāseti. yasmā pana anāgāmī vigatakāmapaṅkatāya[2] parisuddhāya paññāya ekantaparisuddhaṁ catutthamaggapaññaṁ ārādhetvā anāgāmimaggena appahīnaṁ avijjāsaṅkhātaṁ paramamalaṁ pajahati, tasmā **"paññāya parisujjhatī"ti** iminā padena avijjoghataraṇaṁ arahattamaggaṁ arahantañca pakāseti. Imāya ca arahattanikūṭena kathitāya gāthāya pariyosāne yakkho sotāpattiphale patiṭṭhāsi.

187. Idāni tameva "paññāya parisujjhatī"ti ettha vuttaṁ paññāpadaṁ gahetvā attano paṭibhānena lokiyalokuttaramissakaṁ pañhaṁ pucchanto **"kathaṁ su labhate paññan"**ti imaṁ chappadagāthamāha. Tattha **kathaṁ sū**ti sabbattheva atthayuttipucchā hoti. Ayañhi paññādi-atthaṁ ñatvā tassa yuttiṁ pucchati "**kathaṁ** kāya yuttiyā kena kāraṇena paññaṁ labhatī"ti. Esa nayo dhanādīsu.

---

1. Tatthevāsattavisattattā (Sī) 2.Vihatakāmapaṅkatāya (Sī), vigatakāmasaññāya (Ka)

188. Athassa Bhagavā catūhi kāraṇehi paññālābhaṁ dassento **“saddahāno”ti**-ādimāha. Tassattho—yena pubbabhāge kāyasucaritādibhedena, aparabhāge ca sattatiṁsabodhipakkhiyabhedena dhammena arahanto Buddhapaccekabuddhasāvakā nibbānaṁ pattā, taṁ **saddahāno arahataṁ dhammaṁ nibbānappattiyā**lokiyalokuttaraṁ **paññaṁ labhati.** Tañca kho na saddhomattakeneva, yasmā pana[1] saddhājāto upasaṅkamati, upasaṅkamanto payirupāsati, patirupāsanto sotaṁ odahati, ohitasoto dhammaṁ suṇāti, tasmā upasaṅkamanato pabhuti yāva dhammassavanena **sussūsaṁ labhati.** Kiṁ vuttaṁ hoti—taṁ dhammaṁ saddahitvāpi ācariyupajjhāye kālena[2] upasaṅkamitvā vattakaraṇena payirupāsitvā yadā payirupāsanāya ārādhitacittā kiñci vattukāmāhonti, atha adhigatāya sotukāmatāya sotaṁ odahitvā suṇanto labhatīti. Evaṁ sussūsampi ca sati-avippavāsena **appamatto** subhāsitadubbhāsitaññutāya **vicakkhaṇo** eva labhati, na itaro. Tenāha **“appamatto vicakkhaṇo”ti**.

Evaṁ yasmā saddhāya paññālābhasaṁvattanikaṁ paṭipadaṁ paṭipajjati, sussūsāya sakkaccaṁ paññādhigamūpāyaṁ suṇāti, appamādena gahitaṁ na sammussati, vicakkhaṇatāya anūnādhikaṁ aviparītañca gahetvā vitthārikaṁ karoti. Sussūsāya vā ohitasoto paññāpaṭilābhahetuṁ dhammaṁ suṇāti, appamādena sutvā dhammaṁ dhāreti, vicakkhaṇatāya dhatānaṁ dhammānaṁ atthamupaparikkhati, athānupubbena paramatthasaccaṁ sacchikaroti, tasmāssa Bhagavā “kathaṁ su labhate paññan”ti puṭṭho imāni cattāri kāraṇāni dassento imaṁ gāthamāha “saddahāno -pa- vicakkhaṇo”ti.

189. Idāni tato pare tayo pañhe vissajjento **“patirūpakārī”ti** imaṁ gāthamāha. Tattha desakālādīni ahāpetvā lokiyassa lokuttarassa va dhanassa patirūpaṁ adhigamūpāyaṁ karotīti **patirūpakārī. Duravā**ti cetasikavīriyavasena anikkhittadhuro. **Uṭṭhātā**ti “yo ca sītañca uṇhañca, tiṇā bhiyyo na maññatī”ti-ādinā[3] nayena kāyikavīriyavasena uṭṭhānasampanno asithilaparakkamo.

1. Kiṁ pana yasmā (Sī) 2. Kāyena (Sī) 3. Khu 2. 264; Dī 3. 151 piṭṭhesu.

Vindate dhananti ekamūsikāya na cirasseva dvesatasahassasaṅkhaṁ cūḷantevāsī viya lokiyadhanañca, Mahallakamahātissatthero[1] viya lokuttaradhanañca labhati. So hi "tīhi iriyāpathehi viharissāmī"ti vattaṁ katvā thinamiddhāgamanavelāya palālacumbaṭakaṁ temetvā sīse katvā galappamāṇaṁ udakaṁ pavisitvā thinamiddhaṁ paṭibāhento dvādasahi vassehi arahattaṁ pāpuṇi. **Saccenā**ti vacīsaccenāpi "saccavādī bhūtavādī"ti, paramatthasaccenāpi "Buddho Paccekabuddho ariyasāvako"ti evaṁ kittiṁ pappoti. **Dadan**ti yaṁkiñci icchitapatthitaṁ dadanto **mittāni ganthati,** sampādeti karotīti attho. Duddadaṁ vā dadaṁ ganthati, dānamukhena vā cattāripi saṅgahavatthūni gahitānīti veditabbāni. Tehi mittāni karotīti vuttaṁ hoti.

190. Evaṁ gahaṭṭhapabbajitānaṁ sādhāraṇena lokiyalokuttara missakena nayena cattāro pañhe vissajjetvā idāni "kathaṁ pecca na socatī"ti imaṁ pañcamaṁ pañhaṁ gahaṭṭhavasena vissajjento āha **"yassete"**ti. Tassattho—yassa "saddahāno arahatan"ti ettha vuttāya sabbakalyāṇadhammuppādikāya saddhāya samannāgatattā **saddhassa gharamesino**[2] gharāvāsaṁ pañca vā kāmaguṇe esantassa gavesantassa kāmabhogino gahaṭṭhassa "saccena kittiṁ pappotī"ti ettha vuttappakāraṁ **saccaṁ,** "sussūsaṁ labhate paññan"ti ettha sussūsapaññānāmena vutto **dhammo,** "dhuravā uṭṭhātā"ti ettha dhuranāmena uṭṭhānanāmena ca vuttā **dhiti,** "dadaṁ mittāni ganthatī"ti ettha vuttappakāro **cāgo** cāti ete caturo dhammā santi, **sa ve pecca na socatī**ti idhalokā paralokaṁ gantvā save na socatīti.

191. Evaṁ Bhagavā pañcamampi pañhaṁ vissajjetvā taṁ yakkhaṁ codinto āha **"iṅgha aññepī"ti**. Tattha **iṅghā**ti codanatthe nipāto. **Aññepī**ti aññepi dhamme puthū samaṇabrāhmaṇe pucchassu, aññepi vā pūraṇādayo sabbaññupaṭiññe puthū samaṇabrāhmaṇe pucchassu. Yadi amhehi "saccena kittiṁ pappotī"ti ettha vuttappakārā **saccā** bhiyyo kittippattikāraṇaṁ vā, "sussūsaṁ labhate paññan"ti ettha sussūsanapaññāpadesena vuttā **damā**

1. Milakkhamahātissatthero (Sī) 2. Gharamesinoti (Sī, Ka)

bhiyyo lokiyalokuttarapaññā paṭilābhakāraṇaṁ vā, “dadaṁ mittāni ganthatī”ti ettha vuttappakārā **cāgā** bhiyyo mittaganthanakāraṇaṁ vā, “dhuravā uṭṭhātā”ti ettha taṁ taṁ atthavasaṁ paṭicca dhuranāmena uṭṭhānanāmena ca vuttāya mahābhārasahanaṭṭhena[1] ussoḷhībhāvappattāya vīriyasaṅkhātāya **khantyā** bhiyyo lokiyalokuttaradhanavindanakāraṇaṁ vā, “saccaṁ dhammo dhiti cāgo”ti evaṁ vuttehi imeheva catūhi dhammehi bhiyyo asmā lokā paraṁ lokaṁ pecca asocanakāraṇaṁ vā idha vijjatīti ayamettha saddhiṁ saṅkhepayojanāya atthavaṇṇanā, vitthārato pana ekamekaṁ padaṁ atthuddhārapaduddhāravaṇṇanānayehi vibhajitvā veditabbā.

192. Evaṁ vutte yakkho yena saṁsayena aññe puccheyya, tassa pahīnattā **“kathaṁ nu dāni puccheyyaṁ, pu thū samaṇabrāhmaṇe”ti** vatvā yepissa apucchanakāraṇaṁ na jānanti, tepi jānāpento **“yohaṁ ajja pajānāmi, yo attho samparāyiko”**ti āha. Tattha **ajjā**ti ajjādiṁ katvāti adhippāyo. **Pajānāmī**ti yathāvuttena pakārena jānāmi. **Yo attho**ti ettāvatā “sussūsaṁ labhate paññan”ti-ādinā nayena vuttaṁ diṭṭhadhammikaṁ dasseti, **samparāyiko**ti iminā “yassete caturo dhammā”ti vuttaṁ pecca sokābhāvakaraṁ samparāyikaṁ. **Attho**ti ca kāraṇassetaṁ adhivacanaṁ Ayañhi atthasaddo “sātthaṁ sabyañjanan”ti evamādīsu[2] pāṭhatthe vattati. “Attho me gahapati hiraññasuvaṇṇenā”ti-ādīsu[3] kiccatthe[4]. “Hoti sīlavataṁ attho”ti-ādīsu[5] vuḍḍhimhi. “Bahujano bhajate atthahetū”ti-ādīsu[6]dhane. “Ubhinnamatthaṁ caratī”ti-ādīsu[7] hite. “Atthe jāte ca paṇḍitan”ti-ādīsu[8] kāraṇe. Idha pana kāraṇe. Tasmā yaṁ paññādilābhādīnaṁ kāraṇaṁ diṭṭhadhammikaṁ, yañca peccasokābhāvassa kāraṇaṁ samparāyikaṁ, taṁ yohaṁ ajja Bhagavatā vuttanayena sāmaṁyeva pajānāmi, so kathaṁ nu dāni puccheyyaṁ puthū samaṇabrāhmaṇeti evamettha saṅkhepato attho veditabbo.

---

1. Mahābhārasahane (Si)
2. Vi 1. 1; Kī 1. 82 piṭṭhādīsu.
3. Dī 2. 144; Ma 3. 213 piṭṭhesu.
4. Payojane (Sī), ācikkhaṇe (Syā)
5. Khu 5. 3 piṭṭhe Jātake.
6. Khu 5. 320 piṭṭhe.
7. Khu 5. 163; Saṁ 1. 224; Khu 2. 228 piṭṭhesu.
8. Khu 5. 22 piṭṭhe.

193. Evaṁ yakkho "pajānāmi yo attho samparāyiko"ti vatvā tassa ñāṇassa bhagavaṁmūlakattaṁ dassento **"atthāya vatame Buddho"ti** āha. Tattha **atthāyā**ti hitāya, vuḍḍhiyā vā. **Yattha dinnaṁ mahapphalan**ti "yassete caturo dhammā"ti[1] ettha vuttacāgena yattha dinnaṁ mahapphalaṁ hoti, taṁ aggadakkhiṇeyyaṁ Buddhaṁ pajānāmīti attho. Keci pana "saṁghaṁ sandhāya evamāhā"ti bhaṇanti.

194. Evaṁ imāya gāthāya attano hitādhigamaṁ dassetvā idāni parahitāya paṭipattiṁ dīpento āha **"so ahaṁ vicarissāmī"ti**. Tassattho Hemavatasutte vuttanayeneva veditabbo.

Evamimāya gāthāya pariyosānañca rattivibhāyanañca sādhukārasadduṭṭhānañca Āḷavakakumārassa yakkhassa bhavanaṁ ānayanañca ekakkhaṇeyeva ahosi. Rājapurisā sādhukārasaddaṁsutvā "evarūpo sādhukārasaddo ṭhapetvā Buddhe na aññesaṁ abbhuggacchati, āgato nu kho Bhagavā"ti āvajjentā Bhagavato sarīrappabhaṁ disvā pubbe viya bahi aṭṭhatvā nibbisaṅkā antoyeva pavisitvā addasaṁ su Bhagavantaṁ yakkhassa bhavane nisinnaṁ, yakkhañca añjaliṁ paggahetvā ṭhitaṁ. Disvāna yakkhaṁ āhaṁsu "ayaṁ te mahāyakkha rājakumāro balikammāya ānīto, handa naṁ khāda vā bhuñja vā, yathāpaccayaṁ vā karohī"ti. So sotāpannattā lajjito visesato ca Bhagavato purato evaṁ vuccamāno, atha taṁ kumāraṁ ubhohi hatthehi paṭiggahetvā Bhagavato upanāmesi "ayaṁ bhante kumāro mayhaṁ pesito, imāhaṁ Bhagavato dammi, hitānukampakā Buddhā, paṭiggaṇhātu bhante Bhagavā imaṁ dārakaṁ imassa hitatthāya sukhatthāyā"ti. Imañca gāthamāha—

"Imaṁ kumāraṁ satapuññalakkhaṇaṁ,
Sabbaṅgupetaṁ paripuṇṇabyañjanaṁ.
Udaggacitto sumano dadāmi te,
Paṭiggaha lokahitāya cakkhumā"ti.

Paṭiggahesi Bhagavā kumāraṁ, paṭiggaṇhanto ca yakkhassa ca kumārassa ca maṅgalakaraṇatthaṁ pādūnagāthaṁ abhāsi. Taṁ yakkho kumāraṁ saraṇaṁ gamento tikkhattuṁ catutthapādena pūreti. Seyyathidaṁ—

---

1. Khu 5. 14 piṭṭhe Jātake.

“Dīghāyuko hotu ayaṁ kumāro,
Tuvañca yakkha sukhito bhavāhi.
Abyādhitā lokahitāya tiṭṭhatha,
Ayaṁ kumāro saraṇamupeti Buddhaṁ -pa- dhammaṁ -pa- saṁghan”ti.

Bhagavā kumāraṁ rājapurisānaṁ adāsi “imaṁ vaḍḍhetvā puna mameva dethā”ti. Evaṁ so kumāro rājapurisānaṁ hatthato yakkhassa hatthaṁ, yakkhassa hatthato Bhagavato hatthaṁ, Bhagavato hatthato puna rājapurisānaṁ hatthaṁ gatattā nāmato “Hatthako Āḷavako”tijāto. Taṁ ādāya paṭinivatte rājapurise disvā kassakavanakammikādayo “kiṁ yakkho kumāraṁ atidaharattā na icchatī”ti bhītā pucchiṁsu. Rājapurisā “mā bhāyatha, khemaṁ kataṁ Bhagavatā”ti sabbamārocesuṁ. Tato “sādhu sādhū”ti sakalaṁ Āḷavīnagaraṁ ekakolāhalena yakkhābhimukhaṁ ahosi. Yakkhopi Bhagavato bhikkhācārakāle anuppatte pattacīvaraṁ gahetvā upaḍḍhumaggaṁ āgantvā nivatti.

Atha Bhagavā nagare piṇḍāya caritvā katabhattakicco nagaradvāre aññatarasmiṁ vivitte rukkhamūle paññattavarabuddhāsane nisīdi. Tato mahājanakāyena saddhiṁ rājā ca nāgarā ca ekato sampiṇḍitvā Bhagavantaṁ upasaṅkamma vanditvā parivāretvā nisinnā “kathaṁ bhante evaṁ dāruṇaṁ yakkhaṁ damayitthā”ti pucchiṁsu. Tesaṁ Bhagavā yuddhamādiṁ katvā “evaṁ navavidhavassaṁ vassi, evaṁ vibhiṁsanakaṁ akāsi, evaṁ pañhaṁ pucchi, tassāhaṁ evaṁ vissajjesin”ti Tamevāḷavakasuttaṁ kathesi. Kathā pariyosāne caturāsītipāṇasahassānaṁ dhammābhisamayo ahosi. Tato rājā ca nāgarā ca Vessavaṇamahārājassa bhavanasamīpe yakkhassa bhavanaṁ katvā pupphagandhādisakkārūpetaṁ niccaṁ baliṁ pavattesuṁ. Tañca kumāraṁ viññutaṁ pattaṁ “tvaṁ Bhagavantaṁ nissāya jīvitaṁ labhi, gaccha Bhagavantaṁyeva payirupāsassu bhikkhusaṁghañcā”ti vissajjesuṁ, so Bhagavantañca bhikkhusaṁghañca payirupāsamāno na cirasseva anāgāmiphale patiṭṭhāya sabbaṁ Buddhavacanaṁ uggahetvā pañcasata-upāsakaparivāro ahosi. Bhagavā canaṁ etadagge niddisi “etadaggaṁ bhikkhave mama sāvakānaṁ upāsakānaṁ

catūhi saṅgahavatthūhi parisaṁ saṅgaṇhantānaṁ yadidaṁ Hatthako Āḷavako"ti[1].

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Āḷavakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

11. Vijayasuttavaṇṇanā

Caraṁ vā yadi vā tiṭṭhanti Nandasuttaṁ. "Vijayasuttaṁ Kāyavicchandanikasuttan"tipi vuccati. Kā uppatti? Idaṁ kira suttaṁ dvīsu ṭhānesu vuttaṁ, tasmā assa duvidhā uppatti. Tattha Bhagavatā anupubbena Kapilavatthuṁ anuppatvā Sākiye vinetvā Nandādayo pabbājetvā anuññātāya mātugāmassa pabbajjāya Ānandattherassa bhaginī Nandā, Khemakasakkaraññо dhītā Abharūpanandā, Janapadakalyāṇī Nandāti tisso nandāyo pabbajiṁsu. Tena ca samayena Bhagavā Sāvatthiyaṁ viharati. Abhirūpanandā abhirūpā **eva** ahosi dassanīyā pāsādikā, tenevassā Abhirūpanandāti nāmamakaṁsu. Janapadakalyāṇī nandāpi rūpena attanā sadisaṁ na passati. Tā ubhopi rūpamadamattā "Bhagavā rūpaṁ vivaṇṇeti garahati, anekapariyāyenarūpe ādīnavaṁ dassetī"ti Bhagavato upaṭṭhānaṁ na gacchanti, daṭṭhumpi na icchanti. Evaṁ appasannā kasmā pabbajitāti ce? Agatiyā[2]. Abhirūpanandāya hi vāreyyadivaseyeva sāmiko sakyakumāro kālamakāsi, atha naṁ mātāpitaro akāmakaṁ pabbājesuṁ. Janapadakalyāṇī nandāpi āyasmante Nande arahattaṁ patte nirāsā hutvā "mayhaṁ sāmiko ca mātā ca Mahāpajāpati aññe ca ñātakā pabbajitā, ññātīhi vinā dukkho gharāvāso"ti gharāvāse assādamalabhantī pabbajitā, na saddhāya.

Atha Bhagavā tāsaṁ ñāṇaparipākaṁ viditvā Mahāpajāpatiṁ āṇāpesi "sabbāpi bhikkhuniyo paṭipāṭiyā ovādaṁ āgacchantū"ti. Tā attano vare sampatte aññaṁ pesenti, tato Bhagavā "sampatte vāre

---

1. Aṁ 1. 27 piṭṭhe. 2. Pakatiyā (Syā, Ka)

attanāva āgantabbaṁ, na aññā pesetabbā"ti āha. Athekadivasaṁ Abhirūpanandā agamāsi, taṁ Bhagavā nimmitarūpena saṁvejetvā "aṭṭhīnaṁ nagaraṁ katan"ti imāya Dhammapadagāthāya—

"Āturaṁ asuciṁ pūtiṁ, passa Nande samussayaṁ.
Uggharantaṁ paggharantaṁ, bālānaṁ abhipatthitaṁ[1].

Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha.
Tato mānābhisamayā, upasantā carissasī"ti[2]—

imāhi Therīgāthāhi ca anupubbena arahatte patiṭṭhāpesi. Athekadivasaṁ Sāvatthivāsino purebhattaṁ dānaṁ datvā samādinnuposathā sunivatthā supārutā gandhapupphādīni ādāya dhammassavanatthāya Jetavanaṁ gantvā dhammassavanapariyosāne Bhagavantaṁ vanditvā nagaraṁ pavisanti. Bhikkhunisaṁghopi dhammakathaṁ sutvā bhikkhuni-upassayaṁ gacchati. Tattha manussā ca bhikkhuniyo ca Bhagavato vaṇṇaṁ bhāsanti. Catuppamāṇiki hi lokasannivāse Sammāsambuddhaṁ disvā appasīdanto nāma natthi. Rūpappamāṇikā hi puggalā Bhagavato lakkhaṇakhacitamanubyañjanavicitraṁ samujjalitaketumālābyāmappabhāvinaddhamalaṅkāratthamiva lokassa samuppannaṁ rūpaṁ disvā pasīdanti, ghosappamāṇikā anekasatesu Jātakesu kittighosaṁ aṭṭhaṅgasamannāgataṁ karavīkamadhuranigghosaṁ brahmassarañca sutvā, lūkhappamāṇikā pattacīvarādilūkhataṁ dukkarakārikalūkhataṁ vā disvā, dhammappamāṇikā sīlakkhandhādīsu yaṁkiñci dhammakkhandhaṁ upaparikkhitvā. Tasmā sabbaṭṭhānesu Bhagavato vaṇṇaṁ bhāsanti. Janapadakalyāṇī nandā bhikkhunupassayaṁ patvāpi anekapariyāyena Bhagavato vaṇṇaṁ bhāsantānaṁ tesaṁ sutvā Bhagavantaṁ upagantukāmā hutvā bhikkhunīnaṁ ārocesi, bhikkhuniyo taṁ gahetvā Bhagavantaṁ upasaṅkamiṁsu.

Bhagavā paṭikacceva tassāgamanaṁ viditvā kaṇṭakena kaṇṭakaṁ, āṇiyā ca āṇiṁ nīharitukāmo puriso viya rūpeneva rūpamadaṁ vinetuṁ attano iddhibalena pannarasasoḷasavassuddesikaṁ atidassanīyaṁ itthiṁ passe ṭhatvā bījamānaṁ abhinimmini. Nandā bhikkhunīhi saddhiṁ upasaṅkamitvā Bhagavantaṁ vanditvā bhikkhunisaṁghassa antare nisīditvā pādatalā pabhuti yāva kesaggā

---

1. Khu. 318 piṭṭhe. 2. Khu 1. 329; Khu 2. 318 piṭṭhesu.

Bhagavato rūpasampattiṁ disvā puna taṁ Bhagavato passe ṭhitaṁ nimmitarūpañca disvā "aho ayaṁ itthī rūpavatī"ti attano rūpamadaṁ jahitvā tassā rūpe abhirattabhāvā ahosi, tato Bhagavā taṁ itthiṁ vīsativassappamāṇaṁ katvā dassesi. Mātugāmo hi soḷasavassuddesikoyeva sobhati, na tato uddhaṁ. Atha tassā rūpaparihāniṁ disvā Nandāya tasmiṁ rūpe chandarāgo tanuko ahosi. Tato Bhagavā avijātavaṇṇaṁ, sakiṁvijātavaṇṇaṁ, majjhimitthivaṇṇaṁ, mahitthivaṇṇanti evaṁ yāva vassasatikaṁ obhaggaṁ daṇḍaparāyaṇaṁ tilakāhatagattaṁ katvā dassetvā passamānāyeva Nandāya tassā maraṇaṁ uddhumātakādibhedaṁ kākādīhi samparivāretvā khajjamānaṁ duggandhaṁ jegucchapaṭikūlabhāvañca dassesi. Nandāya taṁ kamaṁ disvā "evamevaṁ mamapi aññesampi sabbasādhāraṇo ayaṁ kamo"ti aniccasaññā saṇṭhāsi, tadanusārena ca dukkhānattasaññāpi, tayo bhavā ādittamiva agāraṁ appaṭisaraṇā hutvā upaṭṭhahiṁsu. Atha Bhagavā "kammaṭṭhāne pakkhantaṁ Nandāya cittan"ti ñatvā tassāsappāyavasena imā gāthāyo abhāsi—

"Āturaṁ asuciṁ pūtiṁ, passa Nande samussayaṁ.
Uggharantaṁ paggharantaṁ, bālānaṁ abhipatthitaṁ[1].

Yathā idaṁ tathā etaṁ, yathā etaṁ tathā idaṁ.
Dhātuso[2] suññato passa, mā lokaṁ punarāgami.
Bhave chandaṁ virājetvā, upasantā carissasī"ti[3].

Gāthāpariyosāne Nandā sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Athassā Bhagavā uparimaggādhigamatthaṁ suññataparivāraṁ vipassanākammaṭṭhānaṁ kathento imaṁ suttamabhāsi. Ayaṁ tāvassa ekā uppatti.

Bhagavati pana Rājagahe viharante yā sā Cīvarakkhandhake[4]vitthārato vuttasamuṭṭhānāya Sālavatiyā gaṇikāya dhītā Jīvakassa kaniṭṭhā Sirimā nāma mātu accayena taṁ ṭhānaṁ labhitvā "akkodhena jine kodhan"ti[5] imissā gāthāya vatthumhi Puṇṇakaseṭṭhidhītaraṁ avamaññitvā Bhagavantaṁ khamāpentī dhammadesanaṁ sutvā sotāpannā hutvā aṭṭha

1. Khu 2. 381 piṭṭhe. 2. Dhātuyo (Syā,Ka) 3. Khu 1. 308 piṭṭhe.
4. Vi 3. 377 piṭṭhe. 5. Khu 1. 46; Khu 5. 36 piṭṭhesu.

niccabhattāni pavattesi. Taṁ ārabbha aññataro niccabhattiko bhikkhu rāgaṁ uppādesi, āhārakiccampi ca kātuṁ asakkonto nirāhāro nipajjīti Dhammapadagāthāvatthumhi vuttaṁ. Tasmiṁ tathānipanneyeva Sirimā kālaṁ katvā Yāmabhavane Suyāmassa devī ahosi. Atha tassā sarīrassa aggikiccaṁ nivāretvā āmakasusāne raññā nikkhipāpitaṁ sarīraṁ dassanāya Bhagavā bhikkhusaṁghaparivuto agamāsi tampi bhikkhuṁ ādāya, tathā nāgarā ca rājā ca. tattha manussā bhaṇanti "pubbe Sirimāya aṭṭhuttarasahassenāpi dassanaṁ dullabhaṁ, taṁ dānajja kākaṇikāyāpi daṭṭhukāmo natthī"ti. Sirimāpi devakaññā pañcahi rathasatehi parivutā tatrāgamāsi. Tatrāpi Bhagavā sannipatitānaṁ dhammadesanatthaṁ imaṁ suttaṁ tassa bhikkhuno ovādatthaṁ "passa cittakataṁ bimban"ti[1] imañca Dhammapadagāthaṁ abhāsi. Ayamassa dutiyā uppatti.

195. Tattha **caraṁ vā**ti sakalarūpakāyassa gantabbadisābhimukhenābhinīhārena gacchanto vā. **Yadi vā tiṭṭhan**ti tasseva ussāpanabhāvena tiṭṭhanto va. **Nisinno uda vā sayan**ti tasseva heṭṭhimabhāgasamiñjana-uparimabhāgasamussāpanabhāvena nisinno vā, tiriyaṁ pasāraṇabhāvena sayanto vā. **Samiñjeti pasāretī**ti tāni tāni pabbāni samiñjeti ca pasāreti ca.

Esā kāyassa iñjanāti sabbāpesā imasseva saviññāṇakassa kāyassa iñjanā calanā phandanā, natthettha añño koci caranto vā pasārento vā, apica kho pana "carāmī"ti citte uppajjante taṁsamuṭṭhānā vāyodhātu kāyaṁ pharati, tenassa gantabbadisābhimukho abhinīhāro tathā "tiṭṭhāmī"ti citte uppajjante taṁsamuṭṭhānā vāyodhātu kāyaṁ pharati, tenassa samussāpanaṁ hoti, uparūpariṭṭhānena rūpapātubhāvoti attho. Tena "tiṭṭhan"ti vuccati. Tathā "nisīdāmī"ti citte uppajjante taṁsamuṭṭhānā vāyodhātu kāyaṁ pharati, tenassa heṭṭhimabhāgasamiñjanañca uparimabhāgasamussāpanañca hoti, tathābhāvena rūpapātubhāvoti attho. Tena "nisinno"ti vuccati. Tathā "sayāmī"ti citte uppajjante

1. Khu 1. 35 piṭṭhe.

taṁsamuṭṭhānā vāyodhātu kāyaṁ pharati, tenassa tiriyaṁ pasāraṇaṁ hoti, tathābhāvena rūpapātubhāvoti attho. Tena "sayan"ti vuccati.

Evaṁ cāyamāyasmā[1] yo koci itthannāmo caraṁ vā yadi vā tiṭṭhaṁ, nisinno uda vā sayaṁ yametaṁ tattha tattha iriyāpathe tesaṁ tesaṁ pabbānaṁ samiñjanappasāraṇavasena samiñjeti pasāretīti vuccati, tampi yasmā samiñjanappasāraṇacitte uppajjamāne yathāvutteneva nayena hoti, tasmā esā kāyassa iñjanā, natthettha añño koci, suññamidaṁ kenaci carantena vā pasārentena vā sattena vā puggalena vā. Kevalaṁ pana—

Cittanānattamāgamma, nānattaṁ hoti vāyuno.
Vāyunānattato nānā, hoti kāyassa iñjanāti—

ayamettha paramattho.

Evametāya gāthāya Bhagavā yasmā ekasmiṁ iriyāpathe ciraviniyogena kāyapīḷanaṁ hoti, tassa ca vinodanatthaṁ iriyāpathaparivattanaṁ karīyati, tasmā "caraṁ vā"ti-ādīhi iriyāpathapaṭicchannaṁ dukkhalakkhaṇaṁ dīpeti, tathā caraṇakāle ṭhānādīnamabhāvato sabbametaṁ caraṇādibhedaṁ "esā kāyassa iñjanā"ti bhaṇanto santatipaṭicchannaṁ aniccalakkhaṇaṁ. Tāya tāya sāmaggiyā pavattāya "esā kāyassa iñjanā"ti ca attapaṭikkhepena bhaṇanto attasaññāghanapaṭicchannaṁ anattalakkhaṇaṁ dīpeti.

196. Evaṁ lakkhaṇattayadīpanena suññatakammaṭṭhānaṁ kathetvā puna saviññāṇakāviññāṇaka-asubhadassanatthaṁ **"aṭṭhinahārusaṁyutto"ti** ārabhi. Tassattho—yassa cesā kāyassa iñjanā, svāyaṁ kāyo Visuddhimagge dvattiṁsākāravaṇṇanāyaṁ vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedabhedena abyāpāranayena ca pakāsitehi saṭṭhādhikehi tīhi aṭṭhisatehi navahi nhārusatehi ca saṁyuttattā aṭṭhinahārusaṁyutto, tattheva pakāsitena aggapādaṅgulitacādinā tacena ca navapesisatappabhedena ca maṁsena avalittattā **tacamaṁsāvalepano** paramaduggandhajegucchapaṭikūloti

1. Evañca yasmā (Sī)

veditabbo. Kiñcettha veditabbaṁ siyā, yadi esa yā sā majjhimassa purisassa sakalasarīrato saṁkaḍḍhitā badaraṭṭhippamāṇā bhaveyya, tāya makkhikāpattasukhumacchaviyā nīlādiraṅgajātena gehabhitti viya paṭicchanno na bhaveyya, ayaṁ pana evaṁ sukhumāyapi **chaviyā kāyo paṭicchanno** paññācakkhuvirahitehi bālaputhujjanehi **yathābhūtaṁ na dissati.** Chavirāgarañjito hissa paramajegucchapaṭikūladhammasaṅkhāto tacopi tacapaliveṭhitaṁ yaṁ taṁ pabhedato—

"Navapesisatā maṁsā, avalittā kaḷevare.
Nānākimikulākiṇṇaṁ, miḷhaṭṭhānaṁva pūtikā"ti—

evaṁ vuttaṁ navamaṁsasatampi, maṁsāvalittā ye te—

"Navanhārusatā honti, byāmamatte kaḷevare.
Bandhanti aṭṭhisaṅghātaṁ, agāramiva valliyā"ti.

tepi, nhārusamuṭṭhitāni[1] paṭipāṭiyā avaṭṭhitāni[2] pūtīni duggandhāni tīṇi saṭṭhādhikāni aṭṭhisatānipi yathābhūtaṁ na dissanti yato anādiyitvā taṁ makkhikāpattasukhumacchaviṁ. Yāni panassa[3] chavirāgarattena tacena paliveṭhitattā sabbalokassa apākaṭāni nānappakārāni abbhantarakuṇapāni paramāsuciduggandhajegucchanīyapaṭikūlāni, tānipi paññācakkhunā paṭivijjhitvā evaṁ passitabbo **"antapūro udarapūro -pa- pittassa ca vasāya cā"ti.**

197. Tattha antassa pūro **antapūro.** Udarassa pūro **udarapūro.** Udaranti ca udariyassetaṁ adhivacanaṁ. Tañhi ṭhānanāmena "udaran"ti vuttaṁ. **Yakanapeḷassā**ti[4] yakanapiṇḍassa. **Vatthino**ti muttassa. Ṭhānūpacārena panetaṁ "vatthī"ti vuttaṁ. **Pūro**ti adhikāro, tasmā yakanapeḷassa pūro vatthino pūroti evaṁ yojetabbaṁ. Esa nayo **hadayassā**ti-ādīsu. Sabbāneva cetāni antādīni vaṇṇasaṇṭhānadisokāsaparicchedabhedena abyāpāranayena ca Visuddhimagge vuttanayavaseneva veditabbāni.

199-200. Evaṁ Bhagavā "na kiñcettha ekampi gayhūpagaṁ muttāmaṇisadisaṁ atthi, aññadatthu asuciparipūrovāyaṁ kāyo"ti abbhantarakuṇapaṁ

1. Nahārusamotthatāni (Sī), nhārusamoṭhitāni (Syā)
2. Avatthitāni (Sī, Syā)
3. Makkhikāpattasukhumacchaviyā paṭicchannassa (Syā)
4. Yakapeḷassāti (Sī, Syā)

dassetvā idāni tameva abbhantarakuṇapaṁ bahinikkhamanakuṇapena pākaṭaṁ katvā dassento pubbe vuttañca saṅgaṇhitvā **"athassa navahi sotehī"ti** gāthādvayamāha.

Tattha **athā**ti pariyāyantaranidassanaṁ, aparenāpi pariyāyena asucibhāvaṁ passāti vuttaṁ hoti. **Assā**ti imassa kāyassa. **Navahi sotehī**ti ubho-akkhicchiddakaṇṇacchiddanāsāchiddamukhavaccamaggapassāva-maggehi. **Asuci savatī**ti sabbalokapākaṭanānappakāraparamaduggandha-jeguccha-asuciyeva savati sandati paggharati, na aññaṁ kiñci agarucandanādigandhajātaṁ vā maṇimuttādiratanajātaṁ vā. **Sabbadā**ti tañca kho sabbadā rattimpi divāpi pubbaṇhepi sāyanhepi tiṭṭhatopi gacchatopīti. Kiṁ taṁ asucīti ce? **"Akkhimhā akkhigūthako"ti**-ādi. Etassa hi dvīhi akkhicchiddehi apanītatacamaṁsasadiso akkhigūthako, kaṇṇacchiddehi rajojallasadiso kaṇṇagūthako, nāsāchiddehi pubbasadisā siṅghāṇikā ca savati, mukhena ca vamāti, kiṁ vamatīti ce? **Ekadā pittaṁ,** yadā abaddhapittaṁ kuppitaṁ hoti, tadā taṁ vamatīti-a dhippāyo. **Semhañcā**ti na kevalañca pittaṁ, yampi udarapaṭale ekapatthapūrappamāṇaṁ semhaṁ tiṭṭhati, tampi ekadā vamati. Taṁ panetaṁ vaṇṇādito Visuddhimagge[1] vuttanayeneva veditabbaṁ. "Semhañcā"ti ca-saddena semhañca aññañca evarūpaṁ udariyalohitādi-asuciṁ vamatīti dasseti. Evaṁ sattahi dvārehi asucivamanaṁ dassetvā kālaññu puggalaññū parisaññū ca Bhagavā taduttari dve dvārāni visesavacanena anāmasitvā aparena pariyāyena sabbasmāpi kāyā asucisavanaṁ dassento āha **"kāyamhā sedajallikā"ti**. Tattha **sedajallikā**ti sedo ca loṇapaṭalamalabhedā jallikā ca, tassa "savati sabbadā"ti iminā saddhiṁ sambandho.

201. Evaṁ Bhagavā yathā nāma bhatte paccamāne taṇḍulamalañca udakamalañca[2] pheṇena saddhiṁ uṭṭhahitvā ukkhalimukhaṁ makkhetvā bahi gaḷati, tathā asitapītādibhede āhāre kammajena agginā paccamāne yaṁ asitapītādimalaṁ uṭṭhahitvā "akkhimhā akkhigūthako"ti-ādinā bhedena nikkhamantaṁ akkhi-ādīni makkhetvā bahi gaḷati, tassāpi vasena imassa

1. Visuddhi 1. 252, 355 piṭṭhesu. 2. Taṇḍulañca ukkhalimalañca (Sī)

kāyassa asucibhāvaṁ dassetvā idāni yaṁ loke uttamaṅgasammataṁ sīsaṁ ativisiṭṭhabhāvato paccentā vandaneyyānampi vandanaṁ na karonti, tassāpi nissāratāya asucitāya cassa asucibhāvaṁ dassento **"athassa susiraṁ sīsan"**ti imaṁ gāthamāha.

Tattha **susiran**ti chiddaṁ. **Matthaluṅgassa pūritan**ti dadhibharita-alābukaṁ viya matthaluṅgabharitaṁ. Tañca panetaṁ matthaluṅgaṁ Visuddhimagge vuttanayeneva veditabbaṁ. **Subhato naṁ maññati bālo**ti tamenaṁ evaṁ nānāvidhakuṇapabharitampi kāyaṁ duccintitacintī bālo subhato maññati, subhaṁ suciṁ iṭṭhaṁ kantaṁ manāpanti tīhipi taṇhādiṭṭhimānamaññanāhi maññati. Kasmā? Yasmā **avijjāya purakkhato** catusaccapaṭicchādakena mohena purakkhato codito pavattito, "evaṁ ādiya, evaṁ abhinivisa, evaṁ maññāhī"ti gāhitoti adhippāyo. Passa yāva anatthakarā cāyaṁ avijjāti.

202. Evaṁ Bhagavā saviññāṇakavasena asubhaṁ dassetvā idāni aviññāṇakavasena dassetuṁ, yasmā vā cakkavattiraññopi kāyo yathāvuttakuṇapabharitoyeva hoti, tasmā sabbappakārenapi[1] sampattibhave asubhaṁ dassetvā idāni vipattibhave dassetuṁ **"yadā ca so mato setī"ti** gāthamāha.

Tassattho—svāyamevaṁvidho kāyo **yadā** āyu-usmāviññāṇāpagamena **mato** vātabharitabhastā viya **uddhumātako** vaṇṇaparibhedena **vinīlako susānasmiṁ** niratthaṁva kaliṅgaraṁ chaḍḍitattā **apaviddho seti,** atha "na dānissa puna uṭṭhānaṁ bhavissatī"ti ekaṁsatoyeva **anapekkhā honti ñātayo.** Tattha **mato**ti aniccataṁ dasseti, **setī**ti nirīhakattaṁ. Tadubhayena ca jīvitabalamadappahāne niyojeti. **Uddhumāto**ti saṇṭhānavipattiṁ dasseti, **vinīlako**ti chavirāgavipattiṁ. Tadubhayena ca rūpamadappahāne vaṇṇapokkharataṁ paṭicca mānappahāne ca niyojeti. **Apaviddho**ti gahetabbābhāvaṁ dasseti, **susānasmin**ti anto adhivāsetumanarahaṁ jigucchanīyabhāvaṁ. Tadubhayenapi "maman"ti gāhassa subhasaññāya ca pahāne niyojeti. **Anapekkhā honti ñātayo**ti paṭikiriyābhāvaṁ dasseti, tena ca parivāramadappahāne niyojeti.

---

1. Sabbappakārepi (Sī), sabbappakārehi (Syā)

203. Evamimāya gāthāya aparibhinnāviññāṇakavasena asubhaṁ dassetvā idāni paribhinnavasenāpi dassetuṁ **"khādanti nan"**ti gāthamāha. Tattha **ye caññe**ti ye ca aññepi kākakulalādayo kuṇapabhakkhā pāṇino santi, tepi naṁ khādantīti attho. Sesaṁ uttānameva.

204. Evaṁ "caraṁ vā"ti-ādinā nayena suññatakammaṭṭhānavasena, "aṭṭhinahārusaṁyutto"ti-ādinā saviññāṇakāsubhavasena, "yadā ca so mato setī"ti-ādinā aviññāṇakāsubhavasena kāyaṁ dassetvā evaṁ niccasukhattabhāvasuññe ekanta-asubhe cāpi kāyasmiṁ "subhato naṁ maññati bālo, avijjāya purakkhato"ti iminā bālassa vuttiṁ pakāsetvā avijjāmukhena ca vaṭṭaṁ dassetvā idāni tattha paṇḍitassa vuttiṁ pariññāmukhena ca vivaṭṭaṁ dassetuṁ **"sutvāna Buddhavacanan"**ti ārabhi.

Tattha **sutvānā**ti yoniso nisāmetvā. **Buddhavacanan**ti kāyavicchandanakaraṁ Buddhavacanaṁ. **Bhikkhū**ti sekkho vā puthujjano vā. **Paññāṇavā**ti paññāṇaṁ vuccati vipassanā aniccādippakāresu pavattattā, tāya samannāgatoti attho. **Idhā**ti sāsane. **So kho naṁ parijānātī**ti so imaṁ kāyaṁ tīhi pariññāhi parijānāti. Kathaṁ? Yathā nāma kusalo vāṇijo idañcidañcāti bhaṇḍaṁ oloketvā "ettakena gahite ettako nāma udayo bhavissatī"ti tulayitvā tathā katvā puna sa-udayaṁ mūlaṁ gaṇhanto taṁ bhaṇḍaṁ chaḍḍeti, evamevaṁ "aṭṭhinhāru-ādayo ime kesalomādayo cā"ti ñāṇacakkhunā olokento ñātapariññāya parijānāti, "aniccā ete dhammā dukkhā anattā"ti tulayanto tīraṇapariññāya parijānāti, evaṁ tīrayitvā[1] ariyamaggaṁ pāpuṇanto tattha chandarāgappahānena pahānapariññāya parijānāti. Saviññāṇakāviññāṇaka-asubhavasena vā passanto ñātapariññāya parijānāti, aniccādivasena passanto tīraṇapariññāya, arahattamaggena tato chandarāgaṁ apakaḍḍhitvā taṁ pajahanto pahānapariññāya parijānāti.

Kasmā so evaṁ parijānātīti ce? **Yathābhūtañhi passati,** yasmā yathābhūtaṁ passatīti attho. "Paññāṇavā"ti-ādinā eva ca etasmiṁ

1. Tīretvā (Sī, Syā)

atthe siddhe yasmā Buddhavacanaṁ sutvā tassa paññāṇavattaṁ hoti, yasmā ca sabbajanassa pākaṭopāyaṁ kāyo asutvā Buddhavacanaṁ na sakkā parijānituṁ, tasmā tassa ñāṇahetuṁ ito bāhirānaṁ evaṁ daṭṭhuṁ asamatthatañca dassetuṁ "sutvāna Buddhavacanan"ti āha. Nandaṁ bhikkhuniṁ tañca vipallatthacittaṁ bhikkhuṁ ārabbha desanāpavattito aggaparisato tappaṭipattippattānaṁ bhikkhubhāvadassanato ca "bhikkhū"ti āha.

205. Idāni "yathābhūtañhi passatī"ti ettha yathā passanto yathābhūtaṁ passati, taṁ dassetuṁ āha **"yathā idaṁ tathā etaṁ, yathā etaṁ tathā idan"**ti. Tassattho—yathā idaṁ saviññāṇakāsubhaṁ āyu-usmāviññāṇānaṁ anapagamā carati tiṭṭhati nisīdati sayati, tathā etaṁ etarahi susāne sayitaṁ aviññāṇakampi pubbe tesaṁ dhammānaṁ anapagamā ahosi. Yathā ca etaṁ etarahi matasarīraṁ tesaṁ dhammānaṁ apagamā na carati na tiṭṭhati na nisīdati na seyyaṁ kappeti, tathā idaṁ saviññāṇakampi tesaṁ dhammānaṁ apagamā bhavissati. Yathā ca idaṁ saviññāṇakaṁ etarahi na susāne mataṁ seti, na uddhumātakādibhāvamupagataṁ, tathā etaṁ etarahi matasarīrampi pubbe ahosi. Yathā panetaṁ etarahi aviññāṇakāsubhaṁ mataṁ susāne seti, uddhumātakādibhāvañca upagataṁ, tathā idaṁ saviññāṇakampi bhavissatīti.

Tattha **yathā idaṁ tathā etan**ti attanā matassa sarīrassa samānabhāvaṁ karonto bāhire dosaṁ pajahati. **Yathā etaṁ tathā idan**ti matasarīrena attano samānabhāvaṁ karonto ajjhattike rāgaṁ pajahati. Yenākārena ubhayaṁ samaṁ karoti, taṁ pajānanto ubhayattha mohaṁ pajahati. Evaṁ yathābhūtadassanena pubbabhāgeyeva akusalamūlappahānaṁ sādhetvā yasmā evaṁ paṭipanno bhikkhu anupubbena arahattamaggaṁ patvā sabbaṁ chandarāgaṁ virājetuṁ samattho hoti, tasmā āha **"ajjhattañca bahiddhā ca, kāye chandaṁ virājaye"**ti. Evaṁ paṭipanno bhikkhu anupubbenāti pāṭhaseso.

206. Evaṁ sekkhabhūmiṁ dassetvā idāni asekkhabhūmiṁ dassento āha **"chandarāgaviratto so"**ti. Tassattho—so bhikkhu arahattamaggañāṇena **paññāṇavā** maggānantaraṁ phalaṁ pāpuṇāti, atha sabbaso

chandarāgassa pahīnattā **"chandarāgaviratto"ti** ca, maraṇābhāvena paṇītaṭṭhena vā **amataṁ** sabbasaṅkhāravūpasamanato **santiṁ** taṇhāsaṅkhātavānābhāvato **nibbānaṁ** cavanābhāvato **accutan**ti saṁvaṇṇitaṁ padamajjhagāti ca vuccati. Atha vā so bhikkhu arahattamaggañāṇena paññāṇavā maggānantaraphale ṭhito chandarāgaviratto nāma hoti, vuttappakārañca padamajjhagāti veditabbo. Tena "idamassa pahīnaṁ, idañcānena laddhan"ti dīpeti.

207-208. Evaṁ saviññāṇakāviññāṇakavasena asubhakammaṭṭhānaṁ saha nipphattiyā kathetvā puna saṅkhepadesanāya evaṁ mahato ānisaṁsassa antarāyakaraṁ pamādavihāraṁ garahanto **"dvipādakoyan"**ti gāthādvayamāha. Tattha kiñcāpi apādakādayopi kāyā asucīyeva, idhādhikāravasena pana ukkaṭṭhaparicchedavasena vā, yasmā vā aññe asucibhūtāpi kāyā loṇampilādīhi abhisaṅkharitvā manussānaṁ bhojanepi upanīyanti, na tveva manussakāyo, tasmā asucitarabhāvamassa dassentopi "dvipādako"ti āha.

Ayanti manussakāyaṁ dasseti. **Duggandho parihīratī**ti[1] duggandho samāno pupphagandhādīhi abhisaṅkharitvā parihīrati. **Nānākuṇapaparipūro**ti kesādi-anekappakārakuṇapabharito. **Vissavanto tato tato**ti pupphagandhādīhi paṭicchādetuṁ ghaṭentānampi taṁ vāyāmaṁ nipphalaṁ katvā navahi dvārehi kheḷasiṅghāṇikādīni, lomakūpehi ca sedajallikaṁ vissavantoyeva. Tattha dāni passatha—**etādisena kāyena yo** puriso vā itthī vā koci bālo **maññe uṇṇametave** taṇhādiṭṭhimānamaññanāhi "ahan"ti vā "maman"ti vā "nicco"ti vāti-ādinā nayena yo uṇṇamituṁ maññeyya, **paraṁ vā** jāti-ādīhi **avajāneyya** attānaṁ ucce ṭhāne ṭhapento, **kimaññatra adassanā** ṭhapetvā ariyamaggena ariyasaccadassanābhāvaṁ kimaññaṁ tassa evaṁ uṇṇamāvajānanakāraṇaṁ siyāti.

Desanāpariyosāne Nandā bhikkhunī saṁvegamāpādi "aho vata re ahaṁ bālā, yā maṁyeva ārabbha evaṁvividhadhammadesanāpavattakassa Bhagavato upaṭṭhānaṁ nāgamāsin"ti. Evaṁ saṁviggā ca tameva dhammadesanaṁ

1. Parihāratīti (Ka)

samannāharitvā teneva kammaṭṭhānena katipayadivasabbhantare arahattaṁ sacchākāsi. Dutiyaṭṭhānepi kira desanāpariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṁ dhammābhisamayo ahosi, Sirimā devakaññā anāgāmiphalaṁ pattā, so ca bhikkhu sotāpattiphale patiṭṭhahīti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

vijayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

12. Munisuttavaṇṇanā

209. **Santhavāto bhayaṁ jātan**ti Munisuttaṁ. Kā uppatti? Na sabbasseva suttassa ekā uppatti, apicettha ādito tāva catunnaṁ gāthānaṁ ayamuppatti—Bhagavati kira Sāvatthiyaṁ viharante gāmakāvāse aññatarā duggatitthī matapatikā puttaṁ bhikkhūsu pabbājetvā attanāpi bhikkhunīsu pabbaji. Te ubhopi Sāvatthiyaṁ vassaṁ upagantvā abhiṇhaṁ aññamaññassa dassanakāmā ahesuṁ. Mātā kiñci labhitvā puttassa harati, puttopi mātu. Evaṁ sāyampi pātopi aññamaññaṁ samāgantvā laddhaṁ laddhaṁ saṁvibhajamānā sammodamānā sukhadukkhaṁ pucchamānā nirāsaṅkā ahesuṁ. Tesaṁ evaṁ abhiṇhadassanena saṁsaggo uppajji, saṁsaggā vissāso, vissāsā otāro, rāgena otiṇṇacittānaṁ pabbajitasaññā ca mātuputtasaññā ca antaradhāyi, tato mariyādavītikkamaṁ katvā asaddhammaṁ paṭiseviṁsu, ayasappattā ca vibbhamitvā agāramajjhe vasiṁsu. Bhikkhū Bhagavato ārocesuṁ. "Kiṁ nu so bhikkhave moghapuriso maññati[1] na mātā putte sārajjati, putto vā pana mātarī"ti garahitvā "nāhaṁ bhikkhave aññaṁ ekarūpampi samanupassāmī"ti-ādinā[2] avasesasuttenapi bhikkhū saṁvejetvā "tasmātiha bhikkhave—

"Visaṁ yathā halāhalaṁ, telaṁ pakkuthitaṁ[3] yathā.
Tambalohavilīnaṁva, mātugāmaṁ vivajjaye"ti ca—

---

1. Jānāti (Sī, Syā, Ka) 2. Aṁ 2. 60 piṭṭhe.
3. Telamukkathitaṁ (Sī), telamukkuṭṭhitaṁ (Syā)

vatvā puna bhikkhūnaṁ dhammadesanatthaṁ "santhavāto bhayaṁ jātan"ti imā attupanāyikā catasso gāthā abhāsi.

Tattha **santhavo** taṇhādiṭṭhimittabhedena tividhoti pubbe vutto, idha taṇhādiṭṭhisanthavo adhippeto. Taṁ sandhāya Bhagavā āha "passatha bhikkhave yathā idaṁ tassa moghapurisassa santhavāto bhayaṁ jātan"ti. Tañhi tassa abhiṇhadassanakāmatāditaṇhāya balavakilesabhayaṁ jātaṁ, yena saṇṭhātuṁ asakkonto mātari vippaṭipajji. Attānuvādādikaṁ vā mahābhayaṁ, yena[1] nayena vuttā ārammaṇappabhedā. **Jāyate rajo**ti rāgadosamoharajo jāyate. Kiṁ vuttaṁ hoti? Na kevalañca tassa sāsavārammaṇaṁ "niketan"ti vuccati, idānissa bhinnasaṁvarattā atikkantamariyādattā suṭṭhutaraṁ tato niketā jāyate rajo, yena saṁkiliṭṭhacitto anayabyasanaṁ pāpuṇissati. Atha vā passatha bhikkhave yathā idaṁ tassa moghapurisassa santhavāto bhayaṁ jātaṁ, yathā ca sabbaputhujjanānaṁ niketā jāyate rajoti evampetaṁ padadvayaṁ yojetabbaṁ.

Sabbathā pana iminā purimaddhena Bhagavā puthujjanadassanaṁ garahitvā attano dassanaṁ pasaṁsanto **"aniketan"**ti pacchimaddhamāha. Tattha yathāvuttaniketapaṭikkhepena **aniketaṁ,** santhavapaṭikkhepena ca **asanthavaṁ** veditabbaṁ. Ubhayampetaṁ nibbānassādhivacanaṁ. **Etaṁ ve Munidassanan**ti etaṁ aniketamasanthavaṁ Buddhamuninā diṭṭhanti attho. Tattha **ve**ti vimhayatthe nipāto daṭṭhabbo, tena ca yaṁ nāma niketasanthavavasena mātāputtesu vippaṭipajjamānesu aniketamasanthavaṁ, etaṁ Muninā diṭṭhaṁ aho abbhutanti ayamadhippāyo siddho hoti. Atha vā Munino dassanantipi Munidassanaṁ, dassanaṁ nāma khanti ruci, khamati ceva ruccati cāti attho.

210. Dutiyagāthāya **yo jātamucchijjā**-i yo kismiñcideva vatthusmiṁ jātaṁ bhūtaṁ nibbattaṁ kilesaṁ yathā uppannākusalappahānaṁ hoti,

---

1. Yena vā (Sī, Syā, Ka) 2. Saṁ 2. 9 piṭṭhe.

tathā vāyamanto tasmiṁ vatthusmiṁ puna anibbattanavasena ucchinditvā yo anāgatopi kileso tathārūpapaccayasamodhāne nibbattituṁ abhimukhībhūtattā vattamānasamīpe vattamānalakkhaṇena "jāyanto"ti vuccati, tañca **na ropayeyya jāyantaṁ,** yathā anuppannākusalānuppādo hoti, tathā vāyamanto na nibbatteyyāti attho. Kathañca na nibbatteyya? **Assa nānuppavecche,** yena paccayena so nibbatteyya, taṁ nānuppaveseyya na samodhāneyya. Evaṁ sambhāravekallakaraṇena taṁ na ropayeyya jāyataṁ. Atha vā yasmā maggabhāvanāya atītāpi kilesā ucchijjanti āyatiṁ vipākābhāvena vattamānāpi na ropīyanti tadabhāvena, anāgatāpi cittasantatiṁ nānuppavesīyanti uppattisāmatthiyavighātena, tasmā yo ariyamaggabhāvanāya jātamucchijja na ropayeyya jāyantaṁ, anāgatampi cassa jāyantassa nānuppavecche, tamāhu ekaṁ Muninaṁ carantaṁ, so ca addakkhi santipadaṁ mahesīti evampettha yojanā veditabbā. Ekantanikkilesa tāya **ekaṁ,** seṭṭhaṭṭhena vā ekaṁ. **Muninan**ti Muniṁ, munīsu vā ekaṁ. **Carantan**ti sabbākāraparipūrāya lokatthacariyāya avasesacariyāhi ca carantaṁ. **Addakkhī**ti addasa. **So**ti yo jātamucchijja aropane ananuppavesane ca samatthatāya "na ropayeyya jāyantamassa nānuppavecche"ti vutto Buddhamuni. **santipadan**ti santikoṭṭhāsaṁ, dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavipassanānibbānabhedāsu tīsu sammutisantitadaṅgasanti-accantasantīsu seṭṭhaṁ evaṁ anupasante loke accantasantiṁ addasa mahesīti evamattho veditabbo.

211. tatiyagāthāya **saṅkhāyā**ti gaṇayitvā, paricchinditvā vīmaṁsitvā yathābhūtato ñatvā, dukkhapariññāya parijānitvāti attho. **Vatthūnī**ti yesu evamayaṁ loko sajjati, tāni khandhāyatanadhātubhedāni kilesaṭṭhānāni. **Pamāya bījan**ti yaṁ tesaṁ vatthūnaṁ bījaṁ abhisaṅkhāraviññāṇaṁ, taṁ pamāya[1] hiṁsitvā bādhitvā[2], samucchedappahānena pajahitvāti attho. **Sinehamassanānuppavecche**ti yena taṇhādiṭṭhisinehena sinehitaṁ taṁ bījaṁ āyatiṁ paṭisandhivasena taṁ yathāvuttaṁ vatthusassaṁ viruheyya, taṁ sinehamassa nānuppavecche, tappaṭipakkhāya maggabhāvanāya taṁ nānuppaveseyyāti attho. **Sa ve Muni jātikhayantadassī**ti so evarūpo Buddhamuni nibbānasacchikiriyāya jātiyā ca maraṇassa ca antabhūtassa nibbānassa diṭṭhattā

1. Samāya (Ka) 2. Vadhitvā (Sī, Syā)

jātikkhayantadassī **takkaṁ pahāya na upeti saṅkhaṁ,** imāya catusaccabhāvanāya navappabhedampi akusalavitakkaṁ pahāya sa-upādisesanibbānadhātuṁ patvā lokatthacariyaṁ karonto anupubbena carimaviññāṇakkhayā anupādisesanibbānadhātuppattiyā "devo vā manusso vā"ti na upeti saṅkhaṁ. Aparinibbuto eva vā yathā kāmavitakkādino vitakkassa appahīnattā "ayaṁ puggalo ratto"ti vā "duṭṭho"ti vā saṅkhaṁ upeti, evaṁ takkaṁ pahāya na upeti saṅkhanti evampettha attho daṭṭhabbo.

212. Catutthagāthāya **aññāyā**ti aniccādinayena jānitvā. **sabbānī**ti anavasesāni. **Nivesanānī**ti kāmabhavādike bhave. Nivasanti hi tesu sattā, tasmā "nivesanānī"ti vuccanti. **Anikāmayaṁ aññatarampi tesa**nti evaṁ diṭṭhādīnavattā tesaṁ nivesanānaṁ ekampi apatthento so evarūpo Buddhamuni maggabhāvanābalena taṇhāgedhassa vigatattā **vītagedho,** vītagedhattā eva ca **agiddho,** na yathā eke avītagedhā eva samānā "agiddhamhā"ti paṭijānanti, evaṁ. **Nāyūhatī**ti tassa tassa nivesanassa nibbattakaṁ kusalaṁ vā akusalaṁ vā na karoti. Kiṁkāraṇā? **Pāragato hi hoti,** yasmā evarūpo sabbanivesanānaṁ pāraṁ nibbānaṁ gato hotīti attho.

Evaṁ paṭhamagāthāya puthujjanadassanaṁ garahitvā attano dassanaṁ pasaṁsanto dutiyagāthāya yehi kilesehi puthujjano anupasanto hoti, tesaṁ abhāvena attano santipadādhigamaṁ pasaṁsanto tatiyagāthāya yesu vatthūsu puthujjano takkaṁ appahāya tathā tathā saṅkhaṁ upeti, tesu catusaccabhāvanāya takkaṁ pahāya attano saṅkhānupagamanaṁ pasaṁsanto catutthagāthāya āyatimpi yāni nivesanāni kāmayamāno puthujjano bhavataṇhāya āyūhati, tesu taṇhābhāvena attano anāyūhanaṁ pasaṁsanto catūhi gāthāhi arahattanikūṭeneva ekaṭṭhuppattikaṁ desanaṁ niṭṭhāpesi.

213. **Sabbābhibhun**ti kā uppatti? Mahāpuriso mahābhinikkhamanaṁ katvā anupubbena sabbaññutaṁ patvā dhammacakkappavattanatthāya Bārāṇasiṁ

gacchanto Bodhimaṇḍassa ca Gayāya ca antare Upakenājīvakena samāgacchi. Tena ca "vippasannāni kho te āvuso indriyānī"ti-ādinā[1] nayena puṭṭho "sabbābhibhū"ti-ādīni āha. Upako "hupeyyāvuso"ti vatvā sīsaṁ okampetvā ummaggaṁ gahetvā pakkāmi. Anukkamena ca Vaṅkahārajanapade[2] aññataraṁ Māgavikagāmaṁ pāpuṇi. Tamenaṁ Māgavikajeṭṭhako disvā "aho appiccho samaṇo vatthampi na nivāseti, ayaṁloke arahā"ti gharaṁ netvā maṁsarasena parivisitvā bhuttāviñca naṁ suputtadāro vanditvā "idheva bhante vasatha, ahaṁ pacceyena upaṭṭhahissā mī"ti nimantetvā vasanokāsaṁ katvā adāsi, so tattha vasati.

Māgaviko gimhakāle udakasampanne sītale padese carituṁ dūraṁ apakkantesu migesu tattha gacchanto "amhākaṁ arahantaṁ sakkaccaṁ upaṭṭhahassū"ti Chāvaṁ[3] nāma dhītaraṁ āṇāpetvā agamāsi saddhiṁ puttabhātukehi. Sā cassa dhītā dassanīyā hoti koṭṭhāsasampannā, dutiyadivase Upako gharaṁ āgato taṁ dārikaṁ sabbaṁ upacāraṁ katvā parivisituṁ upagataṁ disvā rāgena abhibhūto bhuñjitumpi asakkonto bhājanena bhattaṁ ādāya vasanaṭṭhānaṁ gantvā bhattaṁ ekamante nikkhipitvā "sace Chāvaṁ labhāmi, jīvāmi, noce, marāmī"ti nirāhāro sayi. Sattame divase Māgaviko āgantvā dhītaraṁ Upakassa pavattiṁ pucchi, sā "ekadivasameva āgantvā puna nāgatapubbo"ti āha. Māgaviko "āgata veseneva naṁ upasaṅkamitvā pucchissāmī"ti taṅkhaṇaññeva gantvā "kiṁ bhante aphāsukan"ti pāde parāmasanto pucchi, Upako nitthunanto parivattatiyeva. So "vada bhante, yaṁ mayā sakkā kātuṁ, sabbaṁ karissāmī"ti āha, Upako "sace Chāvaṁ labhāmi, jīvāmi, no ce, idheva maraṇaṁ seyyo"ti[4] āha. Jānāsi pana bhante kiñci sippanti. Na jānāmīti. "Na bhante kiñci sippaṁ ajānantena sakkā gharāvāsaṁ adhiṭṭhātun"ti. So āha "nāhaṁ kiñci sippaṁ jānāmi, apica tumhākaṁ maṁsahārako bhavissāmi maṁsañca vikkiṇissāmī"ti. Māgavikopi "amhākaṁetadeva ruccatī"ti uttarasāṭakaṁ datvā gharaṁ ānetvā dhītaraṁ adāsi. Tesaṁ saṁvāsamanvāya

---

1. Ma 1. 227; Vi 3. 11 piṭṭhesu.
2. Vaṅgahārajanapade (Sī), Vaṅgajanapade (Syā)
3. Cāpaṁ (Ka)
4. Ayameva maraṇaseyyāti (Sī)

putto vijāyi, Subhaddotissa nāmaṁ akaṁsu. Chāvā puttatosanagītena Upakaṁ uppaṇḍesi, sotaṁ asahanto "bhadde ahaṁ Anantajinassa santikaṁ gacchāmī"ti Majjhimadesābhimukho pakkāmi.

Bhagavā ca tena samayena Sāvatthiyaṁ viharati Jetavanamahāvihāre. Atha kho Bhagavā paṭikacceva bhikkhū āṇāpesi "yo bhikkhave Anantajinoti pucchamāno āgacchati, tassa maṁ dasseyyāthā"ti Upakopi kho anrpubbeneva Sāvatthi āgantvā vihāramajjhe ṭhatvā "imasmiṁ vihāre mama sahāyo Anantajino nāma atthi, so kuhiṁ vasatī"ti pucchi. Taṁ bhikkhū Bhagavato santikaṁ nayiṁsu. Bhagavā tassānurūpaṁ dhammaṁ desesi, so desanāpariyosāne anāgāmiphale patiṭṭhāsi. Bhikkhū tassa pubbappavattiṁ sutvā kathaṁ sumuṭṭhāpesuṁ "Bhagavā paṭhamaṁ nissirikassa naggasamaṇassa dhammaṁ desesī"ti. Bhagavā taṁ kathāsamuṭṭhānaṁ viditvā Gandhakuṭito nikkhamma taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena Buddhāsane nisīditvā bhikkhū āmantesi "kāya nuttha bhikkhave etarehi kathāya sannisinnā"ti, te sabbaṁ kathesuṁ. Tato Bhagavā "na bhikkhave Tathāgato ahetu-appaccayā dhammaṁ deseti, nimmalā Tathāgatassa dhammadesanā, na sakkā tattha dosaṁ daṭṭhuṁ, tena bhikkhave dhammadesanūpanissayena Upako etarahi anāgāmī jāto"ti vatvā attano desanāmalābhāvadīpikaṁ imaṁ gathamabhāsi.

Tassattho—sāsavesu sabbakhandhāyatanadhātūsu chandarāgappahānena tehi anabhibhūtattā sayañca te dhamme sabbe abhibhuyya pavattattā **sabbābhibhuṁ.** Tesañca aññesañca sabbadhammānaṁ sabbākārena viditattā **sabbaviduṁ**. Sabbadhammadesanasamatthāya sobhanāya medhāya samannāgatattā **sumedhaṁ.** Yesaṁ taṇhādiṭṭhilepānaṁ vasena sāsavakhandhādibhedesu sabbadhammesu upalimpati[1], tesaṁ lepānaṁ abhāvā tesu **sabbesu dhammesu anupalittaṁ.** Tesu ca sabbadhammesu chandarāgābhāvena sabbe te dhamme jahitvā ṭhitattā **sabbañjahaṁ.** Upadhivivekaninnena cittena taṇhakkhaye nibbāne visesena muttattā **taṇhakkheye vimuttaṁ,** adhimuttanti vuttaṁ hoti. **Taṁ vāpi dhīrā Muni vedayantī**ti tampi paṇḍitā sattā Muniṁ vedayanti jānanti. Passatha yāva paṭivisiṭṭhovāyaṁ Muni, tassa kuto desanāmalanti attānaṁ

1. Upalippanti (Sī)

vibhāveti. Vibhāvanattho hi ettha vāsaddoti. Keci pana vaṇṇayanti—“Upako tadā Tathāgataṁ disvāpi ‘ayaṁ Buddhamunī’ti na saddahī”ti evaṁ bhikkhū kathaṁ samuṭṭhāpesuṁ, tato Bhagavā “saddahatu vā mā vām, dhīrā pana taṁ Muniṁ vedayantī”ti dassento imaṁ gāthāmabhāsīti.

214. **Paññābalan**ti kā uppatti? Ayaṁ gāthā Revatattheraṁ ārabbha vuttā. Tattha “gāme vā yadi vāraññe”ti imissā gāthāya vuttanayeneva Revatattherassa ādito pabhuti pabbajjā, pabbajitassa Khadiravane vihāro, tattha viharato visesādhigamo, Bhagavato tattha gamanapaccāgamanañca veditabbaṁ. Paccāgate pana Bhagavati yo so mahallakabhikkhu upāhanaṁ sammussitvā paṭinivatto khadirarukkhe ālaggitaṁ disvā Sāvatthiṁ anuppatto Visākhāya upāsikāya “kiṁ bhante Revatattherassa vasanokāso ramaṇīyo”ti bhikkhū pucchamānāya yehi bhikkhūhi pasaṁsito, te apasādento “upāsike ete tucchaṁ bhaṇanti, na sundaro bhūmippadeso, atilūkhakakkhaḷaṁ Khadiravanamevā”ti āha. So Visākhāya āgantukabhattaṁ bhuñjitvā pacchābhattaṁ maṇḍalamāḷe sannipatite bhikkhū ujjhāpento āha “kiṁ āvuso Revatattherassa senāsane ramaṇīyaṁ tumhehi diṭṭhan”ti. Bhagavā taṁ ñatvā Gandhakuṭito nikkhamma taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena parisamajjhaṁ patvā Buddhāsane nisīditvā bhikkhū āmantesi “kāya nuttha bhikkhave etarahi kathāya sannisinnā”ti. Te āhaṁsu “Revataṁ bhante ārabbha kathā uppannā ‘evaṁ navakammiko kadā samaṇadhammaṁ karissatī’ti”. “Na bhikkhave Revato navakammiko, arahā Revato khīṇāsavo”ti vatvā taṁ ārabbha tesaṁ bhikkhūnaṁ dhammadesanatthaṁ imaṁ gāthamabhāsi.

Tassattho—dubbalakarakilesappahānasādhakena vikubbana-adhiṭṭhānappabhedena vā paññābalena samannāgatattā **paññābalaṁ,** catupārisuddhisīlena dhutaṅgavatena ca upapannattā **sīlavatūpapannaṁ,** maggasamādhinā phalasamādhinā iriyāpathasamādhinā ca **samāhitaṁ,** upacārappanābhedena jhānena jhāne vā ratattā **jhānarataṁ,** sativepullappattattā **satimaṁ,** rāgādisaṅgato pamuttattā **saṅgā pamuttaṁ,** pañcacetokhilacatu-āsavābhāvena **akhilaṁ anāsavaṁ taṁ vāpi dhīrā Muni vedayanti,** tampi evaṁ paññādiguṇasaṁyuttaṁ saṅgādidosavisaṁyuttaṁ paṇḍitā sattā Muniṁ vā vedayanti. Passatha yāva

paṭivisiṭṭhovāyaṁ khīṇāsavamuni, so "navakammiko"ti vā "kadā samaṇadhammaṁ karissatī"ti vā kathaṁ vattabbo. So hi paññābalena taṁ vihāraṁ niṭṭhāpesi, na navakammakaraṇena, katakiccova so, na idāni samaṇadhammaṁ karissatīti Revatattheraṁ vibhāveti. Vibhāvanattho hi ettha vāsaddoti.

215. **Ekaṁ carantan**ti kā uppatti? Bodhimaṇḍato pabhuti yathākkamaṁ Kapilavatthuṁ anuppatte Bhagavati pitāputtasamāgame vattamāne Bhagavā sammodamānena raññā Suddhodanena "tumhe bhante gahaṭṭhakāle gandhakaraṇḍake vāsitāni kāsikādīni dussāni nivāsetvā idāni kathaṁ chinnakāni paṁsukūlāni dhārethā"ti evamādinā vutto rājānaṁ anunayamāno—

"Yaṁ tvaṁ tāta vade mayhaṁ, paṭṭuṇṇaṁ dukūlakāsikaṁ[1].
Paṁsukūlaṁ tato seyyaṁ, etaṁ me abhipatthitan"ti—

ādīni vatvā lokadhammehi attano avikampabhāvaṁ dassento rañño dhammadesanatthaṁ imaṁ sattapadagāthamabhāsi.

Tassattho—pabbajjāsaṅkhātādīhi **ekaṁ,** iriyāpathādīhi cariyāhi **carantaṁ,** moneyyadhammasamannāgamena **Muniṁ,** sabbaṭṭhānesu pamādābhāvato **appamattaṁ,** akkosanagarahanādibhedāya nindāya vaṇṇanathomanādibhedāya pasaṁsāya cāti imāsu nindāpasaṁsāsu paṭighānunayavasena **avedhamānaṁ.** Nindāpasaṁsāmukhena cettha aṭṭhapi lokadhammā vuttāti veditabbā. **Sīhaṁva** bherisaddādīsu **saddesu** aṭṭhasu lokadhammesu pakativikārānupagamena **asantasantaṁ,** pantesu vā senāsanesu santāsābhāvena. **Vātaṁva** suttamayādibhede **jālamhi** catūhi maggehi taṇhādiṭṭhijāle **asajjamānaṁ,** aṭṭhasu vā lokadhammesu paṭighānunayavasena asajjamānaṁ. **Padumaṁva toyena** loke jātampiyesaṁ taṇhādiṭṭhilepānaṁ vasena sattā lokena lippanti, tesaṁ lepānaṁ pahīnattā lokena **alippamānaṁ,** nibbānagāmimaggaṁ uppādetvā tena maggena **netāramaññesaṁ** devamanussānaṁ, attano pana aññena kenaci maggaṁ dassetvā anetabbattā **anaññaneyyaṁ taṁ vāpi dhīrā Muni vedayanti** Buddhamuniṁ vedayantīti attānaṁ vibhāveti. Sesamettha vuttanayameva.

---

1. Yaṁ tvaṁ tāta vadesi, pattuṇṇaṁ tūlakāsikaṁ (Sī, Syā)

216. **Yo ogahaṇe**ti kā uppatti? Bhagavato paṭhamābhisambuddhassa cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca pūritadasapāramidasa-upapāramidasaparamatthapāramippabheda-abhinīhāraguṇapāramiyo pūretvā Tusitabhavane abhinibbattiguṇaṁ tattha nivāsaguṇaṁ mahāvilokanaguṇaṁ gabbhavokkantiṁ gabbhavāsaṁ gabbhanikkhamanaṁ padavītihāraṁ disāvilokanaṁ brahmagajjanaṁ mahābhinikkhamanaṁ mahāpadhānaṁ abhisambodhiṁ dhammacakkappavattanaṁ catubbidhaṁ maggañāṇaṁ phalañāṇaṁ aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṁ Dasabalañāṇaṁ catuyoniparicchedakañāṇaṁ pañcagatiparicchedakañāṇaṁ chabbidhaṁ asādhāraṇañāṇaṁ aṭṭhavidhaṁ sāvakasādhāraṇabuddhañāṇaṁ cuddasavidhaṁ Buddhañāṇaṁ aṭṭhārasabuddhaguṇaparicchedakañāṇaṁ ekūnavīsatividhapaccavekkhaṇañāṇaṁ sattasattatividhañāṇavatthu-evamiccādiguṇasatasahasse nissāya pavattaṁ mahālābhasakkāraṁ asahamānehi titthiyehi uyyojitāya Ciñcamāṇavikāya "ekaṁ dhammaṁ atītassā"ti imissā gāthāya vatthumhi vuttanayena catuparisamajjhe Bhagavato ayase uppādite tappaccayā bhikkhū kathaṁ samuṭṭhāpesuṁ "evarūpepi nāma ayase uppanne na Bhagavato cittassa aññathattaṁ atthī"ti. Taṁ ñatvā Bhagavā Gandhakuṭito nikkhamma taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena parisamajjhaṁ patvā Buddhāsane nisīditvā bhikkhū āmantesi "kāya nuttha bhikkhave etarahi kathāya sannisinnā"ti. Te sabbaṁ ārocesuṁ. Tato Bhagavā "Buddhā nāma bhikkhave aṭṭhasu lokadhammesu tādino hontī"ti vatvā tesaṁ bhikkhūnaṁ dhammadesanatthaṁ imaṁ gāthamabhāsi.

Tassattho—yathā nāma ogahaṇe manussānaṁ nhānatitthe aṅgaghaṁsanatthāya caturasse vā aṭṭhaṁse vā thambhe nikhāte uccakulīnāpi nīcakulīnāpi aṅgaṁ ghaṁsanti, na tena thambhassa unnati vā onati vā hoti,e vamevaṁ **yo ogahaṇe thambhorivā bhijāyati, yasmiṁ pare vācāpariyantaṁ vadanti.** Kiṁ vuttaṁ hoti? Yasmiṁ vatthusmiṁ pare titthiyā vā aññe vā vaṇṇavasena uparimaṁ vā avaṇṇavasena heṭṭhimaṁ vā vācāpariyantaṁ vadanti, tasmiṁ vatthusmiṁ anunayaṁ vā paṭighaṁ vā anāpajjamāno tādibhāvena yo ogahaṇe thambhoriva bhavatīti. **Taṁ vītarāgaṁ susamāhitindriyan**ti taṁ iṭṭhārammaṇe rāgābhāvena vītarāgaṁ, aniṭṭhārammaṇe ca dosamohābhāvena susamāhitindriyaṁ, suṭṭhu vā samodhānetvā ṭhapitindriyaṁ rakkhitindriyaṁ,

gopitindriyanti[1] vuttaṁ hoti. **Taṁ vāpi dhīrā Muni vedayanti** Buddhamuniṁ vedayanti, tassa kathaṁ cittassa aññathattaṁ bhavissatīti attānaṁ vibhāveti. Sesaṁ vuttanayameva.

217. **Yo ve ṭhitatto**ti kā uppatti? Sāvatthiyaṁ kira aññatarā seṭṭhidhītā pāsādā oruyha heṭṭhāpāsāde tantavāyasālaṁ gantvā tasaraṁ vaṭṭente disvā tassa ujubhāvena tappaṭibhāganimittaṁ aggahesi "aho vata sabbe sattā kāyavacīmanovaṅkaṁ pahāya tasaraṁ viya ujucittā bhaveyyun"ti. Sā pāsādaṁ abhiruhitvāpi punappunaṁ tadeva nimittaṁ āvajjentī nisīdi. Evaṁ paṭipannāya cassā na cirasseva aniccalakkhaṇaṁ pākaṭaṁ ahosi, tadanusāreneva ca dukkhānattalakkhaṇānipi. Athassā tayopi bhavā ādittā viya upaṭṭhahiṁsu. Taṁ tathā vipassamānaṁ ñatvā Bhagavā Gandhakuṭiyaṁ nisinnova obhāsaṁ muñci, sā taṁ disvā "kiṁ idan"ti āgajjentī Bhagavantaṁ passe nisinnamiva disvā uṭṭhāya pañjalikā aṭṭhāsi, athassā Bhagavā sappāyaṁ viditvā dhammadesanāvasena imaṁ gāthamabhāsi.

Tasattho—yo ve ekaggacittatāya akuppavimuttitāya ca vuḍḍhihānīnaṁ abhāvato vikkhīṇajātisaṁsārattā bhavantarūpagamanābhāvato ca **ṭhitatto,** pahīnakāyavacīmanovaṅkatāya agatigamanābhāvena vā **tasaraṁva uju,** hirottappasampannattā **jigucchati kammehi pāpakehi,** pāpakāni kammāni gūthagataṁ viya muttagataṁ viya ca jigucchati, hirīyatīti vuttaṁ hoti. Yogavibhāgena hi upayogatthe karaṇavacanaṁ saddasatthe sijjhati. **Vīmaṁsamāno visamaṁ samañcā**ti kāyavisamādivisamaṁ kāyasamādisamañca pahānabhāvanākiccasādhanena maggapaññāya vīmaṁsamāno upaparikkhamāno. **Taṁ vāpi** khīṇāsavaṁ **dhīrā Muniṁ vedayantī**ti. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yathāvuttanayena maggapaññāya vīmaṁsamāno visamaṁ samañca yo ve ṭhitatto hoti, so evaṁ tasaraṁva uju hutvā kiñci vītikkamaṁ anāpajjanto jigucchati kammehi pāpakehi, taṁ vāpi dhīrā muniṁ vedayanti, yato īdiso hotīti khīṇāsavamuniṁ dassento arahattanikūṭena gāthaṁ desesi. Desanāpariyosāne seṭṭhidhītā

1. Avikkhittindriyaṁ, alolindriyanti (Sī)

sotāpattiphale patiṭṭhahi. Ettha ca vikappe vā samuccaye vā vāsaddo daṭṭhabbo.

218. **Yo saññatatto**ti kā uppatti? Bhagavati kira Āḷaviyaṁ viharante Āḷavīnagare aññataro tantavāyo sattavassikaṁ dhītaraṁ āṇāpesi "amma hiyyo avasiṭṭhatasaraṁ na bahu, tasaraṁ vaṭṭetvā lahuṁ tantavāyasālaṁ āgaccheyyāsi, mā kho cirāyī"ti. Sā "sādhū"ti sampaṭicchi. So sālaṁ gantvā tantaṁ vinento aṭṭhāsi. Taṁ divasañca Bhagavā mahākaruṇāsamāpattito vuṭṭhāya lokaṁ volokento tassā dārikāya sotāpattiphalūpanissayaṁ desanāpariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānañca dhammābhisamayaṁ disvā pageva sarīrapaṭijagganaṁ katvā pattacīvaramādāya nagaraṁ pāvisi. Manussā Bhagavantaṁ disvā "addhā ajja koci anuggahetabbo atthi, pageva paviṭṭho Bhagavā"ti Bhagavantaṁ upagacchiṁsu. Bhagavā yena maggena sā dārikā pitu santikaṁ gacchati, tasmiṁ aṭṭhāsi. nagaravāsino taṁ padesaṁ sammajjitvā paripphositvā pupphūpahāraṁ katvā vitānaṁ bandhitvā āsanaṁ paññāpesuṁ, nisīdi Bhagavā paññatte āsane, mahājanakāyo parivāretvā aṭṭhāsi. Sā dārikā taṁ padesaṁ pattā mahājanaparivutaṁ Bhagavantaṁ disvā pañcapatiṭṭhitena vandi, taṁ Bhagavā āmantetvā "dārike kuto āgatāsī"ti pucchi. Na jānāmi Bhagavāti. Kuhiṁ gamissasīti. Na jānāmi Bhagavāti. Na jānāsīti. Jānāmi Bhagavāti. Jānāsīti. Na jānāmi Bhagavāti.

Taṁ sutvā manussā ujjhāyanti "passatha bho ayaṁ dārikā attano gharā āgatāpi Bhagavatā pucchiyamānā 'na jānāmī'ti āha, tantavāyasālaṁ gacchantī cāpi pucchiyamānā 'na jānāmī'ti āha, 'na jānāsī'ti vuttā 'jānāmī'ti āha, 'jānāsī'ti vuttā 'na jānāmī'ti āha, sabbaṁ paccanīkameva karotī"ti. Bhagavā manussānaṁ tamatthaṁ pākaṭaṁ kātukāmo taṁ pucchi "kiṁ mayā pucchitaṁ, kiṁ tayā vuttan"ti. Sā āha—na maṁ bhante koci na jānāti "gharato āgatā tantavāya sālaṁ gacchatī"ti, apica maṁ tumhe paṭisandhivasena pucchatha "kuto āgatāsī"ti, cutivasena pucchatha "kuhiṁ gamissasī"ti. Ahañca na jānāmi "kuto camhi āgatā nirayā vā devalokā vā"ti, na hi jānāmi "kuhimpi gamissāmi nirayaṁ vā devalokaṁ vā"ti, tasmā "na

jānāmī”ti avacaṁ. Tato maṁ Bhagavā maraṇaṁ sandhāya pucchi “na jānāsī”ti, ahañca jānāmi “sabbesaṁ maraṇaṁ dhuvan”ti, tenāvocaṁ “jānāmī”ti. Tato maṁ Bhagavā maraṇakālaṁ sandhāya pucchi “jānāsī”ti, ahañca na jānāmi “kadā marissāmi kiṁ ajja vā udāhu sve vā”ti, tenāvocaṁ “na jānāmī”ti. Bhagavā tāya vissajjitaṁ pañhaṁ “sādhu sādhū”ti anumodi. Mahājanakāyopi “yāva paṇḍitā ayaṁ dārikā”ti sādhukārasahassāni adāsi. Atha Bhagavā dārikāya sappāyaṁ viditvā dhammaṁ desento—

“Andhabhūto ayaṁ loko, tanukettha vipassati.
Sakuṇo jālamuttova, appo saggāya gacchatī”ti[1]—

imaṁ gāthamāha. Sā gāthāpariyosāne sotāpattiphale patiṭṭhāsi, caturāsītiyā pāṇasahassānañca dhammābhisamayo ahosi.

Sā Bhagavantaṁ vanditvā pitu santikaṁ agamāsi, pitā taṁ disvā “cirenāgatā”ti kuddho vegena tante vemaṁ pakkhipi, taṁ nikkhamitvā dārikāya kucchiṁ bhindi, sā tattheva kālamakasi. So disvā “nāhaṁ mama dhītaraṁ pahariṁ, apica kho imaṁ vemaṁ vegasā nikkhamitvā imissā kucchiṁ bhindi. Jīvati nu kho nanu kho”ti vīmaṁsanto mataṁ disvā cintesi “manussā maṁ ‘iminā dhītā māritā’ti ñatvā upakkoseyyuṁ, tena rājāpi garukaṁ daṇḍaṁ paṇeyya, handāhaṁ paṭikacceva palāyāmī”ti. So daṇḍabhayena palāyanto Bhagavato santike kammaṭṭhānaṁ gahetvā araññe vasantānaṁ bhikkhūnaṁ vasanokāsaṁ pāpuṇi, te ca bhikkhū upasaṅkamitvā pabbajjaṁ yāci. Te taṁ pabbājetvā tacapañcakakammaṭṭhānaṁ adaṁsu, so taṁ uggahetvā vāyamanto na cirasseva arahattaṁ pāpuṇi, te cassa ācariyupajjhāyā. Atha mahāpavāraṇāya sabbeva Bhagavato santikaṁ agamaṁsu “visuddhipavāraṇaṁ pavāressāmā”ti. Bhagavā pavāretvā vutthavasso bhikkhusaṁghaparivuto gāmanigamādīsu cārikaṁ caramāno anupubbena Āḷaviṁ agamāsi. Tattha manussā Bhagavantaṁ nimantetvā dānādīni karontā taṁ bhikkhuṁ disvā “dhītaraṁ māretvā idāni kaṁ māretuṁ āgatosī”ti-ādīni vatvā uppaṇḍesuṁ. Bhikkhū taṁ sutvā upaṭṭhānavelāyaṁ upasaṅkamitvā Bhagavato etamatthaṁ ārocesuṁ. Bhagavā “na

---

1. Khu 1. 39 piṭṭhe Dhammapade.

bhikkhave ayaṁ bhikkhu dhītaraṁ māresi, sā attano kammena matā"ti vatvā tassa bhikkhuno manussehi dubbijānaṁ khīṇāsavamunibhāvaṁ pakāsento bhikkhūnaṁ dhammadesanatthaṁ imaṁ gāthamabhāsi.

Tassattho—yo tīsupi kammadvāresu sīlasaṁyamena **saṁyatatto** kāyena vā vācāya vā cetasā vā hiṁsādikaṁ **na karoti pāpaṁ,** tañca kho pana **daharo** vā daharavaye ṭhito, **majjhimo** vā majjhimavaye ṭhito, eteneva nayena thero vā pacchimavaye ṭhitoti kadācipi na karoti. Kiṁkāraṇā? **Yatatto,** yasmā anuttarāya viratiyā sabbapāpehi uparatacittoti vuttaṁ hoti.

Idāni **Muni arosaneyyo na so roseti kañcī**ti etesaṁ padānaṁ ayaṁ yojanā ca adhippāyo ca—so khīṇāsavamuni **arosaneyyo** "dhītumārako"ti vā "pesakāro"ti vā evamādinā nayena kāyena vā vācāya vā rosetuṁ ghaṭṭetuṁ bādhetuṁ araho na hoti. **So**pi hi **na roseti kañci,** "nāhaṁ mama dhītaraṁ māremi, tvaṁ māresi, tumhādiso vā māretī"ti-ādīni vatvā kañci na roseti na ghaṭṭeti na bādheti, tasmā sopi na rosaneyyo. Apica kho pana "tiṭṭhatu nāgo, mā nāgaṁ ghaṭṭesi, namo karohi nāgassā"ti[1] vuttanayena namassitabboyeva hoti. **Taṁ vāpi dhīrā Muni vedayantī**ti ettha pana tampi dhīrāva Muniṁ vedayantīti evaṁ padavibhāgo veditabbo. Adhippāyo cettha—taṁ "ayaṁ arosaneyyo"ti ete bālamanussā ajānitvā rosenti. Ye pana dhīrā honti, te dhīrāva tampi Muniṁ vedayanti, ayaṁ khīṇāsavamunīti jānantīti.

219. **Yadaggato**ti kā uppatti? Sāvatthiyaṁ kira Pañcaggadāyako nāmabrāhmaṇo ahosi. So nipphajjamānesu sassesu khettaggaṁ rāsaggaṁ koṭṭhaggaṁ kumbhi-aggaṁ bhojanagganti imāni pañca aggāni deti. Tattha paṭhamapakkāniyeva sāliyavagodhūmasīsāni āharāpetvā yāgupāyāsaputhukādīni paṭiyādetvā "aggassa dātā medhāvī, aggaṁ so adhigacchatī"ti evaṁdiṭṭhiko hutvā Buddhappamukhassa bhikkhusaṁghassa

---

1. Ma 1. 196 piṭṭhe.

dānaṁ deti, idamassa **khettaggadānaṁ.** Nipphannesu pana sassesu lāyitesu madditesu ca varadhaññāni gahetvā tatheva dānaṁ deti, idamassa **rāsaggadānaṁ.** Puna tehi dhaññehi koṭṭhāgārāni pūrāpetvā paṭhamakoṭṭhāgāravivaraṇe paṭhamanīhaṭāni dhaññāni gahetvā tatheva dānaṁ deti, idamassa**koṭṭhaggadānaṁ.** Yaṁ yadeva panassa gharerandheti, tato aggaṁ anuppattapabbajitānaṁ adatvā antamaso dārakānampi na kiñci deti, idamassa **kumbhi-aggadānaṁ.** Puna attano bhojanakāle paṭhamūpanītaṁ bhojanaṁ purebhattakāle saṁghassa, pacchābhattakāle sampattayācakānaṁ, tadabhāve antamaso sunakhānampi adatvā na bhuñjati, idamassa **bhojanaggadānaṁ.** Evaṁ so **Pañcaggadāyako**tveva abhilakkhito ahosi.

Athekadivasaṁ Bhagavā paccūsasamaye Buddhacakkhunā lokaṁ volokento tassa brāhmaṇassa brāhmaṇiyā ca sotāpattimagga-upanissayaṁ disvā sarīrapaṭijagganaṁ katvā atippageva Gandhakuṭiṁ pāvisi. Bhikkhū pihitadvāraṁ Gandhakuṭiṁ disvā "ajja Bhagavā ekakova gāmaṁ pavisitukāmo"ti ñatvā bhikkhācāravelāya Gandhakuṭiṁ padakkhiṇaṁ katvā piṇḍāya pavisiṁsu. Bhagavāpi brāhmaṇassa bhojanavelāyaṁ nikkhamitvā Sāvatthiṁ pāvisi. Manussā Bhagavantaṁ disvā eva "nūnajja koci satto anuggahetabbo atthi, tathā hi Bhagavā ekakova paviṭṭho"ti ñatvā na Bhagavantaṁ upasaṅkamiṁsu nimantanatthāya. Bhagavāpi anupubbena brāhmaṇassa gharadvāraṁ sampatvā aṭṭhāsi, tena ca samayena brāhmaṇo bhojanaṁ gahetvā nisinno hoti, brāhmaṇī panassa bījaniṁ gahetvā ṭhitā. Sā Bhagavantaṁ disvā "sacāyaṁ brāhmaṇo passeyya, pattaṁ gahetvā sabbaṁ bhojanaṁ dadeyya, tato me puna pacitabbaṁ bhaveyyā"ti cintetvā appasādañca maccherañca uppādetvā yathā brāhmaṇo Bhagavantaṁ na passati, evaṁ tālavaṇṭena paṭicchādesi. Bhagavā taṁ ñatvā sarīrābhaṁ muñci, taṁ brāhmaṇo suvaṇṇobhāsaṁ disvā "kimetan"ti ullokento addasa Bhagavantaṁ dvāre ṭhitaṁ. Brāhmaṇīpi "diṭṭhonena Bhagavā"ti tāvadeva tālavaṇṭaṁ nikkhipitvā Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā pañcapatiṭṭhitena vandi, vanditvā cassā uṭṭhahantiyā sappāyaṁ viditvā—

"Sabbaso nāmarūpasmiṁ, yassa natthi mamāyitaṁ.
Asatā ca na socati, sa ve bhikkhūti vuccatī"ti[1]—

---

1. Khu 1. 66 piṭṭhe Dhammapade.

imaṁ gāthamabhāsi. Sā gāthāpariyosāneyeva sotāpattiphale patiṭṭhāsi. Brāhmaṇopi Bhagavantaṁ antogharaṁ pavesetvā varāsane nisīdāpetvā dakkhiṇodakaṁ datvā attano upanītabhojanaṁ upanāmesi "tumhe bhante sadevake loke aggadakkhiṇeyyā, sādhu me taṁ bhojanaṁ attano patte patiṭṭhāpethā"ti. Bhagavā tassa anuggahatthaṁ paṭiggahetvā paribhuñji, katabhattakicco ca brāhmaṇassa sappāyaṁ viditvā imaṁ gāthamabhāsi.

Tassattho—yaṁ kumbhito paṭhamameva gahitattā **aggato,** addhāvasesāya kumbhiyā āgantvā tato gahitattā **majjhato,** ekadvikaṭacchumattāvasesāya kumbhiyā āgantvā tato gahitattā **sesato vā piṇḍaṁ labhetha. Paradattūpajīvī**ti pabbajito. So hi udakadantapoṇaṁ ṭhapetvā avasesaṁ pareneva dattaṁ upajīvati, tasmā "paradattūpajīvī"ti vuccati. **Nālaṁ thutuṁ nopi nipaccavādī**ti aggato laddhā attānaṁ vā dāyakaṁ vā thometumpi nārahati pahīnānunayattā, sesato laddhā "kiṁ etaṁ iminā dinnan"ti-ādinā nayena dāyakaṁ nipātetvā appiyavacanāni vattāpi na hoti[1] pahīnapaṭighattā. **Taṁ vāpi dhīrā Muni vedayantī**ti tampi pahīnānunayapaṭighaṁ dhīrāva Muniṁ vedayantīti brāhmaṇassa arahattanikūṭena gāthaṁ desesi. Gāthāpariyosāne brāhmaṇo sotāpattiphale patiṭṭhahīti.

220. **Muniṁ carantan**ti kā uppatti? Sāvatthiyaṁ kira aññataro seṭṭhiputto utuvasena tīsu pāsādesu sabbasampattīhi paricārayamāno daharova pabbajitukāmo hutvā mātāpitaro yācitvā Khaggavisāṇasutte "kāmā hi citrā"ti[2] imissā gāthāya aṭṭhuppattiyaṁ vuttanayeneva tikkhattuṁ pabbajitvā ca uppabbajitvā ca catutthavāre arahattaṁ pāpuṇi. Taṁ pubbaparicayena bhikkhū bhaṇanti "samayo āvuso uppabbajitun"ti. So "abhabbo dānāhaṁ āvuso vibbhamitun"ti āha. Taṁ sutvā bhikkhū Bhagavato ārocesuṁ, Bhagavā "evametaṁ bhikkhave abhabbo so dāni vibbhamitun"ti tassa khīṇāsavamunibhāvaṁ āvikaronto imaṁ gāthāmāha.

---

1. Vatthumpi nārahati (Syā, Ka)
2. Khu 1. 287 piṭṭhe.

Tassattho—moneyyadhammasamannāgamena **Muniṁ,** ekavihāritāya, pubbe vuttappakārāsu vā cariyāsu yāya kāyaci cariyāya **carantaṁ,** pubbe viya methunadhamme cittaṁ akatvā anuttarāya viratiyā **virataṁ methunasmā.** Dutiyapādassa sambandho—kīdisaṁ Muniṁ carantaṁ virataṁ methunasmāti ce? **Yo yobbane nopanibajjhate kvaci,** yo bhadrepi yobbane vattamāne kvaci itthirūpe yathā pure, evaṁ methunarāgena na upanibajjhati. Atha vā kvaci attano vā parassa vā yobbane "yuvā tāvamhi, ayaṁ vā yuvāti paṭisevāmi tāva kāme"ti evaṁ yo rāgena na upanibajjhatīti ayampettha attho. Na kevalañca virataṁ methunasmā, apica kho pana jātimadādibhedā **madā,** kāmaguṇesu sativippavāsasaṅkhātā **pamādā**pi ca **virataṁ,** evaṁ madappamādā viratattā eva ca **vippamuttaṁ** sabbakilesabandhanehi. Yathā vā eko lokikāyapi viratiyā virato hoti, na evaṁ, kiṁ pana **vippamuttaṁ virataṁ,** sabbakilesabandhanehi vippamuttattā lokuttaraviratiyā viratantipi attho. **Taṁ vāpi dhīrā Muni vedayantī**ti tampi dhīrā eva Muniṁ vedayanti, tumhe pana naṁ na vedayatha, tena naṁ evaṁ bhaṇathāti dasseti.

221. **Aññāya lokan**ti kā uppatti? Bhagavā Kapilavatthusmiṁ viharati. Tena samayena Nandassa ābharaṇamaṅgalaṁ abhisekamaṅgalaṁ āvāhamaṅgalanti tīṇi maṅgalāni akaṁsu. Bhagavāpi tattha nimantito pañcahi bhikkhusatehi saddhiṁ tattha gantvā bhuñjitvā nikkhamanto Nandassa hatthe pattaṁ adāsi, taṁ nikkhamantaṁ disvā Janapadakalyāṇī "tuvaḷaṁ kho ayyaputta āgaccheyyāsī"ti āha. So Bhagavato gāravena "handa Bhagavā pattan"ti vattuṁ asakkonto vihārameva gato. Bhagavā Gandhakuṭipariveṇe ṭhatvā "āhara Nanda pattan"ti gahetvā "pabbajissasī"ti āha. So Bhagavato gāravena paṭikkhipituṁ asakkonto "pabbajāmi Bhagavā"ti āha, taṁ Bhagavā pabbājesi. So pana Janapadakalyāṇiyā vacanaṁ punappunaṁ saranto ukkaṇṭhi. Bhikkhū Bhagavato ārocesuṁ, Bhagavā Nandassa anabhiratiṁ vinodetukāmo "Tāvatiṁsabhavanaṁ gatapubbosi Nandā"ti āha, Nando "nāhaṁ bhante gatapubbo"ti avoca.

Tato naṁ Bhagavā attano ānubhāvena Tāvatiṁsabhavanaṁ netvā Vejayantapāsādadvāre aṭṭhāsi. Bhagavato āgamanaṁ viditvā Sakko

accharāgaṇaparivuto pāsādā orohi. Tā sabbāpi Kassapassa Bhagavato sāvakānaṁ pādamakkhanatelaṁ datvā kakuṭapādiniyo ahesuṁ. Atha Bhagavā Nandaṁ āmantesi "passasi no tvaṁ Nanda imāni pañca accharāsatāni kakuṭapādānī"ti sabbaṁ vitthāretabbaṁ. Mātugāmassa nāma nimittānubyañjanaṁ gahetabbanti sakalepi Buddhavacane etaṁ natthi, atha ca panettha Bhagavā upāyakusalatāya āturassa dose uggiletvā[1] nīharitukāmo vejjo subhojanaṁ viya[2] Nandassa rāgaṁ uggiletvā nīharitukāmo nimittānubyañjanaggahaṇaṁ anuññāsi yathā taṁ anuttaro purisadammasārathi. Tato Bhagavā accharāhetu Nandassa brahmacariye abhiratiṁ disvā bhikkhū āṇāpesi "bhatakavādena Nandaṁ codethā"ti. So tehi codiyamāno lajjito yoniso manasi karonto paṭipajjitvā na cirasseva arahattaṁ sacchākāsi. Tassa caṅkamanakoṭiyaṁ rukkhe adhivatthā devatā Bhagavato etamatthaṁ ārocesi, Bhagavatopi ñāṇaṁ udapādi. Bhikkhū ajānantā tathevāyasmantaṁ codenti, Bhagavā "na bhikkhave idāni Nando evaṁ codetabbo"ti tassa khīṇāsavamunibhāvaṁ dīpento tesaṁ bhikkhūnaṁ dhammadesanatthaṁ imaṁ gāthamabhāsi.

Tassattho—dukkhasaccavavatthānakaraṇena khandhādi**lokaṁ aññāya** jānitvā vavatthapetvā nirodhasaccasacchikiriyāya **paramatthadassiṁ,** samudayappahānena catubbidhampi **oghaṁ,** pahīnasamudayattā rūpamadādivegasahanena cakkhādi-āyatana**samuddañca atitariya** atitaritvā atikkamitvā maggabhāvanāya, "tanniddesā tādī"ti imāya tādilakkhaṇappattiyā **tādiṁ.** Yo vāyaṁ kāmarāgādikilesarāsiyeva avahananaṭṭhena ogho, kucchitagatipariyāyena samuddanaṭṭhena samuddo, samudayappahāneneva taṁ oghaṁ samuddañca atitariya atitiṇṇoghattā idāni tumhehi evaṁ vuccamānepi vikāramanāpajjanatāya tādinti evampettha attho ca adhippāyo ca veditabbo. **Taṁ chinnaganthaṁ asitaṁ anāsavan**ti idaṁ panassa thutivacanameva, imāya catusaccabhāvanāya catunnaṁ ganthānaṁ chinnattā **chinnaganthaṁ,** diṭṭhiyā taṇhāya vā katthaci anissitattā **asitaṁ,** catunnaṁ āsavānaṁ abhāvena **anāsavan**ti vuttaṁ hoti. **Taṁ vāpi dhīrā Muni vedayantī**ti tampi dhīrāva khīṇāsavamuniṁ vedayanti, tumhe pana avedayamānā evaṁ bhaṇathāti dasseti.

---

1. Ukkiledetvā (Sī, Syā)
2. Bhisakko viya (Syā, Ka)

222. **Asamā ubho**ti kā uppatti? Aññataro bhikkhu Kosalaraṭṭhe paccantagāmaṁ nissāya arañña viharati, tasmiñca gāme migaluddako tassa bhikkhuno vasanokāsaṁ gantvā mige bandhati. So araññaṁ pavisanto theraṁ gāmaṁ piṇḍāya pavisantampi passati, araññā āgacchanto gāmato nikkhamantampi passati. Evaṁ abhiṇhadassanena there jātasineho ahosi. So yadā bahuṁ maṁsaṁ labhati, tadā therassāpi rasapiṇḍapātaṁ deti. Manussā ujjhāyanti "ayaṁ bhikkhu 'amukasmiṁ padese migā tiṭṭhanti caranti pānīyaṁ pivantī'ti luddakassa āroceti, tato luddako mige māreti, tena ubho saṅgamma jīvikaṁ kappentī"ti. Atha Bhagavā janapadacārikaṁ caramāno taṁ janapadaṁ agamāsi, bhikkhū gāmaṁ piṇḍāya pavisantā taṁ pavattiṁ sutvā Bhagavato ārocesuṁ. Bhagavā luddakena saddhiṁ samānajīvikābhāvasādhakaṁ tassa bhikkhuno khīṇāsavamunibhāvaṁ dīpento tesaṁ bhikkhūnaṁ dhammadesanatthaṁ imaṁ gāthamabhāsi.

Tassattho—yo ca bhikkhave bhikkhu, yo ca luddako, ete **asamā ubho.** Yaṁ manussā bhaṇanti "samānajīvikā"ti, taṁ micchā. Kiṁkāraṇā? **Dūravihāravuttino,** dūre vihāro ca vutti ca nesanti dūravihāravuttino. Vihāroti vasanokāso, so ca bhikkhuno araññe, luddakassa ca gāme. Vuttīti jīvikā, sā ca bhikkhuno gāme sapadānabhikkhācariyā, luddakassa ca araññe migasakuṇamāraṇā. Puna caparaṁ **gihī dāraposī,** so luddako tena kammena puttadāraṁ poseti, **amamo ca subbato,** puttadāresu taṇhādiṭṭhimamattavirahito sucivatattā sundaravatattā ca subbato so khīṇāsavabhikkhu. Puna caparaṁ **parapāṇarodhāya gihī asaññato,** so luddako gihī parapāṇarodhāya tesaṁ pāṇānaṁ jīvitindriyupacchedāya kāyavācācittehi asaṁyato. **Niccaṁ Munī rakkhati pāṇine yato,** itaro pana khīṇāsavamuni kāyavācācittehi niccaṁ yato saṁyato pāṇino rakkhati. Evaṁ sante te kathaṁ samānajīvikā bhavissantīti.

223. **Sikhī yathā**ti kā uppatti? Bhagavati Kapilavatthusmiṁ viharante Sākiyānaṁ kathā udapādi "paṭhamakasotāpanno paccā sotāpattiṁ pattassa dhammena vuḍḍhataro hoti, tasmā pacchā sotāpannena bhikkhunā paṭhamasotāpannassa gihino abhivādanādīni kattabbānī"ti. Taṁ kathaṁ

aññataro piṇḍacāriko bhikkhu sutvā Bhagavato ārocesi. Bhagavā “aññā eva hi ayaṁ jāti, pūjaneyyavatthu liṅgan”ti sandhāya “anāgāmīpi ce bhikkhave gihī hoti, tena tadahupabbajitassāpi sāmaṇerassa abhivādanādīni kattabbānevā”ti vatvā puna pacchā sotāpannassāpi bhikkhuno paṭhamasotāpannagahaṭṭhato atimahantaṁ visesaṁ dassento bhikkhūnaṁ dhammadesanatthaṁ imaṁ gāthamabhāsi.

Tassattho—yvāyaṁ matthake jātāya sikhāya sabbhāvena **sikhī**, maṇidaṇḍasadisāya gīvāya **nīlagīvo**ti ca mayūravihaṅgamo vuccati, so yathā haritahaṁsatambahaṁsakhīrahaṁsakāḷahaṁsapākahaṁsasuvaṇṇahaṁsesu yvāyaṁ suvaṇṇahaṁso, tassa haṁsassa javena soḷasimpi kalaṁ na upeti. Suvaṇṇahaṁso hi muhuttakena yojanasahassampi gacchati, yojanampi asamattho itaro. Dassanīyatāya pana ubhopi dassanīyā honti, evaṁ gihī paṭhamasotāpannopi kiñcāpi maggadassanena dassanīyo hoti, atha kho so pacchā sotāpannassāpi maggadassanena tulyadassanīyabhāvassāpi bhikkhuno javena nānukaroti. Katamena javena? Uparimaggavipassanāñāṇajavena. Gihino hi taṁ ñāṇaṁ dandhaṁ hoti puttadārādijaṭāya jaṭitattā, bhikkhuno pana tikkhaṁ hoti tassā jaṭāya vijaṭitattā. Svāyamattho Bhagavatā “Munino vivittassa vanamhi jhāyato”ti iminā pādena dīpito. ayaṁ hi sekkhamuni bhikkhu kāyacittavivekena ca vivitto hoti, lakkhaṇārammaṇūpanijjhānena ca niccaṁ vanasmiṁ jhāyati, kuto gihino evarūpo viveko ca jhānañcāti ayañhettha adhippāyoti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Munisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhito ca paṭhamo vaggo atthavaṇṇanānayato,

Nāmena Uragavaggoti.

2. Cūḷavagga

1. Ratanasuttavaṇṇanā

Yānīdha bhūtānīti Ratanasuttaṁ. Kā uppatti? Atīte kira Vesāliyaṁ dubbhikkhādayo upaddavā uppajjiṁsu, tesaṁ vūpasamanatthāya licchavayo Rājagahaṁ gantvā yācitvā Bhagavantaṁ Vesālimānayiṁsu. Evaṁ ānīto Bhagavā tesaṁ upaddavānaṁ vūpasamanatthāya idaṁ suttamabhāsi. Ayamettha saṅkhepo, porāṇā panassa Vesālivatthuto pabhuti uppattiṁ vaṇṇayanti. Sā evaṁ veditabbā—Bārāṇasirañño kira aggamahesiyā kucchimhi gabbho saṇṭhāsi, sā taṁ ñatvā rañño nivedesi, rājā gabbhaparihāraṁ adāsi. Sā sammā parihariyamānagabbhā gabbhaparipākakāle vijāyanagharaṁ pāvisi. Puññavatīnaṁ paccūsasamaye gabbhavuṭṭhānaṁ hoti, sā ca tāsaṁ aññatarā, tena paccūsasamaye alattakapaṭalabandhujīvakapupphasadisaṁ maṁsapesiṁ vijāyi. tato "aññā deviyo suvaṇṇabimbasadise putte vijāyanti, aggamahesī maṁsapesinti rañño purato mama avaṇṇo uppajjeyyā"ti cintetvā tena avaṇṇabhayena taṁ maṁsapesiṁ ekasmiṁ bhājane pakkhipitvā aññena paṭikujjitvā rājamuddikāya lañchetvā Gaṅgāya sote pakkhipāpesi, manussehi chaḍḍitamatte devatā ārakkhaṁ saṁvidahiṁsu. Suvaṇṇapaṭṭikañcettha[1] jātihiṅgulakena "Bārāṇasirañño aggamahesiyā pajā"ti likhitvā bandhiṁsu. Tato taṁ bhājanaṁ ūmibhayādīhi anupaddutaṁ Gaṅgāya sotena pāyāsi.

Tena ca samayena aññataro tāpaso gopālakulaṁ nissāya Gaṅgāya tīre vasati, so pātova Gaṅgaṁ otiṇṇo taṁ bhājanaṁ āgacchantaṁ disvā paṁsukūlasaññāya aggahesi. Tato tattha taṁ akkharapaṭṭikaṁ rājamuddikālañchanañca disvā muñchitvā taṁ maṁsapesiṁ addasa. Disvānassa etadahosi "siyā gabbho, tathā hissa duggandhapūtibhāvo natthī"ti taṁ assamaṁ netvā suddhe okāse ṭhapesi. Atha aḍḍhamāsaccayena dve maṁsapesiyo ahesuṁ, tāpaso disvā sādhukataraṁ ṭhapesi. Tato puna addhamāsaccayena ekamekissā pesiyā hatthapādasīsānamatthāya pañca pañca piḷakā uṭṭhahiṁsu. Atha tato addhamāsaccayena

---

1. Suvaṇṇapaṭikaṁ cettha (Syā)

ekā maṁsapesi suvaṇṇabimbasadiso dārako, ekā dārikā ahosi. Tesu tāpasassa puttasineho uppajji, aṅguṭṭhato cass akhīraṁ nibbatti, tato pabhuti ca khīrabhattaṁ labhati. So bhattaṁ bhuñjitvā khīraṁ dārakānaṁ mukhe āsiñcati. Tesaṁ yaṁ yaṁ udaraṁ pavisati, taṁ sabbaṁ maṇibhājanagataṁ viya dissati, evaṁ nicchavī ahesuṁ. Apare pana āhu "sibbitvā ṭhapitā viya nesaṁ aññamaññaṁ līnā chavi ahosī"ti. Evaṁ te nicchavitāya vā līnacchavitāya vā **Licchavī**ti paññāyiṁsu.

Tāpaso dārake posento ussūre gāmaṁ piṇḍāya pavisati, atidivā paṭikkamati. Tassa taṁ byāpāraṁ ñatvā gopālakā āhaṁsu "bhante pabbajitānmā dārakaposanaṁ palibodho, amhākaṁ dārake detha, mayaṁ posessāma, tumhe attano kammaṁ karothā"ti. Tāpaso "sādhū"ti paṭissuṇi. Gopālakā dutiyadivase maggaṁ samaṁ katvā pupphehi okiritvā dhajapaṭākā ussāpetvā tūriyehi vajjamānehi assamaṁ āgatā. Tāpaso "mahāpuññā dārakā, appamādena vaḍḍhetha, vaḍḍhetvā ca aññamaññaṁ āvāhavivāhaṁ karotha, pañcagorasena rājānaṁ tosetvā bhūmibhāgaṁ gahetvā nagaraṁ māpetha, tatra kumāraṁ abhisiñcathā"ti vatvā dārake adāsi. Te "sādhū"ti paṭissuṇitvā dārake netvā posesuṁ.

Dārakā vaḍḍhimanvāya kīḷantā vivādaṭṭhānesu aññe gopāladārake hatthenapi pādenapi paharanti, te rodanti. "Kissa rodathā"ti ca mātāpitūhi vuttā "ime nimmātāpitikā tāpasapositā amhe atīva paharantī"ti vadanti. tato tesaṁ mātāpitaro "ime dārakā aññe dārake viheṭhenti dukkhāpenti, na ime saṅgahetabbā, vajjetabbā ime"ti āhaṁsu. Tato pabhuti kira so padeso "vajjī"ti vuccati yojanasataṁ parimāṇena. Atha taṁ padesaṁ gopālakā rājānaṁ tosetvā aggahesuṁ. Tattheva nagaraṁ māpetvā soḷasavassuddesikaṁ kumāraṁ abhisiñcitvā rājānaṁ akaṁsu. Tāya cassa dārikāya saddhiṁ vāreyyaṁ katvā katikaṁ akaṁsu "na bāhirato dārikā ānetabbā, ito dārikā na kassaci dātabbā"ti. Tesaṁ paṭhamasaṁvāsena dve dārakā jātā dhītā ca putto ca, evaṁ soḷasakkhattuṁ dve dve jātā. Tato

tesaṁ dārakānaṁ yathākkammaṁ vaḍḍhantānaṁ ārāmuyyānanivāsanaṭṭhānaparivārasampattiṁ gahetuṁ appahontaṁ taṁ nagaraṁ tikkhattuṁ gāvutantarena gāvutantarena pākārena parikkhipiṁsu, tassa punappunaṁ visālīkatattā **Vesālī**tveva nāmaṁ jātaṁ. Idaṁ **Vesālīvatthu.**

Ayaṁ pana Vesālī Bhagavato uppannakāle iddhā vepullappattā ahosi. Tattha hi rājūnaṁyeva satta sahassāni satta ca satāni satta ca rājāno ahesuṁ, tathā yuvarājasenāpatibhaṇḍāgārikappabhutīnaṁ. Yathāha—

> "Tena kho pana samayena Vesālī iddhā ceva hoti phītā ca bahujanā ākiṇṇamanussā subhikkhā ca, satta ca pāsādasahassāni satta ca pāsādasatāni satta ca pāsādā, satta ca kūṭāgārasahassāni satta ca kūṭāgārasatāni satta ca kūṭāgārāni, satta ca ārāmasahassāni satta ca ārāmasatāni satta ca ārāmā, satta ca pokkharaṇisahassāni satta ca pokkharaṇisatāni satta ca pokkharaṇiyo"ti[1].

Sā aparena samayena dubbhikkhā ahosi dubbuṭṭhikā dussassā. Paṭhamaṁ duggatamanussā maranti, te bahiddhā chaḍḍenti. matamanussānaṁ kuṇapagandhena amanussā nagaraṁ pavisiṁsu, tato bahutarā mīyanti, tāya paṭikūlatāya ca sattānaṁ ahivātakarogo uppajji. Iti tīhi dubbhikkha-amanussarogabhayehi upaddutāya Vesāliyā nagaravāsino upasaṅkamitvā rājānamāhaṁsu "mahārāja imasmiṁ nagare tividhaṁ bhayamuppannaṁ, ito pubbe yāva sattamā rājakulaparivaṭṭā evarūpaṁ anuppannapubbaṁ, tumhākaṁ maññe adhammikattena etarahi uppannan"ti. Rājā sabbe santhāgāre sannipātāpetvā "mayhaṁ adhammikabhāvaṁ vicinathā"ti āha. Te sabbaṁ paveṇiṁ vicinantā na kiñci addasaṁsu.

Tato rañño dosaṁ adisvā "idaṁ bhayaṁ amhākaṁ kathaṁ vūpasameyyā"ti cintesuṁ. Tattha ekacce cha satthāro apadisiṁsu "etehi okkantamatte vūpasamissatī"ti. Ekacce āhaṁsu "Buddho kira loke uppanno, so Bhagavā sabbasattahitāya dhammaṁ deseti

---

1. Vi 3. 377 piṭṭhe.

mahiddhiko mahānubhāvo, tena okkantamatte sabbabhayāni vūpasameyyun”ti. Tena te attamanā hutvā “kahaṁ pana so Bhagavā etarahi viharati, amhehi vā pesite āgaccheyyā”ti āhaṁsu. Athāpare āhaṁsu “Buddhā nāma anukampakā, kissa nāgaccheyyuṁ, so pana Bhagavā etarahi Rājagahe viharati, rājā ca Bimbisāro taṁ upaṭṭhahati, kadāci so āgantuṁ na dadeyyā”ti. “Tena hi rājānaṁ saññāpetvā ānessāmā”ti dve Licchavirājāno mahatā balakāyena pahūtaṁ paṇṇākāraṁ datvā rañño santikaṁ pesesuṁ “Bimbisāraṁ saññāpetvā Bhagavantaṁ ānethā”ti. Te gantvā rañño paṇṇākāraṁ datvā taṁ pavattiṁ nivedetvā “mahārāja Bhagavantaṁ amhākaṁ nagaraṁ pesehī”ti āhaṁsu. Rājā na sampaṭicchi, “tumhe eva jānāthā”ti āha. Te Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā vanditvā evamāhaṁsu “bhante amhākaṁ nagare tīṇi bhayāni uppannāni, sace Bhagavā āgaccheyya, sotthi no bhaveyyā”ti. Bhagavā āvajjetvā “Vesāliyaṁ Ratanasutte vutte sā rakkhā koṭisatasahassacakkavāḷāni pharissati, suttapariyosāne caturāsītiyā pāṇasahassānaṁ dhammābhisamayo bhavissatī”ti adhivāsesi. Atha rājā Bimbisāro Bhagavato adhivāsanaṁ sutvā “Bhagavatā Vesāligamanaṁ adhivāsitan”ti nagare ghosanaṁ kārāpetvā Bhagavantaṁ upasaṅkamitvā āha “kiṁ bhante sampaṭicchittha Vesāligamanan”ti. Āma mahārājāti. Tena hi bhante āgametha, yāva maggaṁ paṭiyādemīti.

Atha kho rājā Bimbisāro Rājagahassa ca Gaṅgāya ca antarā pañcayojanaṁ bhūmiṁ samaṁ katvā yojane yojane vihāraṁ māpetvā Bhagavato gamanakālaṁ paṭivedesi, Bhagavā pañcahi bhikkhusatehi parivuto pāyāsi. Rājā pañcayojanaṁ maggaṁ pañcavaṇṇehi pupphehi jāṇumattaṁ okirāpetvā dhajapaṭākāpuṇṇaghaṭakadali-ādīni ussāpetvā Bhagavato dve setacchattāni, ekekassa ca bhikkhussa ekamekaṁ ukkhipāpetvā saddhiṁ attano parivārena pupphagandhādīhi pūjaṁ karonto ekekasmiṁ vihāre Bhagavantaṁ vasāpetvā mahādānāni datvā pañcahi divasehi Gaṅgātīraṁ nesi. Tattha sabbālaṅkārehi nāvaṁ alaṅkaronto Vesālikānaṁ sāsanaṁ pesesi “āgato Bhagavā, maggaṁ paṭiyādetvā sabbe Bhagavato

paccuggamanaṁ karothā”ti. Te “diguṇaṁ pūjaṁ karissāmā”ti Vesāliyā ca Gaṅgāya ca antarā tiyojanaṁ bhūmiṁ samaṁ katvā Bhagavato cattāri, ekekassa ca bhikkhuno dve dve setacchattāni sajjetvā pūjaṁ kurumānā Gaṅgātīre āgantvā aṭṭhaṁsu.

Bimbisāro dve nāvāyo saṅghāṭetvā maṇḍapaṁ katvā pupphadāmādīhi alaṅkaritvā tattha sabbaratanamayaṁ Buddhāsanaṁ paññāpesi, Bhagavā tasmiṁ nisīdi. Pañcasatā bhikkhūpi nāvaṁ abhiruhitvā yathānurūpaṁ nisīdiṁsu. Rājā Bhagavantaṁ anugacchanto galappamāṇaṁ udakaṁ orohitvā “yāva bhante Bhagavā āgacchati, tāvāhaṁ idheva Gaṅgātīre vasissāmī”ti vatvā nivatto. Upari devatā yāva Akaniṭṭhabhavanā pūjamakaṁsu, heṭṭhā Gaṅgānivāsino kambalassatarādayo nāgā pūjamakaṁsu. Evaṁ mahatiyā pūjāya Bhagavā yojanamattaṁ addhānaṁ Gaṅgāya gantvā Vesālikānaṁ sīmantaraṁ paviṭṭho.

Tato Licchavirājāno tena Bimbisārena katapūjāya diguṇaṁ karontā galappamāṇe udake Bhagavantaṁ paccuggacchiṁsu. Teneva khaṇena tena muhuttena vijjuppabhāvinaddhandhakāravisaṭakūṭo gaḷagaḷāyanto catūsu disāsu mahāmegho vuṭṭhāsi. Atha Bhagavatā paṭhamapāde Gaṅgātīre nikkhittamatte pokkharavassaṁ vassi. Ye te metukāmā, te eva tementi, atemetukāmā na tementi. Sabbattha jāṇumattaṁ ūrumattaṁ kaṭimattaṁ galappamāṇaṁ udakaṁ vahati, sabbakuṇapāni udakena Gaṅgaṁ pavesitāni, parisuddho bhūmibhāgo ahosi.

Licchavirājāno Bhagavantaṁ antarā yojane yojane vāsāpetvā mahādānāni datvā tīhi divasehi diguṇaṁ pūjaṁ karontā Vesāliṁ nayiṁsu. Vesāliṁ sampatte Bhagavati Sakko Devānamindo devasaṅghapurakkhato āgacchi, mahesakkhānaṁ devānaṁ sannipātena amanussā yebhuyyena palāyiṁsu. Bhagavā nagaradvāre ṭhatvā Ānandattheraṁ āmantesi “imaṁ Ānanda Ratanasuttaṁ uggahetvā balikammūpakaraṇāni gahetvā Licchavikumārehi saddhiṁ Vesāliyā tīsu pākārantaresu vicaranto parittaṁ karohī”ti Ratanasuttaṁ abhāsi. Evaṁ “kena panetaṁ suttaṁ, kadā, kattha, kasmā ca vuttan”ti etesaṁ pañhānaṁ vissajjanā vitthārena Vesālivatthuto pabhuti porāṇehi vaṇṇiyati.

1. Temitukāmā (Syā, Ka)

Evaṁ Bhagavato Vesāliṁ anuppattadivaseyeva Vesālinagaradvāre tesaṁ upaddavānaṁ paṭighātatthāya vuttamidaṁ Ratanasuttaṁ uggahetvā āyasmā Ānando parittatthāya bhāsamāno Bhagavato pattena udakaṁ ādāya sabbanagaraṁ abbhukkiranto anuvicari. "Yaṁ kiñcī"ti vuttamatteyeva ca therena ye pubbe apalātā saṅkārakūṭabhittippadesādinissitā amanussā, te catūhi dvārehi palāyiṁsu, dvārāni anokāsāni ahesuṁ. Tato ekacce dvāresu okāsaṁ alabhamānā pākāraṁ bhinditvā palātā. Amanussesu gatamattesu manussānaṁ gattesu rogo vūpasanto, te nikkhamitvā sabbagandhapupphādīhi theraṁ pūjesuṁ. Mahājano nagaramajjhe santhāgāraṁ sabbagandhehi limpitvā vitānaṁ katvā sabbālaṅkārehi alaṅkaritvā tattha Buddhāsanaṁ paññāpetvā Bhagavantaṁ ānesi.

Bhagavā santhāgāraṁ pavisitvā paññatte āsane nisīdi. Bhikkhusaṁghopi kho rājāno manussā ca patirūpe okāse nisīdiṁsu. Sakkopi Devānamindo dvīsu devalokesu devaparisāya saddhiṁ upanisīdi aññe ca devā, Ānandattheropi sabbaṁ Vesāliṁ anuvicaranto ārakkhaṁ katvā Vesālinagaravāsīhi saddhiṁ āgantvā ekamantaṁ nisīdi. Tattha Bhagavā sabbesaṁ tadeva Ratanasuttaṁ abhāsīti.

224. Tattha **yānīdha bhūtānī**ti paṭhamagāthāyaṁ **yānī**ti yādisāni appesakkhāni vā mahesakkhāni vā. **Idhā**ti imasmiṁ padese, tasmiṁ khaṇe sannipatitaṭṭhānaṁ sandhāyāha. **Bhūtānī**ti kiñcāpi bhūtasaddo "bhūtasmiṁ pācittiyan"ti-evamādīsu[1] vijjamāne, "bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā"ti-evamādīsu[2] khandhapañcake, "cattāro kho bhikkhu mahābhūtā hetū"ti evamādīsu[3] catubbidhe pathavīdhātvādirūpe, "yo ca kālaghaso bhūto"ti-evamādīsu[4] khīṇāsave, "sabbeva nikkhipissanti, bhūtā loke samussayan"ti-evamādīsu[5] sabbasatte, "bhūtagāmapātabyatāyā"ti-evamādīsu[6] rukkhādike, "bhūtaṁ bhūtato sañjānātī"ti-evamādīsu[7] Cātumahārājikānaṁ heṭṭhā sattanikāyaṁ upādāya vattati, idha pana avisesato amanussesu daṭṭhabbo.

1. Vi 2. 37 piṭṭhe. 2. Ma 1. 326 piṭṭhe. 3. Ma 3. 67 piṭṭhe. 4. Khu 5. 68 piṭṭhe.
5. Dī 2. 129 piṭṭhe. 6. Vi 2. 52 piṭṭhe. 7. Ma 1. 2 piṭṭhe.

Samāgatānīti sannipatitāni. **Bhummānī**ti bhūmiyaṁ nibbattāni. **Vā**ti vikappane. Tena yānīdha bhummāni vā bhūtāni samāgatānīti imamekaṁ vikappaṁ katvā puna dutiyaṁ vikappaṁ kātuṁ **"yāni va antalikkhe"**ti āha. Antalikkhe vā yāni bhūtāni nibbattāni, tāni sabbāni idha samāgatānīti attho. Ettha ca yāmato yāva akaniṭṭhaṁ, tāva nibbattāni bhūtāni ākāse pātubhūtavimānesu nibbattattā "antalikkhe bhūtānī"ti veditabbāni. Tato heṭṭhā Sineruto pabhuti yāva bhūmiyaṁ rukkhalatādīsu adhivatthāni pathaviyañca nibbattāni bhūtāni, tāni sabbāni bhūmiyaṁ bhūmipaṭibaddhesu ca rukkhalatāpabbatādīsu nibbattattā "bhummāni bhūtānī"ti veditabbāni.

Evaṁ Bhagavā sabbāneva amanussabhūtāni "bhummāni vā yāni va antalikkhe"ti dvīhi padehi vikappetvā puna ekena padena pariggahetvā **"sabbeva bhūtā sumanā bhavantū"**ti āha. **Sabbe**ti anavasesā. **Evā**ti avadhāraṇe, ekampi anapanetvāti adhippāyo. **Bhūtā**ti amanussā. **Sumanā bhavantū**ti sukhitamanā, pītisomanassajātā bhavantūti attho. **Athopī**ti kiccantarasanniyojanatthaṁ vākyopādāne nipātadvayaṁ. **Sakkacca suṇantu bhāsitan**ti aṭṭhiṁ katvā[1] manasi katvā sabbacetaso samannāharitvā dibbasampattilokuttarasukhāvahaṁ mama desanaṁ suṇantu.

Evamettha Bhagavā "yānīdha bhūtāni samāgatānī"ti aniyamitavacanena bhūtāni pariggahetvā puna "bhummāni vā yāni va antalikkhe"ti dvidhā vikappetvā tato "sabbeva bhūtā"ti puna ekajjhaṁ katvā "sumanā bhavantū"ti iminā vacanena āsayasampattiyaṁ niyojento "sakkacca suṇantu bhāsitan"ti payogasampattiyaṁ, tathā yonisomanasikārasampattiyaṁ paratoghosasampattiyañca, tathā attasammāpaṇidhisappurisūpanissayasampattīsu samādhipaññāhetusampattīsu ca niyojento gāthaṁ samāpesi.

225. **Tasmā hi bhūtā**ti dutiyagāthā. Tattha **tasmā**ti kāraṇavacanaṁ. **Bhūtā**ti āmantanavacanaṁ. **Nisāmethā**ti suṇātha. **Sabbe**ti.

---

1. Aṭṭhikatvā (Sī, Syā)

anavasesā. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yasmā tumhe dibbaṭṭhānāni tattha upabhogasampadañca pahāya dhammassavanatthaṁ idha samāgatā, na naṭanaccanādidassanatthaṁ[1], tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbeti. Atha vā "sumanā bhavantu sakkacca suṇantū"ti vacanena tesaṁ sumanabhāvaṁ sakkaccaṁ sotukamyatañca disvā āha—yasmā tumhe sumanabhāvena attasammāpaṇidhiyonisomanasikārāsayasuddhīhi sakkaccaṁ sotukamyatāya sappurisūpanissayaparatoghosapadaṭṭhānato payogasuddhīhi ca yuttā, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbeti. Atha vā yaṁ purimagāthāya ante "bhāsitan"ti vuttaṁ, taṁ kāraṇabhāvena apadisanto āha "yasmā mama bhāsitaṁ nāma atidullabhaṁ aṭṭhakkhaṇaparivajjitassa khaṇassa dullabhattā, anekānisaṁsañca paññākaruṇāguṇena pavattattā, tañcāhaṁ vattukāmo 'suṇantu bhāsitan'ti avocaṁ, tasmā hi bhūtā nisāmetha sabbe"ti idaṁ iminā gāthāpadena vuttaṁ hoti.

Evametaṁ kāraṇaṁ niropento attano bhāsitanisāmane niyojetvā nisāmetabbaṁ vattumāraddho **"mettaṁ karotha mānusiyā pajāyā"**ti. Tassattho—yāyaṁ tīhi upaddavehi upaddutā mānusī pajā, tassā mānusiyā pajāya mittabhāvaṁ hitajjhāsayataṁ paccupaṭṭhāpethāti. Keci pana "mānusiyaṁ pajan"ti[2] paṭhanti, taṁ bhummatthāsambhavā na yujjati. Yampi caññe atthaṁ vaṇṇayanti, sopi na yujjati. Adhippāyo panettha—nāhaṁ Buddhoti issariyabalena vadāmi, apica pana tumhākañca imissā ca mānusiyā pajāya hitatthaṁ vadāmi "mettaṁ karotha mānusiyā pajāyā"ti. Ettha ca—

"Ye sattasaṇḍaṁ pathaviṁ vijetvā,
Rājisayo yajamānā anupariyagā.
Assamedhaṁ purisamedhaṁ,
Sammāpāsaṁ vājapeyyaṁ niraggaḷaṁ.

Mettassa cittassa subhāvitassa,
Kalampi te nānubhavanti soḷasiṁ.

---

1. Na naṭanāṭakādidassanatthaṁ (Syā, Ka)
2. Mānusiyanti (Sī), mānusikaṁ pajanti (Syā)

Ekampi ce pāṇamaduṭṭhacitto,
Mettāyati kusalī tena hoti.
Sabbe ca pāṇe manasānukampī,
Pahūtamariyo pakaroti puññan”ti[1]—

evamādīnaṁ suttānaṁ ekādasānisaṁsānañca vasena ye mettaṁ karonti, tesaṁ mettā hitāti veditabbā.

“Devatānukampito poso,
Sadā bhadrāni passatī”ti[2]—

evamādīnaṁ vasena yesu karīyati, tesampi hitāti veditabbā.

Evaṁ ubhayesampi hitabhāvaṁ dassento “mettaṁ karotha mānusiyā pajāyā”ti vatvā idāni upakārampi dassento āha **“divā ca ratto ca haranti ye baliṁ, tasmā hi ne rakkhatha appamattā”**ti. Tassattho—ye manussā cittakammakaṭṭhakammādīhipi[3] devatā katvā cetiyarukkhādīni ca upasaṅkamitvā devatā uddissa divā baliṁ karonti, kāḷapakkhādīsu ca[4] rattiṁ baliṁ karonti. Salākabhattādīni vā datvā ārakkhadevatā upādāya yāva brahmadevatānaṁ pattidānaniyyātanena divā baliṁ karonti, chattāropanadīpamālā[5] sabbarattikadhammassavanādīni kārāpetvā pattidānaniyyātanena ca rattiṁ baliṁ karonti, te kathaṁ na rakkhitabbā, yato evaṁ divā ca ratto ca tumhe uddissa karonti ye baliṁ, **tasmā hi ne rakkhatha,** tasmā balikammakāraṇāpi te manusse rakkhatha gopayatha, ahitaṁ tesaṁ apanetha, hitaṁ upanetha appamattā hutvā taṁ kataññubhāvaṁ hadaye katvā[6] niccamanussarantāti.

226. Evaṁ devatāsu manussānaṁ upakārakabhāvaṁ dassetvā tesaṁ upaddavavūpasamanatthaṁ Buddhādiguṇappakāsanena ca devamanussānaṁ dhammassavanatthaṁ **“yaṁ kiñci vuttan”**ti-ādinā nayena saccavacanaṁ payujjitumāraddho. Tattha **yaṁ kiñcī**ti aniyamitavasena anavasesaṁ pariyādiyati yaṁkiñci tattha tattha

1. Aṁ 3. 2 piṭṭhe.
2. Dī 2. 75; Khu 1. 188; Vi 3. 324 piṭṭhesu.
3. Cittakammarūpakammādīhipi (Syā, Ka)
4. Dīpapūjañca kāḷapakkhādīsu (Sī, Ka)
5. Chattāropanadīpamālāya (Syā, Ka)
6. Ṭhapetvā (Syā, Ka)

vohārūpagaṁ. **Vittan**ti dhanaṁ. Taṁ hi vittiṁ janetīti vittaṁ. **Idha vā**-i manussalokaṁ niddisati, **huraṁ vā**ti tato paraṁ avasesalokaṁ. Tena ca ṭhapetvā manusse sabbalokaggahaṇe patte "saggesu vā"ti parato vuttattā ṭhapetvā manusse ca sagge ca avasesānaṁ nāgasupaṇṇādīnaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ. Evaṁ imehi dvīhi padehi yaṁ manussānaṁ vohārūpagaṁ alaṅkāraparibhogūpagañca jātarūparajatamuttāmaṇiveḷuriyapavāḷalohitaṅkamasāragallādikaṁ, yañca muttāmaṇivālukatthatāya bhūmiyā ratanamayavimānesu anekayojanasatavitthatesu bhavanesu uppannānaṁ nāgasupaṇṇādīnaṁ vittaṁ, taṁ niddiṭṭhaṁ hoti.

Saggesu vāti kāmāvacararūpāvacaradevalokesu. Te hi sobhanena kammena ajīyanti[1] gammantīti saggā, suṭṭhu vā aggātipi saggā. **Yan**ti yaṁ sassāmikaṁ vā assāmikaṁ vā. **Ratanan**ti ratiṁ nayati vahati janayati vaḍḍhetīti ratanaṁ, yaṁkiñci cittīkataṁ mahagghaṁ atulaṁ dullabhadassanaṁ anomasattaparibhogañca, tassetaṁ adhivacanaṁ. Yathāha—

> "Cittīkataṁ mahagghañca, atulaṁ dullabhadassanaṁ.
> Anomasattaparibhogaṁ, ratanaṁ tena vuccatī"ti.

Paṇītanti uttamaṁ seṭṭhaṁ atappakaṁ[2]. Evaṁ iminā gāthāpadena yaṁ saggesu anekayojanasatappamāṇasabbaratanamayavimānesu Sudhammavejayantappabhutīsu sassāmikaṁ, yañca Buddhuppādavirahena apāyameva paripūrentesu sattesu suññavimānapaṭibaddhaṁ assāmikaṁ, yaṁ vā panaññampi pathavīmahāsamuddahimavantādinissitaṁ assāmikaṁ ratanaṁ, taṁ niddiṭṭhaṁ hoti.

Na no samaṁ atthi Tathāgatenāti **na**—iti paṭisedhe, **No**—iti avadhāraṇe. **Saman**ti tulyaṁ. **Atthī**ti vijjati. **Tathāgatenā**ti Buddhena. Kiṁ vuttaṁ hoti? Yaṁ etaṁ vittañca ratanañca pakāsitaṁ, ettha ekampi Buddharatanena sadisaṁ ratanaṁ nevatthi. Yampi hi taṁ **cittīkataṭṭhena ratanaṁ.** Seyyathidaṁ? Rañño cakkavattissa cakkaratanaṁ maṇiratanañca, yamhi uppanne mahājano na aññattha cittīkāraṁ karoti, na koci pupphagandhādīni gahetvā yakkhaṭṭhānaṁ vā bhūtaṭṭhānaṁ vā gacchati, sabbopi jano cakkaratanamaṇiratanameva cittiṁ karoti pūjeti, taṁ taṁ varaṁ pattheti, patthitapatthitañcassa ekaccaṁ samijjhati,

---

1. Irīyanti (Sī, Syā)
2. Anappakaṁ (Sī), anappakaṁ manāpaṁ (Syā), anagghakaṁ (Ka)

tampi ratanaṁ Buddharatanena samaṁ natthi. Yadi hi cittīkataṭṭhena ratanaṁ, Tathāgatova ratanaṁ. Tathāgate hi uppanne ye keci mahesakkhā devamanussā, na te aññatra cittīkāraṁ karonti, na kañci aññaṁ pūjenti. Tathā hi brahmā Sahampati Sinerumattena ratanadāmena Tathāgataṁ pūjesi, yathābalañca aññe devā manussā ca Bimbisārakosalarāja-anāthapiṇḍikādayo. Parinibbutampi ca Bhagavantaṁ uddissa channavutikoṭidhanaṁ vissajjetvā Asokamahārājā sakalajambudīpe caturāsīti vihārasahassāni patiṭṭhāpesi, ko pana vādo aññesaṁ cittīkārānaṁ. Apica kassaññassa parinibbutassāpi jātibodhidhammacakkappavattanaparinibbānaṭṭhānāni paṭimācetiyādīni vā uddissa evaṁ cittīkāragarukāro vattati yathā Bhagavato. Evaṁ cittīkataṭṭhenāpi Tathāgatasamaṁ ratanaṁ natthi.

Tathā yampi taṁ **mahagghaṭṭhena ratanaṁ.** Seyyathidaṁ? Kāsikaṁ vatthaṁ. Yathāha "jiṇṇampi bhikkhave kāsikaṁ vatthaṁ vaṇṇavantañceva hoti sukhasamphassañca mahagghañcā"ti[1], tampi Buddharatanena samaṁ natthi. Yadi hi mahagghaṭṭhena ratanaṁ, Tathāgatova ratanaṁ. Tathāgato hi yesaṁ paṁsukampi[2] paṭiggaṇhāti, tesaṁ taṁ mahapphalaṁ hoti mahānisaṁsaṁ seyyathāpi Asokassa rañño. Idamassa mahagghatāya. Evaṁ mahagghatāvacane cettha dosābhāvasādhakaṁ idaṁ tāva suttapadaṁ veditabbaṁ—

> "Yesaṁ kho pana so paṭiggaṇhāti cīvarapiṇḍapātasenāsana-gilānappaccayabhesajjaparikkhāraṁ, tesaṁ taṁ mahapphalaṁ hoti mahānisaṁsaṁ. Idamassa mahagghatāya vadāmi. Seyyathāpi taṁ bhikkhave kāsikaṁ vatthaṁ mahagghaṁ, tathūpamāhaṁ bhikkhave imaṁ puggalaṁ vadāmī"ti[1].

evaṁ mahagghaṭṭhenāpi Tathāgatasamaṁ ratanaṁ natthi.

Tathā yampi taṁ **atulaṭṭhena ratanaṁ.** Seyyathidaṁ? Rañño cakkavattissa **cakkaratanaṁ** uppajjati indanīlamaṇimayanābhi sattaratanamayasahassāraṁ pavāḷamayanemi rattasuvaṇṇamayasandhi, yassa dasannaṁ dasannaṁ arānaṁ upari ekaṁ muṇḍāraṁ[3]

---

1. Aṁ 1. 250 piṭṭhe.
2. Paṁsukūlampi (Sī)
3. Muddhāraṁ (Sī), pavāḷadaṇḍaṁ (Ka)

hoti vātaṁ gahetvā saddakaraṇatthaṁ, yena kato saddo sukusalappatāḷitapañcaṅgikatūriyasaddo viya hoti, yassa nābhiyā ubhosu passesu dve sīhamukhāni honti, abbhantaraṁ sakaṭacakkasseva susiraṁ, tassa kattā vā kāretā vā natthi, kammapaccayena ututo samuṭṭhāti. Yaṁ rājā dasavidhaṁ cakkavattivattaṁ pūretvā tadahuposathe pannarase puṇṇamadivase sīsaṁnhāto uposathiko uparipāsādavaragato sīlāni sodhento[1] nisinno puṇṇacandaṁ viya sūriyaṁ viya ca uṭṭhentaṁ passati, yassa dvādasayojanato saddo suyyati, yojanato vaṇṇo dissati, yaṁ mahājanena "dutiyo maññe cando sūriyo vā uṭṭhito"ti ativiya kotūhalajātena dissamānaṁ nagarassa upari āgantvā rañño antepurassa pācīnapasse nāti-uccaṁ nātinīcaṁ hutvā mahājanassa gandhapupphādīhi pūjetuṁ yuttaṭṭhāne akkhāhataṁ viya tiṭṭhati.

Tadeva anubandhamānaṁ **hatthiratanaṁ** uppajjati, sabbaseto rattapādo sattappatiṭṭho iddhimā vehāsaṅgamo uposathakulā vā chaddantakulā vā āgacchati. Uposathakulā āgacchanto hi sabbajeṭṭho āgacchati, chaddantakulā sabbakaniṭṭho sikkhitasikkho damathūpeto, so dvādasayojanaṁ parisaṁ gahetvā sakalajambudīpaṁ anusaṁyāyitvā purepātarāsameva sakaṁ rājadhāniṁ āgacchati.

Tampi anubandhamānaṁ **assaratanaṁ** uppajjati, sabbaseto rattapādo kākasīso muñjakeso valāhakassarājakulā āgacchati. Sesamettha hatthiratanasadisameva.

Tampi anubandhamānaṁ **maṇiratanaṁ** uppajjati, so hoti maṇi veḷuriyo subho jātimā aṭṭhaṁso suparikammakato āyāmato cakkanābhisadiso, vepullapabbatā āgacchati, so caturaṅgasamannāgatepi andhakāre rañño dhajaggato yojanaṁ obhāseti, yassobhāsena manussā "divā"ti maññamānā kammante payojenti, antamaso kunthakipillikaṁ upādāya passanti.

---

1. Āvajjanto (Syā, Ka)

Tampi anubandhamānaṁ **itthiratanaṁ** uppajjati, pakati-aggamahesī vā hoti, Uttarakuruto vā āgacchati maddarājakulato vā, atidīghādichadosavivajjitā atikkantā mānusaṁ vaṇṇaṁ appattā dibbaṁ vaṇṇaṁ, yassā rañño sītakāle uṇhāni gattāni honti, uṇhakāle sītāni, satadhā phoṭitatūlapicuno viya samphasso hoti, kāyato candanagandho vāyati, mukhato uppalagandho pubbuṭṭhāyitādi-anekaguṇasamannāgatā ca hoti.

Tampi anubandhamānaṁ **gahapatiratanaṁ** uppajjati rañño pakatikammakaro seṭṭhi, yassa cakkaratane uppannamatte dibbaṁ cakkhu pātubhavati, yena samantato yojanamatte nidhiṁ passati sassāmikampi assāmikampi, so rājānaṁ upasaṅkamitvā pavāreti "appossukko tvaṁ deva hohi, ahaṁ te dhanena dhanakaraṇīyaṁ karissāmī"ti.

Tampi anubandhamānaṁ **pariṇāyakaratanaṁ** uppajjati rañño pakatijeṭṭhaputto, cakkaratane uppannamatte atirekapaññāveyyattiyena samannāgato hoti, dvādasayojanāya parisāya cetasā cittaṁ parijānitvā niggahapaggahasamattho hoti. So rājānaṁ upasaṅkamitvā pavāreti "appossukko tvaṁ deva hohi, ahaṁ te rajjaṁ anusāsissāmī"ti. Yaṁ vā panaññampi evarūpaṁ atulaṭṭhena ratanaṁ, yassa na sakkā tulayitvā tīrayitvā aggho kātuṁ "sataṁ vā sahassaṁ vā agghati koṭiṁ vā"ti. Tattha ekaratanampi Buddharatanena samaṁ natthi. Yadi hi atulaṭṭhena ratanaṁ, Tathāgatova ratanaṁ. Tathāgato hi na sakkā sīlato vā samādhito vā paññādīnaṁ vā aññatarato kenaci tulayitvā tīrayitvā "ettakaguṇo vā[1] iminā samo vā[2] sappaṭibhāgo vā"ti paricchindituṁ. Evaṁ atulaṭṭhenāpi Tathāgatasamaṁ ratanaṁ natthi.

Tathā yampi taṁ **dullabhadassanaṭṭhena ratanaṁ.** Seyyathidaṁ[3]? Dullabhapātubhāvo[4] rājā cakkavatti cakkādīni ca tassa ratanāni, tampi Buddharatanena samaṁ natthi. Yadi hi dullabhadassanaṭṭhena ratanaṁ, Tathāgatova ratanaṁ, kuto cakkavatti-ādīnaṁ ratanattaṁ, yāni ekasmiṁyeva kappe anekāni uppajjanti. Yasmā pana asaṅkhyeyyepi kappe Tathāgatasuñño

---

1. Ettako guṇo (Syā, Ka)
2. Samodhānetvā (Sī)
3. Seyyathāpi (Sī, Syā)
4. Dullabhapātubhāvato (Sī)

loko hoti, tasmā Tathāgato eva kadāci karahaci uppajjanato dullabhadassano. Vuttaṁ cetaṁ Bhagavatā parinibbānasamaye—

> “Devatā Ānanda ujjhāyanti ‘dūrā ca vatamha āgatā Tathāgataṁ dassanāya, kadāci karahaci Tathāgatā loke uppajjanti Arahanto Sammāsambuddhā, ajjeva rattiyā pacchime yāme Tathāgatassa parinibbānaṁ bhavissati, ayañca mahesakkho bhikkhu Bhagavato purato ṭhito ovārento, na mayaṁ labhāma pacchime kāle Tathāgataṁ dassanāyā’ti”[1].

evaṁ dullabhadassanaṭṭhenapi Tathāgatasamaṁ ratanaṁ natthi.

Tathā yampi taṁ **anomasattaparibhogaṭṭhena ratanaṁ.** Seyyathidaṁ? Rañño cakkavattissa cakkaratanādi. Tañhi koṭisatasahassadhanānampi sattabhūmikapāsādavaratale vasantānampi caṇḍālavenanesādarathakārapukkusādīnaṁ nīcakulikānaṁ omakapurisānaṁ supinantepi paribhogatthāya na nibbattati. Ubhato sujātassa pana rañño khattiyasseva paripūritadasavidhacakkavattivattassa paribhogatthāya nibbattanato anomasattaparibhogaṁyeva hoti, tampi Buddharatanena samaṁ natthi. Yadi hi anomasattaparibhogaṭṭhena ratanaṁ, Tathāgatova ratanaṁ. Tathāgato hi loke anomasattasammatānampi[2] anupanissayasampannānaṁ viparītadassanānaṁ Pūraṇakassapādīnaṁ channaṁ satthārānaṁ aññesañca evarūpānaṁ supinantepi aparibhogo, upanissayasampannānaṁ pana catuppadāyapi gāthāya pariyosāne arahattamadhigantuṁ samatthānaṁ nibbedhikañāṇadassanānaṁ Bāhiyadārucīriyappabhutīnaṁ aññesañca mahākulappasutānaṁ mahāsāvakānaṁ paribhogo. Te hi taṁ dassanānuttariyasavanānuttariyapāricariyānuttariyādīni sādhentā tathā tathā[3] paribhuñjanti. Evaṁ anomasattaparibhogaṭṭhenāpi Tathāgatasamaṁ ratanaṁ natthi.

Yampi taṁ avisesato **ratijananaṭṭhena ratanaṁ.** Seyyathidaṁ? Rañño cakkavattissa cakkaratanaṁ. Tañhi disvā rājā cakkavatti attamano hoti, evampi taṁ rañño ratiṁ janeti. Puna caparaṁ rājā cakkavatti vāmena hatthena suvaṇṇabhiṅkāraṁ gahetvā dakkhiṇena hatthena cakkaratanaṁ abbhukkirati

1. Dī 2. 115 piṭṭhe.
2. Omakasattasammatānampi (Syā, Ka)
3. Tathāgataṁ (Syā, Ka)

“pavattatu bhavaṁ cakkaratanaṁ, abhivijinātu bhavaṁ cakkaratanan”ti. Tato cakkaratanaṁ pañcaṅgikaṁ viya tūriyaṁ madhurassaraṁ niccharantaṁ ākāsena puratthimaṁ disaṁ gacchati, anvadeva rājā cakkavatti cakkānubhāvena dvādasayojanavitthiṇṇāya caturaṅginiyā senāya nāti-uccaṁ nātinīcaṁ uccarukkhānaṁ heṭṭhābhāgena, nīcarukkhānaṁ uparibhāgena, rukkhesu pupphaphalapallavādipaṇṇākāraṁ gahetvā āgatānaṁ hatthato paṇṇākārañca gaṇhanto “ehi kho mahārājā”ti-evamādinā paramanipaccakārena āgate paṭirājāno “pāṇo na hantabbo”ti-ādinā nayena anusāsanto gacchati. Yattha pana rājā bhuñjitukāmo vā divāseyyaṁ vā kappetukāmo hoti, tattha cakkaratanaṁ ākāsā otaritvā udakādisabbakiccakkhame same bhūmibhāge akkhāhataṁ viya tiṭṭhati. Puna rañño gamanacitte uppanne purimanayeneva saddaṁ karontaṁ gacchati, yaṁ sutvā dvādasayojaniyāpi parisā ākāsena gacchati. Cakkaratanaṁ anupubbena puratthimaṁ samuddaṁ ajjhogāhati, tasmiṁ ajjhogāhante udakaṁ yojanappamāṇaṁ apagantvā bhittīkataṁ viya tiṭṭhati. Mahājano yathākāmaṁ satta ratanāni gaṇhāti. Puna rājā suvaṇṇabhiṅkāraṁ gahetvā “ito paṭṭhāya mama rajjan”ti udakena abbhukkiritvā nivattati. Senā purato hoti, cakkaratanaṁ pacchato, rājā majjhe. Cakkaratanassa osakkitosakkitaṭṭhānaṁ udakaṁ paripūrati. Eteneva upāyena dakkhiṇapacchima-uttarepi samudde gacchati.

Evaṁ catuddisaṁ anusaṁyāyitvā cakkaratanaṁ tiyojanappamāṇaṁ[1] ākāsaṁ ārohati. Tattha ṭhito rājā cakkaratanānubhāvena vijitaṁ pañcasataparittadīpapaṭimaṇḍitaṁ sattayojanasahassaparimaṇḍalaṁ Pubbavidehaṁ, tathā aṭṭhayojanasahassaparimaṇḍalaṁ Uttarakuruṁ, sattayojanasahassaparimaṇḍalaṁyeva Aparagoyānaṁ, dasayojanasahassaparimaṇḍalaṁ jambudīpañcāti evaṁ catumahādīpadvisahassaparittadīpapaṭimaṇḍitaṁ ekaṁ cakkavāḷaṁ suphullapuṇḍarīkavanaṁ viya oloketi. Evaṁ olokayato cassa anappikā rati uppajjati. Evampi taṁ cakkaratanaṁ rañño ratiṁ janeti, tampi Buddharatanasamaṁ natthi. Yadi hi ratijananaṭṭhena ratanaṁ, Tathāgatova ratanaṁ, kiṁ karissati etaṁ cakkaratanaṁ. Tathāgato hi yassā dibbāya ratiyā cakkaratanādīhi sabbehipi janitā cakkavattirati saṅkhampi kalampi kalabhāgampi

1. Tiyojanasatappamāṇaṁ (Syā, Ka)

na upeti, tatopi ratito uttaritarañca paṇītatarañca attano ovādappatikarānaṁ asaṅkhyeyyānampi devamanussānaṁ paṭhamajjhānaratiṁ, dutiyatatiyacatutthapañcamajjhānaratiṁ, ākāsānañcāyatanaratiṁ, viññāṇañcāyatana ākiñcaññāyatananevasaññānāsaññāyatanaratiṁ, sotāpattimaggaratiṁ, sotāpattiphalaratiṁ, sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggaphalaratiñca janeti. Evaṁ ratijananaṭṭhenāpi Tathāgatasamaṁ ratanaṁ natthīti.

Apica ratanaṁ nāmetaṁ duvidhaṁ hoti saviññāṇakamaviññāṇakañca. Tattha aviññāṇakaṁ cakkaratanaṁ maṇiratanaṁ, yaṁ vā panaññampi anindriyabaddhaṁ suvaṇṇarajatādi, saviññāṇakaṁ hatthiratanādi pariṇāyakaratanapariyosānaṁ, yaṁ vā panaññampi evarūpaṁ indriya-baddhaṁ. Evaṁ duvidhe cettha saviññāṇakaratanaṁ aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā aviññāṇakaṁ suvaṇṇarajatamaṇimuttādiratanaṁ saviññāṇakānaṁ hatthiratanādīnaṁ alaṅkāratthāya upanīyati.

Saviññāṇakaratanampi duvidhaṁ tiracchānagataratanaṁ manussaratanañca. Tattha manussaratanaṁ aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā tiracchānagataratanaṁ manussaratanassa opavayhaṁ hoti. Manussaratanampi duvidhaṁ itthiratanaṁ purisaratanañca. Tattha purisaratanaṁ aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā itthiratanaṁ purisaratanassa paricārikattaṁ āpajjati. Purisaratanampi duvidhaṁ agārikaratanaṁ anagārikaratanañca. Tattha anagārikaratanaṁ aggamakkhāyati. Kasmā? Yasmā agārikaratanesu aggo cakkavattīpi sīlādiguṇayuttaṁ anagārikaratanaṁ pañcapatiṭṭhitena vanditvā upaṭṭhahitvā payirupāsitvā ca dibbamānusikā sampattiyo pāpuṇitvā ante nibbānasampattiṁ pāpuṇāti.

Evaṁ anagārikaratanampi duvidhaṁ ariyaputhujjanavasena, ariyaratanampi duvidhaṁ sekkhāsekkhavasena, asekkharatanampi duvidhaṁ sukkhavipassakasamathayānikavasena, samathayānikaratanampi duvidhaṁ sāvakapāramippattaṁ appattañca. Tattha sāvakapāramippattaṁ aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya. Sāvakapāramippattaratanatopi Paccekabuddharatanaṁ aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya. Sāriputtamoggallānasadisāpi hi anekasatā sāvakā ekassa Paccekabuddhassa guṇānaṁ satabhāgampi na upenti. Paccekabuddharatanatopi Sammāsambuddharatanaṁ aggamakkhāyati. Kasmā? Guṇamahantatāya. Sakalampi hi jambudīpaṁ pūretvā pallaṅkena pallaṅkaṁ ghaṭṭentā nisinnā Paccekabuddhā ekassa Sammāsambuddhassa guṇānaṁ neva saṅkhaṁ na kalaṁ

na kalabhāgaṁ upenti. Vuttampi cetaṁ Bhagavatā "yāvatā bhikkhave sattā apadā vā -pa- Tathāgato tesaṁ aggamakkhāyatī"ti-ādi[1]. Evaṁ kenacipi pariyāyena Tathāgatasamaṁ ratanaṁ natthi. Tenāha Bhagavā **"na no samaṁ atthi Tathāgatenā"**ti.

Evaṁ Bhagavā Buddharatanassa aññehi ratanehi asamataṁ vatvā idāni tesaṁ sattānaṁ uppanna-upaddavavūpasamanatthaṁ neva jātiṁ na gottaṁ na kolaputtiyaṁ na vaṇṇapokkharatādiṁ nissāya, apica kho Avīcimupādāya bhavaggapariyante loke sīlasamādhikkhandhādīhi guṇehi Buddharatanassa asadisabhāvaṁ nissāya saccavacanaṁ payuñjati **"idampi Buddhe ratanaṁ paṇītaṁ, etena saccena suvatthi hotū"**ti.

Tassattho—**idampi** idha vā huraṁ vā saggesu vā yaṁkiñci atthi vittaṁ vā ratanaṁ vā, tena saddhiṁ tehi tehi guṇehi asamattā **Buddharatanaṁ paṇītaṁ**. Yadi etaṁ saccaṁ, **etena saccena** imesaṁ pāṇīnaṁ **sotthi hotu,** sobhanānaṁ atthitā hotu arogatā nirupaddavatāti. Ettha ca yathā "cakkhuṁ kho Ānanda suññaṁ attena vā attaniyena vā"ti-evamādīsu[2] attabhāvena vā attaniyabhāvena vāti attho. Itarathā hi cakkhu attā vā attaniyaṁ vāti appaṭisiddhameva siyā. Evaṁ **ratanaṁ paṇītan**ti ratanattaṁ paṇītaṁ, ratanabhāvo paṇītoti ayamattho veditabbo. Itarathā hi Buddho neva ratananti sijjheyya. Na hi yattha ratanaṁ atthi, taṁ ratananti sijjhati. Yattha pana cittīkatādi-atthasaṅkhātaṁ yena vā tena vā vidhinā sambandhagataṁ ratanattaṁ atthi, yasmā taṁ ratanattamupādāya ratananti paññāpīyati, tasmā tassa ratanattassa atthitāya ratananti sijjhati. Atha vā **idampi Buddhe ratanan**timināpi kāraṇena Buddhova ratananti evampettha attho veditabbo. Vuttamattāya ca Bhagavatā imāya gāthāya rājakulassa sotthi jātā, bhayaṁ vūpasantaṁ. Imissā gāthāya āṇākoṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

227. Evaṁ Buddhaguṇena saccaṁ vatvā idāni nibbānadhammaguṇena vattumāraddho **"khayaṁ virāgan"**ti. Tattha yasmā nibbānasacchikiriyāya rāgādayo khīṇā honti parikkhīṇā, yasmā vā taṁ tesaṁ anuppādanirodhakkhayamattaṁ, yasmā

---

1. Saṁ 3. 38; Aṁ 1. 343; Aṁ 2. 29; Khu 1. 254 piṭṭhesu. 2. Saṁ 2. 280 piṭṭhe.

ca taṁ rāgādiviyuttaṁ sampayogato ca ārammaṇato ca, yasmā vā tamhi sacchikate rāgādayo accantaṁ virattā honti vigatā viddhastā, tasmā **"khayan"**ti ca **"virāgan"**ti ca vuccati. Yasmā panassa na uppādo paññāyati, na vayo na ṭhitassa aññathattaṁ, tasmā taṁ na jāyati na jīyati na mīyatīti katvā **"amatan"**ti vuccati, uttamaṭṭhena pana atappakaṭṭhena[1] ca **paṇītan**ti. **Yadajjhagā**ti yaṁ ajjhagā vindi paṭilabhi, attano ñāṇabalena sacchākāsi. **Sakyamunī**ti Sakyakulappasutattā Sakyo, moneyyadhammasamannāgatattā muni, Sakyo eva Muni Sakyamuni. **Samāhito**ti ariyamaggasamādhinā samāhitacitto. **Na tena dhammena samatthi kiñcī**ti tena khayādināmakena Sakyamuninā adhigatena dhammena samaṁ kiñci dhammajātaṁ natthi. Tasmā suttantarepi vuttaṁ "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesaṁ dhammānaṁ aggamakkhāyatī"ti-ādi[2].

Evaṁ Bhagavā nibbānadhammassa aññehi dhammehi asamataṁ vatvā idāni tesaṁ sattānaṁ uppanna-upaddavavūpasamanatthaṁ khayavirāgāmatapaṇītatāguṇehi nibbānadhammaratanassa asadisabhāvaṁ nissāya saccavacanaṁ payuñjati **"idampi dhamme ratanaṁ paṇītaṁ, etena saccena suvatthi hotū"**ti. Tassattho purimagāthāya vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇākoṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

228. Evaṁ nibbānadhammaguṇena saccaṁ vatvā idāni maggadhammaguṇena vattumāraddho **"yaṁ Buddhaseṭṭho"**ti. Tattha "bujjhitā saccānī"ti-ādinā[3] nayena Buddho, uttamo pasaṁsanīyo cāti seṭṭho, Buddho ca so seṭṭho cāti **Buddhaseṭṭho.** Anubuddhapaccekabuddhasaṅkhātesu vā Buddhesu seṭṭhoti Buddhaseṭṭho. So Buddhaseṭṭho **yaṁ parivaṇṇayī,** "aṭṭhaṅgiko ca maggānaṁ, khemaṁ nibbānappattiyā"ti[4] ca "ariyaṁ vo bhikkhave sammāsamādhiṁ desessāmi sa-upanisaṁ saparikkhāran"ti[5] ca evamādinā nayena tattha tattha pasaṁsi pakāsayi. **Sucin**ti kilesamalasamucchedakaraṇato accanta vodānaṁ. **Samādhimānantarikaññamāhū**ti yañca attano pavattisamanantaraṁ niyameneva phaladānato "ānantarikasamādhī"ti āhu. Na hi maggasamādhimhi uppanne tassa phaluppattinisedhako koci antarāyo atthi. Yathāha—

---

1. Anappakaṭṭhena (Sī)
2. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.
3. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.
4. Ma 2. 176 piṭṭhe.
5. Ma 3. 116 piṭṭhe.

> "Ayañca puggalo sotāpattiphalasacchikiriyāya paṭipanno assa, kappassa ca uḍḍayhanavelā assa, neva tāva kappo uḍḍayheyya, yāvāyaṁ puggalo na sotāpattiphalaṁ sacchikaroti, ayaṁ vuccati puggalo ṭhitakappī. Sabbepi maggasamaṅgino puggalā ṭhitakappino"ti[1].

Samādhinā tena samo na vijjatīti tena Buddhaseṭṭhaparivaṇṇitena sucinā ānantarikasamādhinā samo rūpāvacarasamādhi vā arūpāvacarasamādhi vā koci na vijjati. Kasmā? Tesaṁ bhāvitattā tattha tattha brahmaloke uppannassāpi puna nirayādīsu uppattisambhavato, imassa ca arahattasamādhissa bhāvitattā ariyapuggalassa sabbuppattisamugghātasambhavato. Tasmā suttantarepi vuttaṁ "yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhātā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesaṁ aggamakkhāyatī"ti-ādi[2].

Evaṁ Bhagavā ānantarikasamādhissa aññehi samādhīhi asamataṁ vatvā idāni purimanayeneva maggadhammaratanassa asadisabhāvaṁ nissāya saccavacanaṁ payuñjati **"idampi dhamme -pa- hotū"**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

229. Evaṁ maggadhammaguṇenāpi saccaṁ vatvā idāni saṁghaguṇenāpi vattumāraddho **"ye puggalā"**ti. Tattha **ye**ti aniyametvā uddeso. **Puggalā**ti sattā. **Aṭṭhā**ti tesaṁ gaṇanaparicchedo. Te hi cattāro ca paṭipannā cattāro ca phale ṭhitāti aṭṭha honti. **Sataṁ pasatthā**ti sappurisehi Buddhapaccekabuddhasāvakehi aññehi ca devamanussehi pasatthā. Kasmā? Sahajātasīlādiguṇayogā. Tesaṁ hi campakavakulakusumādīnaṁ sahajātavaṇṇagandhādayo viya sahajātasīlasamādhi-ādayo guṇā, tena te vaṇṇagandhādisampannāni viya pupphāni devamanussānaṁ sataṁ piyā manāpā pasaṁsanīyā ca honti. Tena vuttaṁ "ye puggalā aṭṭhasataṁ pasatthā"ti.

Atha vā **ye**ti aniyametvā uddeso. **Puggalā**ti sattā. **Aṭṭhasata**nti tesaṁ gaṇanaparicchedo. Te hi ekabījī kolaṁkolo

---

1. Abhi 3. 116 piṭṭhe.

2. Aṁ 1. 343; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

sattakkhattuparamoti tayo sotāpannā, kāmarūpārūpabhavesu adhigatapphalā tayo sakadāgāmino, te sabbepi catunnaṁ paṭipadānaṁ vasena catuvīsati, antarāparinibbāyī upahaccaparinibbāyī sasaṅkhāraparinibbāyī asaṅkhāraparinibbāyī uddhaṁsoto akaniṭṭhagāmīti avihesu pañca, tathā atappasudassasudassīsu. Akaniṭṭhesu pana uddhaṁsotavajjā cattāroti catuvīsati anāgāmino, sukkhavipassako samathayānikoti dve arahanto, cattāro maggaṭṭhāti catupaññāsa. Te sabbepi saddhādhurapaññādhurānaṁ vasena diguṇā hutvā aṭṭhasataṁ honti. Sesaṁ vuttanayameva.

Cattāri etāni yugāni hontīti te sabbepi aṭṭha vā aṭṭhasataṁ vāti vitthāravasena uddiṭṭhapuggalā, saṅkhepavasena sotāpattimaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṁ yugaṁ, evaṁ yāva arahattamaggaṭṭho phalaṭṭhoti ekaṁ yuganti cattāri yugāni honti. **Te dakkhiṇeyyā**ti ettha **te**ti pubbe aniyametvā uddiṭṭhānaṁ niyametvā niddeso. Ye puggalā vitthāravasena aṭṭha vā aṭṭhasataṁ vā, saṅkhepavasena cattāri yugāni hontīti vuttā, sabbepi te dakkhiṇaṁ arahantīti dakkhiṇeyyā. Dakkhiṇā nāma kammañca kammavipākañca saddahitvā "esa me idaṁ vejjakammaṁ vā jaṅghapesanikaṁ vā karissatī"ti evamādīni anapekkhitvā dīyamāno deyyadhammo, taṁ arahanti nāma sīlādiguṇayuttā puggalā. Ime ca tādisā, tena vuccanti te "dakkhiṇeyyā"ti.

Sugatassa sāvakāti Bhagavā sobhanena gamanena yuttattā, sobhanañca ṭhānaṁ gatattā, suṭṭhu ca gatattā suṭṭhu eva ca gadattā Sugato, tassa Sugatassa. Sabbepi te vacanaṁ suṇantīti sāvakā. Kāmañca aññepi suṇanti, na pana sutvā kattabbakiccaṁ karonti. Ime pana sutvā kattabbaṁ dhammā nudhammapaṭipattiṁ katvā maggaphalāni pattā, tasmā "sāvakā"ti vuccanti. **Etesu dinnāni mahapphalānī**ti etesu Sugatasāvakesu appakānipi dānāni dinnāni paṭiggāhakato dakkhiṇāvisuddhibhāvaṁ[1] upagatattā mahapphalāni honti. Tasmā suttantarepi vuttaṁ—

> "Yāvatā bhikkhave saṁghā vā aṇā vā, Tathāgatasāvakasaṁgho tesaṁ aggamakkhāyati, yadidaṁ cattāri purisayugāni aṭṭha purisapuggalā, esa Bhagavato sāvakasaṁgho -pa- aggo vipāko hotī"ti[2].

---

1. Dakkhiṇānaṁ visuddhibhāvaṁ (Syā, Ka)
2. Aṁ 1. 343; Aṁ 2. 30; Khu 1. 254 piṭṭhesu.

Evaṁ Bhagavā sabbesampi maggaṭṭhaphalaṭṭhānaṁ vasena saṁgharatanassa guṇaṁ vatvā idāni tameva guṇaṁ nissāya saccavacanaṁ payuñjati “**idampi saṁghe**”ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

230. Evaṁ maggaṭṭhaphalaṭṭhānaṁ vasena saṁghaguṇena saccaṁ vatvā idāni tato ekacciyānaṁ phalasamāpattisukhamanubhavantānaṁ khīṇāsavapuggalānaṁyeva guṇena vattumāraddho “**ye suppayuttā**”ti. Tattha **ye**ti aniyamituddesavacanaṁ. **Suppayuttā**ti suṭṭhu payuttā, anekavihitaṁ anesanaṁ pahāya suddhājīvitaṁ nissāya vipassanāya attānaṁ payuñjitumāraddhāti attho. Atha vā **suppayuttā**ti parisuddhakāyavacīpayogasamannāgatā. Tena tesaṁ sīlakkhandhaṁ dasseti. **Manasā daḷhenā**ti daḷhena manasā, thirasamādhiyuttena cetasāti attho. Tena tesaṁ samādhikkhandhaṁ dasseti. **Nikkāmino**ti kāye ca jīvite ca anapekkhā hutvā paññādhurena vīriyena sabbakilesehi katanikkamanā. Tena tesaṁ vīriyasampannaṁ paññākkhandhaṁ dasseti.

Gotamasāsanamhīti gottato Gotamassa Tathāgatasseva sāsanamhi. Tena ito bahiddhā nānappakārampi amaratapaṁ karontānaṁ suppayogādiguṇābhāvato kilesehi nikkamanābhāvaṁ dīpeti. **Te**ti pubbe uddiṭṭhānaṁ niddesavacanaṁ. **Pattipattā**ti ettha pattabbāti patti, pattabbā nāma pattuṁ arahā, yaṁ patvā accantayogakkhemino honti, arahattaphalassetaṁ adhivacanaṁ, taṁ pattiṁ pattāti pattipattā. **Amatan**ti nibbānaṁ. **Vigayhā**ti ārammaṇavasena vigāhitvā. **Laddhā**ti labhitvā. **Mudhā**ti abyayena kākaṇikamattampi byayaṁ akatvā. **Nibbutin**ti paṭippassaddhakilesadarathaṁ phalasamāpattiṁ. **Bhuñjamānā**ti anubhavamānā. Kiṁ vuttaṁ hoti? Ye imasmiṁ Gotamasāsanamhi sīlasampannattā suppayuttā, samādhisampannattā manasā daḷhena, paññāsampannattā nikkāmino, te imāya sammāpaṭipadāya amataṁ vigayha mudhā laddhā phalasamāpattisaññitaṁ nibbutiṁ bhuñjamānā pattipattā nāma hontīti.

Evaṁ Bhagavā phalasamāpattisukhamanubhavantānaṁ khīṇāsavapuggalānaṁyeva vasena saṁgharatanassa guṇaṁ vatvā idāni tameva guṇaṁ nissāya saccavacanaṁ

payuñjati **“idampi saṁghe”**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

231. Evaṁ khīṇāsavapuggalānaṁ guṇena saṁghādhiṭṭhānaṁ saccaṁ vatvā idāni bahujānapaccakkhena sotāpannasseva guṇena vattumāraddho **“yathindakhīlo”**ti. Tattha **yathā**ti upamāvacanaṁ. **Indakhīlo**ti nagaradvāranivāraṇatthaṁ[1] ummārabbhantare aṭṭha vā dasa vā hatthe pathaviṁ khaṇitvā ākoṭitassa sāradārumayathambhassetaṁ adhivacanaṁ. **Pathavin**ti bhūmiṁ. **Sito**ti anto pavisitvā nissito. **Siyā**ti bhaveyya. **Catubbhi vātehī**ti catūhi disāhi āgatavātehi. **Asampakampiyo**ti kampetuṁ vā cāletuṁ vā asakkuṇeyyo. **Tathūpaman**ti tathāvidhaṁ. **Sappurisan**ti uttamapurisaṁ. **Vadāmī**ti bhaṇāmi. **Yo ariyasaccāni avecca passatī**ti yo cattāri ariyasaccāni paññāya ajjhogāhetvā passati. Tattha ariyasaccāni Visuddhimagge vuttanayeneva veditabbāni.

Ayaṁ panettha saṅkhepattho—yathā hi indakhilo gambhīranematāya pathavissito catubbhi vātehi asampakampiyo siyā, imampi sappurisaṁ tathāpamameva vadāmi, yo ariyasaccāni avecca passati. Kasmā? Yasmā sopi indakhīlo viya catūhi vātehi sabbatitthiyavādavātehi asampakampiyo hoti, tamhā dassanā kenaci kampetuṁ vā cāletuṁ vā asakkuṇeyyo. Tasmā suttantarepi vuttaṁ—

> “Seyyathāpi bhikkhave ayokhīlo vā indakhīlo vā gambhīranemo sunikhāto acalo asampakampī, puratthimāya cepi disāya āgaccheyya bhusā vātavuṭṭhi, neva naṁ saṅkampeyya na sampakampeyya na sampacāleyya. Pacchimāya -pa- dakkhiṇāya, uttarāya cepi -pa- na sampacāleyya. Taṁ kissa hetu, gambhīrattā bhikkhave nemassa, sunikhātattā indakhīlassa. Evameva kho bhikkhave ye ca kho keci samaṇā vā brāhmaṇā vā ‘idaṁ dukkhan’ti -pa- paṭipadāti yathābhūtaṁ pajānanti, te na aññassa

1. Nagaradvārasaṁvaraṇavivaraṇatthaṁ (Syā), nagaradvārathirakaraṇatthaṁ (Ka)

samaṇassa vā brāhmaṇassa vā mukhaṁ olokenti[1] 'ayaṁ nūna bhavaṁ jānaṁ jānāti passaṁ passatī'ti. Taṁ kissa hetu, sudiṭṭhattā bhikkhave catunnaṁ ariyasaccānan"ti[2].

Evaṁ Bhagavā bahujanapaccakkhassa sotāpannasseva vasena saṁgharatanassa guṇaṁ vatvā idāni tameva guṇaṁ nissāya saccavacanaṁ payuñjati **"idampi saṁghe"**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

232. Evaṁ avisesato sotāpannassa guṇena saṁghādhiṭṭhānaṁ saccaṁ vatvā idāni ye te tayo sotāpannā ekabījī kolaṁkolo sattakkhattuparamoti. Yathāha—

"Idhekacco puggalo tiṇṇaṁ saṁyojanānaṁ parikkhayā sotāpanno hoti -pa- so ekaṁyeva bhavaṁ nibbattitvā dukkhassantaṁ karoti, ayaṁ ekabījī. Tathā dve vā tīṇi vā kulāni sandhāvitvā saṁsaritvā dukkhassantaṁ karoti, ayaṁ kolaṁkolo. Tathā sattakkhattuṁ devesu ca manussesu ca sandhāvitvā saṁsaritvā dukkhassantaṁ karoti, ayaṁ sattakkhattuparamo"ti[3].

Tesaṁ sabbakaniṭṭhassa sattakkhattuparamassa guṇena vattumāraddho **"ye ariyasaccānī"**ti. Tattha **ye ariyasaccānī**ti etaṁ vuttanayameva. **Vibhāvayantī**ti paññā-obhāsena saccapaṭicchādakaṁ kilesandhakāraṁ vidhamitvā attano pakāsāni pākaṭāni karonti. **Gambhīrapaññenā**ti appameyyapaññatāya sadevakassapi lokassa ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭhapaññena, sabbaññunāti vuttaṁ hoti. **Sudesitānī**ti samāsabyāsasākalyavekalyādīhi tehi tehi nayehi suṭṭhu desitāni. **Kiñcāpi te honti bhusaṁ pamattā**ti te vibhāvita-ariyasaccā puggalā kiñcāpi devarajjacakkavattirajjādippamādaṭṭhānaṁ āgamma bhusaṁ pamattā honti, tathāpi sotāpattimaggañāṇena abhisaṅkhāraviññāṇassa nirodhā[4] ṭhapetvā

1. Ullokenti (Sī, Syā, Ka)
2. Saṁ 3. 388 piṭṭhe.
3. abhi 3. 118 piṭṭhe.
4. Nirodhena (Syā, Ka)

satta bhave anamatagge saṁsāre ye uppajjeyyuṁ nāmañca rūpañca, tesaṁ niruddhattā atthaṅgatattā na aṭṭhamaṁ bhavaṁ ādiyanti, sattamabhave eva pana vipassanaṁ ārabhitvā arahattaṁ pāpuṇantīti.

Evaṁ Bhagavā sattakkhattuparamavasena saṁgharatanassa guṇaṁ vatvā idāni tameva guṇaṁ nissāya saccavacanaṁ payuñjati **"idampi saṁghe"**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

233. Evaṁ sattakkhattuparamassa aṭṭhamaṁ bhavaṁ anādiyanaguṇena saṁghādhiṭṭhānaṁ saccaṁ vatvā idāni tasseva satta bhave ādiyatopi aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi visiṭṭhena guṇena vattumāraddho **"sahāvassā"**ti. Tattha **sahāvā**ti saddhiṁyeva. **Assā**ti "na te bhavaṁ aṭṭhamamādiyantī"ti vuttesu aññatarassa. **Dassanasampadāyā**ti sotāpattimaggasampattiyā. Sotāpattimaggo hi nibbānaṁ disvā kattabbakiccasampadāya sabbapaṭhamaṁ nibbānadassanato "dassanan"ti vuccati, tassa attani pātubhāvo dassanasampadā, tāya dassanasampadāya saha eva. **Tayassu dhammā jahitā bhavantī**ti ettha **su**-iti[1] padapūraṇamatte nipāto "idaṁsu me Sāriputta mahāvikaṭabhojanasmiṁ hotī"ti-evamādīsu[2] viya. Yato sahāvassa dassanasampadāya tayo dhammā jahitā bhavanti pahīnā bhavantīti ayamevettha attho.

Idāni jahitadhammadassanatthaṁ āha **"sakkāyadiṭṭhī vicikicchitañca, sīlabbataṁ vāpi yadatthi kiñcī"**ti. Tattha sati kāye vijjamāne upādānakkhandhapañcakasaṅkhāte kāye vīsativatthukā diṭṭhi **sakkāyadiṭṭhi,** satī vā tattha kāye diṭṭhītipi sakkāyadiṭṭhi, yathāvuttappakāre kāye vijjamānā diṭṭhīti attho. Satiyeva vā kāye diṭṭhītipi sakkāyadiṭṭhi, yathāvuttappakāre kāye vijjamāne rūpādisaṅkhāto attāti evaṁ pavattā diṭṭhīti attho. Tassā ca pahīnattā sabbadiṭṭhigatāni pahīnāniyeva honti. Sā hi nesaṁ mūlaṁ. Sabbakilesabyādhivūpasamanato paññā "cikicchitan"ti vuccati, taṁ paññācikicchitaṁ ito vigataṁ, tato vā paññācikicchitā idaṁ vigatanti **vicikicchitaṁ,** "Satthari kaṅkhatī"ti-ādinā[3]

1. Assu-iti (Ka) 2. Ma 1. 13 piṭṭhe. 3. ABhi 1. 208; Abhi 2. 379 piṭṭhesu.

nayena vuttāya aṭṭhavatthukāya vimatiyā etaṁ adhivacanaṁ. Tassā pahīnattā sabbavicikicchitāni pahīnāni honti. Tañhi nesaṁ mūlaṁ. "Ito bahiddhā samaṇabrāhmaṇānaṁ sīlena suddhi vatena suddhī"ti evamādīsu[1] āgataṁ gosīlakukkurasīlādikaṁ sīlaṁ govatakukkuravatādikañca vataṁ **"sīlabbatan"**ti vuccati. tassa pahīnattā sabbampi naggiyamuṇḍikādi-amaratapaṁ pahīnaṁ hoti. Tañhi tassa mūlaṁ. Tena sabbāvasāne vuttaṁ **"yadatthi kiñcī"**ti. Dukkhadassanasampadāya cettha sakkāyadiṭṭhi, samudayadassanasampadāya vicikicchitaṁ, maggadassananibbānadassanasampadāya sīlabbataṁ pahīyatīti viññātabbaṁ.

234. Evamassa kilesavaṭṭappahānaṁ dassetvā idāni tasmiṁ kilesavaṭṭe sati yena vipākavaṭṭena bhavitabbaṁ, tappahānā tassāpi pahānaṁ dīpento āha **"catūhapāyehi ca vippamutto"**ti. Tattha cattāro apāyā nāma nirayatiracchānapettivisaya-asurakāyā, tehi esa satta bhave upādiyantopi vippamuttoti attho.

Evamassa vipākavaṭṭappahānaṁ dassetvā idāni yaṁ imassa vipākavaṭṭassa mūlabhūtaṁ kammavaṭṭaṁ, tassāpi pahānaṁ dassento āha **"chaccā bhiṭhānāni abhabba kātun"**ti. Tattha **abhiṭhānānī**ti oḷārikaṭṭhānāni, tāni esa cha abhabbo kātuṁ. Tāni ca "aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo mātaraṁ jīvitā voropeyyā"ti-ādinā[2] nayena ekakanipāte vuttāni mātughātapitughāta-arahantaghātalohituppādasaṁghabheda-aññasatthāruddesakammāni veditabbāni. Tāni hi kiñcāpi diṭṭhisampanno ariyasāvako kunthakipillikampi jīvitā na voropeti, apica kho pana puthujjanabhāvassa vigarahaṇatthaṁ vuttāni. Puthujjano hi adhiṭṭhisampannattā evaṁmahāsāvajjāni abhiṭhānānipi karoti, dassanasampanno pana abhabbo tāni kātunti. Abhabbaggahaṇaṁ cettha bhavantarepi akaraṇadassanatthaṁ. Bhavantarepi hi esa attano ariyasāvakabhāvaṁ ajānantopi dhammatāya eva etāni vā cha, pakatipāṇātipātādīni vā pañca verāni aññasatthāruddesena saha cha ṭhānāni na karoti, yāni sandhāya ekacce "chachābhiṭhānānī"ti[3] paṭhanti. Matamacchaggāhādayo cettha ariyasāvakagāmadārakānaṁ nidassanaṁ.

---

1. Abhi 1. 241; Abhi 2. 389 piṭṭhesu. 2. Aṁ 1. 28; Ma 3. 110; Abhi 2. 349 piṭṭhesu.
3. Cha cābhiṭhānānīti (Sī, Syā)

Evaṁ Bhagavā satta bhave ādiyatopi ariyasāvakassa aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi visiṭṭhaguṇavasena saṁgharatanassa guṇaṁ vatvā idāni tameva guṇaṁ nissāya saccavacanaṁ payuñjati **"idampi saṁghe"**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

235. Evaṁ satta bhave ādiyatopi aññehi appahīnabhavādānehi puggalehi visiṭṭhaguṇavasena saṁghādhiṭṭhānaṁ saccaṁ vatvā idāni "na kevalaṁ dassanasampanno cha abhiṭhānāni abhabbo kātuṁ, kiṁ pana appamattakampi pāpaṁ kammaṁ katvā tassa paṭicchadanāyapi abhabbo"ti pamādavihārinopi dassanasampannassa katapaṭicchādanābhāvaguṇena vattumāraddho **"kiñcāpi so kamma karoti pāpakan"**ti.

Tassattho—so dassanasampanno kiñcāpi satisammosena pamādavihāraṁ āgamma yaṁ taṁ Bhagavatā lokavajjasañciccānatikkamanaṁ[1] sandhāya vuttaṁ "yaṁ mayā sāvakānaṁ sikkhāpadaṁ paññattaṁ, taṁ mama sāvakā jīvitahetupi nātikkamantī"ti[2], taṁ ṭhapetvā aññaṁ kuṭikārasahaseyyādiṁ vā paṇṇattivajjavītikkamasaṅkhātaṁ Buddhapaṭikuṭṭhaṁ **kāyena pāpakammaṁ karoti,** padasodhamma-uttarichappañcavācādhammadesanāsamphappalāpapharusavacanādiṁ vā **vācāya, uda cetasā** vā katthaci lobhadosuppādanajātarūpādisādiyanaṁ cīvarādiparibhogesu apaccavekkhaṇādiṁ vā pāpakammaṁ karoti. **Abhabbo so tassa paṭicchadāya,** na so taṁ "idaṁ akappiyamakaraṇīyan"ti jānitvā muhuttampi paṭicchādeti, taṅkhaṇaññeva pana Satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu āvi katvā yathādhammaṁ paṭikaroti, "na puna karissāmī"ti evaṁ saṁvaritabbaṁ vā saṁvarati. Kasmā? Yasmā **abhabbatā diṭṭhapadassa vuttā,** evarūpaṁ pāpakammaṁ katvā tassa paṭicchādāya diṭṭhanibbānapadassa dassanasampannassa puggalassa abhabbatā vuttāti attho.

Kathaṁ—

"Seyyathāpi bhikkhave daharo kumāro mando uttānaseyyako hatthena vā pādena vā aṅgāraṁ akkamitvā khippameva

1. Lokavajjasañciccātikkamanaṁ (Syā) 2. Vi 4. 421; Aṁ 3. 41; Khu 1. 142 piṭṭhesu.

paṭisaṁharati, evameva kho bhikkhave dhammatā esā diṭṭhisampannassa puggalassa, kiñcāpi tathārūpiṁ āpattiṁ āpajjati, yathārūpāya āpattiyā vuṭṭhānaṁ paññāyati, atha kho naṁ khippameva Satthari vā viññūsu vā sabrahmacārīsu deseti vivarati uttānīkaroti, desetvā vivaritvā uttānīkatvā āyatiṁ saṁvaraṁ āpajjatī"ti[1].

Evaṁ Bhagavā pamādavihārinopi dassanasampannassa katapaṭicchādanābhāvaguṇena saṁgharatanassa guṇaṁ vatvā idāni tameva guṇaṁ nissāya saccavacanaṁ payuñjati **"idampi saṁghe"**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

236. Evaṁ saṁghapariyāpannānaṁ puggalānaṁ tena tena guṇappakārena saṁghādhiṭṭhānaṁ saccaṁ vatvā idāni yvāyaṁ Bhagavatā ratanattayaguṇaṁ dīpentena idha saṅkhepena aññatra ca vitthārena pariyattidhammo desito, tampi nissāya puna Buddhādhiṭṭhānaṁ saccaṁ vattumāraddho **"vanappagumbe yatha phussitagge"**ti. Tattha āsannasannivesavavatthitānaṁ rukkhānaṁ samūho vanaṁ, mūlasārapheggutacasākhāpalāsehi pavuḍḍho gumbo pagumbo, vane pagumbo **vanappagumbo,** svāyaṁ "vanappagumbe"ti vutto. Evampi hi vattuṁ labbhati "atthi savitakkasavicāre, atthi avitakkavicāramatte, sukhe dukkhe jīve"ti-ādīsu viya. **Yathā**ti opammavacanaṁ[2]. Phussitāni aggāni assāti **phussitaggo,** sabbasākhāpasākhāsu sañjātapupphoti attho. So pubbe vuttanayeneva "phussitagge"ti vutto. **Gimhāna māse paṭhamasmiṁ gimhe**ti ye cattāro gimhamāsā[3], tesaṁ catunnaṁ gimhānaṁ ekasmiṁ māse. Katamasmiṁ māse iti ce? **Paṭhamasmiṁ gimhe,** citramāseti attho. So hi "paṭhamagimho"ti ca "bālavasanto"ti ca vuccati. Tato paraṁ padatthato pākaṭameva.

Ayaṁ panettha piṇḍattho—yathā paṭhamagimhanāmake bālavasante nānāvidharukkhagahane vane[4] supupphitaggasākho taruṇarukkhagacchapariyāyanāmo pagumbo ativiya sassiriko hoti, evamevaṁ khandhāyatanādīhi

---

1. Ma 1. 399 piṭṭhe.
2. Upamāvacanaṁ (Syā)
3. Gimhānamāsā (Sī), gimhānaṁ māsā (Ka)
4. Nānāvidharukkhe gahanavane (Sī)

satipaṭṭhānasammappadhānādīhi sīlasamādhikkhandhādīhi vā nānappakārehi atthappabhedapupphehi ativiya sassirikattā tathūpamaṁ nibbānagāmimaggadīpanato nibbānagāmiṁ pariyattidhammavaraṁ neva lābhahetu na sakkārādihetu, kevalaṁ hi mahākaruṇāya abbhussāhitahadayo sattānaṁ paramaṁ hitāya adesayīti. **Paramaṁhitāyā**ti ettha ca gāthābandhasukhatthaṁ anunāsiko, ayaṁ panattho "paramahitāya nibbānāya adesayī"ti.

Evaṁ Bhagavā imaṁ supupphitaggavanappagumbasadisaṁ pariyattidhammaṁ vatvā idāni tameva nissāya Buddhādhiṭṭhānaṁ saccavacanaṁ payuñjati **"idampi Buddhe"**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo, kevalaṁ pana idampi yathāvuttappakārapariyattidhammasaṅkhātmā Buddhe ratanaṁ paṇītanti yojetabbaṁ. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

237. Evaṁ Bhagavā pariyattidhammena Buddhādhiṭṭhānaṁ saccaṁ vatvā idāni lokuttaradhammena vattumāraddho **"varo varaññū"**ti. Tattha **varo**ti paṇītādhimuttikehi icchito "aho vata mayampi evarūpā assāmā"ti, varaguṇayogato vā varo, uttamo seṭṭhoti attho. **Varaññū**ti nibbānaññū. Nibbānaṁ hi sabbadhammānaṁ uttamaṭṭhena varaṁ, tañcesa bodhimūle sayaṁ paṭivijjhitvā aññāsi. **Varado**ti pañcavaggiyabhaddavaggiyajaṭilādīnaṁ aññesañca devamanussānaṁ nibbedhabhāgiyavāsanābhāgiyavaradhammadāyīti attho. **Varāharo**ti varassa maggassa āhaṭattā varāharoti vuccati. So hi Bhagavā Dīpaṅkarato pabhuti samatiṁsa pāramiyo pūrento pubbakehi Sammāsambuddhehi anuyātaṁ purāṇaṁ maggavaraṁ āhari, tena varāharoti vuccati. Apica sabbaññutaññāṇapaṭilābhena varo, nibbānasacchikiriyāya varaññū, sattānaṁ vimuttisukhadānena varado, uttamapaṭipadāharaṇena varāharo, etehi lokuttaraguṇehi adhikassa kassaci abhāvato **anuttaro.**

Aparo nayo—varo upasamādhiṭṭhāna paripūraṇena, varaññū paññādhiṭṭhānaparipūraṇena, varado cāgādhiṭṭhānaparipūraṇena, varāharo saccādhiṭṭhānaparipūraṇena, varaṁ maggasaccamāharīti. Tathā varo puññussayena, varaññū paññussayena, varado Buddhabhāvatthikānaṁ tadupāyasampadānena,

varāharo Paccekabuddhabhāvatthikānaṁ tadupāyāharaṇena, anuttaro tattha tattha asadisatāya, attanā vā anācariyako hutvā paresaṁ ācariyabhāvena, **dhammavaraṁ adesayi** sāvakabhāvatthikānaṁ tadatthāya svākhātatādiguṇayuttassa varadhammassa desanato. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Evaṁ Bhagavā navavidhena lokuttaradhammena attano guṇaṁ vatvā idāni tameva guṇaṁ nissāya Buddhādhiṭṭhānaṁ saccavacanaṁ payuñjati "**idampi Buddhe**"ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo. Kevalaṁ pana yaṁ varaṁ navalokuttarakhammaṁ esa aññāsi, yañca adāsi, yañca āhari, yañca adesayi, idampi Buddhe ratanaṁ paṇītanti evaṁ yojetabbaṁ. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

238. Evaṁ Bhagavā pariyattidhammaṁ lokuttaradhammañca nissāya dvīhi gāthāhi Buddhādhiṭṭhānaṁ saccaṁ vatvā idāni ye taṁ pariyattidhammaṁ assosuṁ, sutānusārena ca paṭipajjitvā navappakārampi lokuttaradhammaṁ adhigamiṁsu, tesaṁ anupādisesanibbānappattiguṇaṁ nissāya puna saṁghādhiṭṭhānaṁ saccaṁ vattumāraddho "**khīṇaṁ purāṇan**"ti. Tattha **khīṇan**ti samucchinnaṁ. **Purāṇan**ti purātanaṁ. **Navan**ti sampati vattamānaṁ. **Natthisambhavan**ti avijjamānapātubhāvaṁ. **Virattacittā**ti vigatarāgacittā. **Āyatike bhavasmin**ti anāgatamaddhānaṁ punabbhave. **Te**ti yesaṁ khīṇaṁ purāṇaṁ navaṁ natthisambhavaṁ, ye ca āyatike bhavasmiṁ virattacittā, te khīṇāsavā bhikkhū. **Khīṇabījā**ti ucchinnabījā. **Avirūḷhichandā**ti virūḷhichandavirahitā. **Nibbantī**ti vijjhāyanti. **Dhīrā**ti dhitisampannā. **Yathāyaṁ padīpo**ti ayaṁ padīpo viya.

Kiṁ vuttaṁ hoti—yaṁ taṁ sattānaṁ uppajjitvā niruddhampi purāṇaṁ atītakālikaṁ kammaṁ taṇhāsinehassa appahīnattā paṭisandhi-āharaṇasamatthatāya akhīṇaṁyeva hoti, taṁ purāṇaṁ kammaṁ yesaṁ arahattamaggena taṇhāsinehassa sositattā agginā daḍḍhabījamiva āyatiṁ vipākadānāsamatthatāya khīṇaṁ. Yañca nesaṁ Buddhapūjādivasena idāni pavattamānaṁ kammaṁ navanti vuccati, tañca taṇhāpahāneneva chinnamūlapādapapupphamiva āyatiṁ phaladānāsamatthatāya yesaṁ natthisambhavaṁ, ye ca taṇhāpahāneneva āyatike bhavasmiṁ virattacittā, te khīṇāsavā bhikkhū "kammaṁ khettaṁ

viññāṇaṁ bījan”ti[1] ettha vuttassa paṭisandhiviññāṇassa kammakkhayeneva khīṇattā khīṇabījā. Yopi pubbe punabbhavasaṅkhātāya virūḷhiyā chando ahosi, tassāpi samudayappahāneneva pahīnattā pubbe viya cutikāle asambhavena avirūḷhichandā dhitisampannattā dhīrā carimaviññāṇanirodhena yathāyaṁ padīpo nibbuto, evaṁ nibbanti, puna “rūpino vā arūpino vā”ti evamādiṁ paññattipathaṁ accentīti. Tasmiṁ kira samaye nagaradevatānaṁ pūjanatthāya jālitesu padīpesu eko padīpo vijjhāyi, taṁ dassento āha “yathāyaṁ padīpo”ti.

Evaṁ Bhagavā ye taṁ purimāhi dvīhi gāthāhi vuttaṁ pariyattidhammaṁ assosuṁ, sutānusāreneva paṭipajjitvā navappakārampi lokuttaradhammaṁ adhigamiṁsu, tesaṁ anupādisesanibbānappattiguṇaṁ vatvā idāni tameva guṇaṁ nissāya saṁghādhiṭṭhānaṁ saccavacanaṁ payuñjanto desanaṁ samāpesi **“idampi saṁghe”**ti. Tassattho pubbe vuttanayeneva veditabbo, kevalaṁ pana idampi yathāvuttena pakārena khīṇāsavabhikkhūnaṁ nibbānasaṅkhātaṁ saṁghe ratanaṁ paṇītanti evaṁ yojetabbaṁ. Imissāpi gāthāya āṇā koṭisatasahassacakkavāḷesu amanussehi paṭiggahitāti.

Desanāpariyosāne rājakulassa sotthi ahosi, sabbūpaddavā vūpasamiṁsu, caturāsītiyā pāṇasahassānaṁ dhammābhisamayo ahosi.

239-241. Atha Sakko Devānamindo “Bhagavatā ratanattayaguṇaṁ nissāya saccavacanaṁ payuñjamānena nāgarassa sotthi katā, mayāpi nāgarassa sotthittaṁ ratanattayaguṇaṁ nissāya kiñci vattabban”ti cintetvā avasāne gāthāttayaṁ abhāsi **“yānīdha bhūtānī”**ti. Tattha yasmā Buddho yathā lokahitatthāya ussukkaṁ āpannehi āgantabbaṁ, tathā āgatato, yathā ca etehi gantabbaṁ, tathā gatato, yathā vā etehi ājānitabbaṁ, tathā ājānanato, yathā ca jānitabbaṁ, tathā jānanato, yañca tatheva hoti, tassa gadanato ca “Tathāgato”ti vuccati. Yasmā ca so devamanussehi pupphagandhādinā bahinibbattena upakaraṇena, dhammānudhammappaṭipattādinā ca attani nibbattena ativiya pūjito, tasmā Sakko Devānamindo sabbadevaparisaṁ attanā saddhiṁ

---

1. Aṁ 1. 224 piṭṭhe.

sampiṇḍetvā āha **“Tathāgataṁ devamanussapūjitaṁ, Buddhaṁ namassāma suvatthi hotū”**ti.

Yasmā pansa dhamme maggadhammo yathā yuganandha[1] samathavipassanābalena gantabbaṁ kilesapakkhaṁ samucchindantena, tathā gatoti Tathāgato. Nibbānadhammopi yathā gato paññāya paṭividdho sabbadukkhavighātāya sampajjati, Buddhādīhi tathā avagato[2], tasmā “Tathāgato”ti vuccati. Yasmā ca saṁghopi yathā attahitāya paṭipannehi gantabbaṁ tena tena maggena, tathā gato, tasmā “Tathāgato”tveva vuccati. Tasmā avasesagāthādvayepi **Tathāgataṁ dhammaṁ namassāma suvatthi hotu, Tathāgataṁ saṁghaṁ namassāma suvatthi hotū**ti vuttaṁ. Sesaṁ vuttanayamevāti.

Evaṁ Sakko Devānamindo imaṁ gāthāttayaṁ bhāsitvā Bhagavantaṁ padakkhiṇaṁ katvā devapurameva gato saddhiṁ devaparisāya. Bhagavā pana tadeva Ratanasuttaṁ dutiyadivasepi desesi, puna caturāsītiyā pāṇasahassānaṁ dhammābhisamayo ahosi. Evaṁ Bhagavā yāva sattamaṁ divasaṁ desesi, divase divase tatheva dhammābhisamayo ahosi. Bhagavā aḍḍhamāsameva Vesāliyaṁ viharitvā rājūnaṁ “gacchāmā”ti paṭivedesi, tato rājāno diguṇena sakkārena puna tīhi divasehi Bhagavantaṁ Gaṅgātīraṁ nayiṁsu. Gaṅgāyaṁ nibbattā nāgarājāno cintesuṁ “manussā Tathāgatassa sakkāraṁ karonti, mayaṁ kiṁ na karissāmā”ti suvaṇṇarajatamaṇimayā nāvāyo māpetvā suvaṇṇarajatamaṇimaye eva pallaṅke paññāpetvā pañcavaṇṇapadumasañchannaṁ udakaṁ karitvā “amhākaṁ anuggahaṁ karothā”ti Bhagavantaṁ upagatā. Bhagavā adhivāsetvā ratananāvamārūḷho pañca ca bhikkhusatāni sakaṁ sakaṁ nāvaṁ. Nāgarājāno Bhagavantaṁ saddhiṁ bhikkhusaṁghena Nāgabhavanaṁ pavesesuṁ, tatra sudaṁ Bhagavā sabbarattiṁ nāgaparisāya dhammaṁ desesi, dutiyadivase dibbehi khādanīyabhojanīyehi mahādānaṁ adaṁsu, Bhagavā anumoditvā Nāgabhavanā nikkhami.

Bhūmaṭṭhā devā “manussā ca nāgā ca Tathāgatassa sakkāraṁ karonti, mayaṁ kiṁ na karissāmā”ti cintetvā vanagumbarukkhapabbatādīsu chattātichattāni ukkhipiṁsu. Eteneva upāyena yāva Akaniṭṭhabrahmabhavanaṁ, tāva

---

1. Yuganaddha (Syā)
2. Tathā āgato (Syā)

mahāsakkāraviseso nibbatti. Bimbisāropi Licchavīhi āgatakāle katasakkārato diguṇamakāsi, pubbe vuttanayeneva pañcahi divasehi Bhagavantaṁ Rājagahaṁ ānesi.

Rājagahamanuppatte Bhagavati pacchābhattaṁ maṇḍalamāḷe sannipatitānaṁ bhikkhūnaṁ ayamantarakathā udapādi "aho Buddhassa Bhagavato ānubhāvo, yaṁ uddissa Gaṅgāya orato ca pārato ca aṭṭhayojano bhūmibhāgo ninnañca thalañca samaṁ katvā vālukāya okiritvā pupphehi sañchanno, yojanappamāṇaṁ Gaṅgāya udakaṁ nānāvaṇṇehi padumehi sañchannaṁ, yāva Akaniṭṭhabhavanā chattātichattāni ussitānī"ti. Bhagavā taṁ pavattiṁ ñatvā Gandhakuṭito nikkhamitvā taṅkhaṇānurūpena pāṭihāriyena gantvā maṇḍalamāḷe paññattavarabuddhāsane nisīdi, nisajja kho Bhagavā bhikkhū āmantesi "kāya nuttha bhikkhave etarahi kathāya sannisinnā"ti. Bhikkhū sabbaṁ ārocesuṁ. Bhagavā etadavoca "na bhikkhave ayaṁ pūjāviseso mayhaṁ Buddhānubhāvena nibbatto, na nāgadevabrahmānubhāvena, apica kho pubbe appamattakapariccāgānubhāvena nibbatto"ti. Bhikkhū āhaṁsu "na mayaṁ bhante taṁ appamattakaṁ pariccāgaṁ jānāma, sādhu no Bhagavā tathā kathetu, yathā mayaṁ taṁ jāneyyāmā"ti.

Bhagavā āha—bhūtapubbaṁ bhikkhave Takkasilāyaṁ Saṅkho nāma brāhmaṇo ahosi, tassa putto Susīmo nāma māṇavo soḷasavassuddesiko vayena, so ekadivasaṁ pitaraṁ upasaṅkamitvā abhivādetvā ekamantaṁ aṭṭhāsi, taṁ pitā āha "kiṁ tāta Susīmā"ti. So āha "icchāmahaṁ tāta Bārāṇasiṁ gantvā sippaṁ uggahetun"ti. "Tena hi tāta Susīma asuko nāma brāhmaṇo mama sahāyako, tassa santikaṁ gantvā uggaṇhāhī"ti kahāpaṇasahassaṁ adāsi. So taṁ gahetvā mātāpitaro abhivādetvā anupubbena Bārāṇasiṁ gantvā upacārayuttena vidhinā ācariyaṁ upasaṅkamitvā abhivādetvā attānaṁ nivedesi. Ācariyo "mama sahāyakassa putto"ti māṇavaṁ sampaṭicchitvā sabbaṁ pāhuneyyamakāsi. So addhānakilamathaṁ paṭivinodetvā taṁ kahāpaṇasahassaṁ ācariyassa pādamūle ṭhapetvā sippaṁ uggahetuṁ okāsaṁ yāci, ācariyo okāsaṁ katvā uggaṇhāpesi.

So lahuñca gaṇhanto bahuñca gaṇhanto gahitagahitañca suvaṇṇabhājane pakkhittamiva sīhatelaṁ avinassamānaṁ dhārento dvādasavassikaṁ sippaṁ katipayamāseneva pariyosāpesi. So sajjhāyaṁ karonto ādimajjhaṁyeva passati, no pariyosānaṁ. Atha ācariyaṁ upasaṅkamitvā āha "imassa sippassa ādimajjhameva passāmi, pariyosānaṁ na passāmī"ti. Ācariyo āha "ahampi tāta evamevā"ti. Atha ko ācariya[1] imassa sippassa pariyosānaṁ jānātīti. Isipatane tāta isayo atthi, te jāneyyunti. Te upasaṅkamitvā pucchāmi ācariyāti. Puccha tāta yathāsukhanti. So Isipatanaṁ gantvā Paccekabuddhe upasaṅkamitvā pucchi "ādimajjhapariyosānaṁ jānāthā"ti. Āmāvuso jānāmāti. Taṁ mampi sikkhāpethāti. Tena hāvuso pabbajāhi, na sakkā apabbajitena sikkhituntі. Sādhu bhante pabbājetha vā maṁ, yaṁ vā icchatha, taṁ katvā pariyosānaṁ jānāpethāti. Te taṁ pabbājetvā kammaṭṭhāne niyojetuṁ asamatthā "evaṁ te nivāsetabbaṁ, evaṁ pārupitabban"ti-ādinā nayena ābhisamācārikaṁ sikkhāpesuṁ. So tattha sikkhanto upanissayasampannattā na cireneva paccekabodhiṁ abhisambujjhi. Sakalabārāṇasiyaṁ "Susīmapaccekabuddho"ti pākaṭo ahosi lābhaggayasaggappatto sampannaparivāro. So appāyukasaṁvattanikassa kammassa katattā na cireneva parinibbāyi, tassa Paccekabuddhā ca mahājanakāyo ca sarīrakiccaṁ katvā dhātuyo gahetvā nagaradvāre thūpaṁ patiṭṭhāpesuṁ.

Atha kho Saṅkho brāhmaṇo "putto me ciragato, na cassa pavattiṁ jānāmī"ti puttaṁ daṭṭhukāmo Takkasilāya nikkhamitvā anupubbena Bārāṇasiṁ patvā mahājanakāyaṁ sannipatitaṁ disvā "addhā bahūsu ekopi me puttassa pavattiṁ jānissatī"ti cintento upasaṅkamitvā pucchi "Susīmo nāma māṇavo idha āgato atthi, api nu tassa pavattiṁ jānāthā"ti. Te "āma brāhmaṇa jānāma, asmiṁ nagare brāhmaṇassa santike tiṇṇaṁ vedānaṁ pāragū hutvā Paccekabuddhānaṁ santike pabbajitvā Paccekabuddho hutvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi, ayamassa thūpo patiṭṭhāpito"ti āhaṁsu. So bhūmi

1. Atha ko carahi (Sī)

hatthena paharitvā roditvā ca paridevitvā ca taṁ cetiyaṅgaṇaṁ gantvā tiṇāni uddharitvā uttarasāṭakena vālukaṁ ānetvā Paccekabuddhacetiyaṅgaṇe ākiritvā kamaṇḍaluto udakena samantato bhūmiṁ paripphositvā vanapupphehi pūjaṁ katvā uttarasāṭakena paṭākaṁ āropetvā thūpassa upari attano chattaṁ bandhitvā pakkāmīti.

Evaṁ atītaṁ dassetvā taṁ jātakaṁ paccuppannena anusandhento bhikkhūnaṁ dhammakathaṁ kathesi "siyā kho pana vo bhikkhave evamassa 'añño nuna tena samayena Saṅkho brāhmaṇo ahosī'ti, na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ, ahaṁ tena samayena Saṅkho brāhmaṇo ahosiṁ, mayā Susīmassa Paccekabuddhassa cetiyaṅgaṇe tiṇāni uddhaṭāni, tassa me kammassa nissandena aṭṭhayojanamaggaṁ vigatakhāṇukaṇṭakaṁ katvā samaṁ suddhamakaṁsu, mayā tattha vālukā okiṇṇā, tassa me nissandena aṭṭhayojanamagge vālukaṁ okiriṁsu. Mayā tattha vanakusumehi pūjā katā, tassa me nissandena navayojanamagge thale ca udake ca nānāpupphehi pupphasantharaṁ akaṁsu. Mayā tattha kamaṇḍaludakena bhūmi paripphositā, tassa me nissandena Vesāliyaṁ pokkharavassaṁ vassi. Mayā tasmiṁ cetiye paṭākā āropitā, chattañca baddhaṁ, tassa me nissandena yāva Akaniṭṭhabhavanā paṭākā ca āropitā, chattātichattāni ca ussitāni. Iti kho bhikkhave ayaṁ mayhaṁ pūjāviseso neva Buddhānubhāvena nibbatto, na nāgadevabrahmānubhāvena, apica kho appamattakapariccāgānubhāvena nibbatto"ti. Dhammakathāpariyosāne imaṁ gāthamabhāsi—

"Mattāsukhapariccāgā, passe ce vipulaṁ sukhaṁ.
Caje mattāsukhaṁ dhīro, sampassaṁ vipulaṁ sukhan"ti[1].

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Ratanasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu1. 55 piṭṭhe.

2. Āmagandhasuttavaṇṇanā

Sāmākaciṅgūlakacīnakāni cāti Āmagandhasuttaṁ. Kā uppatti? Anuppanne Bhagavati Āmagandho nāma brāhmaṇo pañcahi māṇavakasatehi saddhiṁ tāpasapabbajjaṁ pabbajitvā Himavantaṁ pavisitvā pabbatantare assamaṁ kārāpetvā vanamūlaphalāhāro hutvā tattha paṭivasati, na kadāci macchamaṁsaṁ khādati. Atha tesaṁ tāpasānaṁ loṇambilādīni aparibhuñjantānaṁ paṇḍurogo uppajji, tato te "loṇambilādisevanatthāya manussapathaṁ gacchāmā"ti paccantagāmaṁ sampattā. Tattha manussā tesu pasīditvā nimantetvā bhojesuṁ, katabhattakiccānaṁ nesaṁ mañcapīṭhaparibhogabhājanapādamakkhanādīni upanetvā "ettha bhante vasatha, mā ukkaṇṭhitthā"ti vasanaṭṭhānaṁ dassetvā pakkamiṁsu. Dutiyadivasepi nesaṁ dānaṁ datvā puna gharapaṭipāṭiyā ekekadivasaṁ dānamadaṁsu. Tāpasā catumāsaṁ tattha vasitvā loṇambilādisevanāya thirabhāvappattasarīrā hutvā "mayaṁ āvuso gacchāmā"ti manussānaṁ ārocesuṁ. Manussā tesaṁ telataṇḍulādīni adaṁsu, te tāni ādāya attano assamameva agamaṁsu. Tañca gāmaṁ tatheva saṁvacchare saṁvacchare āgamiṁsu. Manussāpi tesaṁ āgamanakālaṁ viditvā dānatthāya taṇḍulādīni sajjetvāva acchanti, āgate ca ne tatheva sammānenti.

Atha Bhagavā loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakko anupubbena Sāvatthiṁ gantvā tattha viharanto tesaṁ tāpasānaṁ upanissayasampattiṁ disvā tato nikkhamma bhikkhusaṁghaparivuso cārikaṁ caramāno anupubbena taṁ gāmaṁ anuppatto. Manussā Bhagavantaṁ disvā mahādānāni adaṁsu, Bhagavā tesaṁ dhammaṁ desesi. Te tāya dhammadesanāya appekacce sotāpannā ekacce sakadāgāmino ekacce anāgāmino ahesuṁ, ekacce pabbajitvā arahattaṁ pāpuṇiṁsu. Bhagavā punadeva Sāvatthiṁ paccāgamāsi. Atha te tāpasā taṁ gāmaṁ āgamiṁsu, manussā tāpase disvā na pubbasadisaṁ kotūhalamakaṁsu. Tāpasā te pucchiṁsu "kiṁ āvuso ime manussā na pubbasadisā, kiṁ nu kho ayaṁ gāmo rājadaṇḍena upadduto, udāhu dubbhikkhena, udāhu amhehi sīlādiguṇehi sampannataro koci pabbajito imaṁ gāmamanuppatto"ti. Te āhaṁsu "na bhante rājadaṇḍena, na dubbhikkhenāyaṁ gāmo upadduto, apica Buddho

loke uppanno, so Bhagavā bahujanahitāya dhammaṁ desento idhāgato”ti.

Taṁ sutvā Āmagandhatāpaso “Buddhoti gahapatayo vadethā”ti. “Buddhoti bhante vadāmā”ti tikkhattuṁ vatvā “ghosopi kho eso dullabho lokasmiṁ, yadidaṁ Buddho”ti attamano attamanavācaṁ nicchāretvā pucchi “kiṁ nu kho so Buddho āmagandhaṁ bhuñjati, na bhuñjatī”ti. Ko bhante āmagandhoti. Āmagandho nāma macchamaṁsaṁ gahapatayoti. Bhagavā bhante macchamaṁsaṁ paribhuñjatīti. Taṁ sutvā tāpaso vippaṭisārī ahosi “māheva kho pana Buddho siyā”ti. Puna cintesi “Buddhānaṁ pātubhāvo nāma dullabho, gantvā Buddhaṁ disvā pucchitvā jānissāmī”ti. Tato yena Bhagavā gato, taṁ maggaṁ manusse pucchitvā vacchagiddhinī gāvī viya turitaturito sabbattha ekarattivāsena Sāvatthiṁ anuppatvā Jetavanameva pāvisi saddhiṁ sakāya parisāya. Bhagavāpi tasmiṁ samaye dhammadesanatthāya āsane nisinno eva hoti, tāpasā Bhagavantaṁ upasaṅkamma tuṇhībhūtā anabhivādetvāva ekamantaṁ nisīdiṁsu. Bhagavā “kacci vo isayo khamanīyan”ti-ādinā nayena tehi saddhiṁ paṭisammodi, tepi “khamanīyaṁ bho Gotamā”ti-ādimāhaṁsu. Tato Āmagandho Bhagavantaṁ pucchi “Āmagandhaṁ bho Gotama bhuñjasi, na bhuñjasī”ti. Ko so brāhmaṇa Āmagandho nāmāti. Macchamaṁsaṁ bho Gotamāti. Bhagavā “na brāhmaṇa macchamaṁsaṁ Āmagandho, apica kho Āmagandho nāma sabbe kilesā pāpakā akusalā dhammā”ti vatvā “na brāhmaṇa idāni tvameva Āmagandhaṁ pucchi, atītepi Tisso nāma brāhmaṇo Kassapaṁ Bhagavantaṁ pucchi, evañca so pucchi, evañcassa Bhagavā byākāsī”ti Tissena ca brāhmaṇena Kassapena ca Bhagavatā vuttagāthāyo eva ānetvā tāhi gāthāhi brāhmaṇaṁ saññāpento āha “sāmākaciṅgūlakacīnakāni cā”ti. Ayaṁ tāva imassa suttassa idha uppatti.

Atīte pana Kassapo kira bodhisatto aṭṭhāsaṅkhyeyyāni kappasatasahassañca pāramiyo pūretvā Bārāṇasiyaṁ Brahmadattassa brāhmaṇassa Dhanavatī nāma brāhmaṇī, tassā kucchimhi paṭisandhiṁ aggahesi. Aggasāvakopi taṁ divasaṁyeva devalokā cavitvā anupurohitabrāhmaṇassa pajāpatiyā kucchimhi nibbatti. Evaṁ tesaṁ ekadivasameva

paṭisandhiggahaṇañca gabbhavuṭṭhānañca ahosi, ekadivasameva etesaṁ ekassa Kassapo, ekassa Tissoti nāmamakaṁsu. Te sahapaṁsukīḷanakā dve sahāyā anupubbena vuḍḍhiṁ agamiṁsu. Tissassa pitā puttaṁ āṇāpesi "ayaṁ tāta Kassapo nikkhamma pabbajitvā Buddho bhavissati, tvampissa santike pabbajitvā bhavanissaraṇaṁ kareyyāsī"ti. So "sādhū"ti paṭissuṇitvā bodhisattassa santikaṁ gantvā "ubhopi samma pabbajissāmā"ti āha, bodhisatto "sādhū"ti paṭissuṇi. Tato vuḍḍhiṁ anuppattakālepi Tisso bodhisattaṁ āha "ehi samma pabbajissāmā"ti, bodhisatto na nikkhami. Tisso "na tāvassa ñāṇaṁ paripākaṁ gatan"ti sayaṁ nikkhamma isipabbajjaṁ pabbajitvā araññe pabbatapāde assamaṁ kārāpetvā vasati. Bodhisattopi aparena samayena ghare ṭhitoyeva ānāpānassatiṁ pariggahetvā cattāri jhānāni abhiññāyo ca uppādetvā pāsādena Bodhimaṇḍasamīpaṁ gantvā "puna pāsādo yathāṭhāneyeva patiṭṭhātū"ti adhiṭṭhāsi, so sakaṭṭhāneyeva patiṭṭhāsi. Apabbajitena kira Bodhimaṇḍaṁ upagantuṁ na sakkāti so pabbajitvā Bodhimaṇḍaṁ patvā nisīditvā satta divase padhānayogaṁ katvā sattahi divasehi sammāsambodhiṁ sacchākāsi.

Tadā Isipatane vīsatisahassā pabbajitā paṭivasanti. Atha Kassapo Bhagavā te āmantetvā dhammacakkaṁ pavattesi, suttapariyosāne sabbeva arahanto ahesuṁ, so sudaṁ Bhagavā vīsatibhikkhusahassaparivuto tattheva Isipatane vasati, Kikī ca naṁ Kāsirājā catūhi paccayehi upaṭṭhāti. Athekadivasaṁ Bārāṇasivāsī eko puriso pabbate candanasārādīni gavesanto Tissassa tāpasassa assamaṁ patvā taṁ abhivādetvā ekamantaṁ aṭṭhāsi. Tāpaso taṁ disvā "kuto āgatosī"ti pucchi. Bārāṇasito bhanteti. Kā tattha pavattīti. Tattha bhante Kassapo nāma Sammāsambuddho uppannoti. Tāpaso dullabhavacanaṁ sutvā pītisomanassajāto pucchi "kiṁ so āmagandhaṁ bhuñjati, na bhuñjatī"ti. Ko bhante āmagandhoti. Macchamaṁsaṁ āvusoti. Bhagavā bhante macchamaṁsaṁ bhuñjatīti. Taṁ sutvā tāpaso vippaṭisārī hutvā puna cintesi "gantvā taṁ pucchissāmi, sace 'āmagandhaṁ paribhuñjāmī'ti vakkhati, tato naṁ 'tumhākaṁ bhante jātiyā ca kulassa ca gottassa ca ananucchavikametan"ti nivāretvā tassa santike pabbajitvā bhavanissaraṇaṁ karissāmī"ti. Sallahukaṁ

upakaraṇaṁ gahetvā sabbattha ekarattivāsena sāyanhasamaye Bārāṇasiṁ patvā Isipatanameva pāvisi. Bhagavāpi tasmiṁ samaye dhammadesanatthāya āsane nisinnoyeva hoti. Tāpaso Bhagavantaṁ upasaṅkamma anabhivādetvā tuṇhībhūto ekamantaṁ aṭṭhāsi, Bhagavā taṁ disvā pubbe vuttanayeneva paṭisammodi. Sopi "khamanīyaṁ bho Kassapā"ti-ādīni vatvā ekamantaṁ nisīditvā Bhagavantaṁ pucchi "Āmagandhaṁ bho Kassapa bhuñjasi, na bhuñjasī"ti. Nāhaṁ brāhmaṇa Āmagandhaṁ bhuñjāmīti. Sādhu sādhu bho Kassapa parakuṇapaṁ akhādanto sundaramakāsi, yuttametaṁ bhoto Kassapassa jātiyā ca kulassa ca gottassa cāti. Tato Bhagavā "ahaṁ kilese sandhāya 'āmagandhaṁ na bhuñjāmī'ti vadāmi, brāhmaṇo macchamaṁsaṁ pacceti, yaṁnunāhaṁ sve gāmaṁ piṇḍāya apavisitvā Kikīrañño gehā ābhataṁ piṇḍapātaṁ paribhuñjeyyaṁ, evaṁ āmagandhaṁ ārabbha kathā pavattissati, tato brāhmaṇaṁ dhammadesanāya saññāpessāmī"ti dutiyadivase kālasseva sarīraparikammaṁ katvā gandhakuṭiṁ pāvisi. Bhikkhū Gandhakuṭidvāraṁ pihitaṁ disvā "na Bhagavā ajja bhikkhūhi saddhiṁ pavisitukāmo"ti ñatvā Gandhakuṭiṁ padakkhiṇaṁ katvā piṇḍāya pavisiṁsu.

Bhagavāpi Gandhakuṭito nikkhamma paññattāsane nisīdi, tāpasopi kho pattasākaṁ pacitvā khāditvā Bhagavato santike nisīdi. Kikī Kāsirājā bhikkhū piṇḍāya carante disvā "kuhiṁ Bhagavā bhante"ti pucchitvā "vihāre mahārājā"ti ca sutvā nānābyañjanarasamanekamaṁsavikatisampannaṁ bhojanaṁ Bhagavato pāhesi. amaccā vihāraṁ netvā Bhagavato ārocetvā dakkhiṇodakaṁ datvā parivisantā paṭhamaṁ nānāmaṁsavikatisampannaṁ yāguṁ adaṁsu, tāpaso disvā "khādati nu kho no"ti cintento aṭṭhāsi. Bhagavā tassa passatoyeva yāguṁ pivanto maṁsakhaṇḍaṁ mukhe pakkhipi, tāpaso disvā kuddho. Puna yāgupītassa nānārasabyañjanaṁ bhojanamadaṁsu, tampi gahetvā bhuñjantaṁ disvā ativiya kuddho "macchamaṁsaṁ khādantoyeva 'na khādāmī'ti bhaṇatī"ti. Atha Bhagavantaṁ katabhattakiccaṁ hatthapāde dhovitvā nisinnaṁ upasaṅkamma "bho Kassapa musā tvaṁ bhaṇasi, netaṁ paṇḍitakiccaṁ. Musāvādo hi garahito Buddhānaṁ, yepi te pabbatapāde vanamūlaphalādīhi yāpentā isayo vasanti, tepi musā na bhaṇantī"ti vatvā puna isīnaṁ guṇe gāthāya vaṇṇento āha **"sāmākaciṅgūlakacīnakāni cā"**ti.

242. Tattha **sāmākā**ti dhunitvā vā sīsāni uccinitvā vā gayhūpagā tiṇadhaññajāti. Tathā **ciṅgūlakā** kaṇavīrapupphasaṇṭhānasīsā honti. **Cīnakānī**ti aṭavipabbatapādesu aropitajātā cīnamuggā. **Pattapphalan**ti yaṁkiñci haritapaṇṇaṁ. **Mūlaphalan**ti yaṁkiñci kandamūlaṁ. **Gavipphalan**ti yaṁkiñci rukkhavalliphalaṁ. Mūlaggahaṇena vā kandamūlaṁ, phalaggahaṇena rukkhavalliphalaṁ, gavipphalaggahaṇena udake jātasiṅghātakakaserukādiphalaṁ veditabbaṁ. **Dhammena laddhan**ti dūteyyapahiṇagamanādimicchājīvaṁ pahāya vane uñchācariyāya laddhaṁ. **Satan**ti santo ariyā. **Asnamānā**ti[1] bhuñjamānā. **Na kāmakāmā alikaṁ bhaṇantī**ti te evaṁ amamā apariggahā etāni sāmākādīni bhuñjamānā isayo yathā tvaṁ sādurasādike kāme patthayanto āmagandhaṁ bhuñjantoyevan”āhaṁ brāhmaṇa āmagandhaṁ bhuñjāmī”ti bhaṇanto alikaṁ bhaṇasi, tathā na kāmakāmā alikaṁ bhaṇanti, kāme kāmayantā musā na bhaṇantīti isīnaṁ pasaṁsāya Bhagavato nindaṁ dīpeti.

243. Evaṁ isīnaṁ pasaṁsāpadesena Bhagavantaṁ ninditvā idāni attanā adhippetaṁ nindāvatthuṁ dassetvā nippariyāyeneva Bhagavantaṁ nindanto āha **“yadasnamāno”ti**. Tattha dakāro padasandhikaro. Ayaṁ panattho—yaṁ kiñcideva sasamaṁsaṁ vā tittiramaṁsaṁ vā dhovanacchedanādinā pubbaparikammena **sukataṁ,** pacanavāsanādinā pacchāparikammena **suniṭṭhitaṁ,** na mātarā na pitarā, apica kho pana “dakkhiṇeyyo ayan”ti maññamānehi dhammakāmehi **parehi dinnaṁ,** sakkārakaraṇena **payataṁ** paṇītamalaṅkataṁ, uttamarasatāya ojavantatāya thāmabalabharaṇasamatthatāya ca **paṇītaṁ asnamāno** āhārayamāno, na kevalañca yaṁkiñci maṁsameva, apica kho pana idampi **sālīnamannaṁ** vicitakāḷakaṁ sālitaṇḍulodanaṁ **paribhuñjamāno so bhuñjasi Kassapa āmagandhaṁ,** so tvaṁ yaṁkiñci maṁsaṁ bhuñjamāno idañca sālīnamannaṁ paribhuñjamāno bhuñjasi Kassapa āmagandhanti Bhagavantaṁ gottena ālapati.

244. Evaṁ āhārato Bhagavantaṁ ninditvā idāni musāvādaṁ āropetvā nindanto āha **“na āmagandho -pa- susaṅkhatehī**”ti.

---

1. Asamānāti (Sī, Syā)

tassattho—pubbe mayā pucchito samāno **"na āmagandho mama kappatī"ti, icceva tvaṁ bhāsasi,** evaṁ ekaṁseneva tvaṁ bhāsasi **brahmabandhu** brāhmaṇaguṇavirahita jātimattabrāhmaṇāti paribhāsanto bhaṇati. **Sālīnamannan**ti sālitaṇḍulodanaṁ. **Paribhuñjamāno**ti bhuñjamāno. **Sakuntamaṁsehi susaṅkhatehī**ti tadā Bhagavato abhihaṭaṁ sakuṇamaṁsaṁ niddisanto bhaṇati.

Evaṁ bhaṇanto eva ca Bhagavato heṭṭhā pādatalā pabhuti yāva upari kesaggā sarīramullokento dvattiṁsavaralakkhaṇāsīti-anubyañjanasampadaṁ byāmappabhāparikkhepañca disvā "evarūpo mahāpurisalakkhaṇādipaṭimaṇḍitakāyo na musā bhaṇituṁ arahati. Ayañhissa bhavantarepi saccavācānissandeneva uṇṇā bhamukantare jātā odātā mudu tūlasannibhā, ekekāni ca lomakūpesu lomāni. Svāyaṁ kathamidāni musā bhaṇissati, addhā añño imassa āmagandho bhavissati, yaṁ sandhāya etadavoca 'nāhaṁ brāhmaṇa āmagandhaṁ bhuñjāmī'ti, yaṁnunāhaṁ etaṁ puccheyyan"ti cintetvā sañjātabahumāno gotteneva ālapanto imaṁ gāthāsesaṁ āha—

"Pucchāmi taṁ Kassapa etamatthaṁ,
Kathaṁpakāro tava āmagandho"ti.

245. Athassa Bhagavā āmagandhaṁ vissajjetuṁ **"pāṇātipāto"**ti evamādimāha. Tattha **pāṇātipāto**ti pāṇavadho. **Vadhachedabandhanan**ti ettha sattānaṁ daṇḍādīhi ākoṭanaṁ vadho, hatthapādādīnaṁ chedanaṁ chedo, rajju-ādīhi bandho bandhanaṁ. **Theyyaṁ musāvādo**ti theyyañca musāvādo ca. **Nikatī**ti "dassāmi, karissāmī"ti-ādinā nayena āsaṁ uppādetvā nirāsākaraṇaṁ[1]. **Vañcanānī**ti asuvaṇṇaṁ suvaṇṇanti gāhāpanādīni. **Ajjhenakuttan**ti niratthakamanekaganthapariyāpuṇanaṁ[2]. **Paradārasevanā**ti parapariggahitāsu cārittāpajjanaṁ. **Esāmagandho na hi maṁsabhojanan**ti esa pāṇātipātādi-akusaladhammasamudācāro āmagandho

---

1. Nirāsaṅkaraṇaṁ (Sī)
2. Ajjhena kujjanti niratthakānatthajanakaganthapariyāpuṇanaṁ (Sī)

vissagandho kuṇapagandho. Kiṁ kāraṇā? Amanuññattā kilisa-asucimissakattā sabbhi jigucchitattāparamaduggandhabhāvāvahattā ca. Ye hi[1] ussannakilesā sattā, te tehi atiduggandhā honti, nikkilesānaṁ matasarīrampi duggandhaṁ na hoti, tasmā esāmagandho. maṁsabhojanaṁ pana adiṭṭhamasutamaparisaṅkitañca anavajjaṁ, tasmā na hi maṁsabhojanaṁ āmagandhoti.

246. Evaṁ dhammādhiṭṭhānāya desanāya ekena nayena āmagandhaṁ vissajjetvā idāni yasmā te te sattā tehi tehi āmagandhehi samannāgatā, na eko eva sabbehi, na ca sabbe ekeneva, tasmā nesaṁ te te āmagandhe pakāsetuṁ **"ye idha kāmesu asaññatā janā"ti**-ādinā nayena puggalādhiṭṭhānāya tāva desanāya āmagandhe vissajjento dve gāthāyo abhāsi.

Tattha **ye idha kāmesu asaññatā janā**ti ye keci idha loke kāmapaṭisevanasaṅkhātesu kāmesu mātimātucchādīsupi mariyādāvirahena bhinnasaṁvaratāya asaṁyatā puthujjanā. **Rasesu giddhā**ti jivhāviññeyyesu rasesu giddhā gadhitā mucchitā ajjhosannā[2] anādīnavadassāvino anissaraṇapaññā rase paribhuñjanti. **Asucibhāvamassitā**ti[3] tāya rasagiddhiyā rasapaṭilābhatthāya nānappakāramicchājīvasaṅkhāta-asucibhāvamissitā. **Natthikadiṭṭhī**ti "natthi dinnan"ti-ādidasavatthukamicchādiṭṭhisamannāgatā. **Visamā**ti visamena kāyakammādinā samannāgatā. **Durannayā**ti duviññāpayā sandiṭṭhiparāmāsī-ādhānaggāhīduppaṭinissaggitāsamannāgatā. **Esāmagandho**ti esa etāya gāthāya puggale adhiṭṭhāya niddiṭṭho "kāmesu asaṁyatatā rasagiddhatā ājīvavipatti natthikadiṭṭhikāyaduccaritādivisamatā durannayabhāvatā"ti[4] aparopi pubbe vuttenevatthena chabbidho āmagandho veditabbo. **Na hi maṁsabhojanan**ti maṁsabhojanaṁ pana yathāvuttenevatthena na āmagandhoti.

247. Dutiyagāthāyapi **ye lūkhasā**ti[5] ye lūkhā nirasā, attakilamathānuyuttāti attho. **Dāruṇā**ti kakkhaḷā dovacassatāyuttā.

---

1. Yehi ye (Sī, Syā) 2. Ajjhopannā (Sī, Syā) 3. Asucīkamissitāti (Sī, Syā)
4. Duranubodhoti (Sī) 5. Lūkharasāti (Ka)

Piṭṭhimaṁsikāti[1] purato madhuraṁ bhaṇitvā parammukhe avaṇṇabhāsino. Ete hi abhimukhaṁ oloketumasakkontā parammukhānaṁ piṭṭhimaṁsakhādakā viya honti, tena "piṭṭhimaṁsikā"ti vuccanti. **Mittadduno**ti mittadūhakā, dāradhanajīvitesu vissāsamāpannānaṁ mittānaṁ tattha micchāpaṭipajjanakāti vuttaṁ hoti. **Nikkaruṇā**ti karuṇāvirahitā sattānaṁ anatthakāmā. **Atimānino**ti "idhekacco jātiyā vā -pa- aññataraññatarena vatthunā pare atimaññati, yo evarūpo māno ketukamyatā cittassā"ti[2] evaṁ vuttena atimānena samannāgatā. **Adānasīlā**ti adānapakatikā, adānādhimuttā asaṁvibhāgaratāti attho. **Na ca denti kassacī**ti tāya ca pana adānasīlatāya yācitāpi santā kassaci kiñci na denti, adinnapubbakakule manussasadisā[3] nijjhāmataṇhikapetaparāyaṇā honti. Keci pana "ādānasīlā"tipi paṭhanti, kevalaṁ gahaṇasīlā, kassaci pana kiñci na dentīti. **Esāmagandho na hi maṁsabhojanan**ti esa etāya gāthāya puggale adhiṭṭhāya niddiṭṭho "lūkhatā dāruṇatā piṭṭhimaṁsikatā mittadūbhitā nikkaruṇatā atimānitā adānasīlatā adānan"ti aparopi pubbe vuttenevatthena aṭṭhavidho āmagandho veditabbo, na hi maṁsabhojananti.

248. Evaṁ puggalādhiṭṭhānāya desanāya dve gāthāyo vatvā puna tassa tāpasassa āsayānuparivattanaṁ viditvā dhammādhiṭṭhānāyeva desanāya ekaṁ gāthaṁ abhāsi. Tattha **kodho** Uragasutte vuttanayeneva veditabbo. **Mado**ti "jātimado gottamado ārogyamado"ti-ādinā[4] nayena Vibhaṅge vuttappabhedo cittassa majjanabhāvo. **Thambho**ti thaddhabhāvo. **Paccupaṭṭhāpanā**ti paccanīkaṭṭhāpanā[5], dhammena nayena vuttassa paṭivirujjhitvā ṭhānaṁ. **Māyā**ti "idhekacco kāyena duccaritaṁ caritvā"ti-ādinā[6] nayena Vibhaṅge vibhattā katapāpapaṭicchādanatā. **Usūyā**ti paralābhasakkārādīsu issā. **Bhassasamussayo**ti samussitaṁ bhassaṁ, attukkaṁsanatāti vuttaṁ hoti. **Mānātimāno**ti "idhekacco jātiyā vā -pa- aññataraññatarena vatthunā pubbakālaṁ

---

1. Parapiṭṭhimaṁsikāti (Ka)
2. Abhi 2. 369 piṭṭhe.
3. Manussapurisā (Ka)
4. Abhi 2. 359 piṭṭhe.
5. Paccuṭṭhapanāti paccanīkaṭṭhapanā (Sī), paccupaṭṭhāpanāti paccanīkūpaṭṭhānā (Ka)
6. Abhi 2. 372 piṭṭhe.

parehi sadisaṁ attānaṁ dahati, aparakālaṁ attānaṁ seyyaṁ dahati, pare hīne dahati, yo evarūpo māno -pa- ketukamyatā cittassā"ti[1] Vibhaṅge vibhatto. **Asabbhi santhavo**ti asappurisehi santhavo. **Esāmagandho na hi maṁsabhojanan**ti esa kodhādi navavidho akusalarāsi pubbe vuttenevatthena āmagandhoti veditabbo, na hi maṁsabhojananti.

249. Evaṁ dhammādhiṭṭhānāya desanāya navavidhaṁ āmagandhaṁ dassetvā punapi pubbe vuttanayeneva puggalādhiṭṭhānāya desanāya āmagandhe vissajjento tisso gāthāyo abhāsi. Tattha **ye pāpasīlā**ti ye pāpasamācāratāya "pāpasīlā"ti loke pākaṭā. **Iṇaghātasūcakā**ti Vasalasutte vuttanayena iṇaṁ gahetvā tassa appadānena iṇaghātā, pesuññena sūcakā ca. **Vohārakūṭā idha pāṭi rūpikā**ti dhammaṭṭaṭṭhāne[2] ṭhitā lañjaṁ gahetvā sāmike parājentā kūṭena vohārena samannāgatattā vohārakūṭā, dhammaṭṭhapaṭirūpakattā pāṭirūpikā. Atha vā **idhā**ti sāsane. **Pāṭirūpikā**ti dussīlā. Te hi yasmā nesaṁ iriyāpathasampadādīhi sīlavantapaṭirūpaṁ[3] atthi, tasmā paṭirūpā, paṭirūpā eva pāṭirūpikā. **Narādhamā yedha karonti kibbisan**ti ye idha loke narādhamā mātāpitūsu Buddhapaccekabuddhādīsu ca micchāpaṭipattisaññitaṁ kibbisaṁ karonti. **Esāmagandho na hi maṁsabhojanan**ti esa etāya gāthāya puggale adhiṭṭhāya niddiṭṭho "pāpasīlatā iṇaghātatā sūcakatā vohārakūṭatā pāṭirūpikatā kibbisakāritā"ti aparopi pubbe vuttenevatthena chabbidho āmagandho veditabbo, na hi maṁsabhojananti.

250. **Ye idha pāṇesu asaññatā janā**ti ye janā idhaloke pāṇesu yathākāmacāritāya satampi sahassampi māretvā anuddayāmattassāpi akaraṇena asaṁyatā. **Paresamādāya vihesamuyyutā**ti paresaṁ santakaṁ adāya dhanaṁ vā jīvitaṁ vā tato "mā evaṁ karothā"ti yācantānaṁ vā nivārentānaṁ vā pāṇileḍḍudaṇḍādīhi vihesaṁ uyyutā, pare vā satte samādāya "ajja dasa, ajja vīsan"ti evaṁ samādiyitvā tesaṁ vadhabandhanādīhi vihesamuyyutā. **Dussīlaluddā**ti nissīlā ca

1. Abhi 2. 369 piṭṭhe. 2. Dhammaṭṭhaṭṭhāne (Syā) 3. Sīlavantapaṭirūpatā (Sī)

durācārattā, luddā ca kurūrakammantā lohitapāṇitāya, macchaghātakamigabandhakasākuṇikādayo idhādhippetā. **Pharusā**ti pharusavācā. **Anādarā**ti "idāni na karissāma, viramissāma evarūpā"ti evaṁ ādaravirahitā. **Esāmagandho na hi maṁsabhojanan**ti esa etāya gāthāya puggale adhiṭṭhāya niddiṭṭho "pāṇātipāto vadhachedabandhanan"ti-ādinā nayena pubbe vutto ca avutto ca[1] "pāṇesu asaṁyatatā paresaṁ vihesatā dussīlatā luddatā pharusatā anādaro"ti chabbidho āmagandho veditabbo, na hi maṁsabhojananti. Pubbe vuttampi hi sotūnaṁ sotukāmatāya avadhāraṇatāya daḷhīkaraṇatāyāti[2] evamādīhi kāraṇehi puna vuccati. Teneva ca parato vakkhati "iccetamatthaṁ Bhagavā punappunaṁ, akkhāsi naṁ vedayi mantapāragū"ti.

251. **Etesu giddhā viruddhātipātino**ti etesu pāṇesu gedhena giddhā, dosena viruddhā, mohena ādīnavaṁ apassanto punappunaṁ ajjhācārappattiyā atipātino, etesu vā "pāṇātipāto vadhachedabandhanan"ti-ādinā nayena vuttesu pāpakammesu yathāsambhavaṁ ye gedhavirodhatipātasaṅkhātā rāgadosamohā, tehi giddhā viruddhā atipātino ca. **Niccuyyutā**ti akusalakaraṇe niccaṁ uyyutā, kadāci paṭisaṅkhāya appaṭiviratā. **Peccā**ti asmā lokā paraṁ gantvā. **Tamaṁ vajanti ye, patanti sattā nirayaṁ avaṁsirā**ti ye lokantarikandhakārasaṅkhātaṁ nīcakulatādibhedaṁ vā tamaṁ vajanti, ye ca patanti sattā Avīci-ādibhedaṁ nirayaṁ avaṁsirā adhogatasīsā. **Esāmagandho**ti tesaṁ sattānaṁ tamavajananirayapatanahetu esa gedhavirodhātipātabhedo sabbāmagandhamūlabhūto yathāvuttenatthena tividho āmagandho. **Na hi maṁsabhojanan**ti maṁsabhojanaṁ pana na āmagandhoti.

252. Evaṁ Bhagavā paramatthato āmagandhaṁ vissajjetvā duggatimaggabhāvañcassa pakāsetvā idāni yasmiṁ macchamaṁsabhojane tāpaso āmagandhasaññī duggatimaggasaññī ca hutvā tassa abhojanena suddhikāmo hutvā taṁ na bhuñjati, tassa ca aññassa ca tathāvidhassa sodhetuṁ asamatthabhāvaṁ dassento **"na macchamaṁsan"**ti imaṁ chappadaṁ gāthamāha. Tattha

1. Pubbe vutto vā (Sī)
2. Daḷhīkaraṇatthāyāti (Sī)

sabbapadāni antimapādena yojetabbāni—na macchamaṁsaṁ sodheti maccaṁ avitiṇṇakaṅkhaṁ, na āhutiyaññamutūpasevanā sodheti maccaṁ avitiṇṇakaṅkhanti evaṁ. Ettha ca **na macchamaṁsan**ti akhādiyamānaṁ macchamaṁsaṁ na sodheti, tathā **anāsakattan**ti evaṁ porāṇā vaṇṇenti. Evaṁ pana sundarataraṁ siyā "na macchamaṁsānaṁ anāsakattaṁ na macchamaṁsānānāsakattaṁ, macchamaṁsānaṁ anāsakattaṁ na sodheti[1] maccan"ti. Athāpi siyā, evaṁ sante anāsakattaṁ ohīyatīti? Tañca na, amaratapena saṅgahitattā. "Ye vāpi loke amarā bahū tapā"ti ettha hi sabbopi vuttāvaseso attakilamatho saṅgahaṁ gacchatīti. **Naggiyan**ti acelakattaṁ. **Muṇḍiyan**ti muṇḍabhāvo. **Jaṭājallan**ti jaṭā ca rajojallañca. **Kharājinānī**ti kharāni ajinacammāni. **Aggihuttassupasevanā**ti aggipāricariyā. **Amarā**ti amarabhāvapatthanatāya pavattakāyakilesā. **Bahū**ti ukkuṭikappadhānādibhedato aneke. **Tapā**ti sarīrasantāpā. **Mantā**ti vedā. **Āhutī**ti aggihomakammaṁ. **Yaññamutūpasevanā**ti assamedhādiyaññā ca utūpasevanā ca. Utūpasevanā nāma gimhe ātapaṭṭhānasevanā, vasse rukkhamūlasevanā, hemante jalappavesasevanā. **Na sodhenti maccaṁ avitiṇṇakaṅkhan**ti kilesasuddhiyā vā bhavasuddhiyā vā avitiṇṇavicikicchaṁ maccaṁ na sodhenti. Kaṅkhāmale hi sati na visuddho hoti, tvañca sakaṅkhoyevāti. Ettha ca "avitiṇṇakaṅkhan"ti etaṁ "na macchamaṁsan"ti-ādīni sutvā "kiṁ nu kho macchamaṁsānaṁ abhojanādinā siyā Visuddhimaggo"ti tāpasassa kaṅkhāya uppannāya Bhagavatā vuttaṁ siyāti no adhippāyo. Yā cassa "so macchamaṁsaṁ bhuñjatī"ti sutvāva Buddhe kaṅkhā uppannā, taṁ sandhāyetaṁ vuttanti veditabbaṁ.

253. Evaṁ macchamaṁsānāsakattādīnaṁ sodhetuṁ asamatthabhāvaṁ dassetvā idāni sodhetuṁ samatthe dhamme dassento **"sotesu[2] gutto"**ti imaṁ gāthamāha. Tattha **sotesū**ti chasu indriyesu. **Gutto**ti indriyasaṁvaraguttiyā samannāgato. Ettāvatā indriyasaṁvaraparivārasīlaṁ dasseti. **Viditindriyo care**ti ñātapariññāya chaḷindriyāni viditvā pākaṭāni katvā careyya, vihareyyāti vuttaṁ hoti. Ettāvatā visuddhasīlassa nāmarūpaparicchedaṁ dasseti. **Dhamme ṭhito**ti ariyamaggena abhisametabbacatusaccadhamme ṭhito. Etena sotāpattibhūmiṁ dasseti.

1. Na macchamaṁsānaṁ anāsakattaṁ na sodheti (Sī)   2. Yo tesu (Ka)

Ajjavamaddave ratoti ujubhāve ca mudubhāve ca rato. Etena sakadāgāmibhūmiṁ dasseti. Sakadāgāmī hi kāyavaṅkādikarānaṁ cittathaddhabhāvakarānañca rāgadosānaṁ tanubhāvā ajjavamaddave rato hoti. **Saṅgātigo**ti rāgadosasaṅgātigo. Etena anāgāmibhūmiṁ dasseti. **Sabbadukkhappahīno**ti sabbassa vaṭṭadukkhassa hetuppahānena pahīnasabbadukkho. Etena arahattabhūmiṁ dasseti. **Na lippati diṭṭhasutesu dhīro**ti so evaṁ anupubbena arahattaṁ, patto dhitisampadāya dhīro diṭṭhasutesu dhammesu kenaci kilesena na lippati. Na kevalañca diṭṭhasutesu, mutaviññātesu ca na lippati, aññadatthu paramavisuddhippatto hotīti arahattanikūṭena desanaṁ niṭṭhāpesi.

254-5. Ito paraṁ **"iccetamatthan"**ti dve gāthā saṅgītikārehi vuttā. Tāsamattho—**iti Bhagavā Kassapo etamatthaṁ punappunaṁ** anekāhi gāthāhi dhammādhiṭṭhānāya puggalādhiṭṭhānāya ca desanāya yāva tāpaso aññāsi, tāva so **akkhāsi** kathesi vitthāresi. **Naṁ ve dayi mantapāragū**ti sopi tañca atthaṁ mantapāragū vedapāragū Tisso brāhmaṇo vedayi aññāsi. Kiṁkāraṇā? Yasmā atthato ca padato ca desanānayato ca **citrāhi gāthāhi Munī pakāsayi.** Kīdiso? **Nirāmagandho asito durannayo,** āmagandhakilesābhāvā nirāmagandho, taṇhādiṭṭhinissayābhāvā asito, bāhiradiṭṭhivasena "idaṁ seyyo idaṁ varan"ti kenaci netuṁ asakkuṇeyyattā durannayo. Evaṁ pakāsitavato cassa **sutvāna Buddhassa subhāsitaṁ padaṁ** sukathitaṁ dhammadesanaṁ sutvā **nirāmagandhaṁ** nikkilesayogaṁ, **sabbadukkhappanudanaṁ** sabbavaṭṭadukkhappanudanaṁ, **nīcamano** nīcacitto hutvā **vandi Tathāgatassa,** Tisso brāhmaṇo Tathāgatassa pāde pañcapatiṭṭhitaṁ katvā vandi. **Tattheva pabbajjamarocayitthā**ti tattheva ca naṁ āsane nisinnaṁ Kassapaṁ Bhagavantaṁ Tisso tāpaso pabbajjamarocayittha, ayācīti vuttaṁ hoti. Taṁ Bhagavā "ehi bhikkhū"ti āha, so taṅkhaṇaññeva aṭṭhaparikkhārayutto hutvā ākāsenāgantvā vassasatikatthero viya Bhagavantaṁ vanditvā katipāheneva sāvakapāramiñāṇaṁ paṭivijjhitvā **Tisso** nāma aggasāvako ahosi, puna dutiyo **Bhāradvājo** nāma. Evaṁ tassa Bhagavato Tissabhāradvājaṁ nāma sāvakayugaṁ ahosi.

Amhākaṁ pana Bhagavā yā ca tissena brāhmaṇena ādito tisso gāthā vuttā, yā ca Kassapena Bhagavatā majjhe nava, yā ca tadā saṅgītikārehi ante dve, tā sabbāpi cuddasa gāthā ānetvā paripuṇṇaṁ katvā imaṁ Āmagandhasuttaṁ ācariyappamukhānaṁ pañcannaṁ tāpasasatānaṁ āmagandhaṁ byākāsi. Taṁ sutvā so brāhmaṇo tatheva nīcamano hutvā Bhagavato pāde vanditvā pabbajjaṁ yāci saddhiṁ parisāya, "etha bhikkhavo"ti Bhagavā avoca. Te tatheva ehibhikkhubhāvaṁ patvā ākāsenāgantvā Bhagavantaṁ vanditvā katipāheneva sabbeva aggaphale arahatte patiṭṭhahiṁsūti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Āmagandhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

3. Hirisuttavaṇṇanā

Hiriṁ tarantanti Hirisuttaṁ. Kā uppatti? Anuppanne Bhagavati Sāvatthiyaṁ aññataro brāhmaṇamahāsālo aḍḍho ahosi asītikoṭidhanavibhavo. Tassa ekaputtako ahosi piyo mahāpo, so taṁ devakumāraṁ viya nānappakārehi sukhūpakaraṇehi saṁvaḍḍhento taṁ sāpateyyaṁ tassa aniyyātetvāva kālamakāsi saddhiṁ brāhmaṇiyā. Tato tassa māṇavassa mātāpitūnaṁ accayena bhaṇḍāgāriko sāragabbhaṁ vivaritvā sāpateyyaṁ niyyātento āha "idaṁ te sāmi mātāpitūnaṁ santakaṁ, idaṁ ayyakapayyakānaṁ santakaṁ, idaṁ sattakulaparivaṭṭena āgatan"ti. māṇavo dhanaṁ disvā cintesi "idaṁ dhanaṁyeva dissati, yehi pana idaṁ sañcitaṁ, te na dissanti, sabbeva maccuvasaṁ gatā. Gacchantā ca na ito kiñci ādāya agamaṁsu, evaṁ nāma bhoge pahāya gantabbo paraloko, na sakkā kiñci ādāya gantuṁ aññatra sucaritena, yaṁnunāhaṁ imaṁ dhanaṁ pariccajitvā sucaritadhanaṁ gaṇheyyaṁ, yaṁ sakkā ādāya gantun"ti. So divase divase satasahassaṁ vissajjento puna cintesi "pahūtamidaṁ dhanaṁ, kiṁ iminā evamappakena pariccāgena,

yaṁnūnāhaṁ mahādānaṁ dadeyyan"ti. So rañño ārocesi "mahārāja mama ghare ettakaṁ dhanaṁ atthi, icchāmi tena mahādānaṁ dātuṁ, sādhu mahārāja nagare ghosanaṁ kārāpethā"ti. Rājā tathā kārāpesi. So āgatāgatānaṁ bhājanāni pūretvā sattahi divasehi sabbadhanamadāsi, datvā ca cintesi "evaṁ mahāpariccāgaṁ katvā ayuttaṁ ghare vasituṁ, yaṁnunāhaṁ pabbajeyyan"ti. Tato parijanassa etamatthaṁ ārocesi, te "mā tvaṁ sāmi 'dhanaṁ parikkhīṇan'ti cintayi, mayaṁ appakeneva kālena nānāvidhehi upāyehi dhanasañcayaṁ karissāmā"ti vatvā nānappakārehi taṁ yāciṁsu. So tesaṁ yācanaṁ anādiyitvāva tāpasapabbajjaṁ pabbaji.

Tattha aṭṭhavidhā tāpasā—saputtabhariyā uñchācārikā sampattakālikā anaggipakkikā asmamuṭṭhikā dantaluyyakā pavattaphalikā vaṇṭamuttikā cāti[1]. Tattha **saputtabhariyā**ti puttadārena saddhiṁ pabbajitvā kasivaṇijjādīhi jīvikaṁ kappayamānā Keṇiyajaṭilādayo. **Uñchācārikā**ti nagaradvāre assamaṁ kārāpetvā tattha khattiyabrāhmaṇakumārādayo sippādīni sikkhāpetvā hiraññasuvaṇṇaṁ paṭikkhipitvā tilataṇḍulādikappiyabhaṇḍapaṭiggāhakā, te saputtabhariyehi seṭṭhatarā. **Sampattakālikā**ti āhāravelāya sampattaṁ āhāraṁ gahetvā yāpentā, te uñchācārikehi seṭṭhatarā. **Anaggipakkikā**ti agginā apakkapattaphalāni khāditvā yāpentā, te sampattakālikehi seṭṭhatarā. **Asmamuṭṭhikā**ti muṭṭhipāsāṇaṁ gahetvā aññaṁ vā kiñci vāsisatthakādiṁ gahetvā vicarantā yadā chātā honti, tadā sampattarukkhato tacaṁ gahetvā khāditvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya cattāro brahmavihāre bhāventi, te anaggipakkikehi seṭṭhatarā. **Dantaluyyakā**ti muṭṭhipāsāṇādīnipi agahetvā carantā khudākāle sampattarukkhato dantehi uppāṭetvā tacaṁ khāditvā uposathaṅgāni adhiṭṭhāya brahmavihāre bhāventi, te asmamuṭṭhikehi seṭṭhatarā. **Pavattaphalikā**ti jātassaraṁ vā vanasaṇḍaṁ vā nissāya vasantā yaṁ tattha sare bhisamuḷālādi, yaṁ vā vanasaṇḍe pupphakāle pupphaṁ, phalakāle phalaṁ, tameva khādanti, pupphaphale asati antamaso tattha rukkhapapapaṭikampi khāditvā vasanti, na tveva āhāratthāya aññatra gacchanti,

1. Dī-Ṭṭha 1. 241 piṭṭhepi passitabbaṁ.

uposathaṅgādhiṭṭhānaṁ brahmavihārabhāvanañca karonti, te dantaluyyakehi seṭṭhatarā. **Vaṇṭamuttikā** nāma vaṇṭamuttāni bhūmiyaṁ patitāni paṇṇāniyeva khādanti, sesaṁ purimasadisameva, te sabbaseṭṭhā.

Ayaṁ pana brāhmaṇakulaputto "tāpasapabbajjāsu aggapabbajjaṁ pabbajissāmī"ti vaṇṭamuttikapabbajjameva pabbajitvā Himavante dve tayo pabbate atikkamma assamaṁ kārāpetvā paṭivasati. Atha Bhagavā loke uppajjitvā pavattitavaradhammacakko anupubbena Sāvatthiṁ gantvā Sāvatthiyaṁ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme. Tena kho pana samayena Sāvatthivāsī eko puriso pabbate candanasārādīni gavesanto tassa assamaṁ patvā abhivādetvā ekamantaṁ aṭṭhāsi. So taṁ disvā "kuto āgatosī"ti pucchi. Sāvatthito bhanteti. Kā tattha pavattīti. Tattha bhante manussā appamattā dānādīni puññāni karontīti. Kassa ovādaṁ sutvāti. Buddhassa Bhagavatoti. Tāpaso Buddhasaddasavanena vimhito "Buddhoti tvaṁ bho purisa vadesī"ti āmagandhe vuttanayeneva tikkhattuṁ pucchitvā "ghosopi kho eso dullabho"ti attamano Bhagavato santikaṁ gantukāmo hutvā cintesi "na yuttaṁ Buddhassa santikaṁ tucchameva gantuṁ, kiṁ nu kho gahetvā gaccheyyan"ti. Puna cintesi "Buddhā nāma āmisagarukā na honti, handāhaṁ dhammapaṇṇākāraṁ gahetvā gacchāmī"ti cattāro pañhe abhisaṅkhari—

"Kīdiso mitto na sevitabbo,
Kīdiso mitto sevitabbo.
Kīdiso payogo payuñjitabbo,
Kiṁ rasānaṁ aggan"ti.

So te pañhe gahetvā Majjhimadesābhimukho pakkamitvā anupubbena Sāvatthiṁ patvā Jetavanaṁ paviṭṭho, Bhagavāpi tasmiṁ samaye dhammadesanatthāya āsane nisinnoyeva hoti. So Bhagavantaṁ disvā avanditvāva ekamantaṁ aṭṭhāsi. Bhagavā "kacci isi khamanīyan"ti-ādinā nayena sammodi, sopi "khamanīyaṁ bho Gotamā"ti-ādinā nayena paṭisammoditvā "yadi Buddho bhavissati, manasā pucchite pañhe vācāya eva vissajjessatī"ti manasā eva Bhagavantaṁ te pañhe pucchi. Bhagavā brāhmaṇena puṭṭho

ādipañhaṁ tāva vissajjetuṁ **hiriṁ tarantan**ti ārabhitvā aḍḍhateyyā gāthāyo āha.

256. Tāsaṁ attho—**hiriṁ tarantan**ti hiriṁ atikkamantaṁ ahirikaṁ nillajjaṁ. **Vijigucchamānan**ti asucimiva passamānaṁ. Ahiriko hi hiriṁ jigucchati asucimiva passati, tena naṁ na bhajati na allīyati. Tena vuttaṁ "vijigucchamānan"ti. **Tavāhamasmi**[1] **iti bhāsamānan**ti "ahaṁ samma tava sahāyo hitakāmo sukhakāmo, jīvitampi me tuyhaṁ atthāya pariccattan"ti evamādinā nayena bhāsamānaṁ. **Sayhāni kammāni anādiyantan**ti evaṁ bhāsitvāpi ca sayhāni kātuṁ sakkānipi tassa kammāni anādiyantaṁ karaṇatthāya asamādiyantaṁ. Atha vā cittena tattha ādaramattampi akarontaṁ, apica kho pana uppannesu kiccesu byasanameva dassentaṁ. **Neso mamanti iti naṁ vijaññā**ti taṁ evarūpaṁ "mittapaṭirūpako eso, neso me mitto"ti evaṁ paṇḍito puriso vijāneyya.

257. **Ananvayan**ti yaṁ atthaṁ dassāmi, karissāmīti ca bhāsati, tena ananugataṁ. **Piyaṁ vācaṁ yo mittesu pakubbatī**ti yo atītānāgatehi padehi paṭisantharanto niratthakena saṅgaṇhanto kevalaṁ byañjanacchāyamatteneva piyaṁ mittesu vācaṁ pavatteti. **Akarontaṁ bhāsamānaṁ, parijānanti paṇḍitā**ti evarūpaṁ yaṁ bhāsati, taṁ akarontaṁ, kevalaṁ vācāya bhāsamānaṁ "vacīparamo nāmesa amitto mittapaṭirūpako"ti evaṁ paricchinditvā paṇḍitā jānanti.

258. **Na so mitto yo sadā appamatto, bhedāsaṅkī randhamevānupassī**ti yo bhedameva āsaṅkamāno katamadhurena upacārena sadā appamatto viharati, yaṁkiñci assatiyā amanasikārena kataṁ, aññāṇakena vā akataṁ, "yadā maṁ garahissati, tadā naṁ etena paṭicodessāmī"ti evaṁ randhameva anupassati, na so mitto sevitabboti.

Evaṁ Bhagavā "kīdiso mitto na sevitabbo"ti imaṁ ādipañhaṁ vissajjetvā dutiyaṁ vissajjetuṁ **"ya smiñca setī"**ti imaṁ upaḍḍhagāthamāha.

---

1. Sakhāhamasmi (Sī, Syā)

Tassattho—**yasmiṁ ca** mitte mitto tassa hadayamanupavisitvā sayanena yathā nāma pitu **urasi putto** "imassa mayi urasi sayante dukkhaṁ vā anattamanatā vā bhaveyyā"ti-ādīhi aparisaṅkamāno nibbisaṅko hutvā **seti,** evamevaṁ dāradhanajīvitādīsu vissāsaṁ karonto mittabhāvena nibbisaṅkho seti. **Yo ca parehi** kāraṇasataṁ kāraṇasahassampi vatvā **abhejjo, sa ve mitto** sevitabboti.

259. Evaṁ Bhagavā "kīdiso mitto sevitabbo"ti evaṁ dutiyapañhaṁ vissajjetvā tatiyaṁ vissajjetuṁ **"pāmujjakaraṇan"**ti gāthamāha. Tassattho—pāmujjaṁ karotīti **pāmujjakaraṇaṁ. Ṭhānan**ti kāraṇaṁ. Kiṁ pana tanti? Vīriyaṁ. Taṇhi dhammūpasañhitaṁ pītipāmojjasukhamuppādanato pāmujjakaraṇanti vuccati. Yathāha "svākhāte bhikkhave dhammavinaye yo āraddhavīriyo, so sukhaṁ viharatī"ti[1]. Pasaṁsaṁ āvahatīti **pasaṁsāvahanaṁ.** Ādito dibbamānusakasukhānaṁ, pariyosāne nibbānasukhassa āvahanato phalūpacārena **sukhaṁ.** Phalaṁ paṭikaṅkhamāno **phalānisaṁso. Bhāvetī**ti vaḍḍheti. **Vahanto porisaṁ dhuran**ti purisānucchavikaṁ bhāraṁ ādāya viharanti etaṁ[2] sammappadhānavīriyasaṅkhātaṁ ṭhānaṁ bhāveti, idiso payogo sevitabboti.

260. Evaṁ Bhagavā "kīdiso payogo payuñjitabbo"ti tatiyapañhaṁ vissajjetvā catutthaṁ vissajjetuṁ **"pavivekarasan"**ti gāthamāha. Tattha **paviveko**ti kilesavivekato jātattā aggaphalaṁ vuccati, tassa rasoti assādanaṭṭhena taṁsampayuttaṁ sukhaṁ. **Upasamopi**[3] kilesūpasamante jātattā nibbānasaṅkhāta-upasamārammaṇattā vā tadeva, **dhammapītirasopi**[4] ariyadhammato anapetāya nibbānasaṅkhāte dhamme uppannāya pītiyā rasattā tadeva. Taṁ pavivekarasaṁ upasamassa ca rasaṁ pitvā tadeva **dhammapītirasaṁ pivaṁ niddaro hoti nippāpo,** pivitvāpi kilesapariḷāhābhāvena niddaro, pivantopi pahīnapāpattā nippāpo hoti, tasmā etaṁ rasānamagganti. Keci pana "jhānanibbānapaccavekkhaṇānaṁ kāyacitta-upadhivivekānañca vasena pavivekarasādayo tayo eva ete dhammā"ti

---

1. Aṁ 1. 36 piṭṭhe.
2. Ekaṁ (Sī)
3. Upasamoti (Sī), upasamassāti (Syā)
4. Dhammapītirasoti (Sī, Syā)

yojenti, purimameva sundaraṁ. Evaṁ Bhagavā catutthapañhaṁ vissajjento arahattanikūṭena desanaṁ niṭṭhāpesi, desanāpariyosāne brāhmaṇo Bhagavato santike pabbajitvā katipāheneva paṭisambhidāppatto arahā ahosīti.

Paramatthajotikāya Khuddakaṭṭhakathāya

Suttanipātaṭṭhakathāya

Hirisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

(Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.)

Suttanipātaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Suttanipātaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Lakkhitabbapadānaṁ anukkamaṇikā

Suttanipātaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Nāmānaṁ anukkamaṇikā

Suttanipātaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā

Paṭhamo mūlapāṭho, Sī = Sīhaḷapotthakaṁ, Syā = Syāmapotthakaṁ, Kaṁ = Kambojapotthakaṁ, I = Iṅgalisapotthakaṁ, Ka = kesuci Marammapotthakesu dissamānapāṭho, Ka-Sī = kesuci Sīhaḷapotthakesu dissamānapāṭho, Ṭṭha = Aṭṭhakathā.

Suttanipātaṭṭhakathāya Paṭhamabhāge

Nānāpāṭhā | Piṭṭhaṅkā

[A]

[Ā]

[I]

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

[Ī]

Īdisāni = Īdisāni vacanasesāni (Syā) Evaṁ dissati (Ka) 40

[U]

Ukkaṁsanāvajānanasaṅkhātena = Ukkaṁsanavambhanasaṅkhātena (Syā, Ka) 163

Uggiletvā = Ukkiledetvā (Sī, Syā) 260

Uṇṇāmo = Uṇṇamo (Sī) 17

Udakakīḷato = Udake kīḷanto (Syā, Ka) 106

Udakasamīpadvārena = Udakasamīpe dvārena (Sī, Ka) 24

Upanissayaṁ = Uparisayaṁ (Sī) 131

Upanissayā = Uparisayā (Sī) 131

Uparivisālā duppūrā, icchā visaṭagāminī. Ye ca taṁ anugijjhanti = Upari visālaṁ duppūraṁ, icchaṁ visaṭagāminiṁ. Ye ca taṁ anugacchanti (Sī, Syā) (Khu 5. 132, 201) 16

Upalimpati = Upalippanti (Sī) 249

Upasamopi = Upasamoti (Sī) Upasamassāti (Syā) 313

Upādāyupādāvasena = Apādadipādavasena (Sī, Syā) 187

Uppajjanakāleyeva = Antarā-uppajjanakāleyeva (Ka) 46

Uppādenti = Nappajahanti (Sī) Upādiyanti (Syā) Uppādessanti (Ka) 160

Ummaṅgo = Ummaggo (Sī, Syā) 45

[Ū]

Ūrubāhubalāti = Ūrubalībāhubalīti (Sī) Ūrupāsībāhubalāti (Syā) 34

[E]

Ekattasevitā = Ekamantasevitā (Sī) Ekamattasevitā (Syā) Ekamattasevitattā (Ka) 111

Ekantabyavasito = Ekantabyavasiko (Ka) 198

Ekavihārasukhena = Ekantābhiratisukhena (Sī) Ekantavihārasukhena (Syā) 92

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[E]	
Ekāro naṭṭho = Evakāro daṭṭhabbo (Syā) Vakāro daṭṭhabbo (Ka)	67
Eko = Eso (Sī)	49
Eṇīmigo = Tiṇamigo (Sī, Syā)	73
Etaṁ = Ekaṁ (Sī)	313
Etesaṁ = Ete (Sī, Syā)	72
Ettakaguṇo vā = Ettako guṇo (Syā, Ka)	275
Evaṁ = Evaṁ vā (Ka)	221
Evaṁ cāyamāyasmā = Evañca yasmā (Sī)	237
[O]	
Okāsalābhavasena = Okāsalokavasena (Syā, Ka)	189
Opammavacanaṁ = Upamāvacanaṁ (Syā)	289
Orapārappahānaṁ = Orapārappahānatthaṁ (Sī)	20
Orapārabhedaṁ = Orapārabhāvaṁ (Syā, Ka)	12
Olokenti = Ullokenti (Sī, Syā, Ka)	285
Osaṇṭhetvā = Osaṇhetvā (Sī)	32
[Ka]	
Kaṁsatāḷaṁ = Kaṭṭhatālaṁ (Syā, Ka)	168
Kacchakantarato = Kacchakarakā (Sī) Kacchakarato (Syā)	51
Kaṭṭhakammādīhipi = Rūpakammādīhipi (Syā, Ka)	271
Katehi vā = Katehi (Sī)	12
Katvā = Ṭhapetvā (Syā, Ka)	271
Karaṇatthe = Karaṇavacanatthe (Sī, Syā)	133
Karaṇārahatthena = Karaṇārahattena (Sī)	180
Kākaṇikāya telena = Kākaṇikatelena (Ka)	169
Kākaṇikāya pūvaṁ = Kākaṇikāya mūlaṁ (Syā) Kākaṇikamūlaṁ (Ka)	168
Kālena = Kāyena (Sī)	228

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ca]	
Cakkhu vihaññati = Cakkhuṁ āviñchati (Sī, Syā)	207
Catubbidhamaggabhāvanāsaṅkhātāya = Catubbidhe hi magge bhāvanāsaṅkhātāya (Sī)	211
Camarīmigo = Camarīmigī (Syā)	179
Cittabandhabhāvena = Cittathaddhabhāvena (Sī, Syā)	27
Cijjamāno = Bhuñjamāno (Syā, Ka)	161
[Cha - Ja]	
Chachābhiṭhānānīti = Cha cābhiṭhānānīti (Sī, Syā)	287
Chandasi = Chindatīti (Syā, Ka)	15
Chāvaṁ = Cāpaṁ (Ka)	248
Chetva = Chetvā (Sī, Syā, Ka)	107
Jagganapurise = Jāgarakapurise (Sī) Jaggikapurise (Syā)	93
Janapadassa ābādho = Janapadassa bādhā (Sī) Janapadassa vihedho (Ka)	213
Janetvā = Jahitvā (Sī)	112
Jāneyyāti = Jānāhi (Sī, Syā)	160
[Ña - Ṭha]	
Ñātīhi = Upadhīhi (Ka)	40
Ñeyyapariyantikattā = Ñeyyapariyantikatā (Ka)	143
Ṭhapanaṁ = Ṭhāpanaṁ (Sī, Syā)	155
Ṭhapeti = Ṭhāpeti (Sī, Syā)	155
[Ta]	
Taṁ taṁ āyogaggahaṇena = Āyogaggahaṇena (Sī, Syā)	161
Taṭṭake = Pattake (Syā)	71
Taṇḍulamalañca udakamalañca = Taṇḍulañca ukkhalimalañca (Sī)	239
Taṇhārāganti = Taṇhaṁ rāganti (Sī)	107
Tattha pakati = Atha sampati (Sī)	59
Tattheva sattavisattatāya = Tatthevāsattavisattattā (Sī)	227

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Da]	
Duggatyā = Duggaccā (Sī, Syā)	174
Dummavāsī = Rummavāsī (Sī)	171
Durannayabhāvatāti = Duranubodhatāti (Sī)	303
Dullabhapātubhāvo = Dullabhapātubhāvato (Sī)	275
Dussaṇṭhitaṁ rūpaṁ avamaṅgalanti = Dussaṇṭhitarūpaṁ amaṅgalanti (Sī)	168
Dosavaseneva = Rosavaseneva (Sī, Syā)	158
[Dha - Na]	
Dhammakoraṇḍaṁ = Dhammakoṇḍaṁ (Sī)	24
Dhammaṭṭaṭṭhāne = Dhammaṭṭhaṭṭhāne (Syā)	305
Dhammatāya coditahadayo = Dhammakāyasañcoditahadayo (Syā) Dhammakāyacoditahadayo (Ka)	37
Dhammapītirasopi = Dhammapītirasoti (Sī, Syā)	313
Dhātuso = Dhātuyo (Syā, Ka)	235
Dhāreti = Vāreti (Sī)	131
Dhāvati = Gādhati (Sī)	225
Na arūpabhavesu = Na antimabhavesu (Syā, Ka)	45
Nagaradvāranivāraṇatthaṁ = Nagaradvārasaṁvaraṇavivaraṇatthaṁ (Syā) Nagaradvārathirakaraṇatthaṁ (Ka)	284
Na ca sabbe ekeneva = Na ekoyeva na ca dve, atha kho anekā (Ka)	151
Natikkamanaṁ = Tikkamanaṁ (Syā)	288
Na vañceyya = Na vambheyya (Syā)	188
Na naṭanaccanādidassanatthaṁ = Na naṭanāṭakādidassanatthaṁ (Syā, Ka)	270
Nāgavatimaṇḍape = Bhagalavatipabbate (Sī)	195
Nānāvidharukkhagahane vane = Nānāvidharukkhe gahanavane (Sī)	289
Nikhilo = Niccalo (Sī)	99
Nidasseti = Na dussati (Sī)	211
Nipāto ca = Nipātova (Ka)	1

Nānāpāṭhā Piṭṭhaṅkā

Nānāpāṭhā	Piṭṭhaṅkā
[Ya]	
Yasmā pana = Kiṁ pana yasmā (Sī)	228
Yāni panassa = Makkhikāpattasukhumacchaviyā paṭicchannassa (Syā)	238
Yāpeti = Yāti (Sī)	182
Yāvatā = Yāvatā yāvatā (Sī)	190
Yuganandha = Yuganaddha (Syā)	293
Ye ca sattavihiṁsādīsu = Ye vā sattā hiṁsādīsu (Sī, Syā)	160
Ye te = Ye vo (Sī)	166
Yena = Yena vā (Sī, Syā, Ka)	245
Ye hi = Yehi ye (Sī, Syā)	303
[Ra - La]	
Rakkhitindriyaṁ, gopitindriyanti = Avikkhittindriyaṁ, alolindriyanti (Sī)	253
Rattasuvaṇṇabandhūpāhanāyo = Rattasuvaṇṇūpāhanāyo (Sī, Syā)	125
Rudhire = Ruhiraṁ (Sī) Ruhire (Syā)	30
Lañchanujjalitagattabhāgā = Lañchanujjalagattabhāgā (Sī) Lañchanujjalagattā (Aṁ-Ṭṭha 1. 223)	124
Lūkhasāti = Lūkharasāti (Ka)	303
Lobhasampayuttaṁ eva = Lobhasampayuttattā eva (Sī)	114
[Va]	
Vaṅkahārajanapade = Vaṅgahārajanapade (Sī) Vaṅgajanapade (Syā)	248
Vajantaṁ = Vajataṁ (Sī, Syā)	161
Vañcito = Papañcito (Ka)	196
Vaṇaṁ paṭṭena bandhiṁsu = Vaṇapaṭaṁ bandhiṁsu (Syā) Vaṇapaṭaṁ paṭibandhiṁsu (Ka)	89
Vatiṁ = Guttiṁ (Sī)	87
Vattāpi na hoti = Vattumpi nārahati (Syā, Ka)	258
Vatthādi-anusārena = Vavatthādi-anusārena (Sī, Syā)	191
Vatthuvijjaṁ = Vatthuvijjaṁ khettavijjaṁ (Ka)	178
Vade mayhaṁ, paṭṭuṇṇaṁ dukūlakāsikaṁ = Vadesi, pattuṇṇaṁ tūlakāsikaṁ (Sī, Syā)	251

Suttanipātaṭṭhakathāya paṭhamabhāge

Gāthāsūci